DEMİRTAŞ CEYHUN / KOD ADI:"ULU HAKAN" 1

Demirtaş Ceyhun

KOD ADI:
"ULU HAKAN"
1

(Türk Aydınının Dramı: Medrese'den İmam Hatip'e)

SİS ÇANI

SİS ÇANI

Sis Çanı Yayınları: 13

•

İstanbul, **Kasım 1998**

Kapak: **Bülent Engez**

•

ISBN 795 7960 12 8

•

Sis Çanı Yayıncılık
Küçükparmakkapı Sokak, Halim İşhanı, 10. Kat.3
80060 Beyoğlu İstanbul
Tel... (0212) 249 47 74

Demirtaş Ceyhun

•

Kod Adı: Ulu Hakan
I

(Osmanlı Aydının Dramı: Medreseden İmam Hatip'e)

SİS ÇANI

Dizgi
Sel Dizgi, Tel.. 0212 511 10 05
Baskı
Ziya Ofset, Tel.. 0212 544 60 34
Kapak Baskı
Dur Ofset, Tel.: 0212 520 69 04-05

İçindekiler

Önce, Niçin "Ulu Hakan" 7

NASIL KALKINIRIZ

N' olacak Şu Memleketin Hali 17
Öyleyse... Nasıl Kurtuluruz Bu Durumdan Acaba 28

NİÇİN ORDU

Osmanlı ve Ordusu 32
Osmanlının Maaş Ödediği Tek Kulu
Ve, Ne Zaman Bir Toplumsal Sorun Patlasa
Hemen Orduyu Anımsamışlar 40
Celelî İsyanları 46
Sanki Bu Karışıklıklar da
Ulemanın İktidarı İçin Çıkarılmış 52
Osmanlıların Ulema Devri: Sanki Lanetli Yüzyıl 65
Ulemanın ilk Hedefi de Yeniçeri Ocağı Olmuş 72
Ulemanın Bulduğu Yeni Gelir Kaynağı: Rüşvet 82
Yeniçeriliğin Sonu 88
Yeniçeri Ocağının Ulemanın Öcüsü Haline Dönüşü 94
Ulemanın Yeni Öcüleri: Tellaklar, 106
Hamallar, Asker Yamakları
Ulema-Yeniçeri İşbirliğine Karşı Batılılaşma 128
Yeniçeriler Niçin Kılıçtan Geçirilmiş Öyleyse 144
164

OSMANLILARDA AYDIN KAVRAMI VE ULEMA

Toplumsal Kalkınma ve Osmanlı Aydını 178
Kimdir Bu Osmanlı Aydını 200
Medrese Nedir 206
Medrese ve İmparatorluk 238
Divan Şiiri, Medrese ve Osmanlı Aydını 248
Enderun Okulu 264
Ulema Şiire de Düşman 274
Osmanlıların Gizli Şiir Tarihinin Şifre Anahtarı da
Galiba "Ulu Hakan" 290

Önce... Niçin Ulu Hakan?..

Şimdiye dek kim bilir kaç kez dinlemişsinizdir siz de, kahkahalar atarak. Ünlü fıkradır.

Hani, Sultan Abdülhamid'in 1903'ten 1908 yılına, İkinci Meşrutiyet'in ilanına dek, tam 5 yıl ***Maarif Nazırlığını*** *yapmış* ***Haşim Paşa****, okullarla ilgili işler biraz sarpa sarınca;* ***"Ah... Şu mektepler olmasa maarifi ne güzel idare ederdim."*** *demiş.*

Haşim Paşa'nın resmini görmedim. Ama hiç kuşkum yok, bütün Osmanlı paşaları ve uleması gibi onun da mutlaka bir kucak dolusu sakalı vardır. Çünkü, ***Osman Nuri Ergin****'in* ***"Türk Maarıf Tarihi"*** *adlı kapsamlı çalışmasında verdiği bilgilere göre,* ***bıyıksız ve sakalsız*** *birinin Osmanlı yönetiminde herhangi bir devlet dairesinde görev alabilmesi olanaksızdır. Örneğin,* ***"dedesi ve babası ulema mesleğinde bir aileden olan, Osmanlı müellif ve muharrirlerinden Müstakimzade Süleyman Saadettin Efendi, medrese tahsili gördükten sonra müderris (medrese öğretim üyesi) olmak üzere üç defa rüus (hocalık) imtihanına girmiş ise de, sakalı hafifüllihye (seyrek, ya da az) olduğu için bir türlü müderrisliğe nail olamamış"****tır. (O.N. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1939, c-1, s.101)*

Bu nedenle, ne zaman dinlesek bu fıkrayı;

-Bre koca sakallı... Mektep olmadan maarıf olur mu bre!.. *diye kahkahayı basarız hemen, bir yandan da bu Osmanlı paşasının bilisizliği (cahilliği) karşısında dehşete düşerek.*

Yıllar önce ***Vera Mutafçiyeva*** *adında bir Bulgar tarihçinin,* ***"Cem Sultan Olayı"*** *adlı, gerçekten ilginç bir romanını okumuştum. Hâlâ unutamam.*

Romanın başındaki açıklama notuna göre, Bayan Mutafçiyeva'nın Cem Sultan'la tanışması bir rastlantı sonucu olmuş. Osmanlı tarihi üzerine yaptığı bir araştırma sırasında ansızın karşısına çıkıvermiş genç şehzade ve kendisini yeniden yeryüzüne çıkararak, yaşadığı trajik olayları tekrar yargılamasını istemiş. Bilindiği gibi, Cem Sultan, Fatih'in oğludur ve babasının ölümünü duyar duymaz ilan ettiği saltanatı ancak 18 gün sürmüş ve kardeşi Bayezid'e yenilerek ülkeden kaçıp, Fransa'ya Papalığa sığınmak zorunda kalmıştır. İşte, Bayan Mutafçiyeva da, ***"bugüne kadar tanıdığı kahramanların en sevimlisi"*** *olan bu kişiyi kıramamış ve onu yeniden yeryüzüne çıkararak, görgü tanıklarıyla tekrar yüzleştirilmesini sağlamış. Yani, roman, Cem Sultan'ın bu serüvenini konu edinmektedir ve anlatım, yüzyıllar önce ölmüş görgü tanıklarının mezarlarından çağrılıp yeniden sorgulanmaları şeklinde kurgulanmıştır Aklımda kaldığı kadarıyla da, sorgulanmak için çağrılan, galiba Malta şövalyelerinin başı, öfkeyle girmekte ve* ***"Çağrınıza gelmeyecektim ama, tarihçiler hakkımızda o kadar çok yalan ve yanlış şeyler yazdılar ki, hem sizler de bu yalanlara yeni bir şeyler eklemeyesiniz, hem de bu fırsatla onları düzelteyim bari diye geldim"*** *gibisinden bir şeyler söyleyerek başlamaktadır ifadesini vermeye.*

Gerçekten, şimdi bir tanık olsa, bizler kahkahalarla gülerken sözlerine, Haşim Paşa da, tıpkı Bayan Mutafçiyeva'nın şövalyesi gibi yıllar sonra birden diriliverip çıksa karşımıza, ne der acaba?

Çünkü, bu konuda da hâlâ bilisiz (cahil) olan o değil, asıl biziz galiba. Bu yüzden de, maarif kavramıyla mektep kavramını kolayca özdeşleştirivermişiz. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim düzeninden, öğretim kurumlarının niteliklerinden de pek haberimiz yok, gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ta 1913 yılına dek, bütün tarihi boyunca devlet bütçesinden bir tek ***medrese*** *yaptırmadığını, gene devlet bütçesinden bütün tarihi boyunca tek bir* ***müderrise*** *maaş ödemediğini aramızdan kaç kişi bilir acaba gerçekten?*

Ama öte yandan, tam da bilmediği ***medrese*** *kavramını kutsallaştırmamış aydınımız da yok gibidir galiba. Öyle ki* ***mektepten*** *yetişmiş Osmanlı aydınlarının gözünde bile medrese kutsaldır sanki. Bu nedenle mektepli ile medreseli de birbirlerinden çok farklı anlamlar içeren kavramlardır Osmanlıcada. Örneğin, medreseli* ***alimdir,*** *Osmanlı* ***ulema sınıfına*** *alınırlar hemen. Mektepli ise cahildir medreselilerin gözünde. Oysa,* ***Baron de Tott*** *anılarında tam karşıtını yazmaktadır. 1773 yılında kurulan Haliç Tersanesi'ndeki* ***Riyaziye Mektebi'ne*** *öğrenci bulabilmek için düzenledikleri sınavda,* ***"bir üçgenin iç açılarının toplamının kaç derece olduğunu"*** *katılan hiçbir medreseli bilememiş,* ***"sadece birisi cesaret gösterip, üçgenine göre değişir demiştir".*** *Çocuklara toplama, çıkarma, çarpma, bölme işlemleri ile çarpım tablosunun da öğretildiği, bugünkü anlamda ilköğretim okulu düzeyindeki bir okul da, ta 1830'larda, II.Mahmud döneminde* ***"Rüştiye"*** *adıyla açılmıştır ilk kez.*

Fakat, bütün bu gerçeklere karşın medreseyi eleştirmeye veya medrese eğitiminde de bir değişiklik yapılmasını önermeye kimse cesaret bile edememiştir.

Mustafa Kemal bile, çevresindeki aydınların tepkisinden çekindiği için Kurtuluş Savaşı boyunca konuşmalarının hiçbirinde medreseden söz etmemiştir. İlginçtir, 3 Mart 1924 günü Meclis'te kabul edilen ***Tevhid-i Tedrisat*** *yasasında da medrese sözcüğü hiç kullanılmamıştır.*

Nitekim, Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki Osmanlı aydınları, 20 Kasım 1921'de, Mustafa Kemal'e rağmen ulemadan ***Vehbi Efendi'yi*** *Maarif vekilliğine getirtmeyi bile başarmıştır. Vehbi Efendi (Ahmet Vehbi Bolak Efendi) de, ilk iş olarak medreseli mollalardan yeni bir program komisyonu kurmuş ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti için yeni bir eğitim programı hazırlatmıştır. Bu yeni programa göre;* ***"Bütün okullarda din dersleri artırılacaktır. Sultanilere (liselere) Yeni Medrese adı verilecek ve bu okullar da medreselerle birleştirilecektir. Öğretmen okullarında öğrenciler başlarına sarık saracaklardır. Müzik dersinin adı 'İlahi', resim dersinin adı da 'Çizgi' dersi olarak değiştirilecek ve bu derste canlı yaratıkların resimlerinin çizilmesi ke-***

sinlikle yasaklanacaktır."

Ve, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sayesinde Vehbi Efendi'nin Maarıf Vekilliğinden düşürülmesi sağlanabilmiştir ancak.

Ama, Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki, örneğin Türkçülük düşüncesinin kurucusu ***Yusuf Akçura*** *gibi aydınlar bile, medreselerin kapatılması fikrine şiddetle karşı çıkarak,* ***"Devrim Medreseleri"*** *başlığı altında, güya bu okulları* ***"fakir çocuklarının devrimi yayacak ilerici din adamları olarak yetiştirileceği"*** *birer* ***"Hakimiyet-i Milliye Medreseleri"*** *haline dönüştürecek önerilerde dahi bulunmuşlardır. (Dr. İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Dost Yayınları, Ankara 1968, s.82)*

Hatta, Prof. Enver Ziya Karal'ın belirlemelerine göre, ***"Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Maarif Vekaletinin kaldırılmasını ve bütün eğitim işlerinin Şer'iye Vekaletine bağlanmasını isteyenler"*** *bile olmuştur. (Enver Ziya Karal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -Liseler İçin- Milli Eğitim Basımevi, İst. 1969, s. 165)*

Kısacası, medreseleri kapatmak Mustafa Kemal için dahi kolay olmamıştır. Hilafetle birlikte Evkaf ve Şer'iye bakanlıklarının kapatılması ve Tevhid-i Tedrisat yasasının çıkarılması konularını önce ***"Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Paşa gibi paşalarla İzmir manevrası sırasında görüşmüş",*** *sonra Meclis'e getirerek hepsini aynı günde yasalaştırtmıştır.*

Tevhid-i Tedrisat *yasasında da, yukarda belirtildiği gibi medreselerin kapatılacağından hiç söz edilmemektedir ama,* ***"İstanbul Üniversitesine bağlı bir İlâhiyat Fakültesi'nin kurulacağı ve ülkenin gereksindiği imamlarla hatipleri yetiştirmek üzere de çeşitli bölgelerde 'İmam ve Hatip Okulları'nın açılacağına dair" yeni*** *hükümler getirilmiştir.*

Görüldüğü gibi, aydınlarımızın bu özelliği nedeniyle, tepkileri önleyebilmek için başlangıçta birtakım ödünler vermek zorunda kalmıştır Mustafa Kemal de. Nitekim bu yasa gereği olarak, hemen bir buçuk ay sonra, 24 Nisan 1924'te İstanbul Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi ile ülkenin çeşitli yerlerinde tam 29 İmam ve Hatip Okulu açılmıştır. Ancak, Mustafa Kemal'in verdiği bu ödünlerin ömrü çok da uzun sürmemiştir. Ön-

ce, laiklik ilkesi 1928 yılında Anayasaya konulur konulmaz, İmam ve Hatip Okullarının ödenekleri, laiklik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle hemen kesilmiş, 1930-31 yılında tamamı kapatılmıştır. Ardından da, İlahiyat Fakültesi'nin açıldığı yıl 224 olan öğrenci sayısının 1933'te 20'ye düşmüş olması nedeniyle, Üniversite reformu sırasında fakültenin kapatılmasına karar verilmiştir.

*Yani, Sultan Abdülhamid'in Maarıf Nazırı Haşim Paşa da, "**Şu mektepler olmasa, maarifi ne güzel idare ederdim**" derken, kesinlikle bilisizliğinden böyle konuşmamaktadır bizce. Batılılaşma yanlılarını suçlayarak, aslında "**Nereden çıkardınız Allah aşkına şu mektepleri!.. Maarifi medreselerle ne güzel idare edip gidiyorduk...**" demektedir, hiç kuşku yok ki...*

*Ne acıdır ki, Cumhuriyet aydınları da, bu gerçeği fark edemeyip, üstelik önünü ardını da fazlaca kurcalamadan medreseyi kolayca İslamiyetle özdeşleştirip kutsallaştırdıkları için galiba, Mustafa Kemal'in **Tevhid-i Tedrisat** yasasından neyi amaçladığını da tam kavrayamamışlardır, gördüğümüz kadarıyla.*

*Bilindiği gibi, Arapça "**tevhid**" sözcüğü, "**vahdet**" sözcüğünden türetilmiştir. **Vahdet** sözcüğü, "**bir ve tek olma**" veya "**yalnızlık, kendi kendine kalış**" anlamlarına gelmektedir. Tevhid de, "**birleştirme, tekleştirme**" veya "**birliğini, tek olduğunu kabul etme**" anlamlarını içermektedir.*

*Kuşkusuz, 1924 yılında açılan 29 İmam Hatip okulunun, hemen ertesi yıl 26'ya, 1926'da 20'ye, 1929'da ikiye düşürülmesi, 1931 yılında da toptan kapatılması sırasında hiçbir aydınımızın aklına "**Tevhid-i Tedrisat**" yasasının içeriğini tartışmak gelmemiştir. Fakat ilginçtir, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, belirli çevreler hemen "**tevhid**" sözcüğünün bu "**birleştirme**" anlamına dört elle sarılıp, yasanın adını "**Eğitimin Birleştirilmesi**" şeklinde Türkçeleştirerek, Mustafa Kemal'in de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu iki ayrı eğitim kurumunu, **medrese ile mektebi** birleştirmeyi amaçladığını savunmaya başlamışlardır koro halinde, artık her ne hikmetle ise...*

Ve üzülerek belirtelim ki, bu çarpıtmalarını ustaca yöntemlerle kısa sürede kamuoyuna benimsetmeyi de başarmışlardır

*doğrusu. Bugün, **Tevhid-i Tedrisat** yasasının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki ayrı eğitim kurumunu birleştirmek amacıyla çıkarılmış olduğundan, gördüğümüz kadarıyla aydınlarımızın hiçbirisinin şuncacık kuşkusu yoktur. Nitekim bu nedenledir ki, İmam Hatip Okullarını hâlâ basit bir meslek okulu olarak değerlendirdiklerinden, 1951'den bu yana yetiştirilen imam ve hatip sayısının gereksinimden kat kat fazla olduğunu gerekçe göstererek, okul sayısının azaltılmasına çalışmaktadırlar sadece.*

İlginçtir, sanki ilk kez Demokrat Parti döneminde, 1951 yılından itibaren açılmaya başlanılmış gibi, yoğun bir propagandayla İmam Hatip Okullarının tarihçesini de kitlelere unuttırmayı ustaca becermişlerdir 20 yıl gibi kısacık bir sürede.

*Oysa, bilindiği gibi, ülkemizdeki ilk İmam Hatip Okulu, 1913 yılında İttihad ve Terakki hükümetince, ilk kez devlet bütçesinden harcama yapılarak ve medreselere yeni bir kimlik kazandırmak amacıyla **"Medresetül Eimme ve'l Huteba"** (İmamlar ve Hatipler Medresesi) adıyla açılmıştır. Ve hiç kuşku yok ki, Büyük Millet Meclisi'ndeki **Vehbi Efendiler** kafası, bu medreseyi model alarak, Mustafa Kemal'e 1924'te zorla o 29 İmam Hatip Okulunu açtırtmıştır ödün olarak.*

Ne var ki, Mustafa Kemal'in bu okulları hemen ertesi yıldan itibaren kapattırdığı gerçeğini de halkın belleğinden kısa sürede silmeyi ustaca başarmışlardır.

*Yani, Mustafa Kemal, çıkardığı bu **"Tevhid-i Tedrisat"** adlı yeni yasayla hem medreselerin köküne kibrit suyu dökmüştür, hem de Kurtuluş Savaşı koşullarında gericilerin baskısıyla bir ödün olarak kabul etmek zorunda kaldığı İmam Hatip Okullarını toptan kapatmıştır.*

*Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'in **Tevhid-i Tedrisat** yasasıyla iki ayrı eğitim kurumunu birleştirmeyi düşündüğünü, akıldan geçirmek bile olanaksızdır. Ve bizce hiç kuşku yok ki, Mustafa Kemal'e göre, bu tamlama **"eğitimin tekliği"** anlamını içermektedir kesinlikle. Eğitim tekdir. Her devlet, uyruğunu nasıl eğiteceğine karar verir ve halkın eğitimi ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilir. Okul binalarını devlet yaptırır, öğretmenlerin maaşını devlet verir, eğitim programlarını devlet hazırlar.*

Nitekim Mustafa Kemal de, ***Evkaf ve Şer'iye*** *bakanlıklarının kapatılmasını sağlayan yasaları* ***Tevhid-i Tedrisat*** *yasasıyla birlikte çıkartarak, Osmanlı tarihi boyunca medreseleri kurmuş, binalarını yaptırmış, hocalarının maaşını ödemiş, dolayısıyla da eğitim programlarını düzenlemiş vakıflarla, vakıf yöneticisi hacıların, hocaların elini eğitimden bütünüyle kesmiştir.*

Ama ne yazık ki, aydınımızın bu aymazlığı yüzünden, bugün eğitim çeşitli dalaverelerle yeniden bütünüyle vakıflara devredilmek üzeredir. Üstelik yalnız ilk ve orta eğitim de değil, Mustafa Kemal'in kemiklerini sızlatacak bir küstahlıkla, üniversite eğitimi de bütünüyle vakıflara bırakılmaktadır neredeyde.

*Ancak... Gene üzülerek belirtelim ki, aydınımızın Cumhuriyet dönemindeki aymazlığı, yalnız "****Tevhid-i Tedrisat****" kavramını çarpıtmakla da sınırlı kalmamıştır. "****Laiklik****" kavramı da, Mustafa Kemal'den sonra aynı şekilde çarpıtılarak benimsetilmiştir yığınlara, gördüğümüz kadarıyla. Daha doğrusu, kavramın, 1920'lerdeki koşullar gereği yapılmış olan "****devlet işlerinin din işlerinden ayrılması****" anlamına geldiği şeklindeki tanımına dört elle sarınılarak, sonraki yıllarda toplumsal belleğe de salt bu anlamıyla ve daha da acısı tek anlamlı bir kavrammış gibi yerleştirilmesi gerçekten ustaca sağlanmıştır.*

*Bilindiği gibi, Osmanlı aydınının sözcük dağarcığında "****laiklik****" kavramı da yoktur kesinlikle.*

*İslam şeriatının Kuran'dan kaynaklanıyor olması yüzünden, şeriatçı olmayan Osmanlı aydını da yoktur çünkü. Bu nedenle, "****laiklik, laisizm****" sözcüğü aynı zamanda "****dinsizlik****" anlamına da gelmektedir, yani "****laisizm****" ile "****ateizm****" aynı şeydir Osmanlı aydınının gözünde. Nitekim ilk Türk materyalisti* ***Beşir Fuad*** *da, bilindiği gibi, Osmanlı aydınının bilinç düzeyinde "****materyalist****" sözcüğü* ***dinsizlik*** *anlamına geldiğinden toplumdan dışlanıp itilmiş ve intihar etmesine neden olunmuştur.*

*Sanırız, "****laiklik****" kavramını tarihimizde yüksek sesle söyleyebilen ilk Türk aydını da Mustafa Kemal'dir.*

Ancak, Osmanlı aydınları ***şeriat'ı*** *tartışmayı akıllarından geçirmeye dahi cesaret edemezlerken, hiçbir toplumsal ve siyasal kavramın kutsallaştırılmasına izin vermeyen, hiçbir tabuyu be-*

nimsemeyen entelektüel kişiliğiyle ***halifelik*** *kurumuna karşı çıkmış bu insan bile, çok ilginçtir, 1927 yılında, Halk Fırkası'nın I.Kurultayı'nda 6 gün boyunca tam 36 saatte okuduğu neredeyse bin sayfalık* ***Nutuk****'unda* ***"laiklik"****ten sadece bir kez söz etmiştir.*

Üstelik, ***laikliği*** *savunmak için de değil, 1921 Anayasasına* ***"Şeriat hükümlerinin yürürlüğünü sağlamak Büyük Millet Meclisi'nin ödevlerindendir"*** *maddesinin niçin konulduğunu, Cumhuriyetin ilanı nedeniyle 1923'te Anayasada zorunlu değişiklikler yapılırken* ***"Devletin dini, İslam dinidir"*** *diye bir maddenin de niçin eklendiğini, Cumhuriyetten sonra yapılan 1924 Anayasasında da bu maddelerin niçin korunduğunu açıklamak için,* ***"Laik hükümet teriminden dinsizlik anlamını çıkarmaya eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla böyle davranıldığını"*** *belirtirken bu sözcüğü bir kez kullanmıştır.*

Öyle ki, 1924 yılında çıkarılan Hilafetin kaldırılması ile ilgili yasada da, ***"Hilafet, hükümet ve cumhuriyetin mana ve mefhumunda esasen mündemiçtir (vardır)"*** *denilmek zorunda kalınmıştır, şeriatçıların tepkisini bastırabilmek için.*

Ve 1928 yılında ***"devlet işleri ile din işlerini birbirinden ayırmak"*** *anlamına geldiği savunusuyla laiklik ilkesi yaşama geçirilerek "Devletindini İslamdır" maddesi Anayasadan çıkarılmıştır.*

Fakat ne acıdır ki, aradan bunca zaman geçmiş olmasına karşın, aydınlarımız ***laiklik*** *kavramını 1928 yılında bizce çaresizlikten bir* ***hile-i şer'iye*** *olarak kullanıldığı kuşkusuz, bu dar anlamlı tanımla açıklamaya kalkışmaktadırlar hâlâ. Yani,* ***din-devlet ayrımı*** *bu kavramın en dar ve sığ anlamıdır. Bu açıdan bakılırsa, kavramın asıl anlamı* ***"kutsallaşmış gelenek ve ilke boyunduruğundan kurtulmak"****tır. Üstelik, bu dar anlam, din ve devletin ayrılması, belki Hıristiyan ülkelerde söz konusudur. Ama şeriatın Kuran'dan kaynaklandığı ve devlet kavramıyla doğuştan özdeşleşmiş İslamiyet'te din-devlet ayrımını gerçekleştirebilmek zaten olanaksızdar Nitekim, aradan bunca zaman geçmiş olmasına karşın, salt bu anlamda kullanılmaya çalışılan laiklik kavramının ülkemizde hâlâ tartışma konusu olması da, bu gerçeği bütün çıplaklığıyla gösterse gerektir doğrusu.*

Fransızcadan aldığımız, Yunanca kökenli bu ***laik*** *sözcüğü, Yunancada her ne kadar* ***din adamı olmayan kişi*** *anlamına geliyorsa da, insanlığın gündemine asıl, Hıristiyan kiliselerinin kurduğu* ***teokratik*** *devletlere karşı bir siyasal kavram olarak ortaçağda girmiştir. Yani, öncelikle teokrasi kavramının karşıtıdır bir anlamda.* ***Laik devlet*** *kavramı da,* ***teokratik devlet*** *kavramının seçeneği olarak üretilmiştir.*

Bu nedenle, ***"dinle devlet işlerini birbirinden ayırdığı"*** *gerekçesiyle, laik devlet'ten, sonuçta Kuran hükümlerinin tam uygulanmasına yönelik dinci girişimleri vicdan özgürlüğü ve insan hakları kapsamında değerlendirerek hoşgörüyle karşılamasını istemek, bizce kesinlikle demokratik bir yaklaşım değildir.*

Aydınımızın bir diğer özelliği de, toplumsal kalkınma sorunlarını, ta XVII. yüzyıldan beri sürekli kültür tartışmaları yaparak çözmeye çalışmasıdır. XVII. yüzyılda İmparatorluğun gerilemesini İslami yaşamdan uzaklaşılmasında gören ulema sınıfı, kurtuluşun yeniden Hz. Muhammed dönemindeki İslami yaşama dönülmesinde olduğunu savunurken, karşıtları da XVIII. yüzyılan ilk günlerinden itibaren kurtuluşun Batılı yaşam biçiminin benimsenmesinde olduğunu öne sürmeye başlamışlardır. Ne yazık ki, toplumsal kalkınma sorunları bugün de aynı şekilde kültür tartışmaları şeklinde sürdürülmektedir. Anadolu toplumunun ekonomik yapısıyla ilgili, örneğin halen geçerli üretim ilişkileri ve mülkiyet kavramının toplumsal bilincimizdeki konumu gibi konularda herhangi ciddi bir araştırma yapılmamaktadır.

Bilindiği gibi, birkaç askerlik okulu ile II.Mahmud döneminde açalmış rüştiyeyi saymazsak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün din dışı mektepler, Abdülhamid döneminde kurulmuştur. Dolayısıyla, bu mekteplerde okutulan bütün ders kitapları da Abdülhamid tarafından hazırlatılmıştır.

Abdülhamid ise, 1789 Fransız devriminin rüzgarıyla XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı sınırları içindeki Hıristiyan azınlıkların birer birer bağımsızlık savaşına girişmeleri yüzünden Tanzimat aydınlarının Osmanlıcılık fikri de suya düştüğü için, Osmanlı tarihinde ilk kez dini devlet politikası haline getir-

miş ve İmparatorluğun dağılmasını belki engellerim düşüyle Panislamizmi savunmuştur açık açık.

Bu nedenle, aydınımızın bugünkü kimliğinin bütün şifre anahtarları, bizce hiç kuşku yok ki, II.Abdülhamid döneminde gizlidir.

Örneğin, gerçekten acaba niçin sadece II.Abdülhamid'e ***"Ulu Hakan"*** *demektedirler dinci çevreler?*

Yavuz Sultan Selim, Abdülhamid döneminde kaleme alınmış tarih kitaplarında belirtildiği gibi, 1517'de Ridaniye savaşından sonra hilâfeti de gerçekten İstanbul'a getirmiş midir?

Timur, 1402'de Yıldırım'ı yendikten sonra ancak birkaç ay kaldığı Anadolu'yu tarihçilerimizin belirttikleri gibi taş üstünde taş kalmamacasına yakıp yıkmış mıdır gerçekten? Oysa, öte yandan da Sultan Çelebi Mehmed, topu topu 10 yıl sonra devleti derlemiş toparlamış ve torunu Fatih de, gene topu topu 40 yıl sonra Bizans İmparatorluğu'na son vermiştir.

Gene, Rus çariçesi Katerina bohçacı kadın gibi Baltacı Mehmed Paşa'nın çadırına gizlice girdiği için mi Osmanlılar Prut savaşını sona erdirmişlerdir hemen?

Kısacası; hiç kuşkumuz yok, Osmanlı tarihinin bütün şifre anahtarları ***"Ulu Hakan"*** *döneminde gizlidir. Bu nedenle kitabımızın adını "Kod Adı: Ulu Hakan" koyduk.*

Çalışmamızın bu kısmında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel temelinin nasıl oluşturulduğu konusu ile, Doğu İmparatorluklarındaki orduların önemi üzerinde durduk.

Çalışmamızın ikinci kısmında da, doğrudan ***Ulu Hakan*** *dönemini mercek altına alacağız.*

Şayet bir kusur işlemişsek affola gene...

Ekim 1998 / **Yeniköy**

Nasıl Kalkınırız?

N'olacak şu memleketin hali?

Şöyle birkaç kişi bir araya gelip, hele rakı şişesinin dibine vurup da iki tek atınca, hemen *"N'olacak yahu şu bizim memleketin hali?"* diye dertlenmeye başlamayanımız galiba gerçekten hiç yoktur.

Ne yalan söylemeli... Bir köşeye oturup, memleketin hali üzerine karşılıklı uzun uzun dertleşmeye ulusça bayılırız. Hatta, birkaç kişi bir araya gelmemiz de gerekmez her zaman. Örneğin, *"Hele şöyle biraz oturup başımı dinleyeyim"* diyerek tek başımıza da bir köşeye çekilsek, gene hemen başlarız içimizden memleketin haline hüzünlenmeye. Üstelik, kendi çıkarımız için de üzülmeyiz memleketin haline. Kendi adımıza üzülüyorsak, inanın namerdiz!..

"Oturup konuşmak" "başını dinlemek" "kafayı dinlendirmek" "kafa çekmek" filan da, zaten salt bize özgü deyimlerdir galiba. Nitekim, Melih Cevdet Anday usta da, bu *"oturup konuşalım"* deyimine bozulmuş, *"Oturmadan düşünemiyor musun be adam?"* diye soruyordu bir yazısında. (Cumhuriyet gazetesi, 15 Aralık 1995).

Ama ilginçtir, demek öte yandan da, böyle olur olmaz memleket için ağlaşmamızdan biraz da gizli gizli utanıyormuşuz ki, sanki rakı yüzünden başımıza geliyormuş gibi bütün bunlar, tutmuş bir fıkra bile uydurmuşuz bu konuda.

Mutlaka biliyorsunuzdur. Hani, yaz tatilini Türkiye'de geçiren bir Alman, dönerken bir iki şişe de *Yeni Rakı* satın almış. Birkaç gün sonra da arkadaşlarını bir akşam eve yemeğe çağırmış ve açmış rakı şişesini... Önce gönülsüz davranmışlar, anason kokusu itmiş ya, ilk yudumun tadına varınca, ardı ardına birkaç kadeh daha patlatıvermişler keyifle. Sonra da kendiliklerin-

den vermişler kafa kafaya ve başlamışlar hep birden *"N'olacak yahu şu bizim Almanya'nın hali?"* diye dertlenmeye...

Sanki tılsım rakıdaymış gibi... Aslında rakı da bahanedir bizler için, hiç kuşku yok...

Çünkü, aydınlarımızın neredeyse tam dört yüz yıldır *"N'olacak şu memleketin hali?"* diye dertlenmeden geçirebildikleri tek bir günleri bile olmamıştır sanki, gördüğümüz kadarıyla. Yani, kesinlikle yeni bir olgu değildir bu bizim için...

Örneğin, daha XVI. yüzyılın ortalarında, 1560'lı yıllarda, Osmanlı aydınları *"Padişah kocaldı gayri. Ordunun başında sefere çıkamıyor. N'olacak bu memleketin hali?"* diye homurdanmaya başlamışlardır tarihçilerin yazdıklarına göre.

Gerçekten de, Kanuni Sultan Süleyman o yıllarda artık neredeyse 70 yaşına basmak üzeredir, üstelik gut hastasıdır ve Osmanlı ordusu da ta 1553'ten beri yeni bir sefere çıkmamıştır. Ama ne var ki, Osmanlı ordusunun nicedir yeni bir fetih seferine çıkmamasının nedeni de, salt sultanın yaşlılığı değildir galiba.

Çünkü, gene vakanüvislerin yazdıklarına göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553'teki İran Seferi de, hazineye yeni gelirler getirmek şöyle dursun, güya zafer kazanılarak Doğu Anadolu, Irak, Tebriz filan gibi yerler de Osmanlı topraklarına katılmış olmasına karşın, elde edilen ganimetler seferin giderlerini bile tam karşılamamıştır.

Nitekim o tarihe kadar 100 dirhem gümüşten 300 akçe kestirilirken, Sultan Süleyman da bu seferden sonra paranın değerini düşürmek zorunda kalmış ve 100 dirhem gümüşten 457 akçe kestirmeye başlamıştır, Prof. Mustafa Akdağ'ın belirlemelerine göre.

Artık, ilk yıllarda olduğu gibi ordu İstanbul'dan birkaç yüz kilometre uzaklıkta fethedilecek yeni varsıl yerler bulamamaktadır. İmparatorluğun sınırları çok genişlemiştir, dolayısıyla ordu, yeni bir yer fethedebilmek için bazan binlerce kilometrelik yol katetmek zorunda kalmaktadır. Bu yüzden, fethedilecek yere ulaşmak için uzun bir zaman gerektiğinden, ordu yolda kış-

lamak için konaklamaktadır kimi seferlerde. Bütün bunlar da maliyeti çok yükseltmektetir.

Yani. masraflar çok arttığı için, fetih seferleri de kârlı olmaktan çıkmıştır artık, gördüğümüz kadarıyla.

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa da. Sultan Süleyman'ın torunu III. Murad döneminde İran üzerine gene bir sefer düzenlenmesi söz konusu olduğunda hemen atılmış ve *Aman sultanım! Ceddi âlânız Sultan Süleyman hazretleri bu İran seferinden neler çekmiştir, bilmezsiniz... Sulh oluncaya kadar ne zehr, ne kalır yutmuştur... İran zaptolunsa bile. yapılacak tahsilat seferin masrafını dahi karşılamaz... Aman ha sultanım!* demiştir, *Peçevi Tarihi*'nde anlatıldığına göre.

Fransız devriminin gerçekleştiği yıl, 1789'da tahta çıkan Osmanlı sultanı III.Selim de, galiba tarihimizde ilk kez, daha saltanatının kırkı çıkmış çıkmamışken, hemen ülkenin bütün ileri gelenlerini çağırıp, bir *"Meşveret Meclisi"* toplayarak, *"N'olacak memleketin şu hali?"* diye sormuştur onlara, bilindiği gibi.

Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nda neredeyse iki yüz yıldır işler iyi gitmemektedir. Başkent İstanbul'da bile insanlar binbir yokluk içinde kıvranmaktadırlar artık. Et yoktur, süt yoktur, hatta odun bile bulunamamaktadır zaman zaman. Bu nedenle halk bir kurtarıcı beklemektedir.

Saray da nicedir hocalara teslim olmuş, fal baktırarak, düş yorumlatarak yönetmektedir ülkeyi zaten. Falcılık ve düş yorumculuğu (rüya tabirciliği) artık medreselerde de ayrı bir ders olarak okutulmaktadır *"ilm-i nücum"* adı altında.

Sultan III.Selim'in babası III.Mustafa, Avrupalıların savaşları da falcılarının kehanetleriyle kazandıklarına inandığından, Rus savaşından önce Fkansa ve Prusya krallarına elçi göndererip, falcılarını kendisine yardım olarak bir süre için ödünç vermelerini bile istemiştir. Prusya Kralı II.Friedrich'in. *"Benim üç falcım vardır Biri, tarihten ve deneyimlerden ders almaktır İkincisi, askeri her zaman savaşa hazır halde tutmaktır Üçüncüsü de, savaş için gerekli parayı önceden hazinede biriktirmektir* diyerek imalı bir dille yanıtlamasından sonra da. gene yıl-

dız falına baktırarak Rusya ile savaşa karar vermiş ve hazinede ne var ne yok, hepsini bu uğurda çarçur etmiştir. (Prof. Uzunçarşılı, Osmanlı Tar. cilt-IV, s.343)

Hatta, oğlunun, tıpkı atası Kanuni Sultan Süleyman gibi bir cihangir olarak doğması için, ana rahmine hangi gün ve hangi dakikada düşmesi gerektiğini bile *Müneccimbaşı*'na hesaplatmıştır. Bu yüzden, oğlu III.Selim'in bir cihangir olarak doğduğundan da kuşkusu yoktur.

Halk da bu söylentilere hemen dört elle sarılmıştır. Dolayısıyla III.Selim'in tahta çıkışı büyük sevinç yaratmıştır İstanbul'da.

İlginçtir, tarihçilerin belirttiklerine göre, III. Selim de bir cihangir olarak doğduğuna yürekten inanmaktadır. Bu nedenle de, ola ki işe nereden başlaması gerektiğini kestiremediği için, *meşveret etmek* üzere hemen ülkenin ileri gelenlerini çağırtmış ve 1789 yılı mayıs ayı başlarında bir cuma günü öğle namazını *meşveret erbabı* ile birlikte kılıp, Sultan Kasrının Revan odasında *Meşveret Meclisi*'ni toplayarak, *"Bre ağalar, konuşun bakayım! N'olacak memleketin bu hali?"* diye sormuştur.

Ama ne yazık ki, adı şehzadeliği sırasında bile halk arasında kurtarıcıya çıkmış III.Selim, cihangirlik düşlerini gerçekleştiremeden, daha meşveret erbabının önerilerine uyup Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordu kurmaya çalışırken, Yeniçeriler tarafından alaşağı edilip tahttan indirilmiştir.

Fakat ilginçtir, kimi tarihçiler bu kez de, III.Selim'in zaten eşref saatte ana rahmine düşmemiş olduğu için cihangir doğmadığını, Hekimbaşı ile Müneccimbaşı'nın aralarında anlaşıp, odadaki saatin yelkovanını parmaklarıyla değiştirerek sanki hesapladıkları satte doğmuş gibi gösterip Sultanı aldattıklarını yazmışlardır. (Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.8, s.188, İstanbul 1974 / Prof. Karal, Osmanlı Tarihi, c.5,s.13, Ankara 1983 / Prof. Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları, İst. 1978, s.572)

Ancak, ülkenin ileri gelenlerini toplayıp *meşveret etme* usulü bütün bu olup bitenlere karşın gene de sürdürülmüştür. gördüğü-

müz kadarıyla. Üstelik ilginçtir, bu kez *Meşveret Meclisi*'ni toplayan sultan da değildir. III.Selim'i yeniden tahta çıkarmak için yanında onbeş bin askeri ve "*Rusçuk Yaranları*" ile birlikte İstanbul'u basan, ancak III.Selim'in öldürülmüş olduğunu görünce, zorla mühr-ü hümayunu alıp IV.Mustafa'yı tahttan indirerek II.Mahmud'u sultan yapan Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, hemen Anadoludaki ve Rumelideki bütün ayanları İstanbul'a çağırıp, devlet ileri gelenleri ve ulema ile bir *Meşveret-i Âmme* toplantısı düzenlemiş ve içinde bulunulan durumu uzun uzun anlatarak "*N'olacak memleketin bu hali?*" diye sormuştur onlara.

Toplantının sonunda da, devlet ricali ile ayanlar arasında, tarihe "*Sened-i İttifak*" adıyla geçen bir anlaşma imzalamışlardır bilindiği gibi. Anlaşmayı, Sultan II.Mahmud da onaylamıştır.

Ne var ki, bu anlaşmanın imzalanmasından topu topu 40 gün sonra, Yeniçeriler bir gece ansızın evini basarak öldürmeye kalkışmışlardır Alemdar Mustafa Paşa'yı. Saldırganlara karşı tek başına yiğitçe direnen Paşa da, artık bir kurtuluş umudu kalmadığını görünce, bodrumdaki cephaneliği ateşe vererek evi kuşatan 300 yeniçeri ile birlikte kendisini havaya uçurmuştur.

Oysa, henüz üçbuçuk ay bile olmamıştır sadrazamlığı alalı. Bu sürenin iki ayı da *Meşveret-i Âmme* toplantısının hazırlıklarıyla geçmiştir mutlaka. Dolayısıyla, kimi tarihçilerin abartarak yazdıkları gibi, Yeniçerileri kendisine düşman edecek bir eylemde bulunabilmesi için, galiba zamanı bile olmasa gerektir yani. Üstelik *Meşveret-i Âmme* toplantısını açarken yaptığı konuşmada da, ola ki özellikle, "*Bizler an asıl ocaklıyız. Yeniçeri ocağı hakkında taassubumuz derkârdır*" (Aslında bizler de ocaklıyız. Yeniçeri ocağından taraf olduğumuz açıktır.) diyerek söze başlamıştır.

Ama öte yandan da, Sadrazamın bu başına buyruk davranışlarından, kendisine danışma gereği bile duymadan böyle toplantılar düzenleyip, devlet adına anlaşmalar imzalamasından asıl rahatsızlık duyan kişinin de Sultan II.Mahmud olduğunu yazmaktadırlar gene ayın tarihçiler. Ne var ki, kendisini tahta otur-

tan kişi olduğu için Sadrazama karşı açıktan sesini çıkaramamaktadır. Hatta *Sened-i İttifak*'ı da bu nedenle onaylamak zorunda kalmıştır.

İşte bu yüzden, kuşkulanmamak olanaksızdır doğrusu.

Yeniçerilerin, çiçeği burnunda bir sadrazama karşı böyle birden ayaklanmaları da, Sultanın Sarayda bir grup yaranıyla (veya ülema ile) yaptığı *meşveret toplantılarındaki* bir gizli pazarlığın ürünü müdür, kim bilir...

Osmanlı sultanlarının yaranlarıyla yaptıkları gizli *meşveret toplantıları*, kuşkusuz bu tarihten sonra da aksatılmadan sürdürülmüştür. Ancak, ülkenin ileri gelenlerinin çağrıldığı bir başka *Meşveret Meclisi* toplantısının yapılması ise, bir daha söz konuşu dahi olmamıştır galiba.

Ama ilginçtir, Osmanlı aydınları bu yüzyılda da, *"N'olacak bu memleketin hali?"* diye sormaya ısrarla devam etmişlerdir, gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, 1865 yılı ortalarında, bir grup genç aydın, *"N'olacak bu memleketin hali?"* diyerek *"Genç Osmanlılar Cemiyeti"* adı altında bir gizli örgüt kurmuşlardır İstanbul'da, bilindiği gibi.

Ne var ki, memleketi kurtarmak için 1867 yılında, Âli Paşa'nın yerine Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmek amacıyla düzenledikleri Babıâli baskınının önceden haber alınması üzerine kurucularının çoğu tutuklanmış ve Namık Kemal ile Ziya Paşa da, Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı ve yardımıyla Paris'e gitmiştir.

Fakat, güya bu gizli örgütün kurucularından ve en büyük parasal destekçisi olan Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Paris'e ayak basmasından beş on gün sonra, Sultan Abdülaziz'in de Fransa'ya gelmekte olduğunu duyunca, derhal çark etmiş ve ola ki Fransa hükümetiyle de işbirliği yaparak bu iki sakıncalı konuğun hemen Paris'ten uzaklaştırılmasını sağlamış, Londra'ya göndermiştir onları.

Çünkü, tarihçilerin yazdıklarına göre, Mustafa Fazıl Paşa, kendisine Mısır valiliği verilmediği için Saraya küskündür. Bu

gizli örgüte destek vermesi, ardından Paris'e gidip yerleşmesi de bu öfkesi yüzünden olmuştur zaten. Bu nedenle, Sultan Abdülaziz'in Fransa'ya gelmesini, kendisini bağışlatıp yeniden bir göreve getirilmesini sağlamak açısından büyük bir şans (bir fırsat) olarak görmektedir.

Nitekim, *"Marsilya limanında karşılamıştır"* Sultanı ve *"Paris'te Osmanlı elçiliğinde verilen resmi kabul sırasında da, üzerine resmini işlettiği bir halıyı padişahın oturacağı koltuğun önüne"* ayaklarının altına serdirmiştir. (Prof. Karal, Osmanlı Tarihi, c-7, s.395)

Sultan Abdülaziz, bilindiği gibi bir dış geziye çıkan ilk Osmanlı sultanıdır. Ordunun başında fethederek gitmenin dışında hiçbir Osmanlı sultanı yurtdışına çıkmamıştır o tarihe dek.

1867 yılında, Uluslararası Paris Sergisi'nin açılışı dolayısıyla *III.Napolyon,* Osmanlı sultanını da Fransa'ya çağırmış, ancak Sultan Abdülaziz, bugüne dek hiçbir atasının *"tenezzül edip"* böyle bir çağrıyı kabul etmediğini, hele hele ilk dış gezide bir kafir ülkesine gitmenin doğru olmayacağını, üstelik *"Hıristiyan topraklarına basarsa mübarek ayaklarının kirleneceğini"* söyleyerek, derhal reddedilmesini buyurmuştur bu çağrının.

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu, bütçe açıklarını kapatabilmek için 1850'den beri Batılı ülkelerden yüksek faizli dış borç almaya başlamıştır. Üstelik, yeni saraylar yaptırmak, görkemli sultan gezileri düzenlemek gibi işlerle bu borçlar çar çur edildiği için de, artık dış borçların faizlerinin ödenebilmesi bile yeni dış borçlar bulunmasını gerektirmektedir. Dış borç bulabilmek ise, iyice zorlaşmıştır.

Bu nedenle, devletin ileri gelenleri, ola ki III. Napolyon'un da *şefaatiyle* yeni dostluklar kurularak yeni dış borç bulma olanakları sağlanır umuduyla, Sultanın çağrıyı geri çevirmesine şiddetle karşı çıkmışlar, gerekçelerini çürütmek için türlü diller dökmüşlerdir. Hatta, *"Aman sultanım, mübarek ayaklarınız o kafir ülkesinde de kesinlikle Hıristiyan topraklarına basıp kirlenmeyecek"* diyebilmek için, *"arası Marmara denizinin kumuyla doldurulmuş"* çift tabanlı özel ayakkabılar bile yaptırmış-

lardır. (Joan Haslip, Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit, Çeviren: Nusret Kuruoğlu, s.56-57, İstanbul 1964)

Ama ne yazık ki, yanına yiğenleri Şehzade Murat ve Abdülhamid'i de alarak, büyük bir heyetle 30 Haziran 1867 günü Paris'e ayak basan Sultan Abdülaziz, ne III.Napolyon'dan, ne de Fransız bankerlerden yeni bir borç bulabilmiştir. Ve çaresiz, *"Müslümanlık akidelerine göre bir kadının hükümdar olmasını içine bir türlü sindiremediğini"* söyleye söyleye, gene aynı umutla, bu kez de İngiltere Kraliçesi Victoria'nın çağrısını kabul ederek, sanki Namık Kemal ile Ziya Paşa'yı izliyormuş gibi, Paris'ten Londra'ya geçmiştir hemen.

Fakat ilginçtir, güya kendilerine bir kötülük yapmasından korktukları için kaçıp Avrupa'ya sığındıkları Sultan Abdülaziz'in arkalarından Londra'ya da gelmesinden, galiba ne Namık Kemal rahatsız olmuştur, ne de Ziya Paşa, gördüğümüz kadarıyla.

Çünkü, tam karşıtı, diyelim Ziya Paşa, tıpkı Mustafa Fazıl Paşa gibi, bu durumu sanki bir fırsat sayarak, bir yolunu bulup huzura girmeyi başarmış ve hükümeti sert bir dille eliştiren bir *layiha* sunmuştur Sultan'a. Yani, Genç Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin de sorunları, tıpkı öteki Osmanlı aydınları gibi, kesinlikle saltanatla veya sultanla ilgili değildir. Tam karşıtı, düzeni daha da güçlendirmek için, devleti içine düştüğü ekonomik sıkıntılardan bir an önce kurtarıp, eski görkemli haline kavuşturabilmenin yollarını aramaktadırlar.

Nitekim, Ziya Paşa da, Sultan Abdülaziz'e Londra'da sunduğu *layiha*'da, *"Devlet-i Aliyye için istikraz* (borç) *ile yaşamaktan gayrı necat* (kurtuluş) *ve hayat kabil değilmiş gibi"* dış borçları bile dış borç arayarak ödemeye çalışan sadrazamı ve hükümeti şiddetle eleştirmektedir sadece.

Gerçekten de, Batılılara şirin görünüp, yeni dış borçlar sağlayabilmek için, Sultan Abdülaziz'in Paris'e hareketinden üç gün önce, 18 Haziran 1867'de, Osmanlı ülkesinde yabancılara da özel toprak mülkiyeti hakkını tanıyan yönetmeliği yürürlüğe sokmuşlardır rüşvet olarak. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nda

özel toprak mülkiyeti hakkından ilk kez söz eden 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*, bu hakkı yabancılara da tanımak şöyle dursun, Osmanlı uyruğundan bir kişinin topraklarının, yabancı uyruklu eşine veya çocuklarına miras yoluyla geçmesine bile izin vermemektedir. Bu yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden sonra da, İmparatorluğun İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük liman kentlerinin toprakları, gerçekten sözcüğün tam anlamıyla yağma edilmeye başlanılmıştır yabancılarca.

Sultan Abdülaziz'e sundukları *layihada*, ola ki henüz işitmedikleri için, bu konudan söz açmamışlardır, ama daha sonra her ikisi de, hükümeti bu yönetmelikten dolayı da son derece sert bir dille eleştirmişlerdir Londra'da birlikte çıkardıkları Hürriyet adlı gazetede.

Örneğin, Ziya Paşa, *"Bu tabirin türkçesi, biz bu yönetim sayesinde ticaretimizi, sınaatımızı ecnebilere verip birer çürük ahşap kulübeye başımızı sokmuş seyirci gibi kalmış idik. Şimdi bu kulübemizi dahi verip yersiz yurtsuz kalarak Anadoluya hicret edeceğiz demektir. Babıali hükümeti ecnebiler için de toprak salıibi olma hakkını ilan edince, dolaylı olarak İstanbul ahalisine göç davulları çaldı. (...) Vükelây-ı hazıranın (mevcut hükümetin) Avrupanın övgüsünü kazanmak için ecnebilere böyle vakitsiz toprak mülkiyeti hakkı vermelerinden doğacak sonuç budur. (...) Âli ve Fuat Paşa'lar da sadrazamlık ve dışişleri vezirliklerini sürdürerek zavallılara eteklerini öptürmeye devam ederler."* diye yazmaktadır. (Hürriyet, 16 Kasım 1868)

Namık Kemal de, soruna ekonomik açıdan yaklaşıp, *"Dünyada servet üç kaynaktan sağlanır. Birincisi ziraat ve onun yan dalları olan doğanın vergileridir. Vatanımız öyle bir eşi bulunmaz yerdedir ki, üç kıtanın en önemli noktalarını tutmuştur. Vaktiyle alemin kileri hükmünde idi. Ama ne yazık ki, toprağımız dünyanın en önemli ve en pahalı ürünlerini yetiştirmeye müsaitken, biz bugün yiyeceğe muhtacız.* diyerek, hükümeti dolaylı bir dille bu kararından dolayı eleştirmektedir. (Hürriyet, 10 Ağustos 1868)

Genç Osmanlıların hedeflerinin yönetim olduğunu. düzeni

değiştirmek gibi bir amaçlarının kesinlikle bulunmadığını tanıtlayıcı en önemli olgülardan biri de, galiba hiç kuşku yok ki, Birinci Meşrutiyet deneyimi olsa gerektir.

Bilindiği gibi, İngiltere'nin kendilerinden fersah fersah ilerde oluşunu meşruti sistemle yönetilmesine yorduklarından, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik durumdan kurtuluşu için de meşruti sistemi tek çözüm olarak önermişlerdir 1870'lerde. Ama ne yazık ki, Namık Kemal, Mithat Paşa gibi güya Batıcı aydınlarımız bile, ne *şeriattan* vazgeçebilmişlerdir, ne de *saltanattan*... Yani, düzeni değiştirmeyi düşüncelerinde tartışmaya dahi cesaret edemediklerinden, ne şer'i hukukla ilgili, ne de örf-i hukukla ilgili yasama yetkilerinin parlamentoya devrine olur verebilmişlerdir.

Nitekim, Prof. Niyazi Berkes de, bu girişimler sonucu 23 Aralık 1876 günü Abdülhamid'e onaylatılarak törenle ilan edilen *Kanun-u Esasi* ile ilgili olarak, *"Gerçekte bu anayasa hükümdarı hemen hemen hiç bir şarta bağlamıyordu. Tersine, Kanun-u Esasi'nin kendisi, hükümdarın iradesine birçok şartlarla bağlanmıştı. Bu yapının altındaki temel, egemenliğin halkta olduğu doktrini değildir. Onun altındaki doktrin egemenliğin Tanrıda, onun yeryüzündeki vekilinde bulunduğu doktrinidir. Bu yasa, asıl yasa sayılan şeriatın sadece bir parçasıdır. Yasanın hemen hemen bütün kurallarında son söz despot hükümdarındır."* diye yazmaktadır. (Age, s. 326).

Bu nedenle, Kanun-u Esasi'nin ilanından topu topu üç ay sonra 19 Mart 1877'de ilk toplantısını yapan Meclis-i Mebusan'ın, daha birinci yılını bile doldurmamışken 13 Şubat 1878'de kapatılmasının sorumlusu da, bizce hiç kuşku yok ki, Abdülhamid değil, meşrutiyetle şeriat kavramlarını kafasında bile bir türlü yerli yerine oturtamayan, dolayısıyla meclisi feshetme yetkisinin sultana bırakılmasını parlamenter sistemle bağdaştırabileceğini sanan Osmanlı aydınlarıdır kesinlikle...

İlginçtir, *Yahya Kemal*'in anılarında anlattıklarına göre, Osmanlı aydınlarının soruna bakışlarında, İmparatorluğun son günlerinde. XX.yy.da bile herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Örneğin, 1914 yılı yaz aylarında bir gün eşiyle birlikte kendisini ziyarete gelen, kısa bir süre öncesine dek aşırı bir İttihat ve Terakki karşıtı olan *Celal Sahir Bey* de, *Artık istikraz çaresi* (dış borç bulma olanağı) *kalmamıştır. Cavit'e* (Maliye bakanı) *son istikraz işinde edilen muameleyi görmediniz mi? Artık istikraz mümkün değil. Bu memleketi nasıl imar edeceğiz? (...) Biz Mısır'ı ve Kafkasya'yı almaksızın payidar olamayız, parçalanırız. Mısır'ın pamuğunu ve Bakû'nun petrol kuyularını almaksızın bütçemizi düzeltmek imkanı yoktur"* diyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için devletin yeniden güçlendirilmesi, bu amaçla da I.Dünya Savaşı'na mutlaka girilmesi gerektiğini savunmuştur. (Yahya Kemal, Hatıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1976, s.132)

Yahya Kemal, İttihat ve Terakki Fırkası'nın da, iktidarları sırasında bu politika uğruna yaptıklarını anlatırken, *"Siyasette birbirine zıd ne kadar usul varsa, ne kadar inkılâp varsa hepsini birer birer tecrübe etmiştir"* 1908'de en geniş liberalliği savunmuş, 1913-18 arasında en dar milliyetçiliği uygulamış, 1918'de de sosyalist olup, *"İstokholm Kongresi'ne sosyalist azasını göndermeyi unutmamıştır"* demektedir, biraz da alaylı bir dille. (Age, s.174)

Bilindiği gibi, *Ziya Gökalp* de, aynı günlerde *"N'olacak bu memleketin hali?"* sorusuna bir yanıt ararken, soruna ilk kez toplumbilimsel açıdan yaklaşmış ve *"kültür"* konusunu Osmanlı aydınlarının gündemine getirmiştir. *"Kültür"* kavramının Osmanlıcada bir karşılığı bulunmadığı için de, Arapça *"tarla sürmek"* anlamındaki *"Hars"* sözcüğünü ilke kez *"kültür"* karşılığı olarak kullanmıştır.

Ziya Gökalp, anımsanacağı gibi 1876 yılında Diyarbakır'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini orada tamamladıktan sonra yüksek öğrenim için 1895'te İstanbul'a gelmiştir. Ne ki, Abdülhamid karşıtı çevrelerle de ilişkide bulunduğu gerekçesiyle 1898'de tutuklanıp, yeniden Diyarbakır'a sürüldüğünden, yüksek öğrenim görme olanağı bulamamış ve kendi kendini yetiştirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Diyarbakır'da şube-

sini kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresine katılmak üzere gittiği Selanik'te de, 1909 yılında, bir rastlantı sonucu Emile Durkheim'ın kitaplarıyla tanışmış ve bu tarihten itibaren toplumbilim (sosyoloji) ile de ilgilenmeye başlamıştır. Kısa sürede kendini yetiştirerek İstanbul Darülfünunu'nda Sosyoloji kürsüsünü kuran ve orada uzun yıllar ders veren Gökalp, 1910 yılından itibaren de, ta 1918'de kapanıncaya dek, sürekli İttihat ve Terakki Fırkası'nın merkez yönetim kurulu üyeliğine seçilmiş, 1913 yılından sonra da partinin tek ideoloğu olmuştur.

Demek, İttihat ve Terakki Fırkası'nın merkez yönetim kurulu toplantılarında da, İmparatorluğun içinde bulunduğu durum tartışılırken, Ziya Gökalp, çözüm olarak birkaç kez gene kültür konusunu açmış olmalı ki, Yahya Kemal'in anlattığına göre, 1918 yılı yaz sonlarında, yani İmparatorluğun artık son günlerinde, *"bir akşam Büyükada'da Yat Kulübü'nün taraçasında Ziya Gökalp ile otururlarken, biraz ilerdeki bir başka masada birkaç arkadaşıyla birlikte oturan Sadrazam Talat Paşa, kalkıp yanlarına gelmiş ve Canım Ziya Bey! Hars mars diye bir lakırdı var. Nedir bu Allahını seversen? Bizim Merkez-i Umumi'de kaç defa anlattın ya, bir türlü kafama girmemiş. Şunu bir defa daha anlatsana!"* demiş, yanlarına oturmuştur. (Age, s.175)

Mustafa Kemal'in Çankaya köşkündeki o ünlü *akşam sofraları* da, aslında Osmanlıların *varan toplantıları* ve *meşveret meclisleri* geleneğinin bir devamı şeklinde değerlendirilirse gerektik galiba. Çünkü, Mustafa Kemal, ta Harp Akademisi öğrenciliği yıllarından beri bu tür toplantılar düzenlemektedir zaten, tarihçilerin ve görgü tanıklarının yazdıklarına göre.

Örneğin, sınıf arkadaşı Asım Gündüz, anılarında Mustafa Kemal'in 1903-1905 yılları arasında, öğrenciliği sırasında, *"Harp Akademisi'nde her cuma akşamı arkadaşlarını sınıfta toplayıp, kapıları kapattıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sorunlarla ilgili konuşmalar yaptığını ve tartışmalar düzenlediğini"* yazmaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir de, Mustafa Kemal'in Harp Akademisi öğrenciliği ile ilgili olarak; *"Etrafında derhal bir grupçuk*

toplar. Görünüşe göre bu grubun yöneticisi de kendisidir. Grup köşe bucaklarda, kendi arasında toplanmaya çalışır. Bahçenin köşelerinde, boş dersanelerde, düşman gözünden uzak yerlerde boyuna konuşurlar, boyuna tartışırlar... Konu hep aynıdır: N'olacaktır bu memleketin hali?" demektedir. (Tek Adam, c-3, s.77, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963)

Bilindiği gibi, Mustafa Kemal'in Çankaya köşkündeki o ünlü *akşam sofralarında* da, önceden saptanmış gündeme göre özel olarak çağrılmış ülkenin ünlü düşünürleri, sanatçıları, bilim adamları, yazarları, gazetecileri ile *memleketin hali* tartışılmaktadır her akşam uzun uzun. Falih Rıfkı Atay'ın dediğine göre, masanın yanı başında da her zaman bir karatahta vardır. Konuklar konuşmalarını isterlerse karatahtanın başına geçip yazıp çizerek anlatabilecekleri gibi, kendilerine yöneltilen soruları yanıtlamak için karatahtaya da kaldırılabilmektedirler. Nitekim, *"O karatahtaya hep kalkmışızdır"* diye yazmaktadır Atay. (Çankaya, c-2, s.403-493, Dünya Yayınları)

Söylentilere göre de, *"Ben Deniz Kızı Eftelya değilim!"* diye tersleyerek çağrıyı getiren polisi kapıdan çeviren Nazım Hikmet'in dışında, bu sofralara katılmamış dönemin ünlü bilim adamı, düşünürü, yazarı, çizeri, sanatçısı, gazetecisi gerçekten yoktur galiba...

Fakat, düşmanlarınca da aleyhindeki en önemli koz olarak hep bu *akşam sofraları* kullanılmıştır, bilindiği gibi.

Ne var ki, öte yandan da, suçlarken genellikle *"Ülkeyi içki sofralarında idare ediyor!"* diye dillendirmelerine bakılacak olursa, aslında onların da, bu sofraları basit birer içki alemi değil, küçük çaplı *meşveret meclisleri* olarak gördükleri de tartışılmasa gerektir sanırız.

Öyleyse... Nasıl Kurtuluruz Bu Durumdan Acaba?..

Görüldüğü gibi, fetih seferlerinin ardı kesilip de ülkede birtakım toplumsal ve ekonomik çalkantıların patlak vermeye başladığı XVI.yy. sonlarından bu yana, tam dört yüzyıldır, aydınla-

rımız habire *"N'olacak bu memleketin hali?"* diye dertlenip durmaktadırlar kafa kafaya verip...

Üstelik ilginçtir, hep aynı biçimde kafa kafaya verip dertlenip durmakla da kalmamışlar, aydınlarımızın soruna yaklaşımlarında ve söylemlerinde de bir değişiklik olmamıştır sanki bunca uzun sürede, gördüğümüz kadarıyla. Örneğin, gerek İmparatorluk, gerekse Cumhuriyet dönemlerinde, birtakım köklü ekonomik değişikliklerle yeniden yapılanma girişimlerinde bulunmak yerine, sorunların çözümü siyasal ve kültürel önlemlerde aranmış, devletin daha da güçlendirilmesine çalışılmıştır sürekli. Yani, aydınımız kendisini her zaman devletle özdeşleştirmiş ve sorunların devletin zayıflamasından kaynaklandığına inanmıştır hep.

Daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde bile, artık yeni yerlerin fethedilememesi yüzünden kimi yörelerde yavaş yavaş uç vermeye başlayan ekonomik ve toplumsal sorunlar, hemen disiplinin bozulmasından kaynaklanan asayişle ilgili basit olaylar olarak değerlendirildiğinden, devletin daha da güçlendirilmesine karar verilerek, derhal şiddete başvurulmuş ve o bölgelerdeki disiplinden sorumlu sancak beyleri ile timar sahipleri cezalandırılmıştır öncelikle.

Nitekim, Prof. Enver Ziya Karal da, *"Kanuni'den sonra gelen hükümdar ve sadrazamların bir kısmı, imparatorluğu çökmekten kurtarmak için gayret sarfettiler. Genç Osman, IV.Murat ve Köprülü ailesinden gelen vezirler, yaptıkları ıslahat ile imparatorluğa eski kuvvetini vermek istediler. Islahat yapanların bir tek gayesi vardı. Bozulan düzeni kuvvete dayanarak tekrar kurmak. Bu bakımdan, ıslahat çalışmaları disiplinsel karakter taşır. Bu çalışmalar, ıslahata girişenlerin gösterdikleri şiddet derecesinde başarılı olmuş ve onların alın yazılarına bağlı kalmıştır. Bu yüzden, ıslahatçılar öldükten sonra imparatorluk tekrar ıslaha muhtaç duruma düşmüştür."* diye yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-5, s.55)

Gerçekten de, Kanuni'den tam ikiyüzküsur yıl sonra, 1789'da, Sultan III.Selim'in, tahta çıkar çıkmaz, Sultan Kasrın-

daki Rıvan odasında, sağ yanına *Kaymakam Paşa'yı, Reis vekili Reşit Efendi'yi, Sekbanbaşı Ağayı, Valde Kethüdası Mahmut Beyi, defterdar vekili ve emin kimseleri*, sol yanına *Şeyhülislam Efendi'yi, Reis-ül Ulema Tevfik Efendi'yi, vesair sudur-u kiramı, ocak ağalarını, Kapucular Kethüdası Şemseddin Bey ve kardeşi Şehremini Abdurrahman Beyi* alarak topladığı *Meşveret Meclisi*'nde de, güya *Sudur-u Kiramdan* (ünlü yöneticilerden) *Hamidi-zade Mustafa Efendi*'nin, yapılan zulm ve zorbalıkları anlatıp, *"Reaya fikarasının ayaklar altında ezilip hasara uğradığını, bu yüzden ülkede yeterli zahirenin bile bulunmadığını"* söylemesine, *Kaleler Nazırı Hacı Numan Bey*'in, *"Devletlü Padişahım, ben kulun taşralıyım. Hakikat halde fukara ve zuafanın* (zayıfların) *hali çok kötüdür ve de son kerteye gelmiştir."* demesine, *eski defterdar Hakkı Bey*'in, satın alma işlerinde yapılan yolsuzlukları, mezalimi, soygunu bir bir sayıp dökmesine karşın, gene *devletin nasıl güçlendirileceği* konusunda ülkenin bütün ileri gelenlerinden *layiha* istenilmesine karar verilmiştir. (Tarihi Cevdet, c-4, Uçdal Neşriyat, İstanbul 1976)

Cevdet Paşa her ne kadar bir rakam vermemekte ise de, Niyazi Berkes *"zamanın iki yüze yakın ileri geleninden rapor istendiği"* görüşündedir. (Age, s.88)

Gerçekten kaç kişiden *layiha* istenilmiş olduğunu saptayabilmek, bugün elbette olanaksızdır.

Hatta, Sultana sunulan layiha sayısını bilebilmek de olanaksızdır. Çünkü, Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre, *bazı çevreler türlü dolaplar çevirerek bu işe de fesat karıştırmışlardır* Örneğin, genç Padişahın, yeteneklerini saptayabilmek için layiha istediği ve onlara bakarak kendilerini görevlendireceği dedikodusunu yayıp, olmadık önerilerin yapılmasına neden olmuşlar, *"takdim olunan layihaları çocuk oyuncağına döndürmüşler"*dir. Sultan bile, çoğunu okurken kahkahalar atmıştır. Bu yüzden sunulan layihalardan çoğu değerlendirilmeye bile alınmamıştır.

Cevdet Paşa, layihası değerlendirilmeye alınmış 18 kişiden söz etmekte, yalnız onların adlarını vermektedir. Prof. Karal ise,

"Yirmisi Türk, biri Osmanlı ordusunda görevli Bertrant adında bir subay ile diğeri İsveç elçiliğinde çalışan ünlü D'Olisson olmak üzere ikisi Hıristiyan, 22 kişinin Sultana layiha sunduklarını" yazmaktadır. Prof. Berkes'in değerlendirmesine göre de, *"bu kişilerin 5'i ulema, 13'ü de bürokrasiden"* dir. Yani, *"çoğunluk ordu adamı değil, sivil"* dir.

Ve, tarihçilerin bu kez söz birliği etmişcesine belirttiklerine göre de, büyük çoğunluğu sivil olan bu kişilerin neredeyse tamamı, İmparatorluğun içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik sorunlardan kurtuluşu için tek çare olarak, ordunun yeniden eski gücüne kavuşturulmasını önermişlerdir verdikleri layihalarda, ne ilginçtir ki...

Kuşkusuz, layihalar arasında birtakım farklar da yok değildir. Örneğin, ordunun güçlendirilmesini kimileri Yeniçeri Ocağı'nın yeniden eski geleneksel yapısına kavuşturulmasında, kimileri ise yeniçerilerin de Avrupalıların kullandığı yeni savaş araç ve gereçleriyle donatılıp, yeni savaş tekniklerine göre eğitilmesinde görürken, büyük kısmı, ilginçtir bütünüyle yeni bir ordu kurulmasından yanadır. *"Nizam-ı Cedit"* adında yeni bir ordu kurulmasını önermektedirler Sultan III.Selim'e.

Yani, *Meşveret Meclisi*'nde, fakir fukara halkın artık İstanbul'da bile yiyecek ekmeği zor bulduğunu, yakacak odunun bile ateş pahasına olduğunu, haksızlığın, zorbalığın, zulmün, rüşvetin, hırsızlığın ülkede kol gezdiğini çeşitli örneklerle bir bir anlatarak gerçeği bütün çıplaklığıyla sultanın gözlerinin önüne seren ulemadan Hamidî-zade Mustafa Efendi, Kaleler Nazırı Hacı Numan Bey ve eski defterdar Hakkı Bey dahi, İmparatorluğun içinde bulunduğu bu toplumsal ve ekonomik sorunların ancak ordunun güçlendirilmesiyle çözülebileceği görüşünde olduklarını belirtmişlerdir ola ki...

Kısacası, Osmanlı yöneticileri, bütün tarihleri boyunca ne zaman bir toplumsal veya ekonomik sorunla karşılaşsalar, olayları salt asayişin bozulmasına yorduklarından, çözümü de birtakım toplumsal ve ekonomik önlemlerde değil, devleti daha da güçlendirmekte aramışlar ve orduyu anımsamışlardır hemen.

Oysa. Osmanlı İmparatorluğu da bütün imparatorluklar gibi, değişik etnik kökenlerden gelen ve ayrı dinlere inanan, ama asıl önemlisi farklı ekonomik aşamaları yaşayan toplumlardan oluşmuş karmaşık bir uyruğa sahiptir. Örneğin, Bizans İmparatorluğu'ndan devralınan uyruk köylüleşmeyi tamamlayıp feodal ilişkiler aşamasına sıçramışken, Orta Asya'dan gelen uyruk hâlâ göçebeliği sürdürerek hayvan sürülerinin ardında dolaşmaktadır otlak otlak...

Gene, bilindiği gibi, Osmanlıların Bizans topraklarını fetheder etmez yaptıkları ilk iş de, tekfurları ortadan kaldırarak feodal düzene son vermek ve yerine İslamiyetin, özel toprak mülkiyeti hakkının tanınmadığı ikta sistemini uygulamak olmuştur.

Böylece, Bizanstan devralman uyruğun da, tarımdan sanayiye sıçrayabilmesi için gerekli birikimi feodal beyler aracılığıyle sağlaması olanağı bırakılmadığı gibi, ikta sistemine göre bir aileye en çok bir öküzün sürebileceği büyüklükteki toprak üzerinde tarım yapma hakkı tanındığından, bütün tarihi boyunca, kırsal kesimde yaşayan aileler aracılığıyla da topraklarını zamanla çoğaltarak (büyüterek) kapitalist tarıma geçme olanağı kesinlikle verilmemiştir, ne yazık ki...

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kentlerin yapısı, nüfusun yüzde kaçının kent ve kasabalarda yaşadığı, kent ve kasabalarda yaşayan insanların etnik ve dinsel açıdan dağılımı, ekonomik durumu vb. gibi konularda da bugün elimizde yeterli bir bilginin bulunduğunu söyleyebilmek, kuşkusuz olanaksızdır.

Nitekim, doçentlik tezini İstanbul Üniversitesi'nde bu konuda yapan *Suraiya Faroqhi* de *"Osmanlı ekonomi tarihinin araştırılmasının ve yazılmasının henüz başlangıç aşamasında"* bulunduğunu vurguladıktan sonra, *"Anadolu kentlerini ele alan birkaç araştırmanın da makale düzeyinde olduğunu"* belirterek, *"Anadolu'daki Osmanlı kentlerine ilişkin çalışma henüz çok azdır"* demektedir. (Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Türkiye Ekonomik ve Top.Tarih Vakfı Yay., İst. 1993)

Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, Osmanlı nüfusunun çok büyük bir bölümünün kırsal kesimlerde yaşadığı ve kent nüfus-

larının çok büyük bir bölümünü Bizanstan devralınmış uyruğun oluşturduğu konularında da galiba kuşkuya yer bulunmasa gerektir.

Kim bilir, tarımla önemli bir birikim sağlanmasına ikta sisteminin kesinlikle olanak vermeyeceğini gördükleri için, kırsal kesimde yaşayan Hıristiyan reayanın bir kısmı da bir süre sonra kentlere yerleşerek ticaret ve zanaatla uğraşmayı yeğlemişlerdir ola ki...

Kuşkusuz, Osmanlılar'da da ticaret ve zanaatla ilgili işlemler sırasında çeşitli adlar altında gümrük, harç, rüsum, vergi filan alınmaktadır, ama tarımdakine benzer bir biçimde büyümeyi sınırlayan katı bir devletçi kontrol sistemi kesinlikle söz konusu dahi değildir, gördüğümüz kadarıyla.

Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nda da daha ilk yıllardan itibaren, toplam nüfus içindeki oranları küçük de olsa kimi kentlerde oturanların elsanatları ve ticaretle uğraştıkları, diyelim kimi illerde dokumacılığın çok geliştiği, dolayısıyla oraların aynı zamanda birer ticaret merkezi haline dönüştüğü bilinmektedir.

Örneğin, Prof. Halil İnalcık, *Bursa'nın XV.yy'da ve XVI.yy. başlarında "Halep ve Şam gibi Yakın Doğu'nun en büyük ipek pazarlarından biri haline geldiğini"*, İranlı tüccarların Asya'dan ipek ve ipekli kumaş getirip burada sattıklarını, *"İtalyan tacirlerinin, özellikle de Floransalıların ve Cenevizlilerin Bursa pazarında ipek almak için yarıştıklarını" "İranlı tacirlerin de dönüşte Floransalıların, Cenevizlilerin getirdiği Frenk malı ince yünlü kumaşları, çuhaları filan satın alarak ülkelerine götürdüklerini"* yazmaktadır. (İ.Ü. İkt. Fak. Mecmuası, c-15, no 1-4, s.62-63, Ekim 1953 / Temmuz 1954)

Ancak, incelemede Osmanlı tüccarlarının kimlikleri hakkında da ayrıntılı herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ama, asıl ticaretin Cenevizliler ve Floransalılarla yapıldığı düşünülecek olursa, bu pazardaki Osmanlı tüccarlarının da İmparatorluğun Bizanstan devraldığı dil bilen Hıristiyan yurttaşları olduğundan galiba kuşku duyulmasa gerektir. Nitekim, Prof. İnalcık da, bu incelemesinde, tereke defterlerinden birinde adına rastladığı,

"Bursa'daki Karaca-beğ hanına dört cariyesiyle birlikte inen" Ankaralı İskender adında bir tüccarın, gene bu tereke defterlerinden öğrendiğine göre *"memleketinde bir Hıristiyan karısı ile, Ayyatı ve Satılmış adında iki oğlu ve Marta adında bir kızının olduğunu"* belirttikten sonra, *"Bu devirde Ankara'da Türk adları taşıyan Ermeniler vardır. İskender'in de bunlardan birisi olması muhtemeldir."* diye yazmaktadır.

Gene, Prof. Nikolay Todorov'un verdiği bilgilere göre, Osmanlı sınırları içindeki Bulgaristan'ın İslimye (Sliven) bölgesinde de abacılık çok gelişmiştir. İmparatorluğun dört bir yöresinden olduğu gibi, yabancı ülkelerden de tüccarlar gelip buradan aba satın almaktadırlar. Hatta, *"Osmanlı hükümeti Yeniçeri ocağını dağıtıp yerine yeni bir düzenli ordu kurmaya karar verince, 1828 yılında İslimye'ye İstanbul'dan bir temsilci göndererek, kurulacak ordu için onbin adet asker elbisesi siparişi vermiştir."* (İ.Ü. İkt. Fak. Mecmuası, c-27, s.7, Ekim 1967 / Mart 1968)

Kuşkusuz, İmparatorluğun Asyalı uyruğundan bazı kişiler de kendi üretim ilişkilerinin gereksindirdiği, örneğin nalbantlık, semercilik, eyercilik, keçecilik, demircilik vb. gibi birtakım zanaatlerle uğraşmaktadırlar mutlaka. Ancak, dış pazarlara yönelik üretim organizasyonlarının ve ticaretin tamamının, İmparatorluğun ilk günlerinden beri Hıristiyan uyruğunun kontrolünde olduğu da sanırız kuşkusuzdur. Fakat, bu olgulara bakarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ekonomisi bu tür üretimlerden ve ticaretten sağlanan gelirlere dayalı bir devlet olduğunu söyleyebilmek de kesinlikle olanaksız olsa gerektir galiba...

Ne ki, nüfusunun neredeyse tamamına yakın bir kısmının kırsal kesimde yaşamasına ve tarımla, ya da hayvancılıkla uğraşmasına bakarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi tarıma veya hayvancılığa dayalı bir devlet olduğunu söyleyebilmenin de olanağı ne ölçüde vardır acaba, öte yandan?..

Ayrıca, ikta sistemiyle kıskançlıkla korunarak yüzyıllardır sürdürülen, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu başat üretim ve özellikle de mülkiyet ilişkilerinin durumu. İmparatorluğun ekonomisi tarıma veya hayvancılığa dayalı bir devlet haline dö-

nüşmesine izin verecek nitelikte midir acaba gerçekten?

İlginçtir, zaten Osmanlı aydınları da, sanki bütün tarih boyunca, ülkede patlak veren olayları, birtakım toplumsal ve ekonomik çözülmelerden kaynaklanmış sorunlar olarak değil, salt asayişle ilgili olgularmış gibi değerlendirdiklerinden, gördüğümüz kadarıyla çözümü de hep orduda ve ordu eliyle aramışlardır hemen.

Ne garip... Bugün de herhangi bir toplumsal veya ekonomik sorunla karşılaşır karşılaşmaz, aklımıza hemen ordu gelmektedir hâlâ...

Acaba niçin?..

Niçin Ordu?..

Osmanlı ve Ordusu

Uyruğunun yarısını Roma İmparatorluklarından devralmış bile olsa, Osmanlı İmparatorluğu da, bizce hiç kuşku yok ki, tipik bir Asyalı İslam imparatorluğudur sonuçta. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun zenginliğini de, bütün Asyalı imparatorluklar gibi, daha ilk günden itibaren fetihlerden sağlanan ganimetler oluşturmuştur. Devletin ana gelir kaynağı fetihlerdir. Bilindiği gibi, fethedilen yerler önce yağma edilmekte, sonra da her yıl belirli miktarda bir vergi ödemeye zorunlu kılınmaktadır. Bu vergiyi ödemeyenler de, derhal cezalandırılmaktadır. Bu nedenle, gerek yeni yerler fethedebilmek, gerekse salınan vergilerini ödemeyenleri derhal cezalandırabilmek için, her zaman güçlü ordulara sahip olmak zorundadırlar imparatorluklar.

Kısacası, imparatorluklar için devlet de, bir anlamda ordu demektir zaten. Ordu ile devlet özdeştir yani...

Gene bilindiği gibi, *"Osmanlı ordusu da, başlarda, aşiret reislerinin komutasındaki, aileler ve aşiretler olarak örgütlenmiş Türkmen savaşçılarından oluşmaktadır. Hepsi de atlıdır. Sınır bölgelerindeki Hıristiyan topraklarını fetihle görevlendirilen bu askerler de, yağma ve ganimetle ödüllendirilmektedirler."* (Prof. Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İst. 1982, s.50) Yani, ayrı bir ücret ödenmemektedir bu askerlere.

XIII.yy. sonlarında Bizans sınırlarına bir uç beyliği olarak yerleştirilen Osmanlılar da, bu Türkmen atlıları ile yaptıkları işbirliği sayesinde tekfurları yenip yeni yerler fethederek hızla büyümüş ve daha XIV. yy. ortalarında bir devlet halini almışlardır.

Ama ne var ki, bu Türkmen savaşçıları komutandan çok kendi aşiret beylerine bağlı oldukları için, orduda bir komuta birliği ve disiplin kurulamamaktadır.

Nitekim, Hoca Sadettin Efendi'nin *"Tac-üt tevarih"* adlı kitabında anlattığına göre, Sultan I.Murad da, *"ganimet bölüşümünde kendilerinin de bir pay alabilmesi"* için Karamanoğlu Beyinin Haçlılara karşı Osmanlı ordusuyla birlikte savaşmak üzere, *"ordu deyü utanmayup derleyup"* gönderdiği, *"kaltak ayırlu, kayış üzengilü, kılıçları bağı ipten"*, yani atlarına kuskun kayışı bile olmayan, kaltak denilen tahtadan yörük eyerleri vurulmuş, ayaklarını soktukları üzengileri bile demirden değil, kayıştan yapılmış, kılıçları da bellerine iple bağlı bu *"bir nice kılıksız kıyafetsiz zavallı"* Türkmen savaşçılarına bakarak, yanındaki komutanlara; *"-Askerimizin bir maskarası yoğ idi. Soylu cömertliğiyle ol hizmeti de Karamanoğlu görmüş...* demiştir, alaylı alaylı gülümseyerek.

Ola ki, bu olayın etkisiyle de, devletin bir an önce düzenli bir orduya kavuşturulması için, *"Şimden geru tutsak alınan her beş başdan biri devletindir. Alına!"* diye bir ferman çıkararak, tutsak Hıristiyan çocuklarından yeni bir ordu kurulmasını buyurmuştur.

Gerçekten de, Sultan Murad Hüdavendigâr'ın bu buyruğu üzerine, 1360'lı veya 70'li yıllarda ilk kez, seferden dönen savaşçıların her beş tutsağından biri *"Pencik Usulü"* ne göre, asker yetiştirilmek üzere devlet adına alınmaya başlanmıştır.

Aslında, *beşte bir* anlamındaki Farsça *penç-ü yek*'in bozuk bir söyleniş biçimi olan *"Pencik Usulü"* İslamın ilk günlerinden beri kullanılan ve tutsak pazarlarında satılan tutsakların değerlerinin beşte biri oranında alman bir verginin adıdır. Kimi kaynaklarda *"Pencik Vergisi"* de denilmektedir zaten. Ancak, Osmanlıların XIV. yüzyılın ikinci yarısında başlattıkları bu yeni uygulamada vergi akçe olarak değil, tutsak olarak alınmaktadır artık.

Pencik memurları, daha kentin girişinde savaştan dönen gazilerin tutsaklarını birer birer kontrol etmekte ve 10-17 yaşları

arasındaki, orta boylu, sağlıklı, sağlam yapılı çocukları seçerek. her beş tutsaktan biri hesabıyla devlet adına alıkoymaktadır.

Önce bir Müslüman ailenin yanına verilerek Türkçe öğrenmeleri ve Müslümanlaştırılmaları sağlandıktan sonra, Sarayda bu amaçla kurulmuş *Acemi Oğlanlar Ocağı*'ndan asker olarak yetiştirilen bu Hıristiyan çocuklarıyla da *Yeniçeri Ocağı* adında yeni bir ordu kurulmuştur işte. İlginçtir, bu yeni ordunun subay gereksinimi için de, gene aynı dönemde Sarayda *Enderun* adıyla bir okul daha açılmış ve *Acemi Oğlanlar Ocağı*'nı başarıyla bitirenler arasından seçilenler burada yeniden eğitilip subay olarak yetiştirilmişlerdir.

Kuşkusuz, insanların ordularında yabancıları da ücretli savaşçılar olarak kullanmalarının tarihi, çok eskilere kadar gitse gerektir. Örneğin, eski Çin kaynaklarında, Çin ordularında savaşmış Moğol ve Türk askerlerinden söz edilmektedir. tarihçilerin belirttiklerine göre. Gene, Roma ordularında çok sayıda ücretli Türk askerinin bulunduğu, hatta Büyük Hun İmparatoru Atilla'nın bile Roma ordusunda ücretli general olarak görev aldığı, üstelik bu görevinden dolayı da kurumlandığı yazılmaktadır. Bizans imparatoru II. Paleologos, bin Türk atlısından oluşan özel bir birlikle Osmanlı ve öteki Türk beyliklerine karşı savaşmıştır. Sultan Çelebi Mehmed'in oğlu *Şehzade Orhan*, İstanbul'un fethi sırasında, kardeşinin oğlu (yiğeni) Fatih'e karşı, başında bulunduğu ücretli Türk askerlerinden oluşan bir birlikle İstanbul'un Kumkapı-Samatya arasındaki surlarını savunmuştur. (Prof. İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c-I, s.381-474)

Fakat, Osmanlıların bu yeni ordusu Yeniçeri Ocağı'nın benzeri bir başka ordu daha yoktur galiba tarihte.

Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, Osmanlı ordusu, salt Yeniçeri Ocağı'ndan ibaret de değildir kesinlikle.

"Kapıkulları" da denilen Ocak, kuşkusuz ordunun belkemiğini oluşturmaktadır, ama *Prof Mustafa Akdağ*'ın yaptığı hesaplara göre, *"sayı bakımından"* topu topu *"sadece beşte biri"* kadardır. (Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yay., Ank. 1975. s.226)

Ordunun beşte dördünü ise. dirlik sahiplerinin eğitip, donattıkları ve savaş halinde beraberlerinde getirdikleri, kendilerine verilmiş dirliklerin büyüklükleriyle oranlı sayıdaki *segbanlar* ile, fethedilen ülkelerin antlaşmalar gereği savaş halinde Osmanlı ordusuna katılmak üzere göndermek zorunda oldukları askerler oluşturmaktadır.

Yukarda da değinildiği gibi, Osmanlılar da fethettikleri topraklar üzerinde Selçuklulardan devraldıkları ikta sistemini uygulamışlardır genelde.

Bu sistemde ise, fethedilen topraklar, İslam hukukuna göre *"Arazi-i Öşriyye" "Arazi-i Haraciyye"* ve *"Arazi-i Miriyye"* adı altında üç ayrı şekilde tasarruf edilmektedirler. *Arazi-i Öşriyye*'ler, elde edilecek ürünün yüzde onu karşılığında orayı fetheden subaya veya Müslüman aşiretlere bırakılmış, *Arazi-i Haraciyye*'ler de, elde edilecek ürünün yüzde ellisini vergi olarak ödemeleri koşuluyla savaşmadan teslim olmuş Hıristiyanlara verilmiş topraklardır. Devlet hazinesine kalmış *Arazi-i Miriyye*'ler ise, askerlere ve yöneticilere *dirlik* olarak dağıtılmaktadır.

Osmanlılar da, fethedilen topraklardan bazılarını fetheden aşiretlere bırakmışlardır ilk yıllardı. Ancak, bu topraklardan *"yurtluk"* veya *"malikane"* diye sözedilmektedir kayıtlarda. Bu topraklar da, *Mehmet Zeki Pakalın*'ın verdiği bilgilere göre, Fatih döneminde miri arazi haline dönüştürülerek dirlik olarak dağıtılmışlardır zaten. (Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c-2, s.396)

Yani, günümüze ulaşabilmiş belgelere bakılacak olursa, Osmanlılar ikta sisteminin sadece "arazi-i miriyye" maddesini uygulamışlar ve fethedilen toprakların tamamını miri arazi sayıp dirlik olarak dağıtmışlardır sanki.

Çünkü, fethedilen toprakların bir bölümünü de öşri ve haraci arazi olarak bıraktıklarını söyleyebilmek gerçekten olanaksızdır gördüğümüz kadarıyla.

Her ne kadar Mehmet Zeki Pakalın, gene aynı kaynakta, Sultan III.Murad'ın, 1590'larda çıkardığı bir fermanla *ülkedeki bütün öşri ve haraci arazileri miri arazi haline getirdiğini* yazmak-

ta ise de. doğrusu onlar da Osmanlıların Selçuklulardan devraldıkları topraklar arasında bulunsa gerektir. bizce büyük bir olasılıkla. (Age, c-1, s.73-79)

Kayıtlara göre,fethedilen topraklar ilk yıllarda savaşta yararlığı görülenlere *"Has"* ve *"Timar"* adı aldında *"dirlik"* olarak dağıtılmakta ve yıllık geliri 100 bin akçeye kadar olanlara *"timar"* 100 bin akçeden büyük olanlara da *"has"* denilmektedir. Sultan I.Murad döneminde de, ola ki dirlik sayısını çoğaltmak amacıyla, timarlar da ikiye bölünmüş, artık yıllık geliri 20 bin akçeye kadar olanlara *"timar"* 20 bin akçeden 100 bin akçeye kadar olanlara da *"zeamet"* denilmeye başlanılmıştır.

Dirlikler de, görevlilere. kuşkusuz yararlıkları göz önünde tutularak. rütbelerine göre dağıtılmaktadır. Örneğin, hanedandan kişilere, şehzadelere hanım, sultanlara ve sadrazamlara, vezirlere, beylerbeyilere, sancak beylerine, yeniçeri ağalarına filan *has*, sekbanbaşı, yayabeyi ve benzeri gibi üst rütbeli askerlere *zeamet*, sipahilere de *timar* verilmektedir dirlik olarak.

Kendilerine *dirlik* verilmiş bu kişiler de, o topraklardan elde edecekleri gelirlerle, kendilerinin geçimlerini sağlamanın dışında, o yerlerin *imar ve ihyasından* sorumlu oldukları gibi, asıl kendilerine verilen dirliklerin büyüklüklerine göre, *"elde edecekleri, Anadolu'da her 3 bin, Rumeli'de de her 5 bin akçelik gelir için bir asker"* olmak üzere önceden belirlenmiş sayıda, iyi eğitilmiş ve tam donanımlı, atlı ya da yaya askeri, savaş halinde Osmanlı ordusuna göndermek veya beraberlerinde getirmek zorundadırlar. Bu askerlere de *"sekban (veya segban)"* denilmektedir kayıtlarda.

Günümüze ulaşmış bilgilere bakarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki timar sayısı hakkında da sağlıklı bir rakam verebilmek bugün elbette olanaksızdır. Ancak, gene M.Zeki Pakalın'ın açıklamalarından öğrendiğimize göre, örneğin *fethedilen 300 köylü bir sancağın en az 200 köyünün ikişer üçer köy olarak 80-90 timar halinde ayrıldığı, geri kalanının has ve zeamet olarak dağıtıldığı* (Age, c-3 s.499) düşünülürse, ülkedeki timar sayısı da mutlaka onbinlerin çok çok üstünde olsa gerektir.

Bu nedenle, onbinlerce timar sahibinin her birinin beraberinde en az 2-3 segbanla sefere katılacağı, has ve zeamet sahiplerinin de gene en az bir iki bölük asker göndereceği hesaplanırsa, Osmanlı ordusunun, gerçekten de beşte dördünün bu sistem aracılığıyla sağlandığı, galiba kuşkusuzdur.

Cephede de, bu askerler ordunun sağ ve sol kanatlarını oluşturmaktalar, Yeniçeriler merkezde, Anadolu'dan gelen segbanlar Anadolu Beylerbeyinin yönetiminde ve Yeniçerilerin solunda, Rumeliden gelen segbanlarla öteki Hıristiyan ülkelerin gönderdikleri ordular da Rumeli Beylerbeyinin yönetiminde ve sağında yer alarak savaşmaktadırlar.

Osmanlının Maaş Ödediği Tek Kulu

Görüldüğü gibi, ikta sistemi, İslam hukukuna göre, salt toprağın mülkiyeti veya tasarrufu ile ilgili bir ekonomik uygulama olarak değerlendirilmese gerektir bizce kesinlikle.

Nitekim Osmanlılar da, ta Tanzimat'a kadar, bu sistemi tarımsal üretimle ilgili bir ekonomi politikası olmaktan çok, yönetimle ilgili bir personel politikası olarak uygulamışlardır zaten, gördüğümüz kadarıyla... Neredeyse bütün görevlilerin ücreti akçe olarak değil, *dirlik* olarak ödenmiştir, örneğin.

Oysa, Osmanlılar da, bilindiği gibi daha ilk yıllardan itiaren kendi adlarına para kestirmişlerdir. *"İkinci sultan Orhan Gazi, tahta çıkışının üçüncü yılında Bursa darphanesinde sikke kestirip mühürletmiştir. Bu ilk sikkeler beyaz gümüşten kestirildiğinden, halk renginden dolayı bu paraya beyazca anlamına 'akçe' demiş ve Osmanlı para biriminin adı 'akçe' olarak kalmıştır. Üç akçe, bir dirhem ağırlığındadır. Yani, 100 dirhem gümüşten 300 akçe kestirilmiştir. Akçenin kesirleri de bakırdan kestirilmektedir ve onlara Moğolca nakit anlamındaki Mongür sözcüğünden esinlenilerek 'mangır' denilmiştir."* (Prof. Şükrü Baban, Tanzimat ve Para, Tanzimat, s.233, İst. 1940)

Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, ilk yıllarda yabancı altın paralar da bir süre için kullanılmıştır. Hatta Prof. Baban, bu

yabancı paralardan bir miktar Venedik duka altınının, ülkede geçerli olduğunu belirtmek için Osmanlılarca özel olarak mühürlendiğini bile yazmaktadır. Zaten Fatih döneminde, bu Venedik dukaları örnek alınıp, Osmanlı parası olarak altın sikke de kestirilmiştir. Bu altın sikkelere de, Venedik dukasından aynen kopya edilmiş üzerindeki çiçek resmi yüzünden, İtalyanca çiçek demek olan *Flore* sözcüğünden dolayı *Flori* veya *Filorin* denilmiştir.

Ancak, Osmanlı para birimi hep akçe olarak kalmıştır. Örneğin, Sultan I.Murad döneminde, *"iki koyuna bir akçe"* olarak saptanmış, koyun ve keçilerden alınan *"agnam vergisi"*, kayıtlarda belirtildiğine göre, akçenin gümüş değeri geçen süre içinde üçte iki oranında düşürülmüş olduğu halde, ikiyüz yıl sonra III.Murad döneminde de gene *"iki koyundan bir akçe"* olarak toplanmıştır. Ücretler, bağışlar, harcamalar da hep akçe olarak hesaplanmış ve ödenmiştir bütün tarihi boyunca.

Osmanlılarda, *ta Tanzimat'a kadar günümüzdeki anlamıyla bir bütçenin, bir maliye örgütünün varlığından* söz edebilmek de olanaksızdır kuşkusuz.Devletin gelirlerinin toplanmasından, harcanmasından, gelir gider defterlerinin tutulmasından, hazineden, ta ilk günden itibaren *"defterdar"* denilen kişiler sorumlu tutulmuştur. Devlet hızla büyüyüp işlemler artınca, çaresiz defterdarlık da kalabalıklaşmış ve *defterdarlara* Fatih döneminde artık *"hazine veziri" (veya vekili)* denilmeye başlanılmıştır.

Ama ilginçtir, ta ilk günlerinden beri, gelirleri toplayan, harcamaları yapan, kulların ulufelerini ödeyen, hazineden sorumlu bu görevlilere, Osmanlılar, akçeyle tek mangır (kuruş) olsun bir ücret, bir maaş ödememişlerdir kesinlikle bütün tarihleri boyunca.

Onlar da, tıpkı sadrazamlar, vezirler, yeniçeri ağaları, beylerbeyileri, sancak beyileri, filan gibi ücretlerini *dirlik* olarak almışlardır devletten. ilk günden itibaren. Örneğin, Fatih Kanunnamesi'nde, *defterdarlara* da *dirlik* olarak *"yıllık geliri 600 bin akçenin üzerinde bir has verileceği"* yazılıdır.

Kısacası, devletin parasının hesabını tutan, devlet adına para

kestirip mühürleten bu kişiler de, kendi ücretlerini koruduklari hazineden nakit olarak değil, ola ki bir kez bile gidip görmedikleri yörelerdeki haslarını ekip biçen reayaların ürünlerinden, güvendikleri adamlar *(timenalar)* aracılığıyla mal (ayni) olarak topladıkları aşarın içinden almaktadırlar yani... Çalıştırdıkları görevlilerin (memurların) ücretlerini de, bu haslardan elde ettikleri gelirlerle kendileri ödüyor olsalar gerektir.

İlginçtir, Osmanlıların devlet bütçesinden akçeyle düzenli olarak ücret ödedikleri tek kuruluş da Yeniçeri Ocağı'dır, gördüğümüz kadarıyla.

Bilindiği gibi, *Yeniçeriler*, üç aydan üç aya, belirli bir *ulufe* (gündelik) üzerinden hesaplanmış, *"kul maaşı"* denilen bir ücret almaktadırlar saraydan.

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Yeniçerilerin, *"Acemi oğlanlar ocağından gelip, Yeniçeri ocak defterine kaydedildiklerinde ilk yevmiyelerinin (ulufelerinin) iki akçe olduğunu"* bu ücretin zamanla *"hizmetlerine ve gelişmelerine göre 8 akçeye kadar çıktığını"* yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-2, s.558)

Yeniçerilere bu ücretin dışında da, sultanların tahta çıkışlarında *"cülûs bahşişi"* ilk sefere çıkışlarında da *"sefer bahşişi"* adı altında ayrıca para verilmektedir gene.

Kendilerine devlet hazinesinden düzenli ücret ödenen bu askerlerin sayısı konusunda kesin bir rakam söyleyebilmek de zor olsa gerektir kuşkusuz. Örneğin, Prof. Uzunçarşılı'ya göre, bu sayı XV.yy. ortalarında, 10-12 bini yeniçeri, 1800-2 bini topçu, 8-10 bini de suvari olmak üzere 20-25 bin dolaylarındadır ancak.

Oysa, gene Prof. Uzunçarşılı'dan öğrendiğimize göre, vakanüvisler, Osmanlı ordusunun XV. yy. ortalarında İstanbul'un fethi sırasındaki sayısını 200-250 bin olarak vermektedirler. Bu durumda, Prof. Akdağ'ın hesaplarına göre ordu içindeki oranının beşte bir olduğunu varsayarsak, kapıkullarının sayısı da 40-50 bin dolayını bulsa gerektir galiba. Nitekim kendisi de, bu çalışmasının sonraki ciltlerinde, Yeniçeri ocağının asker sayısının XVII. yy. sonlarında 70 bini bulduğunu, Ocağı eski haline geti-

rebilmek için de, 1701'de çıkarılan bir fermanla bu sayının bir çırpıda 34 bine düşürüldüğünü yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-4, b-1, s.8)

Kapıkullarının sayısı, galiba gerçekten de 40-50 bin dolaylarında olsa gerektir yani. Bunca insana üç aydan üç aya ödenecek para da, günlük ücreti ortalama 4 akçe üzerinden hesaplasak bile, 18 milyon akçeyi bulmaktadır. Bunca para için de, her üç ayda bir 20 ton gümüş gerekmektedir.

Ola ki Fatih Sultan Mehmed de bu nedenle, yani gerek ulufeleri, gerekse cülûs ve sefer bahşişlerini tam olarak ödeyebilmek için hazinede onca ton gümüşü bulamayınca, çareyi, Orhan Gazi'den bu yana tam 120 yıldır ayarı ve vezni hiç bozulmamış olan akçenin vezniyle oynamakta aramış ve tahta çıkar çıkmaz, 100 dirhem gümüşten 300 yerine, 375 akçe kestirtmiştir hemen, tarihçilerin yazdıklarına göre.

Çünkü, Osmanlı ülkesinde tedavülde bulunan paranın miktarını hesaplamak filan şöyle dursun, hangi tarihlerde, nerelerde ve ne miktarda para kestirildiğini bile tam saptadığı kuşkulu, bütün işlevi devletin gelir gider defterlerini tutmak olan defterdarlık örgütünün yapısı düşünülürse, Fatih'in de enflasyonist bir politika izleyerek, paranın değerini düşürüp, *halkın cebinden fetih çalışmaları için yeni kaynaklar yaratmayı amaçladığını* savlamak akıldan dahi geçirilmese gerektir doğrusu.

Prof Akdağ'ın saptamalarına göre, hem para kesen tek yer başkentteki darphane değildir, hem de para kestirme yetkisi sadece devlete ait değildir çünkü. Gümüşü olan özel kişiler de istedikleri darphanelerde kendileri için para kestirebildikleri gibi, gümüş elde eden görevliler de İstanbul dışındaki darphanelerde devlet adına para kestirebilmektedirler. (Age, s.37-41)

Nitekim, gene aynı tarihçilerin yazdıklarına göre, zaten Fatih de, bizce hiç kuşku yok ki İstanbul'u fethedip, elde ettiği ganimetlerle hazineyi zenginleştirerek yeterli gümüşe kavuşunca, hemen piyasadaki eksik vezinli akçeleri de toplatmış mıdır bilinmez ama, akçenin veznini gene eski düzeye getirtip, tekrar 100 dirhem gümüşten 300 akçe kestirmeye başlamıştır. (Hatta,

Prof. Akdağ, Bursa şeriye sicillerinde, *Fatih'in son yıllarında, 1477'lerde, Bursa'da 100 dirhem gümüşten, 300 yerine 280 adet akçe kestirdiğine dair kayıtlara da rastlandığını* yazmaktadır.)

Burada hemen şunu da belirtelim ki, toplumsal bilincinde *taşınmaz (gayri menkul) mülkiyet hakkı* kavramının henüz oluştuğu bile kuşkulu, doğru dürüst bir *arazi ölçü birimi* de olmayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekilebilir toprakların yüzde kaçının dirlik olarak dağıtıldığı ve yüzde kaçının öşürünün, vergisinin, rüsumunun devlet adına toplandığı konusunda da günümüze ulaşabilmiş ciddi bir bilgi yoktur ne yazık ki, gördüğümüz kadarıyla...

Ayrıca, bu derme çatma defterdarlık örgütü ve bu ücret politikasıyla, devlete ait öşür ve vergilerin sağlıklı bir biçimde toplanarak hazineye ulaştırıldığını söyleyebilmek de olanaksızdır galiba.

Bu nedenle, Fatih'in, gerçekten de sikke kestirebilmek için yeterli gümüşü sağlayabileceği tek kaynak fetihler olsa gerektir doğrusu bizce de...

Üstelik, ola ki ulufeli kapıkulu sayısını çoğaltmak yerine ikta sistemiyle sağlanan asker sayısını çoğaltmayı daha akıl kârı bulduklarından, dirlik olarak dağıtabilecekleri yeni miri araziler yaratabilmek amacıyla, Fatih döneminde, bazı akraba aşiretlere ilk yıllarda *yurtluk* olarak bırakılmış topraklara bile el konulmasına, Kanuni döneminde Amasya yöresindeki zeametlerin sahiplerinin elinden alınıp timar olarak dağıtılmasına, III.Murad döneminde de ülkedeki bütün öşri ve haraci arazilerin bir fermanla toptan miri arazi haline döndürülmüş olmasına bakılırsa, doğrusu Osmanlıların ülkedeki ekilebilir toprakların tamamını dirlik olarak dağıttıklarını, dolayısıyla devletin zaten toplayacağı önemli bir aşar ve vergi gelirinin bulunmadığını söylemek de, galiba gerçeğe pek aykırı düşmese gerektir.

Görüldüğü gibi, Osmanlılarda da hazinenin asıl zenginlik kaynağı, tarımsal veya tecimsel birtakım ekonomik eylemlerden sağlanan vergi gelirleri filan değil, hiç kuşku yok ki, fetihlerdir.

Vergi gelirleri de, olsa olsa devede kulak kadar bir şeydir toplam bütçe içinde. Dolayısıyla, ülkedeki en önemli üretici güç de *ordudur* Devlet de, ordunun ikta sistemiyle daha da güçlendirilmesi uğruna, tarımsal üretimden sağlanabilecek gelirlerinin tamamından vazgeçmiştir neredeyse.

İmparatorluğun bu özgün durumu, aslında üretimle ilgili bir uygulama olması gereken ikta sistemini de, orduyla özdeşleştirerek ekonomik anlamından neredeyse bütünüyle soyutlamıştır yani.

Nitekim bu nedenle de, Osmanlı toplumundaki mülkiyet bilinci ve dolayısıyla mülkiyet ilişkileri, gerekli evreleri geçirip, belki de taşınır-taşınmaz mülkiyet hakkı ayrışmasına bile tam uğrayamadan, sanki hep *"ilk sahiplenme hakkı"* düzeyinde kalmıştır bizce.

Ama, tarihçilerimizin ve bilim adamlarımızın (üniversitelerimizin) bugüne dek, Osmanlı toplumundaki mülkiyet kavramı ve ilişkileri konusunda herhangi bir araştırma, ciddi (özgün) çalışma yapmış olduklarını söyleyebilmek de doğrusu olanaksızdır, ne yazık ki...

İkta sistemiyle sağlanan bu askerler de, orduya, dirlik sahipleri adına gönüllü olarak, boğaz tokluğuna, *fisebilillah* katılmamaktadırlar elbette.

Prof. Akdağ'ın saptamalarına göre, *"XVI.yüzyılın başlarında (Yavuz döneminde) segbanlara, dirlik sahiplerince yıllık ücret olarak 600 akçe ödenmektedir"* örneğin. Yeniçerilere, daha acemi oğlanlar ocağında iken günde iki akçe ödendiği düşünülürse, günlüğü iki akçeyi bile bulmayan bu ücretin hiç de çekici olmaması gerekir doğrusu. Haydi, tutsak Hıristiyan çocukları için yeniçerilik zaten bir yazgıdır diyelim. Ama, reaya çocuklarının salt bu ücretlerin çekiciliğine kapılıp dirlik sahiplerinin yanında asker durmayı seçtiklerini söyleyebilmek de gerçekten olanaksızdır yani.

Çünkü, vakanüvislerin yazdıklarına göre, örneğin Yeniçeriler, Fatih'in 100 dirhem gümüşten 300 yerine 375 akçe kestirmesi üzerine ayaklanıp ulufelerini 3 akçeden 3,5 akçeye çıkart-

mış oldukları halde, ilginçtir, gene Prof. Akdağ'ın saptamalarına göre, 1450'den sonra tam 150 yıl boyunca, üstelik bu süre içinde paranın gümüş ağırlığıyla defalarca oynanmış olmasına karşın, bir daha böyle bir girişimde bulunmamışlardır, artık her ne hikmetse.

Yani, gerek yeniçerilerin, gerekse dirlik askerlerinin gözünde, aslında bu ücretlerin pek de bir önemi yoktur anlaşıldığı kadarıyla. İmparatorluğun güçlü olduğu, fetih seferlerinin ardı ardına yapıldığı bu 150 yıllık dönemde de, ulufelerinin artırılması konusunda herhangi bir istekte bulunmamaları da bu yüzden olsa gerektir.

Kısacası, gerek yeniçeriler, gerekse dirlik askerleri için, askerliği çekici kılan tek şey, yağmadır, galiba hiç kuşku yok ki... Çünkü, fethedilen yerleri önce askerin belirli bir süre yağmalamasına izin vermek, bir doğu geleneğidir.

Örneğin, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Abbasi halifesine bundan böyle Müslüman ülkeleri yağmalatmayacaklarına dair söz verdiği için, 1057'de Musul'un fethinde, geleneği çiğneyip askerin yağmalamasını yasaklayınca, hemen ayaklanmıştır ordu. Bu durumda saltanatının bile tehlikeye düşebileceğini gören Sultan, hiç olmazsa Müslüman halkın canına bir zarar verilmemesi konusunda askerleri ikna ederek, çareyi kentin insanlar çıkarıldıktan sonra yağmaya açılmasında bulmuş ve gerçekten de, Musul, çoluk çocuk herkes çıkarıldıktan sonra kent askerin yağmasına bırakılmıştır günlerce...

Vakanüvislerin yazdıklarına göre, 51 günlük kuşatma sırasında tam 3 kez de saldırıldığı halde İstanbul'un hâlâ fethedilememiş olmasına dehşetli öfkelenen Sultan Mehmed de, 27 Mayıs 1453 günü bütün vezir ve paşalarını çadırına çağırıp, kentin derhal alınması halinde askerlere -kimi tarihçilere göre süresiz, kimi tarihçilere göre de 3 gün süreyle- sınırsız yağma hakkı tanıyacağını söyleyince, bilindiği gibi İstanbul hemen ertesi gün, 28 Mayıs 1453'te fethedilmiştir.

Örneğin, *Aşıkpaşazade*, tarihinde, *"Elli gün, gece gündüz cenk olundu. Elli birinci gün hünkâr yağma buyurdu. Hücum et-*

tiler. Elli birinci gün salı günü idi. Hisar fetholundu. İyi yağmalar ve doyumluklar oldu. Altın, gümüş, mücevher ve türlü kumaşlar gelip pazara döküldü. Satmaya başladılar. Halkını esir ettiler Tekfürünü öldürdüler Güzel kızlarını gaziler bağırlarına bastılar." diye anlatmaktadır bu olayı.

İstanbul'un fethine Sultan Mehmed'in tarihçisi olarak katılmış *Tursun Bey* de, Fatih'in unvanlarından biri olan *"Ebül-feth"* deyimini kullanarak, *"Tarih-i Ebül-feth"* (Fatihler Babasının Tarihi) adıyla yazıp sultana sunduğu kitabında, tıpkı Aşıkpaşazade gibi, *"Askerler saraydan ve zenginlerin evlerinden gümüş ve altın kapları, değerli taşları ve kumaşları aldılar Bütün çadırlar yakışıklı oğlanlar ve güzel kızlarla doluydu. Bu şekilde pek çok kişi fakirlikten kurtarıldı ve zengin kılındı.* demektedir.

Hatta, ola ki bu yağma karşısında şaşıran Fatih bile, Ayasofya'ya girdiğinde, bir askerin de yerdeki mermerleri götürmek için sökmeye çalıştığını görünce; *"Ganimet ve esirlerle yetinin! Şehrin yapıları bana aittir bre!* diye bağırmıştır öfkeyle, vakanüvislerin yazdıklarına göre.

Ve, Ne Zaman Bir Toplumsal Sorun Patlasa Hemen Orduyu Anımsamışlar

Kısacası, ordu padişahların *serdarlığında* sefere çıkıp, yeni yerler fethettikçe, ülkede de *asayiş berkemal* olmuştur genellikle. Devletin başını ağrıtacak önemde toplumsal sorunlarla pek de karşılaşmamıştır Osmanlı.

Ancak, yukarda da değinildiği gibi, İmparatorluk iyice büyüyüp, sınırların başkente uzaklığı binlerce kilometreye ulaşınca, ülkede de birtakım toplumsal sorunlar patlak vermeye başlamıştır hemen. İlginçtir, aynı anda orduda da huzursuzluk belirtileri başgöstermiştir.

Örneğin, *Peçevi Tarihi*'nde belirtildiğine göre, 1553'ten 1566'ya kadar yeni bir sefere çıkmayınca koca Kanuni Sultan Süleyman'a karşı bile, *"Padişah kocaldı gayrı. Ondan sefere çıkılmıyor Bu askere genç bir baş gerek."* diye homurdanmalar başlamıştır orduda.

Oysa, Kanuni Sultan Süleyman da, İmparatorluğun sınırlarının çok genişletilmiş olmasından dolayı fetih seferlerinin artan maliyetleri yüzünden yeni bir fetih seferine çıkmayı uzun süre göze alamamıştır ola ki... Çünkü, 1553 yılındaki İran seferinde fethedilen yerlerden elde edilen ganimetler, ordunun masrafını bile karşılamamıştır vakanüvislerin yazdıklarına göre. Ordu, İran Şahını cezalandırmak üzere 1553 yılı yaz aylarında İstanbul'dan hareket etmiş, ancak onca yolu yaya olarak bir mevsimde katedemediği için, gidişte Halep'te, 1554 yılı yaz aylarında Nahçıvan'ı, Erivan'ı ve Karadağ'ı fethettikten sonra dönüşte de bu kez Amasya'da kışlamak zorunda kalmış ve 1555 yılında İstanbul'a dönebilmiştir. Böyle birkaç yüz bin kişilik bir ordunun ardı ardına iki yıl dışarda konaklaması da, bu fetih seferinin giderlerinin en az birkaç kat katlanmasına neden olmuştur hiç kuşku yok ki...

Ama, askerin huzursuzluğu zamanla ne boyutlara ulaşmış ki demek, artık iyice yaşlı ve hasta olduğu halde Sultan Süleyman da, ömrünün son yılında, tam 73 yaşındayken, Avusturya'ya savaş ilan ederek, ordunun başında yeni bir fetih seferine çıkmak zorunda kalmıştır çaresiz, 1566'da.

Oysa, gerçekten de gut (damla/nikris) hastasıdır ve hastalığı iyice ilerlemiş olduğu için ayakta duracak hali bile yoktur. Bu nedenle sefere de zaten arabayla çıkmıştır. Ancak kasabalardan geçilirken, düşman gözlere dinç ve zinde görünmek için, kah tahtırevanla taşınmakta, kah ata bindirilmektedir binbir güçlükle.

Nitekim, daha seferin başında, *Sigetvar* kuşatmasında, kalenin alındığını da göremeden, bir gün önce ölmüştür. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sultanın öldüğünü Şehzade Selim tahta çıkıncaya dek gerek asker, gerekse düşman öğrenmesin diye, seferin amacı sanki Sigetvar kalesini almakmış gibi ordunun hemen Belgrad'a dönmesini buyurduğu için, Kanuni'nin bu son seferi de yolun başında sessizce sona ermiştir böylece.

Yani, ulufeli askerler, bu fetihte de şöyle gönüllerince bir yağma olanağını bulamamışlardır. Üstelik, Şehzade Selim'in

tahta çıkışından dolayı iyi bir *cülûs bahşişi* de verilmeyince, daha Belgrad'da homurdanmaya başlamışlar, İstanbul'da ise yalnız homurdanmakla kalmayıp, gemi iyice azıya alarak saraya giden yolları kesmişler, Saray kapılarını tutup günlerce kimseyi dışarıya salmamışlar, hatta kendileriyle görüşmeye gönderilen vezirleri bile yakalayıp tartaklamışlardır bu öfkeyle...

Tam o günlerde İstanbul'a dönen *Kaptan-ı Derya Piyale Paşa*'nın Sakız adasının fethinden sağlayıp getirdiği ganimetlerle yeni akçe kestirilip cülûs bahşişlerinin arta kalanı acele ödenmiş de, ancak bastırılabilmiştir bu olaylar.

Ardından da, Sultan II.Selim, ola ki böylesi bir durumu bir daha yaşamak istemediği için ve de kendisini bu sıkıntıdan kurtaran ganimetin bir adadan sağlanmış olduğunu düşünerek, Piyale Paşa'yı sadrazamlığa getirip, yeni bir sefere çıkılarak bu kez de Kıbrıs'ın fethedilmesine olur vermiştir hemen.

1570'de de Kıbrıs fethedilmiştir ya... Koca Osmanlı ordusu için Kıbrıs'ın eti nedir, budu nedir...

Ayrıca, fetihlerin arkası kesilip, zengin yağma olanakları azaldıkça homurdanmaya başlayanlar, salt başkentteki kapıkulları da olmasa gerektir mutlaka.

Çünkü, Kanuni'nin de, daha İran seferinin dönüşünde, 1554'te Amasya'da bir fermanla o bölgedeki bütün zeamet sahiplerinin ellerinden dirliklerini alıp, toprakları ulufeli kale erlerine biner akçelik timarlar şeklinde dağıtmasına bakılacak olursa, aynı günlerde Anadolu'da da birtakım huzursuzlukların patlak vermeye başladığından kuşku duyabilmek bile olanaksızdır galiba.

Üstelik, ülkenin sınırları çok genişlediği için, 1550'lerden sonraki seferlerin çoğu, Prof. Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, artık fetih değil, bir savunma seferi olarak düzenlenmektedir zaten. Bu nedenle, bir yağma veya ganimet elde etmek bu seferlerin çoğu için elbette söz konusu bile değildir.

Nitekim, Kanuni de, tarihçilerin yazdıklarına göre, 1553'te, İran ordusu Osmanlı topraklarına saldırınca, apar topar yeni bir sefere çıkmak zorunda kalmıştır Şah'ı derhal cezalandırmak

amacıyla... Yani. İran seferi de. aslında bir fetih değil, bir savunma seferidir. Ola ki bu nedenle de, İran içlerine çekilen Şahın ardından gidilmemiş, ama hem onu cezalandırmış olmak için, hem de buraya kadar gelinmişken bari eli boş dönüldü denilmesin diyerek, sınır boylarındaki Nahçıvan, Erivan (Revan), Karadağ filan alınmıştır sanki.

Kuşkusuz, sınır boylarındaki bu *"eti ne, budu ne"* kentlerin fethedilmesinden sağlanan ganimet ve yağmalar da, ne kapıkullarının dişlerinin kovuğuna yetmiş olsa gerektir, ne de timarlı sipahilerin veya segbanların...

Dolayısıyla, zengin yağma olanakları elde edemeyip, tek gelir olarak devletten (veya, dirlik sahiplerinden) aldıkları ulufelere (maaşa) kalan askerler, yavaş yavaş geçim sıkıntısı içine de düşmeye başlamışlardır artık. Çünkü, bu ücretler karınlarını bile doğru dürüst doyurmalarına yetmemektedir. Çaresiz, çevre halktan zorla haraç toplamaktadırlar. Bu yüzden halk da askerlerden şikayetçidir. Bu serserilerin toplanıp sınır boylarına götürülmeleri için sık sık sefere çıkılmasını istemektedirler. Yani, seferler Anadolu halkının ve esnafının da bir an için rahat soluk almasına olanak verir olmuştur böylece.

Ne vak ki, bu kez de askerler düzenlenen bu zoraki seferlere (veya, savunma seferlerine) gönüllü olarak pek de katılmak istememektedirler, sonucun kârlı olmayacağını son deneylerden kestirebildikleri için. Türlü özürler uydurmaktalar, hatta olmadı, verilecek cezayı da göze alarak seferden kaçmaktadırlar, tarihçilerin belirttiklerine göre.

Bilindiği gibi, Yeniçeriler sultanlardan üç aydan üç aya belirli bir ulufe alırlarken, segbanlara da bağlı oldukları dirlik sahiplerince önceden belirlenmiş bir ücret ödenmektedir her yıl.

Ancak, dirlik sahiplerinin yanında asker durmayı çekici kılan şey de, ücretler değil, İmparatorluğun büyüme dönemindeki ardı arkası kesilmeyen fetihler olmuştur hiç kuşku yok ki... Çünkü onlara da fetihlerden sonra sınırsız yağma hakkı tanınmaktadır tıpkı yeniçeriler gibi...

Acemi oğlanlar ocaklarında asker olarak yetiştirilmiş tutsak

veya devşirme Hıristiyan çocuklarının, koşullar değişince hemen sarılabilecekleri yeniçerilikten başka bir umarları, o gün için galiba gerçekten yoktur. Ama, dirlik sahiplerince kiralanan ücretli askerler, fetihlerin arkası kesilir kesilmez, hemen terkedivermişlerdir birliklerini, görüldüğü gibi. Bu yüzden de, taşrada asker ücretleri hızla yükselmiştir. Nitekim, Prof. Mustafa Akdağ'ın belirlemelerine göre de, *"XVI yüzyılın başlarında dirlik sahipleri yıllık 600 akçe ücretle bir segban tutabilir ve ona 5-6 yüz akçeye bir at satın alabilirlerken, bu rakamlar aynı yüzyılın sonlarına doğru (III.Murad döneminde) birden 5-6 kat artmış ve bir segbanın dirlik sahibine yıllık maliyeti 3 bin akçeye kadar çıkmıştır. Atların fiyatları da artık 2-3 bin akçe dolaylarındadır"* (Age, s.58)

Dirlik sahipleri de, ola ki bu nedenlerle, seferlere ya daha az sayıda nitelikli savaşçı ile katılabilmektedirler, ya da o ücretlere ancak bulabildikleri düşük nitelikli birtakım acemi erleri götürebilmektedirler yanlarında artık.

Ayrıca, bu dirlik sahipleri de katıldıkları fetihlerde elde edilen ganimetten önemli bir pay alıyor olsalar gerek ki, Prof. Akdağ, bu olumsuz gelişmenin *"dirlik sahiplerinin de süratle refahlarını kaybetmelerine sebep olduğunu"* yazmaktadır.

Hatta öyle ki, bu *beyler (timar erbabı)*, bir yandan yeni gelir kaynaklarının ardının kesilmesi, öte yandan sefer giderlerinin eskiyle oranlanamayacak denli yükselmiş olması gibi nedenler yüzünden hızla *"müflis" (iflas etmiş) duruma bile düşmüşlerdir*, gene Prof. Akdağ'ın deyimiyle.

Bu olumsuz gelişmeler yüzünden fakirleşenler, refah düzeyini yitirenler, *"müflis"* duruma düşenler ise, sadece askerler ve *"dirlik erbabı"* da değildir elbette. Örneğin, gene Prof. Akdağ, 1541-1599 yılları arasında yaşamış, Kanuni sonrası dönemin ünlü tarihçilerinden Alî *(Gelibolulu Mustafa Alî)* Bey'in de *"Künh'ül Ahbar"* (Haberlerin Kaynağı) adlı 4 ciltlik kitabında, *"XVI yüzyılın ortalarından itibaren ülkede eskiye göre açık bir sefalet doğmuştur"* diye yazdığını belirtmektedir. Yani, halk da, kaçınılmaz bir biçimde hızla fakirleşmiştir bu süreçte.

Fakirleşmeyle birlikte de, öncelikle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birtakım toplumsal olaylar patlak vermeye başlamıştır hemen. Kent ve kasabalarda bile can güvenliği, mal güvenliği neredeyse hiç kalmamıştır. Hırsızlık, soygun, gasp, cinayet vb gibi olaylar hızla artmış, artık kentlerde bile *"geceleri evleri hırsız ve katillere karşı korumak, herkesin kendi gücüne kalmış bir iş halini"* almıştır. Aynı zamanda, ülkedeki meyhane sayısı da hızla çoğalmıştır. Fuhuş artmış, *"erkek elbisesi giydirilmiş kadınlar, geceleri sokaklarda açıktan satılır olmuştur"* artık. Güya ülkedeki can ve mal güvenliğini sağlayan *"asesler, hatta asesbaşıları bile, içip sarhoş olduktan sonra, evlere zorla girerek kadınları, kızları almaktadır"* lar.

Tarihçi *Alî Bey*'in verdiği bilgilere göre, Osmanlı ülkesindeki ilk *kahvehane* de bu tarihlerde, 1553-54'lerde açılmıştır zaten.

Niyazi Berkes de, ilk kahvenin Osmanlı ülkesine 1554'lerde Arabistan'dan geldiğini ve daha sonra İstanbul üzerinden Avrupa'ya yayıldığını belirttikten sonra, *"Avrupa'da da hükümetleri korkutan"* bu kahvehanelerin üstlendikleri, söz konusu yüzyıldaki toplumsal işlevlerle ilgili olarak; *"Bu kahvehanelerden korkmakta Osmanlı devletinin haklı endişeleri vardı. Çünkü, Osmanlı devletinin uyruğunun, yani reayanın camiden, mescitten, kiliseden başka gidecek, toplanacak yerleri yoktu. Buralarda da sadece vaizler konuşurdu. Askerler ise, ya kışlalarda, ya da timar bölgelerinde, kalelerde yaşarlardı. Kahvehaneler, Osmanlı ülkesinde, özellikle de İstanbul'da cami ve mescidin yerini alan ilk siyasal dedikodu, hatta komplo yuvaları oldular. Yani kahvehanelerle meyhaneler, reayanın ve yeniçerilerin uğrağı, eğlenme ya da dinlenme yeri olmaktan çok, hükümete karşı ayaklanma, komplo hazırlama merkezleri haline gelmişti."* diye yazmaktadır. (Age, s.44)

Görüldüğü gibi, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren patlak vermeye başlayan bu olgular, salt o yörelerdeki asayişin bozulmasının veya kimi güvenlik görevlilerinin kötü yönetimlerinin neden olduğu polisiye olaylar şeklinde değil, bozulan ekonomik

dengeden kaynaklanan toplumsal sorunların görüngüleri olarak değerlendirilirse gerektir kesinlikle.

Nitekim Osmanlılar da, olaylarla karşılaşır karşılaşmaz hemen birtakım polisiye önlemler almaya kalkışmak yerine, sorunun çözümünü devletin güçlendirilmesinde, yani ordunun yeniden eski savaş gücüne kavuşturulmasında aramışlardır gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman, bu gerçekle ilk kez İran Seferi sırasında karşılaşınca, hemen celallenip birtakım kişileri polisiye önlemlerle cezalandırmaya kalkışmak yerine, daha 1554'te, dönüşte, Amasya'da bir ferman çıkararak ikta sisteminde bazı değişiklikler yapma yolunu seçmiştir, bilindiği gibi. Çünkü, sorunun, büyük dirlik sahiplerinin artık daha düşük nitelikli asker göndermelerinden dolayı asıl, ordunun ikta sistemiyle sağlanan kesiminden kaynaklandığını görmüştür ve derhal zeamet sahiplerinin dirliklerine el koyarak topraklarını başarılı sipahilere timar olarak dağıtmıştır ordunun bu kesimini yeniden eski savaş gücüne kavuşturabilmek amacıyla, bizce hiç kuşku yok ki...

Yani, Osmanlılar için ülkede patlak veren bütün toplumsal sorunların tek nedeni, görüldüğü gibi ordunun savaş gücünün zayıflaması, dolayısıyla devletin ekonomik açıdan güçsüzleşmesidir. Bu yüzden de, ne zaman bu tür bir olayla karşılasalar, birtakım ekonomik önlemler düşünmek yerine, hemen orduyu anımsamışlar ve onu yeniden eski savaş gücüne kavuşturabilmenin yollarını aramışlardır.

Celalî İsyanları

Kanuni'nin başlattığı bu girişimlerle Osmanlı ordusunun eski savaş gücüne yeniden kavuşturulabilmesi gerçekten mümkün müydü acaba? Bir şey söyleyebilmek bugün kuşkusuz olanaksızdır.

Ancak, yerine tahta çıkan oğlu *II.Selim*'in de sekiz yıllık saltanatı süresince bu konuda hiçbir girişimi olmamıştır zaten, gördüğümüz kadarıyla.

Ayrıca, ordunun başına geçip herhangi bir sefere çıkmamış ilk Osmanlı sultanı olduğu gibi, İstanbul'da ölen ilk Osmanlı sultanı da II.Selim'dir. Hamamda ayağı kaymış, düşüp ölmüştür.

İlginçtir, yerine geçen oğlu *III. Murad* da, tam 21 yıllık saltanatı süresince bir kez olsun ordunun başına geçip sefere çıkmamıştır tıpkı babası gibi. Vakanüvislerin yazdıklarına göre, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın; *"Aman sultanım, İran fethedilse bile elde edilecek ganimet seferin masrafını karşılamaz. Cümleden evvel kul'yüze çıkar.* (Herkesten önce asker ayaklanır.) *Aman ha...* diyerek yalvar yakar olup karşı çıkmasına karşın, öteki vezir ve ulemanın bastırmasıyla olur verdiği İran seferinden önce huzura gelip, ordunun başında mutlaka sefere çıkması gerektiğini bildirenlere de, *"Sara hastasıyım. Hasta olduğumu askerin anlamasını istemediğim için sefere çıkmıyorum.* demiş ve yalan bile söylemiştir bu uğurda. Öyle ki, babası ara sıra Edirne'ye kadar gitmiş olduğu halde, kendisi İstanbul'un dışına bile hiç çıkmamıştır bütün saltanatı boyunca. Hatta son yıllarında cuma namazlarını da odasında kılmaya başladığından, saraydan bile çıkmaz olmuştur artık.

Fakat, gene III. Murad döneminde, ola ki Kanuni'nin sadrazamlarından Sokullu Mehmed Paşa'nın zorlamasıyla, ülkedeki bütün öşri ve haraci araziler, savaşçılara küçük dirlikler halinde dağıtılmak üzere bir fermanla miri arazi haline getirilmemiş de değildir öte yandan, tarihçilerin belirttiklerine göre. Ama ne var ki, bütün bunlara karşın, gene aynı dönemde Lala Mustafa Paşa'nın komutasında başlatılan İran seferi tam 12 yıl sürmüş ve bir gelir elde etmek şöyle dursun, hazineyi tamtakır hale getirmiştir sözcüğün tam anlamıyla.

Üstelik, bu olaydan bir ders de alınmamış, İran Seferi sırasında serdarlığı Lala Mustafa Paşa'ya kıl payı kaptırmış olan Sinan Paşa, III.Murad tarafından sadrazamlığa getirilir getirilmez, bu savaşın neredeyse hemen ardından, bir sınır sürtüşmesini neden göstererek bu kez Avusturya'ya sefer ilan etmiştir, fatih olma tutkusuyla.

Tam bir bozgunla sonuçlanan bu savaştan sonra ise, tarihçi-

lerin yazdıklarına göre. Anadolu'daki soygun, hırsızlık, yağma, cinayet olayları da hızla artmıştır doğal olarak.

Öyle ki, ikta sisteminde yapılan bu değişikliklerle dirlik sahiplerinin sağladığı asker içindeki oranı hızla büyütülen timarlı sipahiler de, beklenildiği gibi ordunun savaş gücünü eski haline getirmek şöyle dursun, tam karşıtı, bu ilgiden şımararak kendileri sorun olmaya başlamışlardır, ardı ardına yaşanılan yenilgiler yüzünden.

Örneğin, Prof. Mustafa Akdağ da, yaptığı incelemelere göre, *"Özellikle 1570'deki Kıbrıs Seferi'nden, hele hele 1571'deki İnebahtı baskınından sonra, timarlı sipahilerin Anadolu'daki soygun, baskın ve isyan girişimlerinin de hem daha yaygınlaştığını, hem de daha sertleştiğini"* yazmaktadır. (Age, s.235)

Kısacası, III.Murad döneminde durum daha da kötüye gitmiştir. Yani, hem neredeyse bütün ülkede asayiş iyice bozulmuştur, hem de bu başarısız seferler yüzünden hazine sözcüğün tam anlamıyla tamtakır hale gelmiştir.

Üstelik, III.Murad'ın 1595'te aniden ölümü üzerine, büyük oğlu III.Mehmed tahta çıkabilmek için tam 19 kardeşini öldürtmek zorunda kalmış ve vakanüvislerin yazdıklarına göre, *"Bu ondokuz oğulun aynı anda öldürülerek kefenlenip gömülmeleri"* bu tamtakır hazineye *"tam altı yüz filorin (duka altını) ve onsekiz bin akçeye malolmuş"*tur. (Prof. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c-3, K-1, s-74)

Bu yüzden, yeniçerilere de doğru dürüst bir cülûs bahşişi dahi ödenememiştir.

Ancak, yeniçeriler de, bütün bu yenilgilerin nedenini Kanuni'den bu yana sultanların ordunun başına geçip sefere çıkmamış olmalarına yormaktadırlar. Bu inançla da, daha ilk günden; *"Padişahımız gençtir Atası Sultan Süleyman pirdi (yaşlıydı), üstelik nikris illetine müptela idi. Lakin, öyle olduğu halde araba ile sefere çıkmıştı. Genç sultanımız niçin bizimle birlikte sefere çıkmaz?"* diye kazan kaldırmışlar, çorba içmemişlerdir.

Oysa, III.Mehmed de, tıpkı dedesi ve babası gibi, değil ordunun başına geçip sefere gitmek, saraydan dışarıya bile çıkmak

istememektedir aslında. Ama, vezirlerin ve ulemanın da aynı görüşü savunması üzerine, çaresiz 1596'da ordunun başına geçip sefere çıkmıştır.

Ama öylesine plansız programsız çıkılmış bir seferdir ki bu, Belgrad'ın önüne gelindiğinde, ne yana gidileceğine karar verilememiştir bir süre. Kimi komutanlar, orduya moral kazandırmak amacıyla, kolay fethedilebileceği için önce Estergon'un batısındaki Komarom kalesine saldırılmasını önermektedirler. Kimi komutanlar ise, Komarom'u fethetmenin başında sultan bulunan bir orduya onur kazandırmayacağını öne sürerek, daha önce Kanuni'nin de kuşatıp fethedemediği *Eğri* kalesinin alınmasını savunmaktadırlar ısrarla. Sonuçta, ola ki Kanuni'nin başaramadığını başarmanın genç sultana daha büyük bir şan kazandıracağı savıyla, Eğri kalesinin fethine karar verilmiş ve ordunun yönü o tarafa çevrilmiştir.

Ve ilginçtir, Eğri savaşı, hemen hemen bütün tarihçilerin söz birliği etmişçesine belirttikleri gibi, bizce de, Osmanlılar için sözcüğün tam anlamıyla bir dönüm noktası olmuştur gerçekten. Örneğin, Osmanlı ordusu ilk kez bu savaşta, o güne dek hiç görmediği *üstün ateş gücüne sahip piyade tüfekleri*yle donatılmış ve *üzerlerine yeni bir savaş düzeniyle saldıran* bir ordu ile karşılaşmıştır. Ve bu silahlar karşısında şaşıran yeniçeriler, o bir anlık bozgunla cepheden kaçmaya bile kalkışmışlardır. Nitekim, o günlerde Bosna kadısı olan *Akhisarlı Hasan el-Kâfi*, tanık olduğu bu olayları 1596 yılında kaleme aldığı *"Usûl-ül Hikem fi Nizam-ül Âlem"* adlı kitabında; *"Şimdi düşmanda yeni çıkmış silahlar kullanılmakta, yeni top ve tüfekler yapılmakta Onun için savaş sırasında kaçmak çok olur. 1596'da Eğri seferinde bu görüldü. Düşman ile cenk eylemeye dayanamayıp firar eder oldular. Disiplin kalmadı. Asker kaçıyor. Müslümanların, Hıristiyanların ırzını, malını yağma ediyorlar. Bunları yapanlar da özellikle hünkâr kulu adını taşıyan taife (yeniçeriler)dir. Reayayı ve kasaba halkını zorla savaşa sürmek de eskiden olmayıp, bu tarihten sonra başladı.* diye anlatmaktadır. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.73)

Bu savaşta, o bir anlık bozguna kapılıp kaçmaya kalkışanlar yalnız yeniçeriler de olmamıştır üstelik. Güya ordunun başında sefere çıkan *Sultan III.Mehmed* de, yeniçerilerin cepheden kaçtıklarını görünce paniğe kapılmış ve çevresindekilere; *"Şimden geru ne çare etmek gerekir bre?"* diye terslenerek atını mahmuzlayıp kaçmaya yeltenmiştir. Ne var ki, yanından hiç ayırmadığı hocası Sadeddin Efendi, bu durumun farkına varıp, *"Aman sultanım!..* diyerek hemen dizginlere yapışmış ve Osmanlı ordusunu büyük bir bozguna uğramaktan kurtarmıştır böylece.

Tarihçi *Ahmet Refik Altınay* da, *"Hoca Sadeddin Efendi'nin devlete büyük bir hizmeti olmuştur. Eğri seferinde cepheden kaçmaya kalkışan III.Mehmed'in atını tutarak savaşta kalmasını ve askeri yüreklendirmesini sağlamıştır da, bu fazileti kendisinin Saray entrikalarına karışmasını bile bir dereceye kadar affettirmiştir."* diye yazmaktadır. (Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, İst. 1977, s.48)

Görüldüğü gibi, ilk kez XVI.yüzyılın ortalarında, daha Kanuni'nin son günlerinde, ordunun dirlik sahiplerince sağlanan kesimi ile Osmanlılar arasında bir güven bunalımının patlak vermesinin ardından yarım yüzyıl sonra da 1596'daki Eğri Savaşı'nda, bu kez Osmanlılarla gözbebekleri Yeniçeriler (Kapıkulları) arasında yeni bir güven bunalımının ilk tohumları atılmıştır böylece.

Düşmanın bu yeni silahları karşısında bozguna kapılıp cepheden kaçmaya kalkışanlar yalnız padişah çevresindeki yeniçeriler de olmamıştır kuşkusuz. Öteki segbanlar, timarlı sipahiler de gruplar halinde kaçmışlardır cepheden.

Öyle ki, *Naima Tarihi*'nde, savaştan hemen sonra yaptırılan bir yoklamada tam *30 bin timarlı sipahinin ya sefere hiç katılmadığının, ya yarı yoldan gizlice geri döndüğünün, ya da cepheden kaçtığının anlaşıldığı* belirtilmekte ve bu *30 bin firarinin adlarının derhal timar defterlerinden silinerek, bütün mallarına el konulduğu, kendilerinin de ağır cezalara çarptırıldığı* yazılmaktadır. (Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, s.22)

Bu olayların ardından da, bilindiği gibi, ülke tam anlamıyla

bir cadı kazanına dönmüştür birden. Tarihimize *"Celalî Isyanları"* adıyla geçen ayaklanmalar başlamıştır ülkenin hemen her köşesinde aynı anda. Tam 13-14 yıl süren bu ayaklanmaları da, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, 65 bin kişinin kellesini kestirip, kazdırdığı kuyulara doldurtarak bastırabilmiştir ancak. Bu yüzden adı *Kuyucu*'ya çıkmıştır zaten.

Doğrusu, Prof. Mustafa Akdağ'ın sık sık sözünü ettiğimiz bu kapsamlı çalışmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kritik döneminin yeterince incelenmiş olduğunu söyleyebilmek de hâlâ olanaksızdır bizce.

Örneğin, gene Mustafa Akdağ'dan öğrendiğimize göre, Sovyet Bilimler Akademisi üyesi *A.S.Tveritinova*, 1946'da yayımlanan *"Türkiye'de Karayazıcı ve Biraderi Deli Hasan İsyanı"* adlı incelemesinde, bütün bu olayların, *"Osmanlıların ekonomik bir bunalıma düşünce köylülerin vergi yükünü çok ağırlaştırması, memurların görevlerini kötüye kullanıp soygunculuğa ve rüşvete sapması, küçük askeri feodallerin* (timarlı sipahilerin) *murabahacı ticaret sermayesi ve saraydaki büyük feodallerin sömürgenlikleri yüzünden iyice fakir düşüp, isyan için fırsat arar hale gelmesi"* gibi ekonomik nedenlerden kaynaklandığı görüşünü savunmaktadır.

İlginçtir, Prof. Akdağ, her ne kadar Sovyet bilim adamını, *"Sosyo-ekonomik yapımızı iyi bilmediği için Osmanlı-Türk toplumunu da Batılı toplumların aynısı sayıp, tarihi maddecilik yöntemiyle aynı kalıba dökerek"* değerlendirmekle suçlayıp, sanki düşüncelerini eleştiriyormuş gibi görünse de, aslında galiba hiç kuşku yok ki, kendisi de bütün bu olayların ekonomik nedenlerden kaynaklandığı inancındadır anladığımız kadarıyla.

Burada hemen şunu da belirtmek isteriz ki, Prof. Akdağ'ın, hiç olmazsa bu çalışmasına başlarken, Celali İsyanları'nın bütünüyle yanlış ekonomi politikalarından kaynaklandığına yürekten inandığından kuşku duyabilmek bile olanaksızdır bizce, doğrusu.

Örneğin, kitabının daha başında, XVI.yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na giren altın gümüş gibi değer-

li madenlerin miktarında önemli bir düşüş olduğu için paranın değerinin hızla düşürüldüğünü, bu durumunsa hem yurtdışına büyük bir tahıl kaçakçılığının yapılmasına, dolayısıyla büyük bir un sıkıntısının yaşanmasına, hem de bütün eşya fiyatlarının hızla yükselmesine neden olduğunu, giderler arttıkça da gerek devletin, gerekse dirlik sahiplerinin reayadan topladıkları vergileri yükselttiklerini, bu ağır vergilere dayanamayan köylülerin de tarlalarını terkederek kente göçmek zorunda kaldıklarını ve bu işsiz güçsüz takımı yüzünden, daha XVI. yüzyılın sonlarına doğru bütün ülkede asayişin iyice bozulduğunu yazmaktadır.

Hatta, bu ağır vergi yükünün reayayı tarlasını satmak zorunda bırakması yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *büyük çiftliklerin kurulduğunu* bile savlamaktadır Sayın Profesör büyük bir rahatlıkla. *"Çiftçi halkın büyük bir para darlığı içinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun 'ileri köy' formasyonunu bozacak tarzda birtakım hadiselerin cereyanına meydan vermişti.* (Age, s.61) *"III.Murad devrinin sonlarına doğru 'çiftlikler' hayli artmış bulunmakta idi. "XVI.asrın ortalarından XVII.asrın başlarına kadar yarım asır kadar zamanda, köylerde arazi veya çiftlik sahibi olarak karşımıza çıkanlar, hep kadı, müderris, yeniçeri, sipahi, zaim, çavuş ve nüfuzlu timar erbabı gibi kimselerdi."* (Age, s.68) diye yazabilmektedir.

Doğrusu, Osmanlı toplumundaki üretim ve mülkiyet ilişkilerinin niteliği konusunda, Prof. Akdağ'ın da, Sovyet bilim adamı Tveritinova'dan çok da farklı bir konumu yoktur galiba. Çünkü Prof.Akdağ da, tıpkı günümüz Türk aydınları gibi, ola ki *arazi, emlak, tapu, mülk, sahib-i mülk, çiftlik, çiftçi, çift bozmak* vb. gibi kimi sözcük, deyim ve tamlamaların Osmanlılarca da kullanılmış olmasına bakarak, anlam farklılıkları üzerine kafa yormaya pek de gerek görmeden, Osmanlılardaki üretim ve mülkiyet ilişkilerinin de bugünkü gibi olduğuna kolayca karar verivermiştir gördüğümüz kadarıyla.

Oysa, diyelim *"tapu"* sözcüğünün toprağın mülkiyet hakkıyla hiçbir ilişkisi yoktur Osmanlıcada. *"Kira sözleşmesi"* anlamında kullanılmaktadır kesinlikle.

Gene *"Çiftlik"* sözcüğü de, hiçbir dönemde *"büyük tarımsal işletme"* anlamında bir ekonomik terim olarak kullanılmamıştır Osmanlılarca. Hatta, tam karşıtı, büyük tarımsal işletmelerin oluşmasını engelleyici *bir ölçü birimi* olarak kullanılmıştır sanki. Örneğin, Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *"Çiftlik"* maddesinde açık açık belirttiği gibi, bu sözcük bütün Osmanlı tarihi boyunca *"reaya çiftliği" "hassa çiftliği"* ve *"askeri vazifelere bağlı çiftlik"* tamlamalarında kullanılmıştır ve bu çiftliklerin hepsinde de toprak, *"nadas ve ekim işlerinin bir çift öküzle yapılabileceği"* büyüklüktedir ancak. Daha fazlasına kesinlikle izin verilmemektedir. Reayanın ekip biçtiği yere *"reaya çiftliği"*, 'kılıç yeri' de tabir edilen ve timar sahibinin kendisinin ailesiyle birlikte ekip biçtiği yere *"hassa çiftliği"* görevli askerlerin görev sürelerince ekip biçtikleri yere de *"askeri vazifelere bağlı çiftlikler"* denilmektedir.

Yani, gelirleri devlet görevlilerine bir çeşit maaş olarak bırakılmış, *"has, zeamet, timar"* denilen dirlikler ise, kesinlikle *çiftlik türleri* olmadığı gibi, *taşınmaz mal mülkiyet birimleri* de değillerdir. Dolayısıyla, kimi belgelerde kendilerinden *"sahib-i raiyyet"* veya *"sahib-i mülk"* diye söz edilen bu *dirlik sahiplerinin* de Batıdaki *feodal beylerle* en küçük bir ilişkileri veya benzerlikleri yoktur.

Örneğin, çoğu gidip yerini görme zahmetine bile katlanmamış bu has ve zeamet sahibi beyler ise, bu toprakların üzerinde kendi adlarına çiftçilik yapmaları şöyle dursun, tam karşıtı, o toprakların, üzerlerinde yaşayan ve bir çift öküzü olan raiyye ailelerine, üstelik en çok bir çift öküzün sürebileceği büyüklükte olmak üzere kiralanarak ekilip biçilmesini düzenlemekle yükümlüdürler. Nitekim, *ümena* dedikleri adamları aracılığıyla bu toprakları üzerinde yaşayan raiyyelere kiralayarak, ekilmesini sağlamaktalar ve elde edilen ürünün aşarını, vergisini de kendi gelirleri olarak gene o adamlara bir ücret karşılığında toplatmaktadırlar. Görüldüğü gibi, tarımsal işletmelerin aile ölçeğinde kalması için, Osmanlılar, artık her ne hikmetse, bütün tarihleri boyunca sanki özel bir titizlik göstermişlerdir.

Gene, Osmanlılarda ücretli emek de hiçbir zaman yasaklanmamıştır bilindiği gibi. Yani, inşaatlarda, imalathanelerde, küçük iş yerlerinde, kimi hizmet sektöründe ücretli işçi çalıştırılmaktadır kuşkusuz. Ama, aile ölçeğinde kalması için sanki özel bir özen gösterilen tarım sektöründeki bu reaya çiftlikerinde de ücretli işçi çalıştırılmasının yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebilmenin gerçekten olanağı var mıdır acaba?

Oysa, Prof. Akdağ'ın, Celali İsyanları'na kadar varan bu olayların temel nedeninin, hayat pahalılığının hızla artması ve asayişin bozulması yüzünden tarlasını terkedip kaçan *çiftbozan* köylüler ve işsiz kalan ırgatlar *(leventler)* olduğu konusunda sanki hiç kuşkusu yoktur.

Hatta öyle ki, anladığımız kadarıyla "göçebe" sözcüğünden öcü görmüş gibi ödü kopan Prof. Akdağ, galiba salt bu nedenle, Anadolu Türklerinin büyük hayvan sürülerine sahip bulunuşunu ve üretim ilişkilerinde hayvancılığın hâlâ ağır basıyor oluşunu bile bu olaylar sonucu ortaya çıkmış geçici bir toplumsal olguymuş gibi savlamakta herhangi bir sakınca görmemiştir.

Örneğin, *"Çiftliklerden bahsederken, bu yeni zirai ekonomide daha ziyade hayvan beslemeye ehemmiyet verildiğini, tarlalarını satan köylülerin (boş gezen) levendler olarak köyden ayrıldıklarını söylemiştik. Bunun tabii neticesi olarak, pek çok arazi yavaş yavaş mera haline getiriliyordu. III.Murad devrinin sonlarına yaklaşırken vezirler, kadılar, müderrisler, kapukulları, çavuşlar, mütéferrikalar, hülâsa köylerde çiftlik, daha doğrusu geniş topraklar peyda eden resmi hüviyetli pek çok kimseler sürülerle koyun beslemeyi adet etmişlerdi. Çünkü, hububat ekimine nazaran bu daha kârlı idi.* diye yazabilmektedir. (Age. s.75-76)

Kuşkusuz, daha kısa bir süre önce büyük hayvan sürülerini önlerine katıp Orta Asya'dan göçerek Anadolu'ya gelip yerleşmiş atalarımızın temel üretim ilişkisinin XVI. yüzyılda da hâlâ hayvancılık ağırlıklı olduğu konusunda, aslında kimsenin tanıklığına gerek yoktur bizce. Ama, 1436'da Osmanlılara tutsak düşerek tam 22 yıl Anadolu'da yaşamış ve İstanbul'un fethinden 5

yıl sonra özgürlüğünü satın alarak ülkesine dönebilmiş Alman asıllı Macar *Georg von Ungarn* da, 1481 yılında yayımlanan anılarında; *"Türklerin hayvan sürüleri öyle büyüktür ki, bütün Türkiye'ye yayılmış olmalarına karşın, otlak ve yaylak yetmiyor.(...) Türkler konut gibi şeylerle uğraşmaz, hayvanlarının gereksinimleri doğrultusunda bütün ülkede göçer dururlar. Kışın ovaya iner, yazın yaylaya çıkarlar (...) Öyle yaşıyorlar ki, insan, onların mülksüzlüğü sevdiğini sanır"* diye yazmaktadır. (Doç. Dr. Onur Bilge Kula, Alman Kültüründe Türk İmgesi, Gündoğan Yay. Ank. 1992, s.101-129)

Ama ne yazık ki, *İsmail Hüsrev Tökin*'in daha 1934 yılında, *"Tarihçilerimizin aşağı yukarı hepsi Osmanlı devrinin sınıf münasebetleri söz konusu olunca, tıpkı Avrupadaki gibi bir feodal cemiyet nizamının mevcut olup olmadığını aramışlar ve Osmanlı müessselerinin kendine mahsus harici vasıflarına aldanarak daima yanlış neticelere varmışlardır Hatta o derecede ki, bu yanlış neticeler onları Osmanlılarda bir zamanlar Avrupalıları bile kıskandıracak kadar âdilâne bir sınıf ahengi yaşanmış olduğu kanaatine sürüklemiştir."* diyerek (Türkiye'de Köy İktisadiyatı, 1934, s.153) çok güzel vurguladığı gibi, Prof. Akdağ da, *"Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi"* adlı kitabında, Orta Asya'dan henüz gelmiş göçebe atalarımızla, Osmanlılara feodaliteyi yaşarken yakalanmış Anadolu'daki Bizanslıların aynı üretim ilişkisi aşamasında olduklarını, dolayısıyla kültür ve yaşam biçimlerinin benzeştiğini öne sürerek, gene de, *"Türklerin ziraat sahasındaki istihsal (üretim) usulleri ve şehir hayatında temsil ettikleri yaşayış ve çalışma tarzlarının Bizans halkının aynı sahalardaki usulleriyle aykırılık teşkil etmemesi ve onlarla tamamen bağdaşması dolayısıyladır ki, Türk halkının mevcut istihsal ve yaşayış tarzlarıyla Hıristiyan yerli ahali için faydalı olduğu hadiselerle sabit olmuştur."* diye yazabilmiştir büyük bir rahatlıkla. (Cem Yayınevi, İst.1974, c-I, s.474)

Ancak, çalışmasının daha başlarında, *"Köylerde tarımdan karın doyurma olanakları daraldıkça köy gençlerinin artan bir hızla şuraya buraya dağıldıklarını, kendilerine işsiz güçsüz, boş*

gezen insan anlamına 'levent' adı takılmış bu insanların şehirlere yığılarak, zengin ve bezirgan avını en kazançlı iş haline getirdiklerini, böylece de genel güvenliğin yok olma durumuna geldiğini bütün gerçekleriyle ortaya koymuş bulunuyoruz (Age, s.153) diye yazan Prof. Akdağ, ilginçtir, çalışmasının sonlarına doğru bu görüşünün tam karşıtını savunmaktadır sanki, gördüğümüz kadarıyla. Çünkü, *"Bir sekbanın yıllık ücreti 3 bin akçeden aşağı değildi. Bu durumda ne sancak beylerinin ve ne de beylerbeyilerinin yıllık gelirleri kapılarındaki yüzlerce sekbanın ücretlerini ödemeye asla kâfi değildi. Dolayısıyla onlar da, geçimlerini soygunlarla temin edecek olan pek çok asi şefler bulmakta güçlük çekmiyorlardı. "Öyle ki, beylerin iradesi dahilinde ve bey adına soygun yapanlar da vardı.* (Age, s.362), *"Celali fetreti de, bu sekban bölüklerinin (mir-i miran bölüklerinin) Rum (Sivas) vilayetinde köylere saldırmalarıyla başlamıştır zaten. "Sekbanlar, ancak reayadan alınan erzak ve salmalarla beslenebiliyorlardı. Hatta, bunların hususi kışlakları da mevcut değildi artık. Hep köylerde kışlamakta ve 'misafir' adı altında kendilerini besletmekte idiler."* (Age, s.369), *"Köylülerin köylerinden kaçmaları da, fetretin ancak sonunda büyük bir hadise olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır."* (Age, s. 446) diye yazarak, bütün bu olayların ordunun yapısından ve bu yapının ürettiği asker kaçaklarından (sefer kaçaklarından) kaynaklandığını savunmaktadır açık açık, örneğin.

Bu Karışıklıklar da Ulemanın İktidarı İçin Çıkarılmış Sanki

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz görkemi ve dış dünya üzerindeki otoritesi sarsılmaya bile başlamamışken, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren birden yaşanmaya başlanılan bu karışıklıkları, ardından patlak veren o korkunç *celali isyanlarını*, ordunun kendisinin de araç olarak kullanıldığı ve orduya karşı verilmiş, saraydaki iktidarı ele geçirmeye yönelik bir iç kavga şeklinde değerlendirmek, aslında gerçeğe pek de aykırı düş-

mese gerektir galiba... Çünkü, bütün bu olaylardan bütün saygınlığını yitirerek zararlı çıkan tek kurum, Osmanlı ordusu olmuştur gördüğümüz kadarıyla.

Celali isyanları da bu ordu sayesinde bastırılmıştır elbette. Ancak, tam 65 bin kişinin kellelerinin uçurularak kuyulara doldurulması olayı, belki Sadrazam Murad Paşa'ya *"Kuyucu"* lakabını kazandırarak büyük bir ün sağlamıştır, ama ordunun eski konumuna dönmesi şöyle dursun, saygınlığına daha da büyük bir gölge düşürmüştür, bizce hiç kuşku yok ki...

Celali isyanlarının bastırılmasının ardından, genç sultan II.Osman'ın, henüz 17 yaşındayken, büyük atalarına özenip cihangir olma sevdasına kapılarak, ordunun başına geçip 1621 yılında çıktığı Lehistan Seferi ise, gördüğümüz kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu için tam bir dönüm noktası olmuştur bu anlamda.

Çünkü, büyük törenlerle, dolayısıyla büyük umutlarla çıkılan bu seferde, ne yazık ki daha ilk engelde takılıp kalınılmış ve Lehistan sınırındaki Hotin kalesinden öteye gidilememiştir. Tam 25 gün süren kuşatmada defalarca saldırıldığı halde, kalenin fethı şöyle dursun, kale önündeki savunma birlikleri bile sökülüp atılamamıştır siperlerinden. Hatta, düşmanın kullandığı yeni silahlar karşısında, kimi yeniçeriler gene cepheden kaçmışlardır, tıpkı Eğri savaşındaki gibi.

Bu nedenle çaresiz vazgeçilmiştir seferden ve Prof. Uzunçarşılı'nın deyimiyle *"asker padişaha, padişah askere güvenip, sulhe karar verip"* Eflak voyvodasını araya sokarak, acele bir antlaşma imzalanmıştır. Ama, sanki büyük zaferler kazanılmış gibi fetihnameler yollanıp görkemli törenler düzenlettirilerek tantanayla dönülmüştür İstanbul'a.

Ne var ki, bu başarısızlığı içine bir türlü sindiremeyen genç Sultan, döndükten sonra da, bu kez devletin ve ordunun yeniden yapılandırılması konusunda birtakım görüşmeler yapmaya başlamıştır yakın çevresiyle. Onların yönlendirmesiyle de, yeniçeri ocaklarının gerçek durumunu öğrenebilmek için önce bir sayım yaptırmış ve maaş defterinde yazılı asker sayısıyla, ocaklarda

bulunan asker sayısının çok farklı olduğunu, dolayısıyla bazı kişilerin olmayan askerleri varmış gibi göstererek maaşlarını aldıklarını öğrenince de, o öfkeyle yeni bir ordu kurulmasına karar vermiştir hemen.

Çevresindeki hacı hoca takımının telkiniyle, en iyi savaşçıların ancak Mısır ve Şam'dan sağlanabileceğine inandığı için de, birtakım kişileri görevlendirerek, derhal oralara göndermiştir, tarihçilerin yazdığına göre. Hatta, kendisi de bir süre sonra oralara gitmeye kalkışmış, ancak yeniçerilerin bu haberlerden zaten rahatsız olduğu bilindiğinden, gene çevresindeki hacı hoca takımının uyarısıyla, sanki gerçekten hacca gidecekmiş gibi açıklanmıştır halka.

Ama, artık gün yüzüne çıkmış olan Sultanla ordusu arasındaki güven bunalımı, bu tür kurnazlıklarla da giderilememiş ve II.Osman'ın hacca gideceğini açıklamasını bile kuşkuyla karşılayan askerler kazan kaldırarak, Osmanlı tarihinde ilk kez bir sultanı tahttan indirip, henüz 18 yaşındayken boğup öldürmüşlerdir.

Bu olayın asıl ilginç yanı ise, Sultan II.Osman'ın; *"Varın söyleyin, Kâbe'ye gitmekten feragat itdim.* diyerek, kazan kaldırmaktan vazgeçmeleri için yeniçerilere güya elçi olarak gönderdiği yakın çevresindeki *Müftü Esad Efendi, Hoca Ömer Efendi, Üsküdarî Şeyh Mahmut Hüdayî Efendi* vb gibi ulemanın, aynı zamanda da askeri kendisine karşı kışkırtan kişiler olduğunun farkına varınca, yüzlerine; *"-Bu fitne erbabını siz tahrik itmişse benzersiz! Bilesiz, evvel sizi kırarım, badehu onları!* diye bağırmasıdır bizce.

Ama artık çok geçtir.

Çünkü, sultanlar belki hâlâ bilincinde değillerdir ya, Osmanlı sarayında ta XVI. yüzyılın ortalarından bu yana, yarım yüzyılı aşkın bir süredir medreselilerce sinsice sürdürülen bir iç savaşla iktidar kesinlikle el değiştirmiştir artık.

Fakat ne yazık ki, tarihçilerimiz, ulemanın daha 1558-59'larda, yani Kanuni'nin son yıllarında ustaca tezgahladıkları bu sinsi kavgayı ve gizli iktidar değişikliğini, ısrarla sultanların yaşlı-

lıklarından veya kolayca etki altında kalan. iyi eğitim görmemiş. kadına ve eğlenceye düşkün, kararsız, dine aşırı bağlı kişiliklerinden kaynaklanmış iktidar zaafı veya boşlukları olarak yorumlamaktadırlar hâlâ, her ne hikmetle ise...

Örneğin, tarihçi *Ahmet Refik*, bu olguyu *"Osmanlı'da Hoca Nüfuzu"* olarak adlandırmaktadır, bilindiği gibi. Ve, *"Saravda hoca nüfuzu III.Murad zamanında başlamıştır."* diye yazmaktadır. (Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, Toplumsal Dönüşüm Yay., İst. 1997)

Sultan III.Murad, daha 18 yaşındayken, 1564'te, dedesi Kanuni tarafından Manisa'ya sancakbeyi olarak gönderilmiş ve şehzadeliği sırasında da. ta babasının ölümüne dek orada kalmıştır.

Gene Ahmet Refik'in verdiği bilgilere göre, Şehzade Murad, babasının ölümünden kısa bir süre önce bir düş görmüş ve uyanır uyanmaz heyecanla Raziye Kalfa'ya anlatmıştır. Raziye Kalfa da, o sıralar Manisa'da düş yorumcusu olarak ünlenmiş *Şeyh Şücca* adında bir mollayı çağırtmıştır. *"Gayet kurnaz biri olan"* bu molla da, düşü, *"Şehzadenin pek yakında tahta çıkacağının işareti"* olarak yorumlamıştır hemen. Kısa bir süre sonra babası ölüp, gerçekten tahta çıkınca da, ona karşı müthiş bir gönül borcu duymuş ve İstanul'a getirterek, bütün saltanatı bounca yanından hiç ayırmamıştır artık. Bu yüzden, adı da halk arasında *"Padişah Şeyhi"*ne çıkmıştır.

Üstelik, yalnız *Şeyh Şücca*'yı da değil, öğretmeni *Hoca Sadeddin Efendi* ile defterdarı *Karu Üveys*'i de Manisa'dan getirterek, önemli görevler vermiştir.

Fakat ilginçtir, gördüğümüz kadarıyla, güya *"Hoca Nüfuzu"* diyerek bu gerçeğe dolaylı bir dille de olsa değinmiş tek kişi Ahmet Refik de, bütün tarihçilerimiz gibi, III.Murad dönemindeki bu atamaları kesinlikle bir gizli iktidar kavgasının parçası şeklinde değil, tam karşıtı, sanki bütünüyle sultanın *"zayıf iradeli, re'sen direktif vermekten aciz, muhtelif tesir altında hareket eden"* bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanan bir bireysel tasarrufmuş gibi değerlendirmiştir her nedense...

Oysa, *"Artık sadrazamları bile Hoca Sadeddin Efendi'nin göreve getirip, görevden aldığını" "Sadrazam Hasan Paşa'nın katledilmesine Hoca Saeddin Efendi'nin karar verdiğini"* ve *"Bütün vezirlerin Hoca Sadeddin Efendi ile hoş geçinmekten başka çarelerinin bulunmadığını"* genç Ahmet Refik, yukarda andığımız kitabında açık açık yazmaktadır (Age, s.47)

Ancak, hacı hoca takımının sarayda bu denli güçlü konuma gelmesi gerçekten de ilk kez III. Murad döneminde olmuştur belki, ama burada hemen şunu da belirtmek isteriz ki, saray içinde iktidara el değiştirten böylesine önemli bir olayın, salt Sultanın iradesiyle gerçekleştirilmiş basit bir bireysel tasarruf olduğunu söyleyebilmenin ne denli olanağı vardır acaba? Çünkü, bizce hiç kuşku yok ki, bütün bu olaylar, en az çeyrek yüzyıldır sürdürülen kavgaların ürünü olsa gerektir kesinlikle.

Örneğin, tarihçilerden öğrendiğimize göre, daha 1558'de, Kanuni döneminde ve kuşkusuz Kanuni'nin izniyle yaşanan oğulları Selim ile Bayezid arasındaki şehzadelik (taht) kavgasında, Osmanlı tarihinde ilk kez medrese öğrencileri de, silahlanıp, örgütlü birlikler halinde taraf olarak katılmışlardır.

Üstelik, Şehzade Bayezid'in yenilip, kavganın bitmesinden sonra da dağılmamışlar, tam karşıtı, öteki medrese öğrencilerini de ayaklandırarak, sözcüğün tam anlamıyla kök söktürmüşlerdir yıllarca Osmanlı yönetimine.

İlginçtir, Prof. Mustafa Akdağ'a göre, bu *medrese öğrencilerini* de, *"hoşnutsuz olan timarlı sipahiler"*, öteki *çiftbozan gençlerler* birlikte ve *"yeniçeri ordusu"* adı altında örgütleyip silahlandırarak bu iktidar kavgasına sokmuştur. Doğrusu, herhangi bir kaynak göstermemiş olduğu için, Sayın Profesörün, genellikle kentlerdeki büyük cami avlularında bulunan medreselerle, büyük çoğunluğu köylerde yaşayan timarlı sipahiler arasında bu ilişkiyi nasıl kurduğunu kestirebilmek gerçekten olanaksızdır.

Oysa, medrese öğrencilerini kışkırtıp, örgütleyerek bu siyasal kavganın içine katanlar da, mutlaka *"kadı, müderris, müftü ve benzeri"* gibi medreselerden yetişmiş *ulema* olsa gerektir, bizce. Nitekim, kendisi de ulemanın böyle bir iktidar kavgası çı-

karma sevdası peşinde olduğunu çalışması ilerledikçe farketmiş ki, kitabının sonraki sayfalarında, daha 1553 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'ı tahttan indirip yerine oğlu Şehzade Mustafa'yı geçirmek amacıyla timarlı sipahilerin düzenledikleri darbeyi, bu *"kadı, müderris, müftü ve benzerlerinin" "kapıkulu düzenliliğini yıkıp, devlet yönetimini ele geçirmek"* açısından bir fırsat olarak değerlendirdikleri için desteklediklerini açık açık yazmaktadır. (Age, s.227)

Tarihe *"Suhte ayaklanmaları"* diye geçen bu öğrenci olayları, Prof. Akdağ'ın belirlemelerine göre, gerçekten de daha Kanuni döneminde neredeyse bütün ülkeye yayılmış ve hızla tam bir iç savaş halini almıştır. Öyle ki, örneğin 1566'da sefer için çağrılan Menteşe Beyinin, Kanuni'ye, sancağından ayrılması halinde suhtelerin çok büyük fesatlar çıkaracağını bildirmesi üzerine, kendisine izin verilmiş ve sancağından ayrılmaması sağlanmıştır.

"Bu medreseli olayları, Sultan II.Selim'in saltanatı süresince de hızından ve yoğunluğundan hiçbir şey yitirmeden sürmüştür."

Ancak ilginçtir, Prof. Mustafa Akdağ da, bu konuda şimdiye dek yapılmış kuşkusuz en ciddi ve kapsamlı çalışma olan söz konusu kitabında, ola ki düzene karşı gelmeyi bir ahlak sorunu saydığından kesinlikle onaylamadığı için, suhte ayaklanmalarını, siyasal hiçbir yanı bulunmayan, salt asayişle ilgili basit bir olaymış gibi anlatmakta ve hep medrese öğrencilerinin yaptığı soygunlardan, yağmalardan, ev basmalardan, oğlan ve kız kaçırmalardan, yol kesmelerden, adam öldürmelerden sayfalarca örnekler aktarmaktadır.

Hani, Sayın Profesörün suhte ayaklanmaları ile ulema arasında kesinlikle bir ilişki kurmaması da, devlete karşı ayaklanmak gibi çirkin bir davranışı, devletle bütünleşmiş olduğundan kuşku duymadığı ulemaya bir türlü yakıştıramamış olmasından mı kaynaklanmaktadır, kim bilir?..

Oysa, *suhte ayaklanmalarının* da, temelde devlete karşı girişilmiş bir başkaldırı hareketi olduğundan, doğrusu kuşku duya-

bilmek bile olanaksız olsa gerektir bizce.

Kısacası, 1550'li yıllarda patlak veren bu *suhte ayaklanmaları* da, tıpkı 1990'lı yıllarda Afganistan'da yaşanan *"Taliban"* (veya *taleban*) hareketi gibi, medrese öğrencilerinin, kesinlikle müderrislerinin, imamlarının, müezzinlerinin kaşkışkırtmasıyla giriştikleri düzene karşı bir başkaldırı hareketidir, dolayısıyla da ulemanın Osmanlı sarayındaki iktidar kavgasının başlangıcıdır, bizce hiç kuşku yok ki...

Zaten, gerek *"taliban"*, gerekse *"suhte"* sözcükleri Farsçadır ve öğrenci anlamına gelmekteir. *Suhte* sözcüğünün Arapça karşılığı da *"Softa"* dır. Nitekim Osmanlılar medrese öğrencilerine aynı zamanda *Softa* da demişlerdir.

Doğrusu, Şehzade Bayezid'in kişiliği hakkında pek de ayrıntılı bir bilgi ulaşmamıştır günümüze, görebildiğimiz kadarıyla.

Ancak, gerek vakanüvisler, gerekse tarihçiler Sultan II. Selim'in daha şehzadeliğinden beri içki içtiğini ve eğlenceye düşkün olduğunu yazmaktadırlar. En yakın dostları, *Sami, Sarı Ramî, Hatemî, Kasımî, Fırakî, Mekalî, Ferdî, Nigarî gibi ünlü şair ve nakkaşlarla, Nihanî, Durak Çelebi, Gülâbî Bey, Mirek Çelebi, Adanalı Tanbûrî Şeyhzade Mustafa Çelebi ve Kasapzade Nâbî gibi ünlü hanendeler ve müsikişinaslardır.* Yani, medreseyle, hacı hoca takımıyla, ulemayla filan pek de fazla bir ilgisi yoktur galiba. Nitekim, Âlî Tarihi'nde belirtildiğine göre, kendisine şehzadeliği sırasında sunduğu bir şiirini çok beğendiğinden *Alî*'yi sarayda görevlendirmek istemiş, ancak öğrenimini tamamlaması için *medreseye göndertmeyip, yanında, kalem hizmetinde yetişmesine yardımcı olmuştur.* (Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, cilt-3, Kısım-1, s.40 dipnot)

Bu nedenle, 1558'deki taht kavgası sırasında *softaların* (suhtelerin) Şehzade Bayezid'in yanında yer almış olmaları da, ola ki Şehzadenin kişiliğinden kaynaklansa gerektir, büyük bir olasılıkla...

Zaten, bu *suhte ayaklanmalarının* bütünüyle devlete karşı girişilmiş bir başkaldırı hareketi olduğunu ve mollaların Şehzade Bayezid'in yanında bir rastlantı sonucu yer almadıklarını, olay

larını gelişimini de açık açık göstermektedir bizce. Örneğin, gerek Kanuni, gerekse II. Selim dönemlerinde suhte ayaklanmalarına katılmış medrese öğrencilerine karşı alabildiğine sert davranan, son derece kanlı önlemler alan, yakaladıklarını asıp kesen devlet, ilginçtir III.Murad'la birlikte bu tutumunu birden değiştirivermiştir her ne hikmetse...

Burada hemen şunu da belirtelim ki, Prof. Mustafa Akdağ da, *"Suhte ayaklanmaları artık kanlı bir renk almıştı.* dedikten sonra, *"1575 yılının başına doğru, Sultan Murad'ın tahta geçişi, Kanuni Süleyman döneminden beri Sokullu tarafından yürütülen iç siyasetin değişmesi sonucunu verdi.* diyerek bu gerçeğe işaret etmekte ve *"III.Murad'a defterdar olan (eski Tire kadısı-medreseli) Manisalı Öveys Paşa'nın başında bulunduğu, Kastamonulu Şemsi Paşa, meşhur Hoca Sadeddin ve Rumeli kadıaskeri Kadızade'den meydana gelen bir grup, ilk elde Sadrazamı değilse bile, onun güttüğü siyaseti yıkmaya muvaffak oldu.* diye yazmaktadır. (Age, s.255)

Osmanlıların Ulema Devri: Sanki Lanetli Yüzyıl

Gerçekten de, III.Murad'ın Manisa'dan getirterek görevlendirdiği Kara Üveys (veya Öveys), Hoca Sadeddin Efendi, Şeyh Şücca ile ulemadan Kadızade Ahmet Şemseddin Efendi, Mehmed Tahir Efendi, Candaroğlu Şemsi Paşa gibi medreseliler, sürekli eski bir olayı anımsatarak, daha ilk yıllardan itibaren Sultanla Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın arasını açmayı başarmışlardır.

Çünkü, vakanüvislerin yazdığına göre, babasının ölümünü öğrenir öğrenmez telaşla koşup İstanbul'a gelen Şehzade, Sadrazamın salt kendisine haber saldığını anlayınca, büyük bir gönül borcu duyarak, hemen sarılıp elini öpmek istemiştir. Ancak, gün görmüş Paşa, buna fırsat vermemiş ve derhal kendisi ayaklarına kapanarak, sultanın eteğini öpmüştür. Ne var ki, bu olay daha sonraki tarihlerde, saraya egemen olan hacı hoca takımı tarafından sürekli Sadrazam'a karşı bir koz olarak kullanılmış ve

türlü dalaverelerle Paşa'nın, Sultanın gözünden düşmesi sağlanmıştır. Daha sonra 1579'da da, evine sadaka isteyen bir dilenci kılığında tetikçi gönderilerek, Sokullu Mehmed Paşa hançerlenip öldürtülmüştür.

Böylece de, Sultan III.Murad'ın saltanatının beşinci yılında, iktidar, galiba artık iyice ulemanın eline geçmiştir sarayda.

III.Murad'ın ölümünden sonra 1595'te tahta çıkan oğlu III.Mehmed döneminde ise, yukarda da değinildiği gibi, Hoca Sadeddin Efendi'nin Eğri Savaşı'nda atının dizginlerine yapışarak bozguna kapılan Sultanın kaçmasını engelleyip, Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir yenilgiden kurtarması, ulemanın egemenliğini daha da kuvvetlendirmiştir.

Artık onların fetvası olmadan hiçbir iş yapılamamakta, bütün atamalara onlar karar vermektedirler. Öyle ki, okuma yazma bildiği kuşkulu çocukları bile çok önemli görevlere getirebilmektedirler.

Örneğin, *Hoca Sadeddin Efendi, "Büyük oğlu Mehmed Efendi'yi, daha 12-13 yaşlarındayken Mekke kadılığına getirmiş, ardından İstanbul kadısı yapmış, 29 yaşında da Anadolu Kazaskerliğine atatmıştır. Diğer oğlu Esad Efendi de, henüz medrese öğrencisiyken Edirne kadılığına getirilmiş, 25 yaşında da İstanbul kadısı olmuştur. Şeyhülislam Bostanzade de, cahil kardeşini Rumeli Kazaskerliğine, gene yakını bir başka genci de Selanik kadılığına getirmiştir"* Vakanüvislerin yazdığına göre, Sultan III. Mehmed bile bu durum karşısında; *"Ulema beni bednam eyledi.* (adımı kötüye çıkardı) diyerek dertlenmiştir yakınlarına (Osmanlı Tarihi, c-3, K-1, s-123)

XVII. yüzyıl ise, Osmanlı sarayının ulemanın elinde sözcüğün tam anlamıyla oyuncak olduğu, *"sanki lanetlenmiş"* bir yüzyıldır bizce.

Gerçekten de, 1603'ten 1695'e kadar, 92 yıl boyunca Osmanlı tahtına ardı ardına çıkan 8 sultandan 4'ü çocuk, 4'ü de tam anlamıyla delidir.

Bilindiği gibi. Fatih'ten sonra, onun çıkardığı yasayla. tahta oturacak şehzadenin öteki erkek kardeşlerini öldürtmesi yasal

bir hak, hatta görev olmuştur Osmanlılarda. Ancak, genç yaşta ölen Yavuz Sultan Selim ardında tek oğul bıraktığı için, Kanuni'nin tahta çıkışında kardeş kanı dökülmemiştir. Kanuni'nin de 8 oğlu olmuş, ama bunların 3'ü çocukken, 2'si de gençken hastalanarak ölmüşlerdir. Öteki 3 oğlundan Şehzade Mustafa'yı da, yerine göz dikip, düşmanlarıyla işbirliği yaptığı suçlamasıyla kendisi öldürtmüştür. Son iki şehzade Selim ile Bayezid ise, daha babalarının sağlığında ve galiba babalarının kışkırtmasıyla bir taht kavgasına tutuşmuşlar, yenilen Bayezid çocuklarını da alarak İran'a kaçmıştır. Bu nedenle Sultan II. Selim'in tahta çıkışında da kardeş kanı dökülmemiştir. Ama ne yazık ki, oğlu III.Murad tahta çıkarken tam 5 erkek kardeşini boğdurtarak babasıyla aynı anda gömdürtmüş ve böylece Fatih'in yarım yüzyılı aşkın bir süredir uygulanmayan yasasını yeniden yürürlüğe sokmuştur. Oğlu III.Mehmed ise, bu konuda gerçekten erişilmez bir rekor kırmış ve tahta çıkar çıkmaz tam 19 erkek kardeşini boğdurtmuştur. Üstelik, tarihçilerin yazdıklarına göre çok da sofu biridir, yanında ne zaman Hz.Muhammed'in adı anılacak olsa, hemen ayağa fırlayıp saygı duruşuna geçmektedir. Çevresi de zaten hep ulema ile doludur. Fakat ilginçtir, kendisi de, 16 yaşındaki oğlu Şehzade Mahmut'u yabancılarla mektuplaştığı gerekçesiyle öldürttükten birkaç ay sonra aniden ölüvermiştir. Böylece, Osmanlıların lanetli yüzyılı da başlamıştır sanki. Çünkü, Sultanın en büyük oğlu henüz 14 yaşındadır topu topu. Ve Osmanlı hanedanında yerine tahta geçecek bir başka erkek yoktur

Görüldüğü gibi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir yandan *suhte ayaklanmaları ve celali isyanları* yaşanırken, öte yandan da Saray, sözcüğün tam anlamıyla bir *mezbahaya döndürülmüş* ve yarım yüzyılda Osmanlı ailesinden *26 şehzadeye*, vakanüvislerin deyimiyle *"şehitlik şerbeti"* içirilmiştir.

XVII. yüzyıla girilirken Osmanlı tahtına çıkarılacak 14 yaşındaki bu çocuk Ahmet'ten başka aile içinde hiçbir erkeğin bırakılmamış olması, gerçekten yazgısal bir rastlantı mıdır acaba? Aynı süreçte, iktidarı ele geçirebilmek için sarayda kelle koltuk-

ta kavga veren ulemanın hiç mi rolü olmamıştır? Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, bu kavgada çok ulema kellesi de koparılmıştır çünkü. Örneğin, Ahmet Refik, III.Murad'ın gözdelerinden *Şeyhülislam Bostanzade*'nin, Rumeli Kazaskerliği sırasında, gözlerinin önünde bir defterdarın kellesini koparark yerlerde yuvarlayan yeniçerilere; *"Bre! Bu divan Yezid divanı mıdır ki, Ali Resul başı gibi galetan iderler?"* (kesip yerlerde yuvarlarlar) diye öfkeyle bağırdığını yazmaktadır. (Age, s.45)

Doğrusu, XVII. yüzyılda da, örneğin henüz 17 yaşındayken cihangir olma hevesiyle ordunun başına geçip Lehistan seferine çıkmaya kalkışan II.Osman'ın, kim bilir gene hangi hocanın fitnesiyle, kendisi seferdeyken yerine geçer korkusuna kapılıp, önce 15 yaşında var yok kardeşi Mehmed'i öldürtmeye niyetlenince, Şeyhülislam Esad Efendi'den alamadığı fetvayı, Rumeli Kazaskeri Taşköprülü Kemaleddin Efendi'nin koşup gelip vermiş olmasına bakılırsa, ulemanın bu oluşumdaki rolü hakkında kuşkuya düşebilmek bile olanaksızdır galiba.

Nitekim, III.Mehmed'in ölümü üzerine, 1603'te, İmparatorluğun geleceği için sağlıklı yeni bir çözüm aramak yerine, oğlu 14 yaşındaki Ahmet'i kucaklayıp getirip, *Sultan I.Ahmed* olarak tahta oturtmuşlardır. Ne var ki, küçük Ahmed'i tahta oturtanlar, ilginçtir, hem Fatih'in yasasını çiğnemek pahasına küçük kardeşi Mustafa'nın yaşamasına izin vermişlerdir, hem de daha 14 yaşıda bir çocuk olmasına bakmadan, bir an önce Osmanlı sarayına şehzadeler yetiştirmesi için derhal evlendirmişlerdir.

Gerçekten de, 1617'de, Sultan I.Ahmed henüz 27-28 yaşlarındayken hastalanıp ölüverdiğinde, ardındatam 7 şehzade bırakmıştır. Ancak, en büyük oğlu Osman 14 yaşındadır. Ötekiler ise, Mehmed 13, Murad 8, Süleyman 7, Kasım 6, Bayezid 6, İbrahim de 5 yaşlarındadırlar daha. Sultanın, 13 yıllık evliliğinde, 10'u erkek tam 16 çocuğu olmuş, ama oğullarının üçü bebekken ölmüştür.

Kuşkusuz, I.Ahmed de kısa bir süre önce 14 yaşındayken tahta çıkarılmış olduğuna göre, Osman'ın da 14 yaşında sultan olmasında bir sakınca bulunmasa gerektir aslında. Ne var ki.

ulema, artık her nc hikmetle ise, bu kez 14 yaşındaki bir şehzadenin tahta çıkabileceğine dair fetva vermemiş ve Osmanlıların ilk günden beri uyguladıkları saltanatın babadan oğula geçmesi geleneğini yıkarak, I.Ahmed'in yerine, kardeşi Mustafa'nın tahta çıkmasını sağlamıştır.

Oysa. Mustafa 26 yaşındadır ama delidir. Ne zaman, nasıl davranacağını önceden kestirebilmek olanaksızdır. Aklına estikçe, olur olmaz, havuzdaki balıklara yem diye akçe serpmekte, pencereleri açıp dışarıya. yola altın saçmaktadır. Adı, sarayda bile *Divane Mustafa*'ya çıkmıştır. Fakat, onun bu tutarsızıkları da, fetvalarla *"cezbe-i rahmana mazhar olmuş"* bir kişinin *"dervişmeşreb"* davranışları olarak yorumlanmıştır ulemaca.

Ama bütün bunlara karşın, I.Mustafa'nın sultanlığına gene de ancak 3 ay 10 gün dayanabilmişler ve Sultan II. Osman'ın da henüz 14 yaşındayken tahta çıkabilmesi için gerekli fetvayı vermişlerdir, çaresiz...

Ne var ki, bu genç Sultan da, 16-17 yaşına basınca cihangir olma sevdasına kapılıp, orduyu ve devleti yeniden eski gücüne kavuşturabilmek amacıyla birtakım reform girişimlerinde bulunmaya niyetlenince, kendisinin de *"Bu fitne erbabını siz tahrik itmişe benzersiz!"* diyerek belirttiği gibi, bizce de kesinlikle ulemanın düzenlediği bir *"düzmece yeniçeri ayaklanması"* ile, daha 18 yaşındayken derhal tahttan indirilerek öldürülmüştür.

Ve yerine, Divane Mustafa ikinci kez sultan ilan edilmiştir hemen. Oysa, hastalığı daha da ilerlemiştir. *I.Mustafa*'nın. *"Adın ne? Kimin oğlusun? Bugün günlerden ne?"* gibisinden basit sorulara bile yanıt verememektedir artık.

Bu duruma, bu kez de ancak 1 yıl 4 ay dayanabilmişler ve 1623'te çaresiz tahttan indirerek, yerine I.Ahmet'in hayattaki en büyük oğlu Şehzade Murad'ı, 12 yaşındayken *IV.Murad* olarak tahta oturtmak zorunda kalmışlardır.

Öyle ki, daha sünnetli bile değildir, tahta çıktıktan 5 gün sonra. sultanken sünnet olmuştur küçük Murad, vakanüvislerin yazdığına göre. Dolayısıyla, ülkeyi de, anne sultan ile ulema el ele verip keyiflerince yönetmektedirler doğal olarak, bu çocuk sultan adına.

Sultan, ta 17-18 yaşına basıncaya dek...

Tarihçilerimiz, IV.Murad'ı, bilindiği gibi acımasız, hoşgörüsüz, kan dökücü, taş yürekli biri olarak tanımlamaktadırlar söz birliği etmişçesine. Doğrudur. IV.Murad gerçekten de çok kan dökmüştür saltanatının son 8 yılında. Kardeşleri Süleyman'ı, Bayezid'i ve Kasım'ı da gözünü bile kırpmadan öldürtmüştür. En büyük kardeşi İbrahim'i de, annesi Kösem Sultan, "*delidir*" diyerek, yalvar yakar zorla alabilmiştir elinden.

İktidarı tam anlamıyla ele geçirir geçirmez IV.Murad'ın yaptığı ilk iş de, bütün yetkilerini elinden alarak annesi Kösem Sultan'ı saraydaki odasına haspettirmek olmuştur.

İlginçtir, hemen ardından da sanki bir ulema avına çıkmıştır bütün ülkede. Örneğin, daha 1633'te, Bursa'ya giderken, yolda birinin şikayetçi olması üzerine, sanki fırsat kollarmış gibi, hemen İznik kadısını buldurtup, kale kapısının önünde astırmıştır. Bu olayı eleştirmeye yeltenen Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi de, İstanbul'a döner dönmez derhal görevden alınış ve bir katakulli ile İstanbul kadılığına getirdiği oğluyla birlikte yakalatıp boğdurtmuştur. Gene Şeyhülislam Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin, kadılığı sırasındaki bir ihmalini bahane ederek, derhal boğulup denize atılmasını buyurmuştur. Seferler sırasında da kendisinden biraz şikayetçi olunan kadıları hemen buldurup cezalandırmış ve yüzlerce ulema kellesi uçurtmuştur.

Doğrusu, sultanların ulema kellesi uçurtması, Osmanlılarda pek de yaygın bir uygulama olmasa gerektir, gördüğümüz kadarıyla. Bu nedenle, IV.Murad'ın iktidarı eline geçirir geçirmez sanki özellikle ilk iş olarak kadıların ve şeyhülislamların üstüne hışımla yürümesi, gerçekten üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir noktadır bizce. Yani, saltanatının son 8 yılında bunca kıyıcı olması, tarihçilerimizin söz birliği etmişçesine belirttikleri gibi, salt karakterinden mi kaynaklanmıştır? Sultanlığının ilk 7-8 yılında tanık olduğu, kendi adına işlenen yolsuzlukların, hırsızlıkların, cinayetlerin karşısındaki çaresizliğinin habire bilinçaltında tortuladığı çocuk öfkesi, hiç mi rol oynamamıştır acaba bu oluşumda?

Ayrıca unutmayalım ki, 20 yaşında yönetimi ele almaya kalkışınca da, ulema derhal akıl almaz dolaplar çevirerek yeniçerileri kışkırtıp ayaklandırmış, sarayı bastırarak sadrazamını, defterdarını, yeniçeri ağasını, müsahibini gözlerinin önünde parça parça ettirip, cesetlerini sarayın önündeki ağaçlara astırmış, hatta tahttan indirmek için bile birtakım girişimlerde bulunmuştur.

Bu nedenle, IV.Murad'ın iktidarında bunca kıyıcı olmasını, bunca kan dökmesini, yazgıcı bir yaklaşımla salt kişiliğiyle açıklamaya çalışmak, gerçeğe pek de uygun düşmese gerektir doğrusu bizce. Ulemaya karşı girişilmiş kanlı bir iktidar kavgası gibidir çünkü bir anlamda da... Ne var ki, iktidarının en parlak döneminde ve daha 29 yaşına basmış basmamışken, hastalığı birden artmış, beklenilmedik bir anda ölüvermiştir. (Ölümünde de ulema parmağı gerçekten yok mudur acaba?)

Ve ilginçtir, Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, bu kısa yaşamında tam 32 çocuğu olduğu halde, oğullarının hepsi bebekken hastalanıp öldüğü için, ardında da bir şehzade bırakmamıştır. Amcası *Divane Mustafa*'yı da kısa bir süre önce, gene n'olur n'olmaz deyip öldürttüğünden, Osmanlı hanedanında tahta çıkabilecek, kellesini annesi Kösem Sultan'ın yalvar yakar elinden zorla kurtardığı en küçük kardeşi *Deli İbrahim*'den başka erkek yoktur ne yazık ki... Bu lanetli çağ ağırlığını bir kez daha ulemadan yana koymuştur sanki...

Üstelik, gene ilginçtir, Osmanlıların ilk günden beri uyguladıkları, deneyim kazanmaları için şehzadelerin bir süre sancakbeyliği yapmaları geleneği de, XVII. yüzyılın başından itibaren kaldırılmıştır. Şehzadeliğinde sancakbeyliği yapmış son sultan III.Mehmed'dir. Daha 14 yaşındayken tahta çıktığı için sancakbeyliği yapmasına zaten olanak bulunmayan oğlu I.Ahmed'den sonra da bu gelenek tamamen kaldırılmıştır. Hatta, gördüğümüz kadarıyla, yalnız bu geleneğin kaldırılmasıyla da yetinilmemiş, öteki çocuk şehzadelerin ola ki bir komployа alet edilememeleri veya öldürülmelerine karar verildiğinde kolayca bulunabilmeleri için, saraydan ayrılmalarına bile izin verilmez olmuştur, bu tarihten itibaren.

Bu nedenle *İbrahim* de, bütün yaşamını Saray'da göz altında geçirmiştir zaden. Üstelik, artık 21 yaşındayken de, ağabeyi Sultan IV.Murad, öteki iki ağabeyini, 25 yaşlarındaki Süleyman ve Bayezid'i gözlerinin önünde boğdurtmuştur. İki yıl sonra 23 yaşında da, bu kez kendisi ile ağabeyi Kasım'ın öldürülmesine ferman çıkmış, ancak annesi Kösem Sultan yalvar yakar olarak zorla kurtarmıştır kellesini. Ne ki, ağabeyi Kasım'ı gene gözlerinin önünde boğup öldürmüşlerdir. Ve, Şehzadeliğinin geri kalan 3 yılı da, Saray'da özel olarak yapılmış, *Şimşirlik* veya *Kafes* dedikleri, hareme bitişik küçük bir hücrede, tam tutuklu olarak geçmiştir. Yani, artık 25-26 yaşlarındadır ama, sözcüğün tam anlamıyla delidir İbrahim. Daha 4-5 aşlarında bir çocukken de, en büyük ağabeyi Sultan II. Osman'ın, Mehmed ağabeyini yay kirişi ile boğdurup öldürtmesine tanık olmuştur ayrıca.

Annesi Kösem Sultan, belki bir yararı dokunur umuduyla hacılara, hocalara okutup üfletmektedir zaten oğlunu, nicedir.

Ne yazık ki, Osmanlı hanedanının tek erkek üyesidir. Bu nedenle, derhal evlendirilerek, bu delinin veliahtlar yetiştirmesi de sağlanmalıdır.

Nitekim, IV.Murad'ın ölümünün hemen ardından Kösem Sultan'la işbirliği yaparak yönetimi yeniden ele geçiren hacı hoca takımı (ulema), bu amaçla, sözcüğün tam anlamıyla zaten seberber olmuşlardır daha ilk günden. Neredeyse her gün bir başka güzel cariye sunmaktadırlar ona, cinsel gücünü artırabilmek için gece gündüz okuyup üflemektedirler. Daha şehzadeliği sırasında kendisine okuyup üfleyen *Cinci Hoca,* ilk günden saraya yerleşmiştir bile. Her sabah Sultanı dizlerinin dibine oturtup, saçlarını okşaya okşaya okuyup üflemektedir. Afsun yapmaktadır. Macun bulmaktadır.

Ancak, bütün bunlar, hacı hoca takımının ve kadınların elinde oyuncak olan Sultan Deli İbrahim'in hastalığını her gün biraz daha ilerletse gerekki, artık ne zaman nasıl davranacağını kestirebimek giderek olanaksız bir hal almıştır gerçekten de.

Örneğin, bir gün okunmak üzere bir hocanın evine giderken, köyden gelen bir arabanın önüne çıkıp yolu kapattığını görünce,

hemen *"köylülerin bundan böyle İstanbul'a arabaları ile girmelerini yasaklatmış"* bir süre sonra bu kez bir başka hocanın evine giderken yoluna gene bir köylü arabası çıkınca da, Sadrazam Salih Paşa'yı çağırıp, *"Bre ben padişah değil miyim? Niye emrime uyulmaz?"* diyerek, derhal oracıkda, hocanın evinde kuyu ipiyle boğdurtmuştur.

Gene, bir gün aklına esmiş, eski bir dedikoduyu anımsayarak Yusuf Paşa'yı çağırtıp, *"Girit adasını derhal alasın!"* diye buyurmuştur. Paşa'nın, *"Aman hünkârım... Bu kışta kıyamette* diye kem küm ettiğini görünce de, Bostancıbaşına *"Kaldır şunu!"* demiş, derhal boğdurtmuştur. Ne ki, biraz sonra da cesedi getirtip, *"Ne de güzel kırmızı yanakları varmış. Yazık etmişiz kıymakla.* demiştir.

Kimden duymuş, artık nereden aklına esmişse, *"iri kalçalı kadınların daha şehvetli ve doğurgan olduklarını"* tutturup, Saray görevlilerini İstanbul sokaklarında iri kalçalı kadın avına bile çıkarmıştır, söylentilere göre.

Bir gün de, *"Sivas'taki İbşir Paşa'nın güzel bir karısı olduğunu"* öğrenince, hemen ferman çıkarıp Paşa'nın karısını getirtmeye bile kalkışmıştır.

Kısacası, Sultan Deli İbrahim'in her gün biraz daha artan bu çılgınlıkları artık katlanılır gibi değildir gerçekten de. Nitekim ulema da, en büyük oğlunun henüz 7 yaşında olmasına bile bakmadan, Deli İbrahim'in tahttan indirilmesi için *"Hanefi mezhebine göre akılsız büyüğün saltanatı caiz değildir"* diye fetva vermiştir, çaresiz kalıp.

Kösem Sultan, *'valde sultanlığı'* yitirmemek için, oğlunun yerine torununun tahta çıkarılmasına. *"Bre, yedi yaşındaki bir masumun saltanatı şer'an nasıl caiz olur?"* diyerek karşı çıkmamış da değil ya, bakmış engelleyebilmesi olanaksız, *"Bari varayım da, sarıkçığını sardırıp getireyim.* diyerek içeri girip, torununu kucaklayıp getirmiş ve *Sultan IV.Mehmed* olarak tahta oturtmuştur.

Çocukcağız onca sakallıyı birden karşısında görünce ola ki korkar denilerek, o gün bütün ulemanın, vezir ve ümeranın ge-

lip el etek öperek *biat etmelerine* de izin verilmemiştir hatta.

İlginçtir, 7 yaşında tahta çıkan Sultan IV.Mehmed, amcası IV.Murad'ın tam karşıtı, büyüyüp 20 yaşına filan bastıktan sonra da kesinlikle yönetime el koymaya kalkışmamış, Belgrad ormanlarında, Edirne çevrelerinde sürekli av peşinde dolanmıştır. Zaten bu yüzden de adı *Avcı Mehmed*'e çıkmıştır.

Ancak, bunca yıl tahtta kalmasına olanak verilmesi de, bu av merakı yüzünden olsa gerektir, bizce hiç kuşku yok ki...

Fakat ne gariptir ki, tam 39 yıl sonra tahttan indirilirken de gerekçe olarak bu av merakı gösterilmiştir ama. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın cihangir olma tutkusuyla giriştiği 1683'teki Viyana kuşatmasının büyük bir fiyaskoyla sonuçlanması da hemen bu av merakına bağlanmış ve ulemanın verdiği *"Ordunun başına geçeceği yerde, Istranca dağlarında av peşinde koştuğu için bütün bu felaketlerin başımıza geldiği"* şeklindeki fetvalar üzerine IV.Mehmed de derhal tahttan indirilmiştir.

Hele hele, *IV.Mehmed*'den sonra bir oldu bitti ye getirilerek yerine kardeşi *II.Süleyman*'ın tahta oturtuluşu ise, gerçekten de biçimiyle, içeriğiyle, iletisiyle, ulemanın Osmanlı sarayına XVII.yüzyılda ne denli egemen olduğunun açık kanıtı sayılsa gerektir doğrusu bizce.

Çünkü, IV.Mehmed'in büyük oğlu *Şehzade Mustafa* tam 23 yaşındadır ve babasının yerine o tahta çıkmalıdır Osmanlı geleneklerine göre. Üstelik, *II.Süleyman*, kardeşi Ahmed'le birlikte en az 30 yıldır, XVII.yüzyılın başından beri uygulanagelen yeni geleneğe göre, Saray'da *Şimşirlik* denilen bir kafeste, gözaltında ve her an öldürülme korkusu içinde yaşamaktadır.

Nitekim *Süleyman* da, sultan olduğunu haber vermek için *Şimşirlik*'e gelenlere inanmamış ve bunu, ağabeyi IV.Mehmed'in, kendisini öldürtmek için düzenlediği bir tuzak sandığından; *"Bre, öldürülmemiz emrolundu ise, söyleyin! Çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim. Her gün ölmektense, bir gün evvel ölmek yeğdir. Bir can için çektiğimiz bu korku nedir Allah aşkına?"* diyerek hüngür hüngür ağlamaya başlamıştır birden.

Aman şevketlüm... Vallah ve billah kötü niyetle gelmemişiz.

Cümle vezirler, ulema, ocaklı kulların padişahı edebilmek için sizi beklerler." diye yalvar yakar olan görevliler, annesi Turhan Sultan ile kardeşi Şehzade Ahmed'in de yardımlarıyla zorla inandırabilmişler ve başına acele bir sarık sarıp, sorguç takarak, kırmızı atlas entarisinin üstüne de haremden acele getirttikleri bir samur kürkü giydirip, perişan bir durumda, apar topar tahta oturtmuşlardır.

Görüldüğü gibi, Osmanlı geleneğine göre doğal olarak tahta çıkması gereken, üstelik 23 yaşında, sağlıklı ve istekli Şehzade Mustafa'nın yerine, gene bir deli tahta oturtulmuştur ulemanın verdiği fetvalarla, sanki *bir çocuk-bir deli sultan* kuralını bozmamak için.

Sadrazam vekili Fazıl Mustafa Paşa'nın ulema ile yaptığı toplantıda oy birliği ile tahta çıkarılmasına karar verilen II.Süleyman, yalnız akıl hastası da değildir ayrıca. Tahta apar topar oturtulduğunda zaten 47 yaşındadır ve birçok hastalığı vardır. Nitekim, 3,5 yıllık saltanatının son 2 yılını neredeyse yatakta geçirmiştir. Vücudu su toplamaktadır. Eli ayağı iyice şişmiş olduğu için yerinden bile zor kalkabilmektedir.

Çocuğu da hiç olmamıştır II.Süleyman'ın. Bu nedenle, 1691'de öldüğü zaman, yerine tahta geçmesi gereken bir şehzade de bırakmamıştır geride. Dolayısıyla, tahta için üç aday vardır. Ağabeyi IV.Mehmed hâlâ yaşamaktadır örneğin. IV.Mehmed'in büyük oğlu Mustafa da artık 27 yaşındadır üstelik.

Ama ne var ki, ulema, hastalığı artık iyice ilerlemiş olduğu için önceden gerekli önlemleri almış ve Sultan ölür ölmez, yerine, 50 yaşındaki ve ömrünün neredeyse tamamını *şimşirlikte* geçirmiş kardeşi Ahmed'i, gene bir oldu bittiye getirerek derhal *Sultan II. Ahmed* olarak apar topar tahta oturtmuştur.

Ne zaman, nasıl davranacağı önceden kestirilemeyen, kararsız, zayıf iradeli, kolay etki altında kalan biri olan II.Ahmed de, tıpkı kardeşi gibi zaten nicedir gut hastasıdır ve 3,5 yıl sonra 1695'te uzun süredir çektiği bu hastalıktan ölmüştür.

Ve ilginçtir, Şehzade Mustafa bu durumu daha önce iki kez yaşadığı için artık sürekli tetikte olsa gerek ki, amcasının öldü-

günü duyar duymaz fırlamış, Saray kapılarından birinin önüne derhal bir taht kurdurarak, birilerinin gelip kendisini tahta çıkarmasını filan beklemeden, çıkıp oturmuştur hemen.

Oysa, Sultan II.Ahmed'in en büyük oğlu İbrahim henüz 3 yaşındadır daha. Babası IV.Mehmed de 2 yıl önce ölmüştür. Bu durumda tahta çıkmak zaten kendisinin hakkıdır aslında.

Ama, ulemanın 3 yaşındaki bir bebeyi bile tahta çıkarmaktan çekinmeyeceğinden korkmaktadır demek. Bu nedenle, gene bir oldubittiyle karşılaşmamak için bu kez elini çabuk tutup, kaşla göz arasında kendi tahtını kendi kurdurarak çıkıp oturan II.Mustafa, tam 92 yıldır süren, Osmanlı tahtına ardı ardına *bir çocuk-bir deli sultan* oturtulması geleneğini de sona erdirmiştir böylece, gördüğümüz kadarıyla.

Ancak, II.Mustafa da saltanatı ele geçirir geçirmez, sanılacağı gibi hemen kendisini iki kez tahttan etmiş olan Saraydaki bu ulema egemenliğini kırmak için herhangi bir girişimde de bulunmamıştır ama. Tam karşıtı, sanki bu oldubittiler salt birkaç kişinin başının altından çıkmış basit birer bireysel olaylarmış gibi, tahta çıkar çıkmaz Erzurum'da sürgün olan öğretmeni Feyzullah Efendi'yi getirterek Şeyhülislam yapmış, yani şeyhülislamı değiştirmiştir. Ne var ki, Feyzullah Efendi'nin yaptığı ilk işlerden biri de, derhal türlü oyunlar çevirerek Sadrazam Sürmeli Ali Paşa'yı görevden aldırtıp kellesini vurdurtmak olmuştur. Ve böylece ülkenin bütün yönetimi Feyzullah Efendi'nin eline geçmiş, yani ulema iktidarı sürmüştür.

Tarihçilerin yazdıklarına göre, *"büyük hürmet gösterdiği hocasının bir dediğini iki ettirmemiştir"* çünkü Sultan II.Mustafa, bütün saltanatı süresince. Hatta öyle ki, sultanın tahttan indirilip öldürülmesi bile bu Feyzullah Efendi'nin yüzünden olmuştur 1703'te.

Ulemanın İlk Hedefi de Yeniçeri Ocağı Olmuş...

Görüldüğü gibi. Kanuni'nin son yıllarında *sahte ayaklanmaları* ile başlayan iktidar kavgasında ulema, en önemli utkuyu.

şehzadelerin kişilik zaaflarından yararlanmayı çok iyi bilerek, daha XVI.yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Saraya girmeyi başarmakla sağlamıştır hiç kuşku yok ki... Sarayda önemli görevlere gelip, yönetimde söz sahibi olduktan sonra da asıl hedefe, *yeniçeri ocağına* yönelmişlerdir, doğal olarak.

Yeniçeriler ise, yukarda da uzun uzun değinildiği gibi, söz konusu yıllarda fetih seferlerinin artık iyice seyrekleşmeye başlaması ve fethedilen yerlerin de zengin yağma olanaklarına sahip bulunmaması gibi nedenler yüzünden zaten huzursuzdurlar nicedir.

Devlete kalan ganimetlerin çoğu kez sefer maliyetlerini dahi karşılayamaz olması yüzünden hazine iyice fakirleştiği için de, artık yeniçerilere *cülûs* ve *sefer bahşişleri* bile zamanında, bolca ödenememektedir. Ya da, gümüş değeri düşük akçelerle, üstelik taksit taksit ödenebilmektedir ancak.

Ulufeleri (maaşları) ödeyebilmek için bile para bulunamamaktadır çoğu zaman. Örneğin, 1598'de, Eğri Seferi'nden eli boş dönüldükten sonra, yeniçerilerin ulufelerini ödeyebilmek için, *"Saraydaki üçyüz yük akçelik gümüş kap kacak ve diğer eşya alınıp darphanede eritilerek akçe kestirilmek zorunda kalınmış"*tır, tarihçilerin yazdıklarına göre. (Osmanlı Tarihi, c-3, K-1, s.126)

Maaşları ve bahşişleri ödeyebilmek için, nicedir paranın ağırlığıyla oynanmaktadır zaten. Örneğin, Kanuni'den sonra, II.Selim döneminde 100 dirhem gümüşten 490 akçe, III.Murad'ın tahta çıkışında 533 akçe, daha sonra da 800 akçe kestirilmiştir. III.Murad'ın saltanatının son yıllarında ve sultan olur olmaz ordunun başına geçip Eğri Seferi'ne çıkmak zorunda kalan III.Mehmed'in ilk günlerinde ise, 100 dirhem gümüşten 950 akçe kestirilmektedir artık. (Prof. Akdağ, age, s.38) Elde para kestirecek gümüş kalmamıştır. Nitekim, Eğri Seferi'nden de ganimet olarak gümüş elde edilemeyince 1598'de çaresiz Saraydaki kap kacak toplatılarak eritimiştir.

Kısacası, İmparatorluğun en büyük gelir (zenginlik) sağlayıcısı olan ordu. işlevini artık eskisi gibi yerine getirememektedir.

Vergi gelirlerinden vazgeçmek pahasına gerçekleştirilen ikta sistemindeki değişiklikler de, beklenilen sonucu vermemiş, ordu eski görkemli görünümüne yeniden kavuşturulamamıştır. Üstelik, fetihlerin kesilmesi, yalnız hazine açısından sorunlar yaratmakla da kalmamıştır. Askerler nicedir şöyle zengin bir yağma olanağı bulamadıklarından, ordunun kendisi de yavaş yavaş sorun olmaya başlamıştır. Artık sadece maaşa ve bahşişlere kalan yeniçeriler, bu nedenle paraları biraz geç ödense veya bekledikleri miktarda bahşiş verilmese hemen ayaklanıp, kazan kaldırmakta, örneğin çorba içmemektedirler. Hatta, giderek sarayın önünde toplanmaya bile başlamışlardır.

Yani, Sultanlar salt ordunun sağladığı zenginliklerden olmakla da kalmamışlar, tam karşıtı, askerlerin kazan kaldırmamaları için yeni gelir kaynakları bulabilme telaşına düşmüşlerdir bir de...

Doğrusu, ulema da, Saray'da söz sahibi olur olmaz, hanedanla yeniçeriler arasındaki bu çelişkiden yararlanmayı çok iyi bilmiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, III.Murad'ın Manisa'dan beraberinde getirerek sarayda görevlendirdiği ve büyük saygı gösterdiği hacı hoca takımının, Sultan'ın bu yakınlığından yararlanarak devlet içinde biraz örgütlenir örgütlenmez yaptığı ilk iş, bilindiği gibi, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın gözden düşürülmesi ve temizlenmesi için türlü dolaplar çevirmeye başlamak olmuştur hemen.

Çünkü, Sokullu Mehmed Paşa da, unutmayalım ki aslında bir *devşirmedir. Bosna'nın Višegrad* kazasına bağlı *Rudo* nahiyesinin *Sokoloviçi* köyünde doğmuştur ve asıl adı *Bayo*'dur. Dayısı papaz olduğu için küçük yaşlarda kilisede çalışmaya başlamış ve Kanuni döneminin ilk yıllarında devşirilerek Edirne'ye, Acemi Oğlanlar Ocağı'na getirilmiştir. Daha sonra da İstanbul'a alınarak, Enderun'da yetiştirilmiştir. Görüldüğü gibi, tam anlamıyla *ocaklı* bir *yeniçeridir* Sokullu.

Yani, *medreseli ulemanın*, öncelikle Saray içinde iktidarı ele geçirebilmek için ilk hedef olarak *Sokullu*'yu seçmesi hiç de bir

rastlantı değildir bizce. Amaç, Saray ile Yeniçeri Ocakları arasındaki bu organik bağı zayıflatmak ve kırmaktır, hiç kuşku yok ki.

Nitekim, Sokullu'nun ortadan kaldırılmasının hemen ardından, gerçekten de, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini belirleyici nitelikte çok önemli değişiklikler olmuştur sarayda. Gördüğümüz kadarıyla, iktidar tam anlamıyla el değiştirmiştir.

Örneğin, Sokullu Mehmed Paşa'nın, 1564'ten 1579'a kadar Kanuni, II.Selim ve III.Murad dönemlerinde tam 15 yıl süreyle 3 sultana sadrazamlık yapmış olmasına karşılık, 1579'dan 1595'e kadar Sultan III.Murad'ın geri kalan saltanatı süresinde, 16 yıl içinde tam 14 kez sadrazam değiştirilmiştir. Salt bu olgu bile, Saray içinde iktidarın el değiştirdiği gerçeğini yeterince kanıtlasa gerektir galiba. Yani, ulema, sadrazamlarla da dama taşı gibi oynamaktadır artık.

Burada hemen şunu da belirtelim ki, bu 16 yılık süre içinde kimi kez birkaç günlüğüne, kimi kez birkaç aylığına ardı ardına sadrazamlığa getirilmiş bu paşaların da neredeyse tamamı ocaklıdır, enderundan yetişmiştir.

Örneğin, bu sadrazamlardan üçü, Ahmed, Sinan ve Ferhad Paşa'lar Arnavut, Siyavüş Paşa da Hırvat'tır. Devşirme olarak toplanmışlar, önce Acemi Oğlanlar Ocağı'nda, sonra Enderun'da yetiştirilmişlerdir ve dördü de yençeri ağalığı yapmıştır. Hadım Mesih (Mehmed) Paşa ise, zaten Sarayda akağa olarak yetiştirilmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın da babası Çerkes, annesi Abbasi soyundan Arap'tır. Mısır'da doğmuştur. Tek Türkmen olan Lala Mehmed Paşa'nın sadrzamlığı ise, sadece on gün sürmüştür zaten.

İlginçtir, bu 16 yıl içinde tam 14 kez sadrazam değiştirilmiş olduğu halde, göreve getirilen paşaların sayısı *yedidir* Kimi paşalar tekrar tekrar göreve getirilmişlerdir yani. Örneğin, Sinan Paşa tam 5 kez, Siyavüş Paşa 3 kez, Ferhad Paşa da 2 kez sadrazam olmuşlardır bu süre içinde.

Görüldüğü gibi, ulema, Sokullu'dan sonra iktidarı ele geçirir geçirmez. ilk iş olarak sadrazamlık kurumu ile oynamaya başla-

mıştır hemen. Kuşkusuz, devletin yapısını bir çırpıda değiştirebilme olanakları bulunmadığı için, göreve gene Ocak'tan yetişmiş paşaları atatmaktadırlar. Ama, onları bir yandan da olur olmaz gerekçelerle durmadan değiştirterek, hem iktidarda kadrolaşmalarına fırsat vermemişler, hem de bu güç gösterisiyle gözlerini yıldırıp kendilerine tam bağımlı hale getirmişlerdir, hiç kuşku yok ki...

Örneğin, 1585 yılı Aralık ayında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın aniden ölümü üzerine sadrazamlığa getirilen *Hadım Mesih (Mehmed) Paşa*, tarihçilerin yazdığına göre, *reisülküttabı* değiştirmeye kalkıştığında *"sana düşen bizim atadığımız kimselerle çalışmaktır"* denilerek engellenince, derhal sadrazamlıktan azlini istemiştir Sultan'dan, daha sadaretinin dördüncü ayında, Nisan 1586'da.

Gene tarihçiler, Sokullu'nun yerine Ekim 1579'da sadrazamlığa getrilen *Ahmet Paşa*'nın da, *"Hükümet işlerine müdahalelerin başlamasından büyük teessür duyduğunu"* bu yüzden *hırçın* ve *geçimsiz* olduğunu yazmaktadırlar. Ola ki, erken ölümünde de bu gerginliğin bir rolü vardır. Sadrazamlığı 6 ay sürmüştür topu topu.

Özdemiroğlu Osman Paşa da, Sultan III.Murad çok istediği için, ulemaya rağmen sadrazam olmuştur galiba. Çünkü, tarihçilerin verdiği bilgiye göre, Sultan'a, *"Osman Paşa'nın içkiye düşkün olduğu hakkında şüphemiz vardır, veziriazam olunca divan süremez."* demişlerdir. Bunun üzerine Sultan da, Paşa'yı huzuruna çağırıp, karşısında tam 4 saat oturtmuş ve *"Elhamdülillah şüphem zail oldu. İçkiye düşkün olsa, vaziyetinde değişiklik olurdu"* diyerek sadaret mührünü vermiştir ona. Ancak, sadrazamlığı da topu topu 1 yıl sürmüş, aniden hastalanarak ölmüştür Osman Paşa. Aniden hastalanmasında bu olayların da bir rolü var mıdır acaba, kim bilir?

Sadrazamlık kurumunun bunca kısa sürede, gerçekten ustaca kontrol altına alınıp, yozlaştırılmasından sonra da, bu iktidar kavgasındaki sıra, kuşkusuz Yeniçeri Ocağı'na gelmiştir doğal olarak.

Yeniçeri Ocağı'nın halledilmesi de, gördüğümüz kadarıyla üç aşamada gerçekleştirilmiştir, doğrusu gene ustaca bir zamanlamayla.

Birinci aşamada, gerçekten de şeytanın aklına gelmez yöntemlerle devlete yeni gelir kaynakları bulunarak, Yeniçeri Ocağı'nın artık yerine getiremez olduğu temel işlevi üstlenilmiştir hızla.

İkinci aşamada, askerin ulufeleri de artık bu yeni kaynaklardan ödendiği için, Yeniçeri Ocağı'nın bundan böyle tamamen kendilerine bağlı bir *taşeron zorba güç* haline gelmesi sağlanılmıştır.

Üçüncü aşamada ise, bu statü değişikliğinin ardından, gene ustaca yöntemlerle Ocağın insan yapısının da zamanla toptan değişmesi gerçekleştirilerek bütün işlevlerine son verdirilmiş ve güvenilirliği bitirilip kapatılması sağlanmıştır.

Ulemanın Bulduğu Yeni Gelir Kaynağı: Rüşvet

Bilindiği gibi, daha Kanuni'nin hemen ardından, Sultan II. Selim döneminde, hazinede para bulunmadığı için cülûs bahşişi zamanında ödenememiştir. Babasının Sigetvar kuşatması sırasında öldüğünü ustaca saklayan Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, acele haber göndererek, gelip tahta çıkmasını ve ordunun başına geçmesini bildirdiği halde, Şehzade Selim önce İstanbul'da tahta çıkmış, ancak sonra Belgrad'a gitmiştir, bu nedenle. Hatta, Sadrazamın, Belgrad'da yeniden sultan çadırı kurdurtularak bir kez daha tahta çıkması ve askere cülûs bahşişlerinin geleneklere uygun şekilde ödeneceğini duyurmasından sonra İstanbul'a dönülmesi önerisini bile, ulemadan Ataulluh Efendi ile Celal Beyin verdikleri akılla, *"İstanbul'da tahta çıkılmıştır"* diyerek geri çevirmiştir, gene aynı gerekçeyle. İstanbul'daki, sefere katılmamış birkaç ocaklıya verilmiş bahşişle işi geçiştirmeye kalkışmıştır.

Yani, hazine tamtakırdır artık ve Sarayın hızla yeni gelir kaynakları bulması gereklidir.

Ve ulema, III. Murad döneminde bir değil, iki yeni gelir kaynağı birden bulmuştur gerçekten de... Biri devlet görevleridir, diğeri ise dirlikler... Devlet görevleri bundan böyle parayla satılacaktır. Dirlikler de artık gazilere dağıtılmayıp, açık artırmaya çıkarılarak kim daha fazla para ödemeyi kabul ederse ona verilecektir.

Örneğin III. Murad'ın, Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra tam 4 kez görevden aldığı halde beşinci kez gene sadrazamlığa getirdiği, bu düzenin kurucularından *Sinan Paşa*, tarihçilerin yazdığına göre, ilk sadrazamlığından alındıktan sonra *"yüz bin altın vererek önce Şam valiliğine gelmiş, sonra da yeniden sadrazam olmuş."*tur. Nitekim, Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'da, *"Meşur Sinan Paşa, ilk sadaretinin dışındaki diğer dört sadaretini de Saraya verdiği çok miktardaki para ve hediyeler karşılığında elde etmiştir. Sinan Paşa'ya göre, zengin olmayan bir vezirin hükümet reisliği etmesi mümkün değildir."* diye yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-3, K-1,s.118)

Candaroğullarından *"Şemsi Ahmed Paşa, III.Murad'a kırk bin altın rüşvet vermiş"*tir.

Gene, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın en gözde cariyesi *Canfeda Kadın*'ın kardeşi *"Deli İbrahim Paşa, yaptığı haksızlıklardan dolayı Diyarbakır valiliğinden alınır alınmaz hemen İstanbul'a gelmiş ve Saraya verdiği çok değerli armağanlar karşılığında iki ay sonra yeniden aynı yere vali olmuş"* tur.

Öyle ki, *"Hazineye her yıl yüzbin altın göndermeyi taahhüd edince, vezir rütbesiyle valiliğe daha yeni atanmış olan Hadım Hafiz Paşa derhal azledilerek yerine Mir Alem Ağa Mısır valiliğine getirilmiş"* tir.

Prof. Uzunçarşılı da, III. Murad döneminden itibaren, Osmanlılarda *"Eyaletlere vali tayininde liyakate değil, en fazla para verene itibar edildiğini"* yazmaktadır gene aynı kaynakta.

Görüldüğü gibi, hazineye gelir sağlayabilmek için, bütün devlet görevleri, neredeyse açık artırmaya çıkarılarak, Saray tarafından parayla satılmaktadır artık.

Hatta çok ilginçtir, devletin düzenini bozmak pahasına, pa-

rayla sattıkları yüksek dereceli görevlerin bile sayısını hızla çoğaltmışlardır bu amaçla.

Örneğin, ta Sultan III. Murad dönemine dek ülkedeki *beylerbeyliği* sayısı, *Anadolu Beylerbeyliği* ve *Rumeli Beylerbeyliği* olmak üzere sadece 2 iken, bu tarihten itibaren eyalet valiliklerine de Mısır Beylerbeyliği, Suriye Beylerbeyliği vb. gibi beylerbeyliği sanı verilerek, bu sayı XVII. yüzyılın sonlarına doğru 40'a çıkarılmıştır.

Gene, kuruluş yıllarında tek olan *vezir* sayısı, *I.Murad* döneminde biri *veriz-i azam* olmak üzere 4'e, *Kanuni* döneminde de biri *sadrazam* ve diğerleri *Kubbealtı vezirleri* olmak üzere 8'e çıkarılmış iken, bu sayı da, eyalet valilerine, hatta kimi sancakbeylerine filan vezir denilerek hızla çoğaltılmaya başlanılmıştır. *Vezir*lerin, *kadı*ların, *sancakbeyleri*nin vb. bu tarihten sonraki sayılarını saptayabilmek gerçekten olanaksızdır. Öyle ki, sayısının yükseltilebilmesi olanaksız *sadrazamlık* konusunda bile, ola ki ücretini yükseltmek için, kitabına uydurup *Rumeli Kazaskerliği*'ne XVII. yüzyılın ortalarından itibaren *"Rumeli Sadrazamı"* (Sadr-ı Rum) demeye başlamışlardır.

Kısacası, her görevin belirli bir ücreti vardır ve en az o parayı ödeyenler ancak o görevlere atanmalarını sağlayabilmektedirler. Ayrıca, bu atamanın yapılmasında aracı olanlara da *"dellaliye"* adı altında bir *rüşvet* verilmektedir.

Üstelik, giderek atamalarda salt hazineye para almakla da yetinilmeyip, ordunun yiyeceği etin ve ekmeğin de o kişilerce sağlanması istenilmeye başlamış olmalı ki, XVII. yüzyılın başlarında, I. Ahmed döneminde, *"Nasuh Paşa, sadrazamlık mührünün Kuyucu Murad Paşa'dan alınıp kendisine verilmesi halinde, hazineye 40 bin altınla birlikte, askerin yiyeceği zahireyi de kendi malından vereceğini Sultana bir mektupla bildirmiş"* tir.

Ancak, hazinenin açığı, devlet görevleri bu yöntemle, böyle açık artırmaya çıkarılmışcasına para ve mal karşılığında satılarak kapatılırken, aracı olan iktidardaki kişilerin aldıkları rüşvetler de, yalnız *"dellaliye"* diye adlandırılan açık sınırlar içinde kalmamıştır kuşkusuz. Örneğin, Prof.Uzunçarşılı'dan öğrendi-

ğimize göre; *"Saray'da haremin kilercisi olan Yahudi Kira Kadın, timar ve zeametlerin tevcihi ile görevlerin satışından aldığı rüşvetlerle çok zengin olmuştur. Nitekim, bir sipahi ayaklanması sırasında öldüğünde, mallarının arasından tam 5 milyon akçe çıkmış"*tır.

Gene, ulemanın verdiği fetva ile tahttan indirilen Deli İbrahim'in yerine Kösem Sultan'ın haremden kucaklayıp getirerek tahta oturttuğu 7 yaşındaki Sultan IV. Mehmed'in cülûs bahşişini dağıtabilemek için Sadrazam Sofu Mehmed Paşa da, tarihçilerin belirttiklerine göre, *Cinci Hoca*'dan iki yüz kese akçe istemiştir. Hoca, param yok deyip geri çevirince gidenleri, bu kez derhal tutuklatmış ve sille tokat getirtmiştir Saray'a. Evine giden görevliler ise, tam 200 kese akçe, altınla dolu 2 sandık, bohça bohça armağan ve 50'den fazla kürkle birlikte defterlerini de alıp dönmüşlerdir. Ne var ki, defterlerinde yapılan incelemelerde, daha 3 bin kese altınının olması gerektiği anlaşılınca, bu kez kendisi de cellad Kara Ali ile birlikte eve götürülmüş ve yapılan kazılar sonunda merdivenin altında tam 12 güğüm dolusu çil akçe ile 70 bin altın çıkarılmıştır. Halk, *"Cinci akçesi"* demiştir bu paralara yıllarca.

Artık iktidarı iyice ele geçiren medreseli hacı hoca, ulema takımının, bu görev satışları sırasında daha fazla rüşvet alabilmek için yaptıkları, gerçekten de akıl almaz boyutlara ulaşmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında. Örneğin, gene IV. Mehmed döneminde, 1656 yılında, çocuk sultan daha 14-15 yaşlarına basmış basmamışken ulemaca bir ara şeyhülislamlığa da getirilen, ancak hırsızlığı artık ayyuka çıkmış olduğu için hemen ertesi günü yeniden görevden alınan *Memikzade Mustafa Efendi*'nin Rumeli Kazaskerliği sırasında, bir *kadı*'lık, *kadısı olmüştur diye tutanak düzenlenerek bir başkasına yeniden satılmış*tır. Eski kadı, *"Ben daha ölmedin yahu?"* diyerek çıkıp gelince de, yardımcısı *Tiryaki Kuşbaz* pişkin pişkin, *"Tövbe Sübhanallah... Müslüman sakinlerden dört beş kişi ölümünü haber vermişler idi de Gayri her neyse Hele sen sağ ol...* deyip, gene biraz para alarak bir kağıdın üzerine *"Yanlış olmuştur"* diye yazmış, eli-

ne tutuşturmuştur. Bir süre sonra hışımla odasına girip bağırıp çağırmağa başlayan yeni kadıya da, *"Aman vahu... Sana da bir başka yer buluruz... Elem etme demiştir gene pişkin pişkin. (Ahmet Refik, a.g.e., s.111)*

Ulemanın bulduğu bir diğer gelir kaynağı da, dirlik düzenini yozlaştırmak ve özellikle küçük dirlik sahiplerinden kimilerini devlete düşman etmek pahasına vergi sistemiyle oynamak, yeni vergiler koymak ve vergileri artırmakla olmuştur.

Yani, dirlik sahiplerine ücret olarak bırakılmış öşüre, vergiye göz dikilmiş gibidir bir anlamda. Onlardan, savaş halinde Osmanlı ordusuna savaşçı göndermelerinden bile vazgeçilmek pahasına, gelirlerinin bir kısmını hazineye devretmeleri istenilmektedir sanki.

Oysa, iç karışıklıklar yüzünden üretim de iyice düşmüş olduğu için, dirlik sahipleri zaten zor durumdadırlar. İstenilen ücretleri ödeyemedikleri için, savaş halinde yanlarında götürmek zorunda oldukları sayıda segban bile sağlayamamaktadırlar artık. Yukarda da değindiğimiz gibi, örneğin 1596'daki Eğri Savaşı'na tam 30 bin timarlı sipahinin bir kısmı, ya yeterli sayıda segban sağlayamadıkları için hiç katılmamıştır, katılanların sağladığı niteliksiz seğbanlar da ya yarı yoldan geri dönmüş, ya da cepheden kaçmışlardır. Bu yüzden de, bu 30 bin sipahinin adı defterden derhal silinmiş ve dirlikleri ellerinden alınmıştır.

Boşalan bu dirlikler ise, eskisi gibi gene yararlığı görülen asker veya memurlara değil, belirlenen vergi gelirini hazineye peşin olarak ödeyecek kişilere ihale yoluyla verilmektedir.

Prof. Niyazi Berkes'in deyimiyle, *"Klasik timar sisteminden ayrılış"* anlamındaki bu uygulamalar da, kaçınılmaz bir biçimde *"Osmanlı düzenini çürüten bozuluşlara yol açmış"*tır. Çünkü, *satışlarda* en önemli rolü *rüşvet* oynamaktadır. Dirlik'e sahip olan bu yeni kişi de, doğal olarak, *hem peşin ödediği vergiyi, hem de aracılara verdiği fahiş rüşveti*, üstelik birkaç kat fazlasıyla çıkarabilmek için, o toprakları ekip biçen insanları, *reayayı*, hırsla soyup soğana çevirmektedir.

Ulema, hazineye güya yeni gelir kaynakları sağlayabilmek

için, yalnız dirlik sistemini yozlaştırmakla da kalmamış, o tarihe dek sadece olağanüstü durumlarda ve bir kereye özgü olmak üzere devletçe toplanan, *"tekalif-i divaniye"* veya *"tekalif-i emiriyye"* dedikleri vergilerle de oynamıştır. Örneğin, XVI. yy. ikinci yarısına kadar, şayet hazinede yeterli para yoksa, sefere çıkılacağı zaman, ordunun giderlerini kaşılamak için halktan bir kereye özgü olamak üzere toplanan *avarız akçesi,bedel-i nüzül* (konaklama), *bedel-i sürsat* (yem), *bedel-i kürekçi* (savaş teknelerine kürekçi temini) vb. gibi vergiler o tarihten itibaren artık hem sürekli hale getirilmiş, hem de miktarları neredeyse her yıl yeniden belirlenir olmuştur.

Oysa, Lütfi Paşa'nın "Asafname" adlı kitabında yazdığına göre, diyelim *avarız akçesi*, örneğin *Yavuz Sultan Selim döneminde sadece bir kez ve ev başına 20 akçe* olmak üzere toplanmıştır. Ama, önce ev başına her yıl 40 akçeye çıkarılan bu vergi, XVII. yy. sonlarında ev başına 300 akçeyi bulmuştur, tarihçilerin belirlemelerine göre.

Bu vergileri de, eskiden olduğu gibi devlet kendi adına halktan toplamamaktadır üstelik. Ulema, bu işin özelleştirilmesini de ustaca gerçekleştirmiştir yani. Artık vergilerin toplanması işi de, tıpkı dirliklerin yeniden dağıtılmasında olduğu gibi, her yıl yeniden açık artırmaya çıkarılmakta ve kim daha fazla ödemeyi üstlenir ve daha çok rüşvet verirse, ona devredilmektedir.

Bu uygulamaya da, *"devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında geçici olarak birisine kiralanması veya devredilmesi"* anlamına *"mukataa"* veya *"iltizamat"* ihaleyi alan kişiye de *"mültezim"* denilmektedir.

Kuşkusuz, bu uygulamada da, *"mültezimler, rüşvet ve mukataa bedeli olarak ödedikleri fahiş paraları fazlasıyle çıkarabilmek için halka büyük ölçüde zulüm ve haksızlıklar yapmışlardır"* gene tarihçilerin belirttiklerine göre.

Ancak, bu yöntemle toplanan gelirler de, her geçen gün biraz daha artan giderleri bir süre sonra karşılayamaz olmuştur doğallıkla.

Hele hele. IV Murad döneminde alınan zorlayıcı önlemlerle

bu açık bir ölçüde kapatılmışsa da, XVII.yy. sonlarına doğru, 1683'te, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın cihangir olma tutkusuna kapılıp tek başına karar vererek kalkıştığı Viyana kuşatmasıyla başlayan Avusturya savaşının, üstelik dört bir cepheye yayılarak tam 16 yıl sürmesi ve bozgunla sonuçlanması yüzünden hazine iyice tamtakır hale gelince, Sultan II. Mustafa döneminde, 1695'lerde, bir yandan kimi zenginlerin parasına el konulur, tütün, kahve gibi maddelerin rüsumları artırılırken, *Defterdar* (ulema) *Köse Halil Efendi* de, *mukataa* yöntemini bir adım daha ileriye götürmüş ve vergilerin artık birer yıllığının değil, birkaç yıllığının birden mültezimlere ihale edilmesine başlanılmıştır.

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu mali açıdan ayakta durabilmek için, artık geleceğini de *ipotek etmekte*dir yani.

Kimi mültezimler üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirmeyince de, bu kez güvenilir bir sarrafı kefil göstermesi istenmiştir onlardan. Zamanla da hazinenin gözünde güvenilir olan bir sarraflar sınıfı oluşmuş ve onlara *"kuyruklu sarraflar"* denilmiştir. Yani, artık murabahacılar, tefeciler, sarraflar, kuyruklu sarraflar dönemi başlamıştır Osmanlılarda.

Görüldüğü gibi, ulemanın güya hazineye yeni gelir kaynakları sağlamak amacıyla bulduğu bu çözümler, İmparatorluğun mali sorununu çözmek şöyle dursun, Prof. Berkes'in de belirttiği şekilde, bir yandan rüşvet vb hastalıkları kamçılayarak Osmanlı düzeninin çürümesine neden olurken, öte yandan asıl kötülüğü Osmanlı ordusunun beşte dördünün sağlandığı ikta sistemini bilinçli bir biçimde yozlaştırıp çökertmekle yapmıştır, bizce hiç kuşku yok ki...

Yeniçeriliğin Sonu

Yeniçerilik de, tarihlerimizde belirtildiği gibi, acaba 1826'da, II. Mahmud döneminde, vakanüvislerin *"vak'a-i Hayriye"* (Hayırlı Vaka) olarak kutsadıkları bir baskınla, Yeniçeri kışlalarının Saraya bağlı birliklerce top ateşine tutularak ortadan

kaldırılmasıyla mı sona erdirilmiştir gerçekten?

Oysa, unutmayalım ki, çoğu silah kullanmasını bile bilmeyen, askerlik eğitimini hâlâ *"testiye kurşun atıp, keçeye pala çalmak"* sanan ve neredeyse tamamı artık Kapalı Çarşı esnafı olmuş bu yeniçeri kalıntıları, güya kazan kaldırdıkları o *"Hayırlı Vaka"* günü, 15 Haziran 1826'da, kışlalarını kuşatan silahsız halka karşı dahi silaha sarılarak kendini savunamamıştır, gene aynı tarihçilerin yazdıklarına göre.

Bu nedenle, Yeniçeriliğin sona eriş tarihi de, bizce, Yeniçeri kışlalarının topa tutulduğu 15 Haziran 1826 değil, tam iki yüzyıl önce Sultan II. Osman'ın (Genç Osman'ın) yeniçeri eliyle katledildiği 20 Mayıs 1622 olsa gerektir galiba.

Çünkü, topu topu üç çeyrek yüzyıl gibi kısa bir süre içinde bir uç beyliğinden tarihin en uzun ömürlü imparatorluklarından birini kurmuş şanlı *Yeniçeriler*, tam 25 gün süren Hotin Kalesi kuşatmasında, değil kalenin fethi, kale önündeki hendeklere siperlenmiş savunma birliklerini bile yerlerinden söküp atamamışlardır ama, İstanbul'a döner dönmez tuzaklar kurup, Osmanlı tarihinde ilk kez ve üstelik adı gene Osman olan bir sultanı tahttan alaşağı ederek, boğup öldürmüşlerdir. Yani, artık Saray içi entrikalara da karışmışlardır, iç politikada bir taraftırlar. Ve ne yazık ki, üzerlerine hanedan kanı da sıçramıştır.

Görüldüğü gbi, III. Murad'la birlikte Saraya girmeyi başaran ve daha XVI.yy. sonlarına gelmeden, kısa bir sürede saray içi iktidarı ele geçiren ulemanın ilk hedefi, bizce hiç kuşku yok ki, Yeniçeri Ocağı olmuştur.

Bilindiği gibi, Yeniçeri Ocağı, I. Murad döneminde tutsak alınmış ve Acemi Oğlanlar Ocağı'nda eğitilmiş Hıristiyan çocuklarından oluşturulmuştur. 1402 Ankara Savaşı yenilgisinden sonra bir süre yeni yerler fethedilemediği için de, Yeniçeri Ocağı'nın gereksindiği sayıdaki çocuk, Çelebi Mehmed döneminden itibaren, bu kez Osmanlı uyruğu olan Hıristiyanlar arasından *devşirilmeye* başlanılmıştır. Bu devşirme çocuklar da, tıpkı tutsaklar gibi önce Acemi Oğlanlar Ocağı'nda eğitilerek Yeniçeri Ocağı'na alınmışlar, yetenekliler daha sonra Enderun Mekte-

bi'nde yetiştirilerek üst düzey yönetici yapılmışlardır.

Örneğin, Osman Nuri Ergün, "Türk Maarif Tarihi" adlı çalışmasında, *Tayyarzade Ahmed*'in *"Ata Tarihi"*nin ikinci cildinde *"Enderun Mektebi'nden tam 79 sadrazam, 3 Şeyhülislam ve 36 Kaptan-ı Derya'nın yetişmiş olduğunu"* yazdığını belirtmektedir.

Mehmet Zeki Pakalın'ın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde verdiği bilgiye göre ise, *"Hafız Refik Bey de, Enderun Mektebi'nden yetişmiş sadrazam sayısını 64 olarak"* vermektedir.

Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, kuruluşundan ta XVII. yy. sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazamlığa getirilmiş kişi sayısı da sadece 99'dur. Üstelik, IV. Mehmed döneminde, XVII. yy. ikinci yarısının başlarında, *devşirme usulünün bütünüyle kaldırıldığı* ve *Acemi Oğanlar Ocağı ile Enderun Mektebi'nin kapatıldığı* düşünülürse, XV. ve XVI. yy. lardaki Osmanlı sadrazamlarının neredeyse tamamının Yeniçeri Ocağından yetişmiş olabileceğini söylemek , galiba gerçeğe pek de aykırı düşmese gerektir, doğrusu.

Bu nedenle, ulema da, yukarda değindiğimiz gibi, saraya egemen olur olmaz hemen sadrazamlık kurumuyla oynamaya başlayarak Ocaklı sadrazamların burnunu kırarken, asıl Yeniçeri Ocağı'nın yapısını kökten değiştirecek yeni uygulamalar başlatmıştır.

Örneğin , daha III. Murad döneminde, Yeniçeri Ocağı'na yalnız devşirme Hıristiyan çocuklarının alınması ilkesini çiğneterek, birtakım yakınlarının *"Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde hizmette bulundukları için"* Yeniçeri Ocağı'na alınmaları konusunda Sultan III. Murad'ın gerekli buyruğu vermesini sağlamışlardır.

Daha sonra, gene III. Murad döneminde İran ve Avusturya savaşları sırasında da, bu kez *"yeterli sayıda devşirme Hıristiyan çocuğu bulunamadığı"* gerekçesiyle, bazı Müslüman çocuklarının Ocağa *"kul kardeşi"* adı altında alınmasını başarmışlardır.

Nitekim Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, bu nedenlerle *"Yeniçeri Ocağı'nın asıl bozulmağa başlaması III. Murad zamanından itibaren olmuştur* diye yazmaktadır. (Osmanlı Tarih, c-3, K-2, s.274)

Nitekim *Koçi Bey* de, bu olayı öfkeli bir dille, *"Bu tarikle yeniçeri ocağı'na su kodular. Ocağın parlaklığı, güzelliği ve kanunu gitti. O tarihten beri ocağa, milleti ve mezhebi bilinmez şehir oğlanları, Türk, Çingene, Tatar, Kürt, Laz, yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yankesici katılıp, ayin erkan bozuldu. Kanun, kaide yıkıldı.* diye anlatmaktadır layihası'nda.

Prof. Mustafa Akdağ'ın, *"Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası"* adlı çalışmasındaki saptamalarına göre de, *devşirme olmayan* bu kişilerin bir kısmı, tarihe *"Suhte ayaklanmaları"* diye geçmiş olaylara katılan *medrese öğrencilerinden (Suhte'*lerden) bazılarıdır.

Yani, tıpkı bugün şeriatçılarımızın İmam Hatip Lisesi'ni bitirenlerinde de Harp Okuluna alınması için çırpınmaları gibi, ulema da, ta XVI. yy. ortasında *Yeniçeri Ocağı'nın* Acemi Oğlanlar ve Enderun okullarının elinden alınıp *medreseleştirilebilmesi* için özel çaba harcamıştır galiba.

Bilindiği gibi, *kapıkulu* denilen ve Osmanlı hazinesinden maaş alan askerler yalnız yeniçeriler değildir. *Cebeciler* (ok, yay, kalkan, mızrak, cebe-zırh-, tüfek, barut, kurşun vb. gibi savaş gereçlerini üreten, koruyan, onaran, savaşta cepheye getiren askerler), *topçular, top arabacıları, Altı bölük halkı* denilen suvariler, *tersane halkı* denilen denizciler, sınır boylarında görevlendirilimş *akıncılar, deliler* vb. *kapıkulu taifesi* de Osmanlı hazinesinden maaş almaktadır.

Dolayısıyla, ulemanın, artık devşirme olmayanların da atanmasını sağladığı yer, yalnız *Yeniçeri Ocağı* da değildir.

Nitekim, *Kâtip Çelebi*'nin verdiği bilgilere göre, Kanuni'den sonra öteki kadrolar da hızla şişmiştir. Örneğin, *"Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarında devlet hazinesinden maaş alanların mevcudu 40 400 iken"* III. Murad döneminde bu rakam neredeyse bir kat artmış. *1595'de 81 870'i, 1609'da 91 202'yi,*

II. Osman döneminde de yüz bini bulmuş" tur.

Yeniçeri Ocağı'ndaki asker sayısı da, Prof. Uzunçarşılı'nın yaptığı hesaplara göre, *"Kanuni döneminin sonuda, II. Selim'in tahta çıkışında 12 300 iken, III. Murad döneminde birden 27 bine çıkmış, XVII. yy. başlarında 37 600'ü bulmuş, IV Murad dönemine gelindiğinde tam 46 bine ulaşmıştır."* (Osmanlı Tarihi, c-3 , K-2,s.275-335)

Bu artışta, yeniçeriliğin Osmanlı'lardaki ücretli tek devlet görevi oluşu da, elbette büyük rol oynasa gerektir. Çünkü, İmparatorluğun söz konusu yüzyılda içinde bulunduğu ekonomik koşullar da düşünülürse, Ocaklı olmak gerçekten de tam anlamıyla bir güvencedir, bir ayrıcalıktır. Bu nedenle de, artık devşirme olmayanların da ocaklara alınmaya başlanıldığı duyulur duyulmaz mutlaka çok sayıda kişi çeşitli şekilllerde başvurmuştur. Ocaklı sayısının bunca kısa sürede bunca çok artmasına bakılacak olursa, bu atamalarda rüşvet de büyük rol oynamıştır mutlaka. Nitekim, Prof. Uzunçarşılı da, *"Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları"* adlı çalışmasında, bu yeni uygulamanın, öteki görevlilerle birlikte Sarayda söz sahibi ulema için de *"yeni bir gelir kaynağı yarattığını"* belirtmektedir.

Koçi Bey de, IV. Murad'a sunduğu o ünlü *layihas*ında, III. Murad'ın başlattığı bu uygulamayı yerden yere vururken, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında, defterdarın, hazine adına bir bezirgândan 60 bin filorin borç aldığını, daha sonra ödemek için çağırdığında da, bezirgânın; *"Padişahımın ülkesindeki malım mülküm haddinden fazladır. Lakin bir oğlumdan başka kimsem de yoktur. Verdiğim bu 60 bin filorin devletin olsun, yeter ki Sultanım oğluma iki akçe ulufeli bir cebecilik bağışlasın.* demesi üzerine de durumu Padişaha ilettiğini, ancak Yavuz Sultan Selim'in dehşetli öfkelenerek; *"Şimdi büyük atalarımın ruhu için hepinizi katlederim. Lakin, halk arasında Sultan Selim Han bir bezirgânı malı için öldürtmüş diye dedikodu çıkmasından korkarım. Yoksa, hepinizi gazabımın kılıcıyla lokma lokma ederdim. Tez, bezirgânın parası verilsin! Bir daha da bu iğrenç yaratığın teklifinden söz etmeyin yanımda İçinizden her kim ki be-*

nim bu temiz kullarımın arasına böyle yabancıları sokmaya kalkışır. felah bulmasın!" diye lanetlediğni anlattıktan sonra, *"Bezirgâna 60 bin filorisi derhal iade edildi. Lakin şimdi altmış bin değil, altmış filoriye altı cebeci tayin ederler."* diye yazmaktadır.

Daha önce bütün yeniçeriler evlenmemek ve kışlada yaşamak zorunda oldukları halde, III. Murad döneminde bu düzen de bozulmuştur. Artık isteyen istediği yerde kalmakta, hatta bazıları çarşı ve pazarda esnaflık bile yapmaktadırlar. Dolayısıyla, zaten savaşçı olmayan bu yeni ocaklıların çoğu seferlere de katılmamaktadır. Sefere katılanlar arasında da cephede savaşmak yerine, cephe gerisinde salaş barakalar kurup ticaretle uğraşanlar bile olmaktadır. Örneğin, Hotin Savaşında, geride kalıp alış verişle uğraşan, kahve işleten bu yeni ocaklıların salaş işyerlerini Mehmed Emin Paşa yıktırıp, yevmiyelerini kesince, derhal ayaklanan bu yeniçeriler, *"Kahvecimizin salaşını yıktırmak, bize var git demektir. Vezir-i azam tayinimizi kesti ve bizi istiskal etti, yem ve yiyecek vermeyip orduyu perişan etti.* diyerek topluca İstanbul'a dönüp, kazan kaldırmışlardır.

Nitekim, daha 1622'de Lehistan Savaşı bozgunundan dönüşte, Sultan II. Osman'ın ordunun durumunu anlayabilmek için yaptırdığı yoklamada, kışlalarda mevcut yeniçeri sayısı ile maaş defterinde kayıtlı yeniçeri sayısının çok farklı olduğu görülmüş ve böylece birçok kişinin kışlaya bile uğramadan ulufe aldığı veya bazı kişilerin olmayan askeri varmış gibi göstererek maaşlarını ceplerine attıkları anlaşılmıştır.

Sultan II. Osman'ın ölmeden önce ulemanın yüzüne *"Bu fitne erbabını siz tahrik itmişe benzersiz!"* diyerek açıkca belirttiği gibi, bu durumun ortaya çıkmasından huzuru kaçan ve çıkarı bozulan ulema da derhal gerekli düzenleri kurup askerin kazan kaldırmasını sağlayarak Osmanlı tarihinde ilk kez bir sultanın tahttan indirilip öldürtülmesini gerçekleştirmişlerdir.

Bu tarihten itibaren de, *Yeniçeri Ocağı* gerçekten. zengin ulemanın artık istediği zaman kiralayıp saray içi darbelerde keyfince kullandığı bir taşeron kuruluştur sanki, sözcüğün tam anlamıyla.

Örneğin Sultan II. Osman'ın tahttan indirilip öldürülmesinin hemen ardından da bu kez *Mere Hüseyin Paşa, "Ocağın ileri gelenleri ile Ondördüncü bölükten Tophaneli Ahmed Çelebi'nin evinde bir gizli görüşme yapıp"* Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine kendisini yeniden sadrazamlığa getirmeleri halinde *"Yeniçeri kışlalarının her birine yirmibeşer bin akçe ve bölükbaşılara ikişer yüz filorin ve bazılarına daha ziyade ve adı gizli tutulan iki bölükbaşıya da onar bin altın vermeyi"* kabul ederek anlaşmış ve gerçekten de Yeniçeriler daha ilk *"divan günü sabah çorba içmeyip kazan kaldırarak"*, göreve gelmesinden tam 5 ay sonra Sadrazam Hadım Gürcü Mehmed Paşa'yı ayaklarına çağırmış ve *"Bre Paşa, başımızda seni istemesüz! Çünkü, hadım taifesinden birisinin vezarette bulunmasına razı gelmesüz! Anlaşıldı mı? Yoksa, hançer üşürüp seni paralarız!"* diye tehdit ederek mührü elinden almışlardır. Sonra da Sultan Mustafa'nın huzuruna çıkıp, Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa getirilmesini gerçekten de sağlamışlardır, vakanüvislerin yazdıklarına göre.

Bir paşa konağında aşçı iken yeniçeri ocağına girmeyi başarmış ve çalıp çırpıp hızla varsıllaşarak rüşvetle kendini Mısır valiliğine getirtip paşalık sanı da almış, uyanık biri olduğu kuşkusuz Mere Hüseyin Paşa da, yalnız sözünü tutmakla yetinmeyip, *"Ocak zabitlerine hil'atlar giydirip, askere koyun parası vererek, ağa kapısına bin kelle şeker göndermiştir"* teşekküriye olarak...

Görüldüğü gibi, Yeniçerilik, Batının gelişen savaş teknolojisi ve yöntemleri karşısında yenik düşüp, artık yeni yerler fethedip zengin yağma olanakları bulamadığı için önemini tam yitirmek üzereyken, bu kez de önüne iç politikada silahlı taşeron bir kuruluş olarak rol alıp zengin rüşvetler elde etme fırsatı çıkmış ve yeniden önem kazanmıştır.

Bu nedenle, Mere Hüseyin Paşa da, ocaklılara yalnız rüşvet vermekle kalmayıp, asıl *esame defteri ticaretine*, yani yeniçeri sayısı sınırlı olduğu için değeri hergün biraz daha artan *maaş cüzdanı* ticaretine devletin göz yummasını sağlamıştır galiba.

Çünkü, o tarihten sonra bu kez de *esame defteri* (maaş cüzdanı) ticareti alabildiğine yaygınlaşmıştır gördüğümüz kadarıyla.

Yani, rüşvet veya başka yollarla kendisine arka çıkacak bir ulema bulup da ocağa kaydını yaptırmayı başaran kişi, üç aydan üç aya gidip ulufesini kendisi alabildiği gibi, isterse bir tefeciye toptan veya belirli bir süre için maaşını *(esame defterini)* kırdırabilmektedir.

Ayrıca, ölenlerin veya başka nedenlerle ocaktan ayrılanların adları da çoğu zaman defterden silinmemekte ve *esame kağıtları* (defteri) tefecilere satılmaktadır. Bu kağıtları satın alanlar, ulufe dağıtılırken, ellerindeki kağıtları göstererk, kuşkusuz ocak ağalarına gerekli rüşveti de verip, gerçekte olmayan yeniçerilerin maaşlarını da alabilmektedirler böylece.

IV. Murad, atası III. Murad döneminde önce *kuloğlu, kul kardeşi, ağa çırağı* vb gibi *masum* adlar altında alınmaya başlanılmış bu *devşirme olmayanlar* yüzünden yarım yüzyıl gibi kısa bir süre içinde hızla yozlaşarak artık iç politikada kiralık zorba bir güç durumuna düşmüş Yeniçeri Ocaklarını tekrar eski saygınlığına ve gücüne kavuşturabilmek için, devşirme düzenine yeniden dönülmesi amacıyla birtakım girişimlerde bulunmamış, *"hatta devşirme işine hile karıştıran ve rüşvet alan iki devşirme memurunu idam ettirmemiş"* değildir. (İslam Ansiklopedisi, c-3,s.565)

Ama hiçbir şey değişmemiş, yozlaşma daha da hızlanmıştır. Örneğin, yukarda da belirttiğimiz gibi, IV. Murad döneminden topu topu çeyrek yüzyıl sonra, yeğeni IV. Mehmed (Avcı Mehmed) döneminde devşirme usulünden bütünüyle vazgeçilmiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Gerçi, *devşirme usulünün* hangi tarihte kaldırıldığına dair günümüze ulaşmış bir belge yoktur, tarihçilerin belirlemelerine göre.

Ancak. *Osman Nuri Ergün, "Türkiye Maarif Tarihi"* adlı değerli çalışmasında, bu devşirme Hıristiyan çocuklarının Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması için özel olarak kurulmuş *Acemi Oğlanlar Ocağı*'nın 1665'te kapatıldığını belirtmekte ve

"1665'te mevcut ağalardan (öğrencilerden) bazıları Enderun-u Hümayun'a, bazıları da sipahi ve silahtar bölüklerine gönderilerek acemi oğlanlar ocakları kapatılmış, binaları da medreseye döndürülmüştür." diye yazmaktadır.

Dolayısıyla, bu okulun kapatılış tarihini, devşirme usulüne son veriliş tarihi olarak da değerlendirmek, gerçeğe pek de aykırı düşmese gerektir bizce.

Ayrıca, Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nün "Devşirme" maddesinde, bu okulların kapatılmasından yedi yıl sonra 1672'de Kara Mustafa Paşa'nın Polonyalılarla imzaladığı *Bücaş Antlaşması*'nda da, *artık devşirme toplanılmayacağına* dair bir madde bulunduğunu belirtmektedir.

Bu gerçeği, ocaklı sayısındaki büyük dalgalanmalardan çıkarmak da olanaklıdır galiba.

Yukarda da değindiğimiz gibi, örneğin, Kanuni'nin son yıllarında 40400 olan ocaklı sayısı IV. Murad'ın tahta çıktığı günlerde yüzbini çok aşmış, yeniçeri sayısı da 12 300'den 46 bine ulaşmıştır.

Naima Tarihi'nde anlatıldığına göre, bu durum karşısında şaşıran ve yeniçeri ocaklarının yeniden eski gücüne kavuşturulabilmesi için mevcudun derhal azaltılarak, tekrar devşirme usulüne dönülmesi gerektiğine karar veren IV. Murad, eski yeniçeri katiplerinden *Mehmet Efendi*'yi huzuruna çağırmış ve *"Baka bire! Ocak defteri bozulmuş olup, yeniçeriler arasına reayanın çoluk çocukları, hamal, ırgad makulesi adamlar karışmıştır. Bunları temizle. Benim bilgim olmadan deftere bir kişi bile yazma! Yoksa, kelleni uçururum!"* diyerek yeniden yeniçeri katipliğine getirmiştir.

Ancak, sefer sırasında Tokat'ta, *"Padişahımın buyruğu var, yapamam.* diyerek Sadrazam Boşnak Hüsrev Paşa'nın bazı adamlarının ocağa kaydedilmesine karşı çıktığı için, derhal görevden alınmış ve yerine o adamları hemen ocağa kaydeden *Osman Efendi* getirilmiştir.

Ne var ki, *Osman Efendi*'nin de, İstanbul'a döner dönmez, padişah buyruğuna aykırı davrandığı için hemen kellesi vurulmuştur.

İlginçtir. Boşnak Hüsrev Paşa da, ola ki bu nedenle, güya yeni atandığı Diyarbakır valiliğine gidiyormuş gibi İstanbul'dan bir gizli görevle gönderilen Murtaza Paşa tarafından, daha Tokat'dayken öldürülmüştür.

Bu ödünsüz tutumuyla da IV. Murad, ocaklı sayısını, Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilere göre kısa sürede yarı yarıya azaltarak yüz küsur binden elli bine, yeniçeri sayısını da 46 binden 17 bine indirmiştir.

Ama bu sayı, IV. Mehmed döneminde, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bozgunla sonuçlanan Viyana kuşatması ve ardından patlak veren savaşlar gerekçe gösterilerek hızla artırılmış ve XVII. yy. sonlarına doğru yeniden yetmiş bini geçmiştir.

Bilindiği gibi, bu *"lanetli"* yüzyılın son sultanı II. Mustafa, 1695'te amcası II. Ahmed'in ölümünü duyar duymaz, hemen saray kapılarından birinin önüne bir taht kurdurtup, kimsenin gelip kendisini sultan ilan etmesini beklemeden çıkıp oturmuş ve sadrazamı çağırarak; *"Padişahların hangisi zevk-ü safaya ve rahata düşmüşse, tebaa rahat yüzü görmemiştir. Bundan dolayı zevk-ü safa ve rahatı kendime haram edip, büyük atam Sultan Süleyman gibi bizzat ordunun başına geçip sefere çıkacağım. Ordu tez hazırlansın!"* diye buyurmuştur.

Ama sadrazam, devletin ileri gelenleri, vezirler, ulema hemen; *"Aman sultanım! Padişahların ordunun başına geçip sefere çıkmaları devlet bütçesine büyük masraflar getirmektedir Halbuki yeniçerilerin ulufeleri için bile para yoktur. Memleket harap, reaya berbat olmuştur. Şu an hazinede bir sultanın sefere çıkmasına yetecek para ne gezer...* diyerek yalvar yakar olmuşlardır Sultanı bu sevdadan vazgeçirebilmek için.

İmparatorluk, gerçekten de Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın cihangir olma tutkusu uğruna 1683'te giriştiği Viyana kuşatmasından bu yana tam 12 yıldır, önce üç, sonra dört devletle aynı anda savaş halindedir ve ardı ardına büyük yenilgiler almış, düşman neredeyse Edirne önlerine dek gelmiştir. Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bazı başarılar kazanılmamış, düşman Balkanlardan çıkarılmamış

da değildir ya, yıllardır süren bu savaşlardan dolayı hazine sözcüğün tam anlamıyla tamtakırdır. Ne var ki, Sultan II. Mustafa'yı, büyük atası Sultan Süleyman gibi ordunun başına geçip sefere çıkmaktan alıkoymak gene de mümkün olamamıştır.

Gerçi, II. Mustafa da, ilk iki seferinde birtakım başarılar kazanmıştır. Ama ne var ki, üçüncü seferde, 1697'de Zanta savaşında büyük bir yenilgi alınmıştır gene. Ve çaresiz, 16 yıl süren bu savaşlarda büyük zararlara uğranılmış, birçok toprak yitirilmiş olmasına karşın, 1699'da Karlofça antlaşması imzalanmıştır.

Nitekim Prof.İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, bu büyük yenilginin nedenlerini araştırırken, sorunun *"Devşirme kanununun 1683 seferinden önce kaldırılmış olmasından"* kaynaklandığını, bu durumun da yeniçeri ocaklarının yapısının kökten değişmesine yol açtığını belirterek, *"Ocağa her sınıftan asker yazıldığı için Ocakta düzen (disiplin) kalmadığı gibi, bu toplama talimsiz kuvvetler çok defa kaçmaktan ve yağmadan başka bir şey yapmadıklarından savaşlarda yenilgiden başka sonuç almak hemen hemen mümkün olmuyordu."* diye yazmaktadır.

Çünkü, devşirme usulünün kaldırılması ve acemi oğlanlar ocağının kapatılması yüzünden artık yeni asker yetiştirilmediğinden, ocaklar da asker açıklarını *"seferlerde hariçten toplama efrad ile"* (erlerle) karşılamaktalar, ancak *"zabt-u rabt bilmeyen (disiplin tanımayan) bu gürûh (sürü) muharebede çok defa harp etmekten ziyade esnaflık ve çapulculukdan başka bir iş görmez olduğu"* için, vatan savunması gene *"eski yeniçeri çocuklarına kalmakta"* dır. Ama ne var ki, bunlar da artık birliklerde küçük bir azınlık durumuna düştüklerinden *"zaman zaman bu baldırı çıplak gürûha tabi olmak zorunda"* dırlar.

"Ocak nizamının bozulmasının sebeplerinden birisi de, ocaklıların esâme denilen maaş cüzdanlarının alınıp satılmasına müsaade edilmesidir. Bu esâme, yani cüzdanlar kırdırılmak suretiyle hariçten satın alınarak, alanlara karlı bir gelir temin etmektedir" (Osmanlı Tarihi, c-4, B-1, s.619)

"Ocak ağalarının ve hariçten bir hayli kimse ile devlet rica-

li ve ULEMA'nın böyle satın alınmış bir hayli esâme kağıdı vardır"

Örneğin, *1772 yılında savaş sırasında cephede ölen ordu kadısı, ulemadan Nimet Efendi'nin, terekesinde böyle bir hayli, günde bin iki yüz akçe gelir getirir esâme kağıdı çıkmıştır."* (a.g.e., s.621)

"Bundan dolayı ocak ağaları ve ocak zabitleri cephede veya bir başka yerde yoklama yapılmasına, eratın sayılmasına izin vermemektedirler" Çünkü, *"ulufe defterinde kayıtlı ve devletten maaş alan askerlerin ancak dörtte biri cepheye gitmekte, ötekiler rüşvet ve iltimasla İstanbul'da kalmayı başarmaktadırlar."*

Yeniçerilerin zaten neredeyse tamamının dışarda bir işi ve evi vardır. Osmanlının küçümsediği *kasaplık, hamallık, tellallık, kayıkçılık, manavlık, tellaklık, kahvecilik filan gibi süfli işleri* yeniçeriler yapmaktadır artık. Bu yüzden, sefere katılmak bir yıkım olmaktadır onlar için.

Bu savaşlarda da, eskiden *devşirme çocuk* toplamaları için Hıristiyan bölgelere gönderilen, adına *serdengeçti* veya *turnacıbaşı* dedikleri gözü kara ve ağzı kalabalık yeniçerileri, çaresiz bu kez Anadoludaki il ve kazalara sık sık gönderip bayrak açtırarak, davul vurdurarak, toplayabildikleri *başıbozuklarla* ordunun açığını kapatmaya çalışmışlardır güya.

İşte bu nedenlerle, Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa da, Karlofça Antlaşmasının imzalanmasından sonra, ilk işlerden biri olarak Yeniçeri Ocağı'nın temizlenmesi girişiminde bulunmuş ve 1701'de yayımlanan bir fermanla, *"Yeniçeri Ocağı'nın o sıralar yetmiş binden fazla olan mevcudu yarı yarıya azaltılarak 34 bine indirilmiştir"* tir.

Fakat, büyük bir olasılıkla Karlofça Antlaşmasıyla birlikte Avusturya, Lehistan ve Venedik ile 25'er yıllık, Rusya ile de 3 yıllık ateşkes anlaşmalarının imzalanmış olmasının sağladığı barış ortamında, üstelik *Yeniçeri Ocağı'nın barıştaki mevcudu* diye ilan edilerek asker sayısının birden 34 bine düşürülmesi belki kazasız belasız gerçekleştirilmiştir ya, ne yazık ki bu önlemlerin ömrü pek de uzun sürmemiştir. Çünkü, aynı yüzyılın

ortalarında Yeniçeri Ocağı'nın mevcudu yeniden yetmiş bini geçmiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Üstelik, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları" adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre, yeniçeri sayısının hızla artmasının önemli nedenlerinden biri olan *"esame defteri ticareti"* de, bu yüzyılın ilk yarısında, I. Mahmud döneminde, 1739'dan itibaren devletçe de resmen tanınmış ve serbestce alınıp satılmasına izin verilmiştir.

Yeniçeri Ocağının Ulemanın Öcüsü Haline Dönüşü...

Görüldüğü gibi, Yeniçeri Ocağı'nın savaş teknikleri ile araç ve gereçlerinin, Batılıların yeni ateşli silahları ve düzenleri karşısında artık çağdışı kalmağa başladığı III. Mehmed döneminde, 1596'daki Eğri Savaşı bozgununda belli olmuş, eski görkemli savaş gücünü tamamiyle yitirdiği de, aslında II. Osman döneminde, 1621'deki Hotin savaşında bütün açıklığıyla gün yüzüne çıkmıştır.

Ama ne var ki, ta 1575'lerde Saray içi iktidarı ele geçirmiş olan ulema, bu gerçeği açık açık gördüğü, çok iyi bildiği halde, ilginçtir 1826'da, II. Mahmud'la anlaşarak kapatılmasına karar verinceye dek, tam iki yüz elli yıl boyunca Yeniçeri Ocağı'nın iyileştirilmesi konusunda hiçbir girişimde bulunmamıştır.

Hatta, ordunun iyileştirilmesine çalışmak şöyle dursun, yukarda da açıklamaya çalıştığımız gibi, tam karşıtı, fetihlerin ardı kesilip, hazine parasal sıkıntıya düşmeye ve ülkede birtakım toplumsal olaylar patlak vermeye başlayınca, sorunun, ordunun timar sistemiyle sağlanan kesiminden kaynaklandığına karar verilerek, daha Kanuni döneminde başlatılan, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa tarafından III. Murad döneminde de sürdürülen, ikta sistemiyle ilgili girişimler, Sarayda iktidarı ele geçiren ulemaca derhal kundaklanmıştır.

Üstelik, yalnız bu girişimleri durdurmakla da kalmamışlar, ikta sistemini asıl amacından saptıracak şekilde, önce timarların gazilere dirlik olarak verilmesi geleneğini değiştirip. boşalan timarları veya henüz dağıtılmamış yeni yerleri artık *mukataa* usu-

lüyle açık artırmaya çıkararak dağıtmaya başlamışlar, daha sonra da, *1599'lardan itibaren timar (dirlik) sahiplerinin askeri hizmet (savaş halinde orduya asker göndermek) yerine timar gelirlerini hazineye ödemeleri için baskı yapmaya* başlamışlardır. (Prof. Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c-2,s.205)

Öyle ki, henüz 14 yaşındayken elinden tutup tahta oturttukları çocuk sultan II. Osman'ın, bir hevesle ordunun başına geçip çıktığı Lenistan seferinden, hiçbir başarı elde edemedikleri için kırgın döndüğü Yeniçeri Ocağı'nda artık birtakım *"ıslahat"* girişimlerinde bulunulması gerektiğini yüksek sesle düşünmesine ve çocukca kırgınlıkla da Ocak'ta sayım yaptırmasına bile tahammül edememişlerdir.

Derhal birtakım entrikalarla, Sultan, en iyi savaşçıların Mısır ve Şam'da bulunduğuna, dolayısıyla Yeniçeri Ocağı'nda bir *ıslahat* yapmak yerine, Mısır'a gidip yeni bir ordu kurmasının daha doğru olacağına inandırılmış, hatta yeniçerilerin kuşkulanıp ayaklanmamaları için de, gezinin sanki Hac gezisiymiş gibi açıklanması sağlanıp, Sultan'a yalan bile söyletilmiştir. Böylece *"ıslahat"* konusu ustaca gündemden çıkarıldıktan sonra da, el altından Sultan'ın Hac'a değil Mısır'a giderek, orada yeni bir ordu kuracağı ve başına geçip İstanbul'a dönerek Yeniçeri Ocaklarını topa tutturup kapattıracağı dedikoduları ustaca yayılarak yeniçeriler kışkırtılıp ayaklandırılmış ve Sultan'ın tahttan indirilerek öldürülmesi sağlanmıştır, kendisinin de ayaklanma sırasında ulemanın yüzüne açık açık söylediği gibi.

Yani, ulemanın, ordunun yeniden eski gücüne kavuşturulması amacıyla herhangi bir girişimde bulunması şöyle dursun, bu konuda bir başkasının girişimde bulunmasına da tahammülü yoktur, görüldüğü gibi. Üstelik, orduyu (veya *Yeniçeri Ocağı*'nı) iyileştirmek amacıyla herhangi bir girişimde bulunmaya niyetlenenleri de, ilginçtir gene Yeniçeri Ocağı'nın kendisini kullanarak cezalandırmaktadırlar.

Kuşkusuz, yeniçerilerin de Ocağa yüklenilen bu yeni işlevden herhangi bir şikayetleri olmasa gerek ki, verilen görevleri gönüllü olarak derhal yerine getirmektedirler.

Örneğin. *"çocuğun sultanlığı caizdir, lakin mecnunun şer'an*

caiz değildir" şeklinde ulemanın verdiği bir fetva ile Divane I. Mustafa'nın yeniden tahttan indirilip, yerine onbir oniki yaşlarındaki IV. Murad'ın tahta oturtulması sırasında herhangi bir sorun çıkmadığı için Yeniçeri Ocağından herhangi bir görev istenmemiştir ama, IV. Murad ne zaman ki yirmi yaşına basıp, yönetime el koymaya kalkışmıştır, çıkarı bozulan ulema hemen göreve çağırmıştır Ocağı.

Bilindiği gibi, IV. Murad saltanatının sekizinci yılında artık yirmi yaşına basıp yönetimi ele almaya karar verir vermez, ilk iş olarak hemen Boşnak Hüsrev Paşa'yı görevden alıp yerine Hafız Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmış, *musahib*lerinden Hasan Halife'yi de yeniçeri ağalığına getirmiştir. Hiç beklemedikleri bu değişiklikler üzerine de, çıkarı bozulan ulema derhal hareket geçerek, yeniçerilerin *"Bize Hüsrev Paşa'dan gayrı serdar gerekmez!"* diye ayaklanmalarını sağlamıştır.

Tam 17 kişinin kellesini isteyen yeniçeriler, önce Atmeydanı'nda toplanmışlar, sonra Saray kapısına dayanıp içeri girerek IV. Murad'ı *ayak divanı*na çağırmışlardır. Genç sultanın, bu 17 kişinin kendilerine verilmesinden yana olmadığını anlayınca da, *"Verirsiz...Verirsiz... Elbette verirsiz. Yoksa, iş başka olur!"* diye tehdit etmişlerdir onu. Çaresiz, Sadrazam Hafız Ahmed Paşa huzura çağrılmış, ancak yeniçeriler Padişahın önünde birden üzerine saldırıp şehit etmişlerdir onu. Önce, biri arkadan bir kılıç darbesiyle başını ikiye ayırmış, sonra da hep birlikte üstüne üşüşüp, *kılıç ve hançer üşürerek* parça parça etmişlerdir Sadrazamı. Bu olay karşısında dehşet içinde kalan Sultan, mendiliyle yüzünü kapatarak ağlaya ağlaya içeriye kaçmış ve ayaklanmanın bir an önce sona ermesi için, başka umarı bulunmadığından, bütün bu olayların baş düzenleyicisi olduğunu bile bile Recep Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir.

Ama, bu olayları bir türlü unutamamış ve yeniçerileri Recep Paşa ile birlikte kışkırttığına inandığı eski sadrazamın Boşnak Hüsrev Paşa'yı, gizlice planlayarak bir ay sonra, 1632 yılı Martında Tokat'ta öldürtmüştür.

Bu olay üzerine, Sultanın kendisini de kesinlikle bağışlamayacağını anlayan Recep Paşa, tek çözümün IV. Murad'ın tahttan

indirilmesi olduğuna karar vermiş ve Yeniçeri Ocağı'nı bir kez daha ayaklandırmıştır. Kazan kaldırıp, gene Saray'a girerek Sultanı *ayak divanına* çağıran yeniçeriler; *"Sen, Hüsrev Paşa gibi yararlı bir veziri katlettirip kendi devletine yara açtın. Cellatlarla birlikte, şimdi Hasan Halife'yi, Musa Çelebi'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı bize vermelisin. Gayri sana itimadımız kalmamıştır. Sakın şehzadelere de kıymış olmayasın. Çünkü halk arasında şehzadeleri boğdurduğuna dair de şayialar çıkmıştır. Onlar da bizim efendimizin oğullarıdır. Şehzadeleri çıkarıp bize göster Yoksa inanmazız.* demişlerdir.

Küçük kardeşleri, dört şehzade Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim getirilerek gösterilmiştir. Ancak, bu kez de, *"Sana güvenmeziz. Kefil isteriz!"* diye tutturmuşlar ve güya Sadrazam Topal Recep Paşa ile ulemadan Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi IV. Murad'a kefil olmuşlar da, böylece ayak divanı olaysız kapanmıştır.

Ama, Saraydan çıktıktan sonra, Hasan Halife'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı, Sultanın sevgili müsahibi Musa Çelebi'yi, saklandıkları yerleri bildirenlere büyük ödüller vererek yakalayıp Atmeydanı'na getirip hemen öldürmüşler, ardından da IV. Murad'ı tahttan indirip yerine en büyük şehzade Beyezid'i tahta çıkarmak için hazırlıklara başlamışlardır. Ne var ki, Hasan Halife'nin yerine yeniçeri ağalığına getirdikleri Köse Mehmed Ağa ile asilerin elebaşılarından Rum Mehmed'in, *"İntikamımız yeterince alınmıştır"* diyerek karşı çıkıp, hazırlıkları Saraya haber vermeleri sayesinde olay bastırılmıştır.

Bir iki ay sonra da, herkesin eğlencede olduğu bir bayram günü, Sultan IV. Murad, sadrazam Recep Paşa'yı çağırtmış, *"Gel bakalım topal zorba başı!"* diye kabul etmiştir huzura. Sonra da, ilk ayak divanının yapıldığı gün dışarıya çıkmak üzereyken, kendisine *"Sultanım abdest alıp da öyle çıksaydınız"* dediğini anımsatarak, alaylı alaylı *Hele kâfir, abdest aldın mı bire?"* demiş ve hemen orada boğdurtup öldürterek, cesedini kapıda bekleyen adamların önüne attırmıştır. Böyle bir şeyi hiç beklemiyor olsalar gerek ki, zorbalar Sultanın gazabından kor-

kup, sessizce dağılıvermişlerdir hemen.

Yukarda da belirttiğimiz gibi, Sultan IV. Murad daha sonra da sanki bir ulema avına çıkmıştır ülkede. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi de, annesine gönderdiği bir pusulayı bahane ederek, oğluyla birlikte öldürtmüştür.

İktidarının en parlak döneminde, henüz 29 yaşına basmış basmamışken, IV. Murad'ın aniden hastalanıp ölüvermesinde de, ulemanın parmağı gerçekten hiç yok mudur acaba?

Çünkü, IV. Murad'ın bu ani ölümü üzerine, bizce hiç kuşku yok, camilerde, medreselerde, mescitlerde, türbelerde, tarikat dergâhlarında gizli gizli çok sevinç duaları, teşekküriyeler okunmuş, kurbanlar kesilmiş, sadakalar verilmiştir mutlaka, ulemaca.

Üstelik, böyle genç yaşta hastalanıp öldüğü için de, ne kendisinin tahttan indirilmesi konusunda, ne de, zaten hayattaki tek şehzade olan Deli İbrahim'in tahta çıkarılması konusunda Yeniçeri Ocağı'na gerek duyulmuştur.

Ama, Deli İbrahim de hacıların hocaların elinde artık iyice zıvanadan çıkıp, aklına estikçe sadrazam kellesi, ulema kellesi uçurtmaya başlayınca, ulema, onu da sekiz yıl sonra tahttan indirip, yerine en büyük oğlu yedi yaşındaki Mehmed'i babaannesinin kucağında getirterek tahta oturtabilmek için, gene Yeniçeri Ocağı'nı göreve çağırmak zorunda kalmıştır.

Bilindiği gibi, Sultan İbrahim, tahttan indirilmesinden kısa bir süre önce, 17 Eylül 1647'de, gene okunmak için bir hocanın evine giderken önüne çıkan ot yüklü bir köylü arabasının yolunu tıkamasına dehşetli öfkelenmiş ve derhal Sadrazam Salih Paşa'yı çağırtarak hocanın evinde kuyu ipiyle boğdurtup öldürtmüştür.

Yerine sadrazamlığa getirdiği Hezarpare Ahmed Paşa'da, Padişahın bu tutarsızlıklarını engellemeye çalışmak şöyle dursun, Prof. Uzunçarşılı'nın deyimiyle *"küpünü doldurmak"* için, örneğin *samur kürk* ve *amber* gibi tutkularını daha da kışkırtınca durum iyice kötüye gitmiş ve ulema, artık yeniçeri ağalarından da rüşvet olarak samur kürk istenilmeye başlanılmasını fırsat bi-

lip, 1648 yılı Ağustosunda, Şeyhülislam Abdülkerim Efendi'nin çağrısıyla Fatih Camii'nde yeniçeri ağalarıyla bir ortak toplantı düzenleyerek, *Sadrazamın katlinin artık vacip olduğuna* dair fetva verip karar çıkartıp, Yeniçeri Ocağı'nın ayaklanmasını sağlamışlardır. Yeniçeriler, önce Sadrazam Ahmed Paşa'yı bulup öldürerek, cesedini Atmeydanı'ndaki çınar ağacının altına atmışlardır. Orada parça parça edildiği için de, adı tarihe, Farsça *"bin parça"* anlamına *Hezarpare* olarak geçmiştir. Sonra da, topluca Saraya gidilerek, Sultan İbrahim'e saltanatının sona erdiği tebliğ edilmiş ve yedi yaşındaki oğlu kucakta getirilip tahta oturtularak yerine sultan ilan edilmiştir. Bir odaya hapsedilen Sultan İbrahim de, onbir gün sonra öldürülmüştür.

Tahta çıktıktan sonra kardeşleri Süleyman, Selim ve Ahmed'le birlikte sünnet olan çocuk Sultan IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında ise, Yeniçeri Ocağı başkentten hiç ayrılmayıp, sürekli sadrazam azlettirip sadrazam atatmıştır sanki...

Gerçekten de, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirildiği 1656 yılına kadar, ilk 8 yıllık dönemde tam 13 kez sadrazam değiştirilerek,16 yılda 14 sadrazanın atandığı II. Murad döneminin rekoru bile kırılmıştır. Öyle ki, kendilerinden habersiz atanan Zurnazen Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı topu topu 4 saat sürmüş, haberi duyan Ocaklılar ayaklanarak mührü elinden aldırtmışlardır hemen.

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka yeni durum ise, artık sadece yeniçerilerin değil, İstanbul'daki sipahilerin de iç politikada etkin rol almaya başlamaları olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Örneğin, Hezarpare Ahmed Paşa'nın parça parça edilip yerine Sofu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ve Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde Sipahiler de Yeniçerilerle birlikte ayaklanmışlardır.

Ne var ki, İmparatorluğun artık iyice sınırlı kaynakları her iki grubu birden yeterince doyurmaya yetmemiş olsa gerek ki, daha ilk işbirliğinde bozuşmalar ve Sultan İbrahim'i öldürmeyi de üstlendikleri için yeniçerilere kendilerinden farklı davranıldığı-

m ima ederek, *"Padişahımızın katli ne hüccet üzere olmuştur?"* (Sultan İbrahim hangi şer'i hükme dayanılarak öldürtülmüştür?) *"Vezir-i azam ile müftüden şer'i davamız vardır!* deyip, bu kez de Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'ya karşı ayaklanmışlardır, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre. Sadrazamın ve şeyhülislamın görevden alındıklarına dair padişah buyruğu bile çıkartmışlardır Saray'dan o baskıyla.

Ancak, Sofu Mehmed Paşa, *"Emir padişahındır Lakin kararı ağalar bilür. Eğer azlimizi makûl görürlerse mührü teslim ederüz.* diyerek hemen Yeniçeri Ocağı'na sığınmıştır gene.

Yeniçeriler de, ola ki bu yeni konumlarına bir ortak istemedikleri için, sanki o ana dek kendileri bunu hiç yapmamışlar gibi, *"Saraya hücum ile hatt-ı hümâyun almak da nasıl bir işmiş? Vezir ve müftünün değil katledilmeleri, azledilmelerine bile razı değiliz. Tiz dağılsınlar. Yoksa cümlesini kırarız!"* deyip, hemen ayaklanmışlardır.

Sultan Ahmed alanına toplanmış sipahiler, dağılmak şöyle dursun, gönderilen haberciyi de öldürünce, yeniçeriler öfkeyle üzerlerine saldırmışlar ve aralarında kanlı bir çatışma çıkmıştır. Midhat Sertoğlu'nun İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *İstanbul* maddesinde belirtildiğine göre de, *"pek kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanmada 300 kadar acemi sipahi ölmüş"* tür.

Ancak ilginçtir, Naima Tarihi'nde verilen bilgilere göre de, Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Abdülkerim Efendi'nin yaşamlarını ve koltuklarını yüzlerce sipahi kellesi uçurarak koruyan yeniçerilerden Koca Muslihuddin Ağa, Sipahilerin suçlamalarını yanıtlarken, *"Hal bizim meşveretimizle oldu, lâkin katli hususunda reyimiz ve müdahalemiz yoktur.* diyerek, Sultan İbrahim'i kendilerinin tahttan indirdiğini kabul etmiş, ancak öldürülmesi olayına kesinlikle hiçbir şekilde katılmadıklarını, bu cinayeti bizzat ulemanın işlediğini belirtmiştir.

Nitekim, bu olaydan kısa bir süre sonra Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ile yeniçerilerin de arası açılmıştır. Oysa, yeniçerilerin bir dediklerini iki ettirmemektedir Sadrazam. Ama, sipahileri de saf dışı etmiş olmanın özgüveniyle artık kendilerini daha üstün

görmektedirler bazı ocak ağaları, dolayısıyla dışardan birini rüşvetle sadrazamlığa getirmektense, yönetimi bizzat ele almayı düşünmeye başlamışlardır.

Gerçekten de, Ocağın ileri gelenlerinden *Kara Murat Ağa,* önce çatışma sırasında kendisine sığınmış bir sipahinin haber verilmeden öldürtülmesini bahane ederek karşı gelmeye başlamış, sonra da Valide Kösem Sultan'la anlaşarak, çocuk padişahın, sadrazamlığının daha dokuzuncu ayı dolmuş dolmamışken mührü Sofu Mehmed Paşa'dan alarak kendisine vermesini sağlamıştır. Sofu Mehmed Paşa da, bütün mallarına ve paralarına el konularak Malkara'ya sürülmüş, orada öldürülmüştür. Kara Murat Ağa da, *Sadrazam Kara Mustafa Paşa* olmuştur böylece.

Ne var ki, o yıl ramazan ayında kardeşleriyle birlikte sünnet edilirken kucağına alarak çocuk sultanın kirvesi de olan Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı, Ocak içinde birtakım kıskançlıklara ve sürtüşmelere neden olduğu için çok da uzun sürmemiştir.

Mührü alır almaz müneccim başı Hüseyin Efendi'ye baktırdığı yıldız falına göre kırk yıl sadrazamlıkta kalacağına yürekten inanarak göreve başlamışken, daha ertesi yıl Saraya gidip, *"Aman sultanım, zinhar mührü yeniçeri ocağından bir başka kimseye vermeyesin bir daha. Devletin son bulmasına neden olursun.* diyerek mührü geri vermiştir, çaresiz...

Sadrazamlığa, gerçekten de Saraydan biri, Melek Ahmed Paşa getirilmiştir. Ama onun sadareti de topu topu iki ay sürebilmiştir ancak.

Çünkü, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, hazine tamtakır olduğundan, göreve başlar başlamaz, *timarlardan elde edilen gelirlerin yarısını dirlik sahiplerinin 'bedel-i timar' adıyla devlete ödemelerini* yasalaştırdığı için derhal Anadolu'da karışıklıklar çıkmıştır. (Görüldüğü gibi, Prof. Niyazi Berkes'in yukarlarda da alıntı yaparak belirttiğimiz- Türkiye İktisat Tarihi, c-2, s.205'te *1599* olarak verdiği bu tarihi, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, c-3,K-2 s.400'de *1551* olarak vermektedir. Ancak. bu uygulama, doğrusu Avcı Mehmed döne-

minde başlamış olsa gerektir bizce de.)

Merkezde de yeniçeri ağalarının oluru alınmadan hiçbir iş yapılmamaktadır. Bütün atamalar yeniçeri ağalarına verilen yüklü rüşvetlerle gerçekleştirilebilmektedir ancak.

Üstelik,artık iyice şımaran yeniçeriler ulufe ve rüşvetle de yetinmeyip, Arnavutluk'ta, Belgrad'da filan kestirilmiş düşük ayarlı akçeleri İstanbul'da, Bedestan'da zorla satmaya kalkışınca, iş çığırından çıkmış, bu kez de esnaf ayaklanarak Sultanın kapısına dayanıp, Sadrazam ile 16 yeniçeri ağasının görevden alınıp öldürülmesini istemişlerdir.

Bunu haber alan yeniçeriler ise, ağalarının buyruğu ile gene derhal Atmeydanı'nda toplanmışlar ve Melek Ahmed Paşa'nın yerine bu kez de bir başka yeniçeri ağasının, Kara Çavuş Mustafa Ağa'nın sadrazamlığa atanmasını sağladıktan sonra esnafı dağıtmışlardır.

Ne var ki, *Kara Çavuş Mustafa Ağa, "Mühr-ü hümâyun ayağıma getirilsin"* diyerek, almaya gitmediği için, derhal Siyavüş Paşa atanmıştır sadrazamlığa.

Ancak, Kösem Sultan, bu olaydan dolayı yeniçerilerin gönlünün alınması gerektiğine inandığından, Siyavüş Paşa ile şeyhülislama Ocağa giderek ağaların güvenlerini kazanmalarının iyi olacağını söylemiştir. Bu buyruk üzerine Ocağa gelen Sadrazam'a da, Bektaş Ağa, *"Bak paşa karındaş! Sen bu işi ettin amma, iyi etmedin! Bizim müşaveremiz olmadan niçin mührü aldın? Bundan böyle de bizim meşveretimiz olmadan bir iş edeyim dersen, vezirliği edemezsin!"* demiştir öfkeli öfkeli.

Siyavüş Paşa'da, sakin görünmeye çalışarak, *"Padişah hazretleri ne buyurursa, fermanına göre hareket ederim. Ferman padişahındır. Bizim de, sizin de boynumuz ise kıldan incedir"* demiş, hışımla dönmüştür saraya. Ardından yeniçeri ağalarının Ocağa onbin asker daha alınması yolundaki önerilerini de tartışmaya bile gerek görmeden geri çevirince, ulema ile yeniçeriler arasındaki ilişki bütünüyle kopmuştur. İki taraf da, ötekini bir an önce temizleyebilmek için birtakım gizli anlaşmalar yaparak hazırlıklara başlamışlardır hemen. Kösem Sultan ağaları, IV. Meh-

med'in annesi Turhan Sultan da yeniçerilere karşı ulemayı desteklemektedir.

Kösem Sultan'ın kurduğu plana göre, yeniçeriler, açık bırakılacak kapıdan gece gizlice Saraya girerek, korumalarını temizleyip Sultan Mehmed'i tahttan indirecek ve yerine Şehzade Süleyman'ı padişah ilan edeceklerdir.

Ancak, Kösem Sultan'ın cariyelerinden biri kurdukları palanları gizlice haber vermiştir padişahın annesi Turhan Sultan'a. Bunun üzerine, hemen gerekli önlemleri alan Sultan'ın adamları da ayak seslerini duyunca yeniçerilerin geldiğini sanıp sevinçle odasından çıkan Kösem Sultan'ı yakalayıp, orada perde ipleriyle boğup öldürmüşlerdir. Ardından, bütün kapılar kapatılıp, Saray halkı silahlandırılmış ve Kösem Sultan'ın bütün adamlarının kellesi derhal uçurulmuştur.

Sabah da, bütün ulema, yöneticiler, vezirler Saray'a çağrılmış ve *ulemadan Hanefî Efendi ile Hocazade Mesud Efendi*'nin önerisi üzerine Sultan Mehmed *sancağ-ı şerif*'i açtırmıştır, yeniçerileri karşı halkı direnmeye çağırarak. Ve, ağaların katline fetva verilmiştir.

Akın akın gelip Saray'ın avlusunu, önünü, Atmeydanı'nı dolduran halka sipahilerle, kimi yeniçeri bölükleri de katılınca, yalnız kalan ağalar yakalanıp görevden alınarak çeşitli illere sürülmüşler, sonra da kimi yolda, kimi gittiği yerde birer birer öldürülerek temizlenmişlerdir.

Bu olaydan sonra, gerçekten de yeniçerilerin bir süre iç politikada hiçbir etkinliği kalmamıştır gördüğümüz kadarıyla.

Nitekim, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, Siyavüş Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen *Gürcü Mehmed Paşa* da, sadaretinin yedinci ayı daha dolmuş dolmamışken, çok yaşlı olduğu gerekçesiyle görevden alınıp, yerine Tarhoncu Ahmed Paşa'nın getirileceğini anlayınca, yeniçerileri değil, *"sipahileri tahrik etmiş"* ancak bu girişimi duyulduğundan, derhal cezalandırılmış ve mühür elinden alınmıştır.

Okuması yazması da olmayan bu yaşlı Paşa'dan sonra, Sultan'ın, *"Bre Paşa, ne dersin? Bu masarife para yetiştirmeyi ta-*

ahhüt eder misin?" diye açık açık pazarlık ederek sadrazamlığa getirdiği Tarhoncu Ahmed Paşa ile ardılı Derviş Mehmed Paşa dönemlerine ise, birinin söz verdiği halde, kendi bütçesinden karşılamak yerine giderleri azaltmaya çalışarak yeniçerilerle sipahilerin sayısını düşürüp, donanmanın ödeneğini kesmeye kalkışması üzerine Saraya çağrılarak sessizce öldürülmüş, diğerinin de birden hastalanıp felç geçirmiş olması yüzünden mühür kolayca alınıp verildiği için, zaten bir silahlı güce gerek duyulmamıştır.

Ama, Derviş Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen, tarihçilerimizin okuma yazma bilmez, cahil, fakat kendini çok beğenmiş, şöhret düşkünü, bön biri olarak tanımladığı, o sıralar Halep valisi İbşir Paşa'nın elinden *mühr-ü hümayun*'u geri alabilmek pek de kolay olmamıştır doğrusu. Çünkü, sadrazam olduğunu öğrenir öğrenmez hemen başkente gitmemiş, sanki önce taşradaki ayaklanmaları bastırmağa çalışıyormuş gibi gerekçelerle Anadolu'yu il il dolanıp, tam 4 ay sonra, ardında çeşitli vaatlerle kandırılmış, tımarı elinden alınmış sipahilerden, işsiz kalmış segbanlardan, levent de denilen çiftbozanlardan oluşan 20 bin kişilik bir serseriler ordusuyla dönmüştür İstanbul'a. Sanki sadrazamlığa gerçekten atanmış olabileceğine inanmamaktadır. Bir tuzağa düşmemek için tetiktedir. Nitekim, bu nedenle olsa gerek ki, askerlerini Üsküdar'da mevzilendirdikten sonra geçmiştir karşıya.

Padişahın, kendisini halası Ayşe Sultan'la evlendirmesi üzerine de, o şımarıklıkla derhal zorbalığa başlamış ve ilk işi, rakiplerinden kimini çeşitli oyunlarla İstanbul dışına göndermek, kimini de öldürterek mallarına el koymak suretiyle saf dışı etmek olmuştur. Daha sonra da, kendisinin sadrazamlığa getirilmesi ve başkentte bulunmadığı o 4 ayda mührün elinden geri alınmaması için canını bile tehlikeye atan Kaptan-ı Derya Kara Murad Paşa ile sürtüşmüştür. Paşa'nın Sultan tarafından Saraya iki kez kendisine haber verilmeden çağrılmış olduğunu öğrenir öğrenmez ona da düşman kesilmiş ve donanmanın başına geçip bir an önce sefere çıkması için düzenler kurmaya başlamıştır.

Bu durumun farkına varan Kara *Murad Paşa* da, derhal karşıgirişimlerde bulunmuş ve ilginçtir, kendisi de *eski bir yeniçeri ağası olduğu halde İbşir Paşa'yı sadrazamlıktan düşürebilmek için* Yeniçeri Ocağı ile değil, *sipahilere başvurmuş*, onlarla işbirliği yapmıştır.

Beraberinde getirip, Üsküdar'a yerleştirdiği *sipahiler, seghanlar, leventler* de, hem kendilerine verilen sözlerin hiçbirinin tutulmamış olması, hem de Donanmanın İstanbul dışına çıkarılmasının hemen ardından kendilerinin de Yeniçeri Ocağı'na kırdırtılacakları dedikoduları yüzünden zaten Sadrazam'a kırgındırlar.

Bu durumu iyi değrelendiren Kara Murad Paşa, Sadrazamın gazabına uğramış öteki ulema ile birlikte gerçekten de ustaca, bu askerlerin Üsküdar'dan İstanbul'a geçip Atmeydam'nda toplanarak ayaklanmalarını sağlamışlardır. Önce Sadrazamla Şeyhülislamın konaklarını yağmalayan bu sipahiler de, sonra Sarayın kapısına dayanarak, mührün İbşir Paşa'dan alınıp, ikinci kez Kara Murad Paşa'ya verilmesini gerçekleştirmişlerdir.

Kara Mustafa Paşa da, topu topu 3 ay süren bu ikinci sadrazamlığında ilk iş olarak, hem Revam ve Bağdat seferleri sırasında cepheden kaçtıkları için *adları defterden silinmiş sipahileri* yeniden ocağa aldırtmış, hem de yeni uygulamaya göre yaşlı yeniçerilerin ölmeleri halinde yerlerine geçmek üzere "Ağa çırağı" adı altında Ocağa ücretsiz olarak yazdırdıkları *veledeş* denilen oğullarının veya yakın akrabalarının da yeniçeri olmalarını sağlamıştır.

Böylece, Prof. Uzunçarşılı'nın belirlemelerine göre, *"Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yaşamı pahasına 25 bin 500'e indirmiş olduğu sipahi mevcudu yeniden 50 bine 55 bine düşürdüğü yeniçeri sayısı da 80 binin üzerine çıkmış"*tır.

Yani, bu kez de *sipahiler* alıkıran başkesen kesilmişlerdir Sadrazamın başına. Yüklü rüşvetlerle sattıkları görevlere atamaları için her gün yüzlerce kişiyi ellerinden tutup karşısına dikilmektedirler. Bir dediklerinin iki ettirilmesine de katlanamamaktadırlar üstelik.

Nitekim Kara Mustafa Paşa da bu yüzden, sipahilerin zorbalığı karşısında daha fazla dayanamamış ve Sultan'dan Hacca gitmek için izin alarak üç ay sonra sadrazamlıktan istifa edip hemen ayrılmıştır İstanbul'dan.

Ardılı Süleyman Paşa da sadrazamlığa ancak 6,5 ay dayanabilmiş ve Sulutan'ın bir eşref saatinde, artık yaşlandığı gerekçesiyle görevden alınmasını sağlayıp, sipahilerin elinden canını kurtarmıştır.

Çünkü, hemen ardından sadrazamlığa atanan Deli Hüseyin Paşa'nın Girit'te bulunması nedeniyle, o gelinceye dek yerine vakil (geçici) olarak görevlendirilen Zurnazen Mustafa Paşa'nın çeşitli dolaplarla ne yapıp edip *mühr-ü hümayun*'u ele geçirdiği haberi duyulur duyulmaz, sipahiler derhal ayaklanmışlar ve Slutan'ı *ayak divanı*'na çağırmışlardır kendilerinden habersiz yapılan bu atamadan dolayı...

Bu *ayak divanı*'nda da, yanına vezirlerini ve ulemayı alarak çıkan Sultan'a, tam 30 kişinin adının yazılı olduğu bir liste verip, hepsinin derhal öldürtülmesini istemişlerdir.

Kimi vakanüvislere göre, bu listede annesi Turhan Sultan'ın da adı vardır ve *"Padişah boynuna makreme (mendil) takıp ağlayarak annesinin kendisine bağışlanmasını rica etmiş"* ancak sildirebilmiştir listeden adını.

Gene vakanüvislerin yazdıklarına göre, Sadrazam Zurnazen Mustafa Paşa'nın, Sultan'ın listede adı bulunanların mallarına derhal el konularak sürgüne görderilmelerini buyurduğunu açıklaması üzerine de, sipahiler *"Hayır! Onlar katlolunmadıkça feragat etmezüz!.. Seni de sadrazam olarak zaten istemezüz!* diyerek karşı çıkmışlardır. Padişah çaresiz razı olmuş ve yeni sadrazamı derhal görevden alarak, *bostancı başıya da bir hatt-ı hümayun yazıp* listedeki kişilerin öldürülmelerini buyurmuştur. Zurnazen Mustafa Paşa'nın sadereti de anca 4 saat sürebilmiştir böylece.

Bostancıbaşı, listedeki kişilerden orada bulunanları derhal boğup öldürerek cesetlerini saray duvarının dışına atmıştır. Sipahilerde. bu cesetleri Atmeydanı'ndaki çınar ağaçlarının dalla-

rına ayaklarından bağlayıp asarak sallandırdıkları için, bu olaya kimi tarihçiler *Çınar Vak'ası*, kimi tarihçiler de Doğu mitolojilerindeki meyvesi insan olan *vakvak* ağacından esinlenerek *Vaka-i Vakvakiye* demişlerdir.

Bu olaydan sonra *sipahiler*, kuşkusuz daha da azgınlaşmışlardır. Artık astıkları astık, kestikleri kestiktir. Kasıp kavurmaktadırlar ortalığı.

Giderek gemi iyice azıya almışlar, sipahilere karşı kötü davranmış kimi vezir ve beyleri cezalandırmak üzere ordunun başına geçip Anadolu'ya sefere çıkması için Sultan'a da baskı yapmaya başlamışlardır.

İlginçtir, bu durum karşısında iyice bunalan Saray ve ulema, çaresiz gene Yeniçeri Ocağı'na başvurmuştur sipahilerinden kurtulmak için. Sadrazam vekili ile şeyhülislam, Ocağın elebaşılarından Kara Hüseyin Ağa'yı gizlice saraya çağırarak, bu duruma bir çare bulmasını istemişlerdir.

Ağa'nın önerisi üzerine de, sanki ordu yeniçerilerin de sipahileri desteklemesi yüzünden Sultan'ın serdarlığında Anadolu'ya sefere çıkmak zorunda kalmış gibi, hemen ertesi sabah tuğlar cephanelik önüne dikilmiş ve seferle ilgili konuları görüşmek üzere bütün yöneticiler, ulema, yeniçeri ağaları, sipahilerin elebaşıları saraya çağrılmışlardır. Öte yandan, *meydan ağaları* da salondaki önemli noktaları tutup, gerekli önlemleri önceden almışlardır.

Bu elebaşılar, Padişahın huzurunda yapılan toplantıda da gene ileri geri konuşmaya başlayınca, Şeyhülislam; *"Padişah üzerine tahakküm edip, devet ve reaya nizamını bozup, ortalığı fesada vermeye kalkışanların şeriat kılıcı ile ortadan kaldırılmaları vacibtir."* diye fetvayı vermiş ve Padişahın işareti üzerine de toplantıya katılan sipahilerin elebaşıları *Hasan'ın, Şamlı Mehmed'in, Yamak Ali ve Kara Osman'*ın hemen arada kafaları uçurulmuştur. Dışarda bekleyen 20 kadar adamları da derhal öldürülmüşlerdir.

Bu olay, sipahilerin gözünü kısa bir süre için de olsa, kuşkusuz yıldırmıştır. Ama sanırız, birkaç ay sonra yetmişini çoktan

aşmış bir ihtiyarın, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmiş olmasını galiba fırsat bilip, eski olanaklara yeniden kavuşmak umudunun coşkusuyla, hemen ayaklanmak için bahaneler aramaya başlamışlardır gene.

Örneğin, yaşlı oluşuna bakıp oyunlarına kolayca alet edebileceklerini sandıkları sadrazamın, daha ilk günden çok sert önlemler alarak, kimsenin hükümet işlerine burnunu sokmasına izin vermediğini görünce, daha üçüncü ayda değiştirmeye kalkışmışlar, beceremeyince de gözdağı vermek için, bu kez sanki birikmiş ücretlerini istiyorlarmış gibi topluca defterdarın konağına gidip, taşlamışlar, camlarını kırmışlardır. Bir ay sonra da ayaklanıp, yolda ayaklandıklarını da yanlarında zorla götürerek Atmeydanı'nda toplanmışlardır.

Ancak, padişah, ayak divanına çıkarak onları dinlemek yerine, *"Cülusumdan beri bu sipahi eşkıyasının fenalığı haddi aşmıştır"* diyerek sert bir dille ferman yayımlayıp, onların derhal temizlenmelerini buyurmuştur.

Sipahilerin de adam göndererek kendileriyle birlikte kazan kaldırmalarını istedikleri yeniçeri ağaları ise, padişahın bu çağrısına uyup, *"Fesat ve fitneden biz de bıktık. Padişahımızın emrini bekliyorduk!"* diyerek hemen harekete geçmişler ve yakaladıkları sipahileri derhal katletmişlerdir.

Ancak ilginçtir, bu olayın hemen ardından, Venediklilerin Çanakkale Boğazı'na çıkartma yapacağı öğrenilir öğrenilmez acele düzenlenen sefer öncesinde de, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, sanki yeniçerilerin gene şımarıp zorbalaşmalarına kesinlikle izin verilemeyeceğini göstermek için, özellikle, Çırpıcı Çayırı'nda, ulufe defterlerini getirterek bir bir yoklama yaptırmış ve sefere katılmayan askerlerin adlarını derhal sildirtmiştir defterden.

Çanakkale Boğazı'ndaki deniz savaşı sırasında da, Anadolu yakasındaki karargahından düşman gemilerini top ateşine tuttururken, bazı yeniçerilerin teknelerini Gelibolu yakasına yanaştırıp karaya çıktıklarını görünce, hemen bir kayığa atlayıp karşıya geçmiş ve orada derhal kaçaklardan yedi sekiz yüzünün kellesi-

ni vurdurmuştur. Kaçıp yeniden gemisine dönmeyenleri de bir bir toplatarak karargahta cezalandırmıştır. Savaş kazanıldıktan sonra da, bir yandan başarılı askerleri ödüllendirirken, bir yandan da, çarpışmanın başında kalyonunu baştan kara ettirip kaçan, dolayısıyla üç kalyonun Venediklilerce yakılmasına neden olan Ferhat Paşa ile bölük komutanlarını, gene cepheden kaçmış ikinci filo komutanı Osman Paşa'yı, Tophaneli Mehmed Kaptan ile birkaç mavna kaptanını daha buldurtup, askerin önünde diz çöktürterek kafalarını uçurtmuştur.

Bu davranışından dolayı Sadrazama karşı Yeniçeri Ocağı'nda da, *"Bu kocanın (İhtiyarın) hareketi hareket değildir. Yeniçeri Ocağı'na da kılıç koyup zabitlerin katline başladı. Bir gün evvel bunun tedariki görülmek gerekir."* şeklinde birtakım homurdanmalar başlamamış da değildir kuşkusuz.

Ne var ki, Köprülü Mehmed Paşa çok başarılıdır. Venedik donanmasını yendikten sonra Bozcaada'yı ve Limni'yi de almıştır.

Nitekim bu özgüvenle, orduda disiplini daha da güçlü hale getirebilmek için, gerek Yeniçeri Ocağındaki, gerekse sipahiler arasındaki temizliği, seferden döndükten sonra da çekinmeden sürdürmüştür. Örneğin, buyruğuna karşın yeniçerilerin kışlamak üzere Edirne'ye gelmek istememelerinin yeniçeri ağası Ali Ağa'dan kaynaklandığını öğrenince onu derhal görevden almış, eski görevine dönebilmek için bu kez de yeniçerileri ayaklandırmaya çalıştığını duyunca hemen Edirne'ye getirterek padişahın huzurunda öldürtmüştür.

Gene, sipahi ağalarından Nakkaş Hasan Ağa'yı da, Bozcaada'nın alınmasında yararı görüldüğü için atadığı *İstanbul ihtisap ağalığı* (Belediye başkanlığı) sırasında kentin güvenlik sorumlusu paşa ile işbirliği yaparak kendisine karşı sipahileri ayaklandırmaya kalkışmasını bu hizmetinden dolayı bağışlamış olduğu halde, Erdel seferine çıkmadan önce Edirne'de yeniden çevresine topladığı çapulcularla çadırı basıp kendisini öldürmeye kalkışması üzerinederhal yakalatıp, dört beş yüz arkadaşıyla birlikte öldürtmüştür

Köprülü Mehmed Paşa'nın yeğeni (kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu), Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında vakanüvisliğe getirdiği *Naima* da, kendi adıyla anılan tarihinde bu olayla ilgili olarak, *"Vezir-i âzam, Boğazdan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne'de her gece yeniçeri ve sipahilerin fesada müstait dişlilerinden ve meşhur elebaşılarından kırk elli kişiyi gizlice öldürttü. Öyle ki Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cüsselerinin adedi bir hayli idi.* diye yazmaktadır. (Naima Tarihi, c.6,s.315)

Kuşkusuz, çıkarı bozulan yeniçeri ve sipahi ağaları ile birlikte ulema da, Köprülü Mehmed Paşa'nın bir an önce sadrazamlıktan düşürülmesi için sultana baskı yapmakta, dedikodular çıkarmakta, tuzaklar kurmaktadır. Nitekim, Paşa'nın *serdar-ı ekrem* olarak ordunun başında Erdel seferine çıkmasını fırsat bilmişler ve Abaza Hasan Paşa'nın başına topladığı sipahilerle Anadolu'da, *"Vezir-i âzam öldürülmedikçe ne sefere çıkarız, ne de ferman olunan yana gideriz.* diye Sultana haberci göndererek ayaklanmasını sağlamışlardır.

Sultan'ın, *"Ahdim olsun, bundan sonra katl-i âm ile hepsini kılıçtan geçirtip hiç birini sağ koymayacağım. Sizleri de katlederim, lâkin elçiye zeval yoktur. Varın yıkılın karşımdan!"* diyerek habercileri öfkeyle kovması ve ardından ayaklananların öldürülmesi için fetva alıp ferman çıkarması üzerine de, bu kez Abaza Hasan Paşa'nın sipahilerinin sanki pişman olmuş ve ulufesini almaya gelmiş gibi İstanbul'a dönerek, yeniçerileri de ayaklandırıp Sadrazama bir suikast düzenlenmesini planlamışlardır. Ancak, başarıyla sonuçlanan Erdel seferinin ardından, Anadolu'daki sipahilerin de birden pişmanlık getirerek akın akın İstanbul'a dönmeye başlamalarından kuşkulanan Köprülü Mehmed Paşa bu yeni tuzağı öğrenince, hemen defterleri getirtip sefere katılmamış yedi bin sipahinin adlarını saptatmış ve bunlardan İstanbul'a gelmiş olanları derhal toplatıp, daha sonra gelenleri de kentin giriş kapılarında yakalatarak binden fazlasını öldürtmüştür. Ötekilerin yakalanıp öldürülmeleri için de ferman çıkartmıştır.

Görüldüğü gibi, Köprülü Mehmed Paşa'nın mühr-ü humayun'u alır almaz yaptığı ilk iş, yeniçeri ve sipahi ağalarının burnunu kırarak, öncelikle onların zorbalıklarına son vermek olmuştur. Bu amaçla, hiçbir başıbozukluğa görmezden gelip ödün vermemiş ve gerektiğinde binlerce sipahi ile yeniçeri kellesi uçurtmuştur gözünü bile kırpmadan. Daha sonra da Anadolu'daki ayaklanmaları bastırma işine girişmiş ve öncelikle o ana kadarki ayaklanmalara destek olmuş, yardım etmiş, kanat germiş ne kadar yeniçeri, dirlik sahibi sipahi, zaim, vezir, sancakbeyi, müderris, kadı, softa, hoca, kim varsa hemen yakalanarak öldürülmelerini buyurup, adım adım izletmiştir onları. Halkın elindeki silahları toplatmıştır. Elinde şeceresi olmayan hacı hoca takımının başlarına sardıkları yeşil sarıkları söktürmüştür.

Bu önlemler, yeniçeri ve sipahi ağalarının ocakları artık iç politikada bir zorba güç haline getirmelerine son verdiği gibi, ilginçtir, ordu içindeki disiplinin de yeniden sağlanmasına neden olduğu için, askerin savaşma gücünü de kendiliğinden yükseltmiştir, doğal olarak. Nitekim, bu nedenle Köprülü'den sonra, oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın ve damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlıkları sırasında da, ta 1683'teki Viyana bozgununa kada tam 22 yıl boyunca hiçbir ocaklı ayaklanması olmamıştır.

Ama, Köprülü Mehmed Paşa daha ilk günden itibaren yeniçeri ve sipahi ağaları ile birlikte burunlarını kırıp, yetkilerini azalttığı için zaten nicedir bir köşede pusuda bekleyen ulema, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın cihangir olma tutkusuyla karşı çıkanları asıp keserek tek başına karar verip zamansız giriştiği Viyana kuşatmasının tam bir bozgunla sonuçlanmasını fırsat bilmiş ve Köprülüler döneminin artık sona ermesi için hemen girişimlere başlamıştır. Üstelik, sadrazamın sefere çıkarken yerine İstanbul'da kaymakan (vekil) olarak bıraktığı yakın dostu Kara İbrahim Paşa'yı da, kendisinin sadrazam olmasına çalışacaklarını söyleyerek kandırmışlardır. Sonra da, gerçekten Sultan'ın, daha Belgrad'dayken mührü elinden aldırtıp Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kellesini uçurtmasını sağlamışlardır. Ye-

rine de bir süre daha ölçülü davranmayı yeğledikeri için olsa gerek, kara İbrahim Paşa'yı sadrazamlığa getirmişlerdir, tasarladıkalrı gibi.

Ancak, üç ayrı cephede savaşıldığı halde, Sadrazam Kara İbrahim Paşa, ola ki koltuğunu yitirmek korkusuyla, iki yıl boyunca İstanbul'dan hiç ayrılmamış ve yerine, kendisine seçenek olarak gördüğü paşaları serdar (komutan) olarak atayıp göndermiştir. Ama ardı ardına alınan yenilgiler üzerine de Sultan kendisini görevden almış, yerine Sarı Süleyman Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir.

Görüldüğü gibi, Köprülü Mehmed Paşa'nın yeniden sağladığı disiplin ordu içinde hâlâ etkisin sürdürüyor olsa gerek ki, ne Kara İbrahim Paşa'nın göreve getirilmesinde ve alınmasında, ne de mührün Sarı Süleyman Paşa'ya verilmesinde Ocaklıların herhangi bir rolü söz konusu olmuştur.

Ne var ki, tıpkı Kara İbrahim Paşa gibi İstanbul'dan ayrılmak istemediği halde, Sultanın buyruğuyla ordunun başında savaşa katılmak zorunda kalan Sarı Süleyman Paşa'nın kötü yönetimi ve hataları yüzünden Avusturya cephesinde durum tam bir felaket halini alınca, artık asker dayanamayıp sadrazama karşı ayaklanmıştır. Sarı Süleyman Paşa'nın bunu öğrenir öğrenmez otağını terkederek kaçması üzerine de, Halep beylerbeyi olarak cephede bulunan Siyavüş Paşa'yı *"Seni vezir-i âzam ettik"* diyerek zorla otağa getirip sadrazam ve serdar-ı ekrem (başkumandan) ilan etmişlerdir.

Sultan'ın, bu oldubittiye karşı çıkmayıp sadaret mührünü acele Belgrad'a göndererek cepheden ayrılmamasını buyurduğu halde, Siyavüş Paşa hemen ordunun başında İstanbul'a doğru yola çıkmış ve Şeyhülislam'a yeniçeri ağalarının ağzından bir mektup yazdırıp, askerin bu sultan tahtta oturduğu sürece artık savaşmak istemediğini. bu nedenle IV. Mehmed'in indirilerek yerine kardeşi Şehzade Süleyman'ı sultan ilan etmeye karar verdiklerini bildirmiştir.

Şeyhülislam'ın çağrısı üzerine gizlice toplanan ulemanın: *"Bu padişahtan biz de memnun değiliz. Ulemayı ayaklar altına*

alıp, bir alay yeteneksiz kişiyi ileri çekti, havasına düştü, nasihat kabul etmez (söz dinlemez) oldu. Bunun düşürülmesi bizim de muradımızdır. Fakat, askerin İstanbul'a gelince edepsizce (başına buyruk) hareket etmeyeceğine söz verirseniz, size yardımcı oluruz. diye haber göndermesi üzerine de anlaşma sağlanmış ve Sultan IV. Mehmed tahttan indirilerek, yerine Şehzade Süleyman, II. Süleyman olarak sultan ilan edilmiştir.

Ardı ardına alınan yenilgiler üzerine gene ulemayla anlaşıp sadrazam atayarak, sultan değiştirerek saray içi entrikalarda yeniden etkin rol oynamaya başlayan Ocaklılar, kuşkusuz, II. Süleyman'ı tahtta oturttuktan sonra zorbalığı bırakıp kışlalarına dönmemişlerdir hemen.

Hatta, İstanbul'da sürdürdükleri zorbalıkları artık dayanılmaz boyutlara ulaşınca kendilerine engel olmaya kalkışan Sadrazamın konağını basmışlardır. Siyavüş Paşa da, daha sadaretinin dördüncü ayında, bu baskın sırasında vurularak ölmüştür. Yerine getiren Nişancı İsmail Paşa da, bu zorbaları cezalandırmaya kalkışınca, sadrazamlığı ancak 61 gün sürebilmiştir.

Bütün bu olayların, gene askeri ustaca kullanan ulemaca düzenlendiğini de, sanırız Sultan II. Süleyman ile Şeyhülislamı Abdülvehhab Efendi arasındaki, Prof. Uzunçarşılı'dan aktardığımız aşağıdaki konuşma bütün çıplaklığıyla gösterse gerektir doğrusu.

Ulema, Nişancı İsmail Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmesine de ola ki askerin baskısıyla razı oldukları, Ocaktan yetişme yeniçeri ağası Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa artık çıkarlarına dokunmaya başlayınca, hemen Şeyhülislama koşup, Avusturya cephesindeki yenilgileri de bahane ederek, sadrazamı görevden alması için Sultan'a ricaya gitmesini istemiştir.

Şeyhülislam huzura çıkıp; *"Sultanım, cümle ulema elinizi öper. Vezir-i âzamın hıyaneti meydana çıktığından görevden alınmasını dilerler.* deyince de, Sultan II. Süleyman hayretler içinde kalmış ve: *"Ya efendi! İstanbul'da Bağdat Köşkü'nde hepiniz huzuruma gelip, İsmail Paşa'nın kötülüklerine sayarak, bunun* (Bekri Mustafa Paşa'nın) *kararlılığını, dine bağlılığını,*

akıllılığını, kavrama yeteneğini sayıp dökerek, her ahvaline kefil olduğunuzu söylemiştiniz. Lâkin evvelki sözünüz şimdiye uymadı. Bundan amacınız nedir?" demiştir, sanki biraz da gizli bir alayla.

Sultan II. Süleyman'ın da, ulemanın, yeniçeri ocağını ustaca kullanarak çevirdiği bu dolapların farkında olduğundan kuşku bile duyulmasa gerek ki, Şeyhülislamın pişkin pişkin, *"Hata etmişiz meğer Sultanım! Umduğumuz gibi, göründüğü gibi çıkmamıştır. Ama görevden alınması geciktirilirse, bu islam ülkesinin düşman eline düşmesine neden olunur Mutlaka azli gerektir."* demesi üzerine de;

"Bre lala...Dün serdar ettik, bugün azlolunmaz. Hele düşmanın ayağı kesilsin...Günü gelince görüşerek uygun birine mührü veririz." diyerek, sanki onları atlatıp zaman kazanmaya çalışmıştır.

Çünkü, öte yandan da, ulemanın Köprülü sülalesinden birinin, hele hele küçük oğlunun sadrazamlığa getirilmesini istemeyeceklerinden, hemen birtakım dolaplar çevirmeye başlayacaklarını kestirdiği için demek, gizlice haber salarak Fazıl Mustafa Paşa'yı İstanbul'a çağırmış ve bir oldubittiye getirerek mühr-ü humayunu vermiştir.

Mührü alır almaz ilk işi, Yeniçeri Ocağı'nın, ulufe defteri ticareti yüzünden ulemaca gene acele şişirilmiş kadrosunu temizlemek olan Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında, orududa tekrar disiplin sağlandığından, gerçekten de Avusturya cephesinde başarılar kazanılmaya başlanılmış, Belgrad yeniden alınmıştır. Ne var ki, sadareti topu topu 22 ay sürmüş, Slankamen savaşında, askerlerin önünde elde kılıç düşmanın üzerine saldırırken kör bir kurşunla alnından vurularak ölmüştür 1691 yılı Ağustosunda...

Köprülülerden şimdiye dek birkaç kez ağzı yanan ulema, Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit düşmesini gerçekten fırsat bilip iyi değerlendirmiş olsa gerek ki, halen dört bir cephede savaşıldığı halde, acele harekete geçerek, Şeyhülislamı da devreye sokup, sadrazamlığa gene bir paşanın değil. medreseli bir ulemanın,

Kadı Ali Paşa'nın getirilmesini sağlamışlardır. Kadı Ali Paşa, harem ağası ile sürtüştüğü için sadrazamlığının daha yedinci ayında görevden alınınca da yerine bu kez Hacı Ali Paşa getirilmiştir.

1695'te Sultan II. Mustafa'nın tahta çıkar çıkmaz, amcası II. Süleyman dönemindeki şeyhülislamlığı sırasında, Sadrazam Siyavüş Paşa'nın öldürüldüğü ayaklanmada yeniçerileri kışkırttığı için, Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa gelmesinden kısa bir süre önce Erzurum'a sürülmüş olan hocası Feyzullah Efendi'yi acele getirterek tekrar şeyhülislam yapmasıyla, ulema egemenliği tam anlamıyla yeniden kurulmuştur. Artık sadrazamları bile şeyhülislam efendi atayıp, görevden almaktadır. Vakanüvislerin yazdıklarına göre, Sultan da, son sadrazamı Rami Mehmed Paşa'ya, mühr-ü hümayun'u verirken; *"Bilesin...Şeyhülislam Feyzullah hocanın reyinden taşra (onayını almadan) hareket edersen itaba müstahik (terslenmeyi, görevden alınmayı hak etmiş) olursun.* demiştir. Prof. Uzunçarşılı da, *"Hükümetin atama ve görevden almalarında sadrazamlar şeyhülislamla görüşüp olurunu almamışlarsa, bu işlemler Sultan II. Mustafa tarafından onaylanmamıştır."* diye yazmaktadır.

Kısacası, diyelim IV. Murad veya Köprülüler döneminde olduğu gibi, zaman zaman yetkileri azaltılmış, hatta kısa süreler için devre dışı da bırakılmış olsalar bile, yüzlerce kurban vermek pahasına yıllar boyu inatla sürdürdükleri gizli ve açık savaşımlarla Osmanlı yönetimini XVII. yüzyılda bizce tam anlamıyla ele geçiren ulema, görüldüğü gibi, bu süreçte yeniçerileri de yeniden eski savaş gücüne kavuşturacak herhangi bir girişimde bulunmak şöyle dursun, tam karşıtı Ocağı hızla bir yapısal değişime uğratarak bir savaş örgütü olmaktan çıkarıp, artık kendi aralarındaki koltuk kavgalarında keyiflerince kullanabilecekleri, karşı tarafı korkutup sindirebilecek nitelikte, iri cüsseli, silahlı bir öcü haline dönüştürmeyi ustaca başarmıştır doğrusu... Artık, ulufedir, bahşiştir, armağandır, rüşvettir, her kim daha çok para verirse, hemen ondan yana kazan kaldırarak, istediklerinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadırlar.

Örneğin, yukarda da belirttiğimiz gibi, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kanadının altına girdiği için sadrazamlığa getirilmiş, kendisi de medreseden yetişme bir ulema olan Rami Mehmed Paşa da, iktidara tek başına egemen olmaya karar verir vermez, hemen Moralı Hasan Paşa ile işbirliği yapıp, gerekli yerlere gerekli rüşvetleri göndererek, askerin Şeyhülislama karşı ayaklanmasını başarmıştır.

Ulemanın Yeni Öcüleri : Tellaklar, Hamallar, Asker Yamakları...

Ama ne var ki, tarihçilerimiz, XVII. yy. daki bu gelişmeleri, yukarıda da değindiğimiz gibi, saray içi iktidara yönelik bir ideolojik savaşım bütünlüğü içinde ele alıp değerlendirmek yerine, ısrarla bazı kötü niyetli şeyhülislamların, kazaskerlerin, kadıların, müderrislerin, hacıların, hocaların, yönetimdeki otorite boşluğundan da yararlanarak valde sultanlarla, harem ağalarıyla, ocaklılarla el ele verip gerçekleştirdikleri ayrıksı, kişisel polisiye olaylarmış gibi irdelemeyi yeğlemişlerdir, her ne hikmetle ise...

Oysa, ulemanın asıl amacının, köktendinci bir yaklaşımla daveti bir an önce şeriatın tam uygulandığı bir yönetim biçimine kavuşturmak olduğunu, ta 1623 yılındaki, Sadrazam Mere Hüseyin Paşa'nın *Fatih Camii Olayı*'nda bile görmemek gerçekten olanasızdır bizce.

Bilindiği gibi, Sultan Genç Osman'ın yerine Divane I. Mustafa'nın ikinci kez tahta çıkarılmasından kısa bir süre sonra, Mere Hüseyin Paşa Ocağın ileri gelenlerine yüklü rüşvetler vererek yeniçerileri ayaklandırıp, ulemaya haber vermeden ikinci kez sadrazamlığa gelmiştir. Sırtını yeniçeri ocağına dayamış olmanın şımarıklığıyla da, ulemanın burnunu iyice kırabilmek için olsa gerek, bir gün divanda bir kadıyı önce kendisi tokatlamış, sonra da dövdürtmüştür.

Kadı'nın, ellerinden kurtulur kurtulmaz kapı kapı dolaşarak haber vermesi üzerine de, zaten kendisine diş bileyen ulema, hemen ertesi sabah Fatih Camii'nde toplanarak ayaklanmıştır.

Dört bir yandan akın akın gelen hocalarla caminin hıncahınç dolduğunu öğrenince koşup gelen Şeyhülislam Yahya Efendi'yi de sıkıştırmışlar. *"Sadrazamla davamız vardır Şer'i hüküm yerine getirilsin!"* demişlerdir. Kalabalığın öfkesi karşısında şaşıran Şeyhülislam da, *"Madem ki sadrazamdır, gelmez. Bu durumda hükmün yerine getirilmesi de zordur. Ama izin verin, ben varıp Padişaha durumu bildireyim. Azledildikten sonra gelsin, davası görülsün.* diyerek canını ellerinden zor kurtarıp, dar atmıştır kendini saraya.

Bunları duyan Sadrazam gene hemen Yeniçeri Ocağı'na sığınmış ve ağalardan birkaçını, *"Camide toplananların cümlesinin perişan edilmesi padişahımızın buyruğudur. Ayrıca Valde Sultan hazretleri de aynı düşüncededir Aklımızı başınıza toplayın.* demeleri için ikna edip camiye göndermiştir. Ancak, onlar konuşurken ulemadan biri, *"Bre bırakın bu yave sözleri! Urun bre! "* diye bağırınca, mollalar birden başlarına çullanıp sille tokat dövmüşlerdir ağaları

Sarıklı mollaların cüppelerini savura savura coşkuyla geldiğini gören halk da merakla doluştuğu için, caminin avlusu, çevresi de ana baba gününe dönmüştür. Kalabalığın gittikçe artması nedeniyle, Sadrazam bu kez de, olayları yatıştırması için vekili (nakibi) Gîbarî Efendi'yi göndermiştir camiye. Ama onun da, kürsüde koynundan çıkardığı, aynı içerikteki bir padişah buyruğunu okumaya başladığını anlayınca, sanki birkaç gün önce Sultan I. Mustafa'nın yeniden tahta çıkarılmasında şer'an bir sakınca bulunmadığına dair kendileri fetva vermemişler gibi, hep bir ağızdan; *"Padişahımız hem mecnundur, hem de okuma yazması yoktur Bu da nereden çıktı? Bu hatt-ı olsa olsa Başkatip Hamza Efendi'nin Saraya getirdiği Sinavber cariye yazmıştır mutlaka!* diye bağırmağa başlamışlardır birden.

Tam bu sıra mollalardan biri mihrabın yanında duran Akşemsettin Hoca'nın sarığını bir sırığın ucuna takarak bayrak gibi açmışıtır savura savura, sonra da caminin önüne çıkarıp dikmiştir. Yanına da tekkelerden getirdikleri yeşil bay-rakları dikmişlerdir sıra sıra öteki mollalar. Ardından da, tekbir getirip cüppe-

lerini savurarak, koca kavuklarını sallaya sallaya çılgıncasına dönmeğe başlamışlardır bu bayrakların önünde. Biri de merdivenin başına çıkmış, Kuran'dan Fetih Suresi'ni okumaya başlamıştır heybetli sesiyle. Surenin okunması bitince de. kendinden geçmiş bu binlerce insan gene tekbirler getirerek *"Cihat isteriz! "*diye bağırmaya başlamışlardır hep bir ağızdan.

Ne kı, hiç birinin elinde silah yoktur henüz...

Bu nedenle, akşama doğru gönderilen silahlı yeniçerileri görünce kalabalık çil yavrusu gibi kaçışmış, camide kalıp direnmeğe kalkışanlar da kılıçtan geçirilerek cesetleri lağımlara doldurulmuştur.

Ancak, Fetih Suresi'ni dinledikten sonra kendinden geçerek tekbir getirmeye başlayan, yeşil bayrak açımış bu ulema, salt *"Cihad İsteriz! Cenk İsteriz!"*diye bağırmış, hiç *"Şeriat İsteriz!"*de dememiş midir acaba, gerçekten?..

Gerçi, görebildiğimiz kaynaklarda bu konuya bir açıklık getirilmemektedir, ama bizce mutlaka *"Şeriat İsteriz!"* diye de bağırmış olsalar gerektir doğrusu.

Çünkü, gene aynı tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, hemen hemen aynı günlerde, *Küçük Kadızade* denilen *Balıkesirli Mehmed Efendi* adlı ulemadan biri de, verdiği vaazlarda, ülkenin içinde bulunduğu sorunların *şer'i şerife aykırı davranılması yüzünden* kaynaklandığını, dolayısıyla kurtuluşun da ancak *şeriat*'la mümkün olabileceğini savunmaya başlamış ve kısa sürede hem devlete, hem de tarikatlara karşı oldukça güçlü bir muhalefet cephesi oluşmasını sağlamıştır.

IV. Murad'ın tütünü yasaklaması üzerine, *"Tütünün haram olduğuna"* dair fetva vererek de sultanın gözüne girmeyi başarmış ve tütün içtiği iftirasıyla çok kişiyi katlettirerek hem etkisini artırmış, hem de Ayasofya Camii'ne vaiz olmuştur.

Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662), Galile (1564-1642), Spinoza (1632-1677), Kepler (1571-1630) gibi bilginlerle aynı yıllarda yaşamış ünlü ulema Kadızade Mehmed Efendi, vaazlarında da. *"Matematik vb. gibi pozitif bilimlerin öğretilmesinin" cezanın, mevlidin vb. güzel sesle ve makamla okun-*

masının" "tarikatlardaki ayinler sırasında raksedilmesinin, semahın" sigara ve kahve içmenin" dine aykırı, haram ve günahı olduğunu. "Peygamberden sonra ortaya çıkmış uygulamaların (bidat'ların) derhal kaldırılmasını" savunmaktadır.

Ve dönemin ünlü Osmanlı ulemasının bir diğeri olan *Sivasî Efendi* diye tanınmış *Abdülmecid Şeylî Efendi* ile de, vakanüvislerin yazdıklarına göre, *"Hızır Peygamber sağ mıdır, değil midir? Peygamberi anarken sallallahü aleyhi ve sellem, arkadaşları için de Tanrı onlardan razı olsun (radiyallahü anh) demek gerekli midir, değil midir? Hazreti Peygamberin annesi ile babası imanlı mı, yoksa imansız mı ölmüşlerdir? Firavun nasıl ölmüştür? Hazreti Hüseyin'i şehit ettiren Yezid'e lanet edilmeli midir, edilmemeli midir? Mezarlıkları ziyaret etmek caiz midir, değil midir? Nafile ve kandil namazları cemaatle mi kılınmalıdır? Kibarın elini, eteğini, ayağını öperken, selamını alırken eğilinmeli midir, yoksa eğilinmemeli midir?"* vb. diye tartışmaktadırlar aynı günlerde.

Kadızade Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra da onun yolundan gidenler *şeriaçılığı* savunmayı sürdürmüşlerdir. Osmanlı tarihinde *Kadızadeliler* veya *Fakılar* (Fakihler) diye anılan ve etkileri, Köprülü döneminde topluca Kıbrıs'a sürgün edildikleri 1656 yılına dek sürmüş bu vaizlerin en ünlüleri de *Üstüvanî Mehmed Efendi*'dir.

Tarihçilerin verdikleri bigilere göre, Şam'da doğmuş ve orada medrese eğitimi görmüştür. Genç yaşta bir cinayet işlediği için de, kaçıp İstanbul'a gelmiştir. Yüzsüz ve yapışkan biri olmasına karşın, karşısındakini kolayca etkisi altına alacak, inandırıcı bir ses tonu vardır. Bu nedenle, İstanbul'da da kısa sürede ünlenerek Kadızade Mehmed Efendi'nin genç vaizleri arasına girmeyi başarmıştır. Mehmed Efendi'nin ölümünün ardından da Ayasofya camiine vaiz olarak atanmıştır.

Vaazlarını, Ayasofya'nın somaki mermer kolonlarından birinin dibine oturup, sırtını dayayarak konuştuğu için de adı *Üstüvanî Mehmed Efendi*'ye çıkmıştır. Ve, uzun yıllar, Üstüvanî Mehmed Efendi'nin bir dediği iki ettirilmemiştir Osmanlı sarayında...

Kadızadeli bu hocaların verdikleri vaazlara göre de: Örneğin *"Peygamber zamanında çakşır ve don yoktur. Dolayısıyla çakşır ve don giymek bidat'tır. Hemen yasaklanmalı ve herkes peştemal kullanmalıdır." "Kaşık kullanmak bidat'tır. Yemek elle yenilmelidir. Kaşık yapmak yasaklanmalı, kaşıkçılar da bundan böyle misvak* (özel bir ağaçtan yapılmış bir çeşit diş fırçası) *ve tesbih yapıp satmalıdır" "Bıyık uzatmak günahtır. Bıyıklar sünnete göre kırpılıp kısaltılmalıdır." "İpek haramdır, ipekli kumaş giyilmemelidir." vb. vb.*

Öyle ki...Prof. Uzunçarşılı'nın aktarmalarına göre, *Naima Tarihi*'nde *bu hocalardan birinin, yetiştirdiği genç oğlanıyla vuslat halindeyken* (sevişirken), *oğlanın uçkurunun ipek olduğunu görünce hemen, "Bu haram uçkuru çıkar. Vücuduma dokunuyor, günahkâr oluyorum. dediği* anlatılmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c. 3, K.1,s.366)

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesine ilk tepki gösterenler de bu Kadızadeliler olmuştur nitekim. Göreve getirilmesinin daha sekizinci günü, ilk cuma namazında, Fatih Camii'nde, müezzinlerin duaları bir makama göre ezgili ezgili okuduklarını bahane ederek ayaklanmışlar ve namazdan sonra sokak sokak dolaşarak İstanbul'un altını üstüne getirmişlerdir akşama kadar. Önlerine çıkan bütün tekkeleri yıkıp, molozlarını denize dökmüşler, yakaladıkları şeyh ve dervişlere *iman tazelettirmişler*, direnenleri öldürmüşler ve ortalık kararmaya başlayınca, ertesi sabah gene Fatih Camii'nde toplanmak üzere sözleşip dağılmışlardır. Camiden de topluca Saray'a gidip, onbeş yaşına yeni basmış Sultan'dan, bütün *bidat*'ların kaldırılması için bir ferman çıkarmasını ve büyük camilerin fazla minarelerini yıkıp tek minareli hale getirmelerine izin vermesini isteyeceklerdir. Çünkü, Hazreti Muhammed dönemindeki camiler tek minarelidir ve camilere birden fazla minare yapmak da bir *bidat*'tır. Üstelik, Sadrazam Mere Hüseyin Paşa dönemindeki cami olayından ders almış olsalar gerek ki, n'olur n'olmaz diyerek camiye de silahlanarak gelmeye karar vermişlerdir.

Naima Tarihi'nde anlatıldığına göre, gerçekten, *o gece görül-*

tüleri bütün İstanbul'u sarmış ve ertesi sabahı softaların kimi sopalarla, kimi kürdeleri ile, softaları destekleyen iki yüzlü, düzmeci esnaf da kölelerini silahlandırıp yanlarına alarak, "Din davasına gidiyoruz" diye erkenden grup grup Fatih Camii'nin avlusunda toplanmaya başlamışlardır.

Ancak, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa olayı öğrenir öğrenmez hemen yeniçerileri gönderip elebaşılarını tutuklatarak, Saraya doğru yürüyüşe geçmelerine fırsat vermeden toplantıyı dağıttırmıştır.

Görüldüğü gibi, XVI. yy. ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik sorunların çözümü, başlangıçta bütün Osmanlı yöneticilerince, orduda disiplinin bozulmasına yorulup, Ocakların savaş gücünün yeniden artırılmasında, dolayısıyla devletin yeniden güçlendirilmesinde aranırken, XVII.yy. ortalarına doğru yönetimde artık söz sahibi olan ulema, hem ordunun yenileştirilmesi girişimlerine açıkca karşı çıkmaya, hem de çözümün İslami yaşama ve geleneklere yeniden tam anlamıyla dönüşte aranması gerektiği tezini yüksek sesle savunmaya başlamıştır. Sanki, Ocakların sonradan Müslümanlaştırılmış devşirme Hıristiyan çocuklarından oluşturulması uygulamasına son verdirtilerek, bir an önce daha köktenci Sünni-Hanefi bir dinci çizgiye getirilebilmesi için de, Saray'da biraz söz sahibi olmaya başladıkları andan itibaren özellikle çalışmışlardır bu amaçla. İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal sorunlardan, ancak bir din devleti haline dönüşmekle kurtulabileceğine inanmaktadırlar çünkü.

Burada hemen şunu belirtelim ki, Osmanlı İmparatorluğu, bizce de ta XIX.yy. ikinci yarısına dek, tarihinin hiçbir döneminde, feodal bir imparatorluk olmadığı gibi, teokratikbir devlet, bir din devleti de olmamıştır kesinlikle.

Nitekim Prof. Berkes de, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir döneminde *"feodal ya da teokratik olmadığını"* vurguladıktan sonra, *"İslam devleti ideolojisini yürütmek Osmanlı tarihinde hiç görülmemiştir. Ulemanın bir siyasal akım karşısında 'bu dinsel bir iştir; bir doktrin ya da ilâhiyat işidir; devleti ilgilen-*

dirmez' dedikleri zaman da devlet adamları bunları hiç dinlememişlerdir demektedir. (Türkiye'de Çağdaşlaşma.s.25)

Çünkü, Osmanlılar bizce de, dini, kişiyle ilgili bireysel bir olgu olarak ele almışlardır bütün tarihleri boyunca. Osmanlı sultanlarının dini İslamdır. Osmanlı sultanları Sünni ve Hanefi'dirler. Örneğin, bu Sünni ve Hanefi sultanlar, Yeniçeri Ocağı'nın ta kurulduğu günden itibaren dinsel açıdan Bektaşi Ocağı'na teslim edilmesinde herhangi bir sakınca görmemişlerdir yüzyıllar boyu.

Görüldüğü gibi, dinin, toplumsal ve ekonomik sorunlarımızla ilgili tartışmalarda bir siyasal ideoloji olarak gündeme getirilmesi ilk kez XVII. yy. ortalarında olmuştur. Dolayısıyla, bugün de siyasal gündemimizin ilk maddesini oluşturan *asker-şeriatçı* tartışmasının kökü, ta XVII.yy. ortalarına kadar gitmektedir.

İlginçtir, ulema, *asker-şeriatçı tartışması* diye adlandırdığımız iktidara yönelik merkezdeki bu siyasal kavgada, Yeniçeri Ocağı'nı da daha XVII.yy. tam anlamıyla kontrol altına alarak kendine bağımlı hale getirmiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Tarihçi Ahmet Refik de, XVII.yy. daki bu değişime işaret ederek, *"Bu devirde memleketin en zorba, en coşkulu, en hareketli gücü Yeniçerilerdi. Amma, onlar bile gayri hocalara (ulemaya) boyun eğerlerdi"* diye yazmaktadır. *(a.g.e., s.49)*

Nitekim, Prof. Niyazi Berkes de ulemanın ücret, bahşiş, armağan, rüşvet vb. gbi adlar altında yeni çıkarlar sağlayarak gerçekleştirdiği XVII.yy. daki bu değişimi, *"Yeniçerilik, bu bunalım koşulları altında devlet kulluğu olmaktan çıkmış, bir sınıf, siyasal güç kazanan bir parti olmuştur"* diyerek belirtmektedir. (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 74)

Gerçekten de, bu tarihten itibaren ulema ne zaman bir siyasal darboğaza girmişse, hemen bir grup yeniçeri *"Şeriat isteriz!"* diye ayaklanıp, kelleler uçurarak bu darboğazın aşılmasını sağlamıştır.

Örneğin tarihçilerce sonradan *Lale Devri* diye adlandırılan, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 1718-1730 arasındaki 12 yıllık sadrazamlığı dönemi, bu açıdan çok ilginçtir.

Bilindiği gibi, Osmanlıların Batılı ülkelere sürekli büyükelçi göndermeleri de, ta III. Selim döneminde, XVIII. yy. sonralarında başlamıştır. Daha önceleri, bazı büyük ülkelere gerektiği zamanlarda, belirli görevlerle birkaç aylığına geçici büyükelçiler gönderilmiştir ancak. Fransa'ya gönderilen ilk geçici büyükelçi de, *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi*'dir. Sadrazam Neveşehirli Damat İbrahim Paşa, Fransa ile bir bağlaşma (iitifak) antlaşması imzalama olanağının bulunup bulunmadığını araştırması için, 1720'de geçici büyükelçi olarak göndermiştir onu Paris'e.

Geçici büyükelçiler de, görevlerinden döner dönmez Sultan'a bir rapor sunmak zorundadırlar ve bu raporlara *"Sefaretname"* denilmektedir. Nitekim Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi de, onbir aylık geçici büyükelçiliğinden sonra, Paris'ten döner dönmez hemen bir *Sefaretname* sunmuştur Sultan II. Ahmed'e.

Ancak, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretname*'si Osmanlı sultanlarına sunulmuş sefaretnamelerin en ünlüsüdür. Çünkü, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, gerçekten de, *"adeta yeni bir dünya keşfetmiş gibi takdir ve hayranlıkla anlatmaktadır Paris'i"* ve kendi yaşamlarının farklı bir başka yaşamın daha olabileceğini ilk kez bu pencereden gören Osmanlı aydınlarının dünyasında, sözcüğün tam anlamıyla bir deprem etkisi yapmıştır bu *Sefaretname*.

Çünkü, Prof. Berkes'in çok güzel belirttiği gibi, bu insanlar, *"kefere sözcüğü altında topladıkları Avrupa halklarına ve devletlerine karşı öylesine büyük bir üstünlük duygusu içindedirler ki, onlara kendi ekonomilerini ve siyasal örgütlerini temelden etkileyecek imtiyazlar vermekte bile sakınca görmemişlerdir"* o tarihe kadar. İçlerine kapanmış, dış dünyadan habersiz yaşamaktadırlar.

Ama, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa çok iyi bir eğitim görmüş, şiir yazan, müzikten anlayan, sanatçı dostu, yeniliklere açık ve savaştan hoşlanmayan barışçı biridir. Sultan da, tıpkı sadrazamı gibi sanata düşkün, *Necib* mahlasıyla şiirler yazan, yenilikçi, açık fikirli, barışçı biridir ve eğlenceyi çok sevmektedir.

Nitekim, İbrahim Paşa'nın sadrazamlığının ilk beş yılında hiç savaş olmamıştır. Artık, kış gecelerinde saraylarda, yaz gecelerinde de Kağıthane'deki lale bahçelerinde sürekli eğlenceler düzenlemektedirler.

Lale, her ne kadar Osmanlı ülkesine ilk kez *"IV Mehmed zamanında Avusturya Sefiri Şimit Von Şivarnhorn tarafından getirilmiş"* ise de, asıl III. Ahmed döneminde önem kazanmıştır. Öyle ki, *"Felemenk'ten gelen Lü'lü-i Ezrak adlı laleden yetiştirenlere İbrahim Paşa ödüller bile vermiş"*tir. İstanbul'da bazı lalelerin soğanı artık bin altına çıkmıştır. En kârlı iş, lale soğanı ticaretidir. *"Az bir zamanda, 1726'da, İstanbul'da tam 839 çeşit lale yetiştirilmesi başarılmıştır."* Lale soğanı karaborsası başlamıştır İstanbul'da. Bu nedenle, *"Hükümet, Şeyh Mehmed-i Lalezarî'yi serşükufeci (çiçekci başı) tayin ederek, bahçelerdeki ve esnaftaki bütün lalelerin cins ve miktarlarını deftere geçirtmiş ve lale karaborsası yapanların da yakalanarak sürgün edilmesi hakkında ferman çıkartmıştır."* (Ahmet Refik Altınay, Lâle Devri, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1973,s.39-40-41)

"İstanbul'un fetihinden beri Türklerce gezinti yeri olarak kullanılan", üzerinde *"Bizanslılardan kalma bir kağıt yapımyeri bulunduğu"* için Osmanlıların Kağıthane dediği semt de, 1722'den itibaren birden değişerek, lale bahçeleri ve "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten getirdiği projelere göre yapılmış" köşklerle kasırlarla dolup, artık *"yüksek tabaka ile yabancı ülke temsilcilerinin vazgeçilmez eğlence yeri"* haline dönmüştür.

Ahmet Refik Bey'in verdiği bilgilere göre, *"Fransa'daki Versailles saraylarının ufak birer numunesi olan"* bu köşk ve kasrlardan bazılarının *"planlarını da, Paris'ten, Fransız Sefareti tercümanı Mösyö Lönuvar getirmiş"*tir. Artık İstanbul'a, *"Avrupa'dan, Asya'dan birçok mimar gelmekte, gâh Versay, gâh İsfahan mimari tarzında"* binalar yapılmaktadır. İstanbul'daki bu yeni Batılı yaşamın ünü, kısa sürede yurt dışına da taşmıştır. Avrupa'nın önemli merkezlerinde bu yaşam, bu yeni dünya konuşulmakta olsa gerek ki, *"Felemenk elçilerinden biri maiyetinde*

(yanında görevli olarak) *Van Mour adında bir ressamı da İstanbul'a getirmiş*"tir. III. Ahmed ile Saraydan başka kişilerin de resimlerini yapan *"Van Mour, İstanbul'da tam otuz yıl yaşımış ve burada, İstanbul'da ölmüş*"tür

Kuşkusuz, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin *Sefaretname*'si ile Batıya açtığı bu pencereden giren yenilik, salt *Sa'dâbât*'la da sınırlı kalmamıştır elbette.

Örneğin, Prof. Berkes'in verdiği bilgilere göre, hemen hemen aynı günlerde, Katoliklikten ayrılıp Protestan oldukları için XIV. Louis'nin şerrinden kaçarak Osmanlılara sığınan *Huguenot*'lardan *De Rochefort* adında bir subay da, Saraya *"Bab-ı Âli Hizmetinde bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı"* başlıklı bir proje sunarak, Avrupa yöntemleriyle subay yetiştirecek, yeni bir askeri birlik kurmayı önermiştir. Bir Batılı (kefere) tarafından yapılmış ilk öneri olan bu projeyi de, Osmanlı yöneticileri 1718 yılında gündeme alarak *Divan*'da görüşmüşlerdir. (a.g.e., s.49)

Bu tarihlerde Osmanlı Sarayına girerek etkili olmayı başarmış bir başka Avrupalı kişi de, bilindiği gibi *İbrahim Müteferrika*'dır.

Ama ne yazık ki, günümüze gerçek adı ve ailesi ile ilgili herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Türkiye'ye gelişi konusundaki varsayımlar da çeşitlidir. Örneğin tarihçilerimizin büyük çoğunluğu 1674'de Macaristan'da fakir bir ailenin çocuğu olarak doğduğu, Kalvinist mezhebine bağlı bir rahip okulunda öğrenciyken 1692 veya 1693'de bir savaşta Osmanlılara tutsak düştüğü ve getirilerek İstanbul'da köle pazarında satıldığı, kölelikten kurtulmak için de daha sonra Müslümanlığı kabul edip İbrahim adını aldığı kanısında oldukları halde, Prof. Niyazi Berkes tam karşıtını, İbrahim Müteferrika'nın *Kalvinist* değil *Unitarist* olduğu, Osmanlı ülkesine de *tutsak edilerek* değil, *Katoliklerin şerrinden kaçarak* gelip sığındığı ve *Müslümanlığa* da kölelikten kurtulmak için değil, *kendi din anlayışına yakın bulduğu* için geçtiği görüşünü savunmaktadır. Bu nedenle de, Prof. Berkes'e göre, *"özgün bir bilim adamı olmasa bile, hem Batıdaki hem Doğuda-*

ki bilim alanlarını iyi tanıyan" ve yalnız matbaacılık değil, fizik, coğrafya, tarih, askerlik gibi alanlarda da birçok bilgiye sahip, üstelik *Katolik kilisesinin bağnazlığına karşı çıkmış "aydın" bir kişi*dir. Nitekim, İstanbul'da, Hıristiyanlığa karşı Müslümanlığı savunan *"Risale-i İslamiye"* adında bir de kitap yazmıştır.

Yani, hem Türkçeyi, hem İslamiyeti kısa sürede çok iyi öğrenmiştir. Saraya *müteferrika* olarak girmeyi de, kuşkusuz bu sayede kazanmış olsa gerektir.

Müteferrika'lık, günümüze ulaşabilmiş belgelere göre, Osmanlı sarayında en azından II. Murad döneminden beri kullanılan, *hademelik* diye nitelenebilecek bir hizmeti görenlere verilen addır. Başlangıçta, genellikle devşirme vezir çocuklarının atandığı, sarayda padişah, sadrazam, vezir, haseki sultan vb.lerinin hizmetindeki bu müteferrikaların sayısı da, ilginçtir Kanuni'den sonra hizmet alanı genişletilerek, öteki devlet görevleriyle birlikte hızla çoğaltılmıştır. Örneğin, Mehmet Zeki Pakalın'ın belirlemelerine göre, Kanuni dönemide 40 olan bu sayı, III. Murad'dan itibaren hızla çoğalarak XVI.yy. sonunda 433'ü, XVII. yy. sonlarında da 631'i bulmuştur.

Ancak, padişah, sadrazam ve Sultanların hizmetindeki saray müteferrikalığı, her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur kuşkusuz.

Nitekim, İbrahim Müteferrika da, tarihimiz açısından son derece önemli iki raporunu Sultan'a sunma olanağını bu ayrıcalıktan yararlanarak bulabilmiştir mutlaka.

1720'li yılların başında sunduğu *"Vesilet-üt Tıbaa"* adlı ilk raporu bilindiği gibi kitap basımı ile, *Usûl-ül Hikem fî Nizam-ül Ümem"* (Ulusların Düzenleri Üzerine Temel İlkeler) adlı ikinci raporu ise yönetim ve askerlikle ilgilidir.

"Vesilet-üt Tıbaa" adlı raporunda, kitap basımının toplumsal yararlarını anlatarak, bu işin İslam ülkelerinde hâlâ başlamamasını Avrupalılara göre geri kalmalarının başlıca nedenlerinden biri olarak göstermekte ve bir matbaa kurması için kendisine izin verilmesini istemektedir. Prof. Berkes'in *Selim Nüzhet Ger-*

çek'ten aktararak verdiği bilgilere göre, ta 1719'dan beri zaten matbaacılık konusunda birtakım denemeler yapmaktadır. İstanbul'daki Musevi harf dökümcüleri, basımcıları ve dizgicileriyle ilişki içindedir.

Ancak, Prof. Berkes her ne kadar, *"Matbaanın açılmasına ulemanın karşı çıktığına dair hiç bir kayıt yoktur"* dese de, doğrusu istenilen izin Saray'dan pek de kolay çıkmamış olsa gerektir galiba. Çünkü, *Server İskit*'in verdiği bilgilere göre, Sadrazam raporu okuyup beğendikten sonra, bir kez de padişaha sunmuş, ancak padişah da okuyup beğendiği halde, gene de izin verilmeden önce ulemadan bir fetva alınmasına gerek duyulmuştur. Bu amaçla da, İbrahim Müteferrika'dan yeniden dilekçe vermesi istenilmiş ve fetvadan sonra ancak hatt-ı hümayun çıkarılmıştır. (Server R. İskit, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İstanbul 1939)

Bilindiği gibi, İbrahim Müteferrika da, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten yeni dönmüş oğlu Sait Efendi ile bilindiği gibi, İbrahim Müteferrika da, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'ten yeni döndüğü oğlu Sait Eendi ile birlikte bir matbaa kurmalarına izin için 1726 yılında bir dilekçe vermiştir saraya.

Gerçekten de, Hıristiyan asıllı İbrahim Müteferrika'dan, fetvanın çıkmasını istiyorsa, kendisine derhal anadan babadan Müslüman bir Türk ortak bulması aba altından sopa gösterilerek istenilmiş gibidir sanki. Çünkü, Server İskit'in de belirttiği gibi, Sait Çelebi matbaanın açılmasından hemen sonra üst görevlere getirilmiş ve basım işleriyle hiç uğraşmamıştır neredeyse.

Gene, rapor ikinci kez dilekçe olarak sunulurken, ola ki Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın uyarısıyla, bu direnci kırabilmek için, çoğaltılarak ulemadan bazı kişelere de gönderilmiştir galiba. Çünkü Prof. Berkes de, -gerçi bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmuyorsa da, Saraya ilk kez sunulacak bir raporun çoğaltılarak başka kişilere de dağıtılabileceği düşünülemeyeceğine göre. mutlaka dilekçe olarak yeniden verilişi sırasında- *"Raporun sadrazamla birlikte şeyhülislam ve reis-ül ulema'ya*

da sunulduğunu" yazmaktadır.

Doğrusu, Prof. Berkes'in *"fetvanın da,fermanın da kolayca çıktığı"* yargısına katılabilmek de zor olsa gerektir bizce.

Nitekim, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre Damat İbrahim Paşa da, bu başvuruyu, önce ulemadan bir *encümen* kurarak inceletmek gereği duymuştur.

Zaten, Şeyhülislam da, *"lügat, mantık, heyet, tarih, coğrafya, fen, edebiyat, tıp, felsefe"* vb. gibi *"din dışı kitapların basılması"* koşuluyla matbaa kurulmasına fetva verebilmiştir ancak. *Kuran'ın, hadislerin, tefsirlerin, kelam ve fıkıh* ile ilgili kitapların basılması kesinlikle yasaktır. Oysa, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'yi de, Damat İbrahim Paşa daha sadrazam vekilliği sırasında bu göreve getirmiştir. Yani yakın çevresindendir ve yenilikçi, aydın biridir. Zaten Prof. Uzunçarşılı da, *"uyanık fikirli biri"* diye tanımlamaktadır Şeyhülislamı ve *"ulemanın muhtemel itirazlarını önleyebilmek için"* böyle koşullu bir fetva verdiği görüşünde olduğunu belirtmektedir.

Hatta, bizce hiç kuşku yok ki, ulemanın tepkisini frenleyebilmek amacıyla, dönemin ünlü ulemasından dört eski kadıyı da matbaaya *musahhih* (düzeltmen) olarak atamışlardır, güya basılacak kitapların Arapça yazım kurallarına uygunluğunun sağlanması için.

Gene ilginçtir, dilekçeyi 1726 yılında verdikleri halde, ilk kitabı, bilindiği gibi tam üç yıl sonra, 1729'da basabilmişlerdir ancak. Ne var ki, tarihçilerimiz, bu gecikmeyi de genellikle matbaa araç ve gereçlerinin sağlanmasındaki güçlüğe yorarak açıklamayı yeğlemektedirler her ne hikmetse...

Vakanüvisler de, bir ulema tepkisinden kesinlikle söz etmeyip bu karara sadece *hattatların* (el yazısı ile kitap çoğaltanların) işsiz kalma korkusuyla karşı çıktıklarını yazmaktadırlar. Hatta Server İskit, yukarda adını andığımız kitabında, bu hattatların *"kalem ve divitlerini bir tabuta koyarak sokaklarda gösteri yaptıklarını"* bile öne sürmektedir.

Fakat hemen şunu belirtelim ki, bütün bunlara karşın, salt şu üç yıllık gecikme bile, bizce, birtakım matbaa araç ve gereçleri-

nin sağlanmasındaki güçlüklerin değil, tam karşıtı, *ulemanın* bu fikre nasıl *sert bir tepki gösterdiğinin yeterli kanıtı* sayılsa gerektir doğrusu...

İbrahim Müteferrika'nın aynı günlerde Padişaha sunduğu *"Usûl-ül Hikem fî Nizam-ül Ümem"* başlıklı ikinci raporda ise, yukarda da değinildiği gibi, Avrupa devletleri güçlenirken Osmanlı devletinin niçin gerilediği konusu ele alınarak, yönetim ve askerlik hakkında yeni bilgiler aktarılıp, önerilerde bulunulmaktadır.

Önce Avrupa ülkelerindeki ve Rusya'daki düzenle ilgili genel bilgiler verilip, askerlik kurumları ve eğitim yöntemleri incelenmekte, coğrafyadaki yeni keşiflerle Avrupa ticaretinin nasıl hızla geliştiği ve genişlediği, Amerika kıtasının bulunmasının bu açıdan önemi anlatılmaktadır. Ardından, fizik, astronomi, coğrafya vb. bilgilerin devlet yönetimi açısından önemi, Osmalıların ve İslam dünyasının bu bilgilerden uzak kalmalarının ne gibi tehlikeli sonuçlara neden olacağı ayrıntılı olarak verilmektedir. Son bölümde de, Avrupa'daki yeni askerlik anlayışı, taktikler, stratejiler, savaş teknolojisi, yeni silahlar hakkında bilgiler verilerek, artık gerek savaş teknolojisi, gerekse savaşma düzeni açısından çağdışı bir duruma düşmüş olan Osmanlı ordusunun da yeniden yapılandırılmasıyla ilgili önerilerde bulunulmaktadır.

İbrahim Müteferrika, Prof. Berkes'in de belirttiği gibi, gerçekten de Osmanlılar için yol gösterici nitelikte, değerli biridir. *"Osmanlı tarihi çerçevesi içinde, her yanı ile çağdaş Batının en ilerici yönlerini temsil etmektedir. Avrupa'daki askeri, siyasal ve bilimsel ilerlemelerden olduğu gibi, Rusya'daki en son gelişmelerden de haberlidir."*

Gene Prof. Berkes'ten öğrendiğimize göre, İbrahim Müteferrika, bu raporunda, Osmanlı (Türk) tarihinde ilk olarak *monarşi, aristokrasi, demokrasi, laisizm* ve *şeriat* gibi kavramlardan söz etmekte, ordunun yeniden düzenlenmesiyle ilgili önerilerde bulunurken de, Sultan III. Selim'den neredeyse üç çeyrek yüzyıl önce *"Nizam-ı Cedit"* deyimini kullanmaktadır.

Ola ki, Rochefort'un *"Bab-ı Âli Hizmetinde Bir Fen Kıtası Kurulması Üzerine Tasarı"* adlı raporundan sonra İbrahim Müteferrika da aynı doğrultuda bir başka rapor daha sununca, gene Prof. Berkes'ten öğrendiğimize göre, gerçekten de 1730'lara doğru *"Bostancı ocağından seçilmiş 300 gence Haydarpaşa sahrasında Avrupa usulüyle askeri eğitim verilmeye başlanmıştır"* kuşkusuz yeni bir askeri birlik oluşturmak amacıyla. (Age,s. 65)

Bilindiği gibi, sarayların hem *muhafiz kıtaları* olan, hem de her türlü hizmetini gören, sultanların en sadık kulları *bostancılar*, devşirildikten sonra acemi oğlanlar ocağında eğitilmiş Hıristiyan çocukları arasından seçilmektedirler. Her sarayın ayrı bir bostancı ocağı vardır. Bostancılar, ayrıca İstanbul'un saray çevrelerinin asayişinden de sorumludurlar. Sarayların bahçe ve bostan işleriyle de uğraştıklarından, ta ilk günden beri onlara *bostancı* denilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla bostancı ocaklarına da son verilmiş ve sarayın korunması için ocağın gençlerinden bir *nizamiye* taburu oluşturulmuştur XIX.yy. başlarında.

Yani, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, daha sadrazamlığının ilk günlerinden itibaren, devlet olanaklarını da kullanarak, Batılı yaşam biçiminin ülkeye girmesine ve yaygınlaştırılmasına büyük çaba harcarken, öte yandan da Yeniçeri Ocağı'nın tekrar eski güncüne kavuşturulmasına çalışmak şöyle dursun, yeni bir ordu kurulması konusunda ilk kez somut girişimlerde bulunmaya başlamıştır, görüldüğü gibi. Bu nedenle ulema, bu gelişmelerden mutlaka çok rahatsızdır. Ayrıca, matbaanın kurulmasını engelleyemedikleri için de zaten rahatsız olsalar gerektir.

Nitekim, 1730 yılı Temmuz ayında İranlılar anlaşmayı bozup, Hamedan'ı ve Tebriz'i geri alınca, ulemanın beklediği fırsat kendiliğinden doğmuştur. Örneğin, *İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi, Ayasofya vaizi İspirzade Ahmed Efendi,* öteki vaizler, artık sabah akşam camilerde, bütün bunların başımıza yöneticilerimizin İslami yaşamı bırakıp, lale bahçelerinde içki içip şarkı söyleyerek eğlenceye dalmaları yüzünden geldiğini anlata-

rak Sadrazama karşı halkı kışkırtmaya başlamışlardır hemen. Ortamı oluşturunca, zaten denetimlerindeki yeniçerilerden bir grupla sadrazamla sultanın kellesini uçurtup, yönetimi gene bütünüyle ele alacaklardır.

Yeniçeri Ocağı artık gerçekten de ulemanın elinde tam anlamıyla karşılarındakileri korkutup sindirerek istediklerini yaptırmakta kullandıkları bir öcü güç haline düşmüş olsa gerek ki, örneğin vakanüvislerin yazdığına göre, Sadrazam Bâhir Mustafa Paşa da, 1752'de, birtakım dolaplar çeviren harem ağasının görevden alındığını, ancak öldürtülmeyip sürgüne gönderileceğini öğrenince, hemen koşup Sultan I. Mahmut'u *"Aman sultanım, eğer ağanın başı bu sabah saray kapısına getirilmezse, alimallah kul (yeniçeriler) çorba içmez, bilesiz!"* diye korkutarak, ağanın başının vurdurtulmasını sağlamıştır. (Osmanlı Tarihi, c-4, K-I, s. 334, dipnotu)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa da, bu gerçeği bildiği için, tek çözüm olarak Padişahın hemen Yeniçeri Ocağı'nın başına geçerek İran'a sefere çıkmasını görmüş ve bir oldubittiye getirmeye çalışırmış gibi sanki, derhal hazırlıklara başlamıştır. Ordunun konaklayacağı yerlere, sınır boylarındaki kale komutanlıklarına haberciler çıkarılıp, fermanlar gönderilmiş ve Padişahın ordunun başına geçip ağustos ayında sefere çıkacağı duyurulmuştur.

Temmuz ayında, gerçekten de sefer hazırlıklarına başlanılmış, bütün kapıkulu ocakları Üsküdar'a geçirilip, *otağ-ı hümayun* kurulmuş, *padişah tuğları* çıkarılmıştır.

Ne var ki, ordunun Üsküdar'da kendisini beklediğini haber vermeye gelen Sadrazam'a, *"Hayır. Sefere çıkmaktan vaz geçtim.* demiştir Sultan. Sadrazam, vezirler, yeniçeri ağaları, saray ileri gelenleri yalvar yakar olmuşlar, yoksa yeniçeriler ayaklanır diye korkutmağa çalışmışlar ve sanırız gerçekten de *Çetin Altan*'ın *"Tarihte kimsenin aklına gelmemiş bir iş yapıldı. Savaşa gitmeden, savaşa çıkılıyormuş gibi görkemli bir tiyatro hazırlandı* (Sabah gazetesi, 17 Ağustos 1997) diye nitelemesi gibi, Sultanı hiç olmazsa bir oyun oynamaya, sefere çıkacakmış gibi Üsküdar'a geçmeye razı edebilmişlerdir galiba ancak.

Çünkü, tarihçi Ahmet Refik Altınay da, olayı, bir operet sahnesini anlatır gibi anlatmaktadır; *"Üçüncü Ahmed'in, ağustosun ilk günlerine doğru, parlak bir alayla Üsküdar'a geçişi pek muhteşem ve pek aldatıcı idi. Sultan, önce saltanat kadırgasıyla Boğaza doğru açıldı. Bütün donanmanın Üsküdar sahilini dolaştığı görüldü. Bu geçit resmi tam dört saat sürdü. Üsküdar'da da, ahaliyi kandırmak için her türlü tedbire baş vuruldu. Üçüncü Ahmed, önünde tuğlar çekiliyor, uzun sorguçlu peyklerin süs ve bezekleri ortasında, at üzerinde gidiyordu. Arkada, sarayın ileri gelen erkânı, Padişahın kıymetli taşlarla süslü kılıcını, yedek sarığını, aptest ibriğini taşıyordu. Halkta, harp ilanı hissi uyandırmak için, her türlü vasıtalara müracaat ediliyordu. Sarayın ince ve kadınlaşmış erkânı...Zırhlara bürünmüş, miğferler giymiş Ak Ağalar, Harem Ağaları... Sonra Şeyhülislam, ülema ve devlet erkânı... Alaya en ziyade revnak veren, iç oğlanlarıydı. Zırhlar üzerine ipekli sargılar sarmışlar; omuzlarına altınlar, seledler ve incilerle süslü silahlar asmışlar; kadifeli ve sırmalı okdanlıklarına, yaldızlı oklar doldurmuşlardı. Alay, bütün parlaklığı, olanca debdebesiyle Üsküdar'dan geçti. Fakat, Kadıköy'e gelir gelmez, birden dağılıverdi. Devlet erkânı, civardaki saraylara, Boğaziçindeki yalılarına gittiler. Askerin bir kısmı şehre döndü. Bütün bu alay, halkı aldatmak için bir tiyatro sahnesi tesirini verdi.* diye yazmaktadır. (Ahmet Refik Altınay, Lâle Devri, Milli Eğitim Basımevi , Ankara 1973, s. 103-104)

Bu maskaralıktan kısa bir süre sonra, 28 Eylül 1730'da da, ulema, gerçekten Yeniçeri Ocağı'ndan bir avuç serseriyi ayaklandırmayı başarmıştır hemen.

Ahmet Refik de, *"Ahalinin birinci tabakasını, hoca sınıfı teşkil ediyordu. Bu sınıf manevi silahlarla, Yeniçeriler de maddi silahlariyle ahali kütlesi ve Saray erkânı üzerinde nüfuz icra etmişlerdi."* diyerek bu gerçeği belirtmektedir. (Age, s. 110)

Güya Yeniçeri Ocağı'nın 17. bölüğünden, ama aynı zamanda da kahveci, bakkal, manav, tellâk, tellal, kayıkçı esnafı, sözcüğün tam anlamıyla gerçekten de bir avuç serseri, 28 Eylül perşembe günü sabahı, tarihçilerin de açık açık yazdığı gibi ulema-

nın yönlendirmesiyle, *Çarşı tellalı Arnavut Patrona Halil. Manav Muslu, Kahveci Ali, Oduncu Ahmet*'in öncülüğünde, ellerinde yalın kılıç, bayrak açıp, *"Şer ile davamız vardır. Ümmet-i Muhammed'den olanlar dükkanlarını kapayıp bayrağımızın altına gelsinler!"* diye bağıra bağıra çarşı pazar dolaşarak, arkalarına bir avuç da çapulcu toplayıp bağıra bağıra çarşı pazar dolaşarak, arkalarına bir avuç da çapulcu toplayıp, Bayezid Camii'inin önünde toplanmışlar ve *"Şeriat İsteriz!...* diye ayaklanmışlardır.

Bu baldırıçıplakların Saray önündeki yaygarasından ürken Sultan III. Ahmed de, belki tahtımı kurtarırım umuduyla, güya çok sevdiği damadı Sadrazam İbrahim Paşa ile birlikte, İbrahim Paşa'nın damadları Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa'yı ve Sadrazam yardımcısı (Kethüda) Mehmed Paşa'yı boğdurtup, cesetlerini bir öküz arabasıyla göndererek önlerine attırmıştır ertesi sabah. Bu olay karşısında kan kokusu almış kurt sürüsüne dönen çapulcular da, İbrahim Paşa'nın cesedini bir atın kuyruğuna bağlayarak yollarda sürükleyip parça parça etmişlerdir. *Eski Haleb kadısı Şakir Bey, para vererek gizlice toplatabildiği parçaları, gene geceleyin gizlice Şehzadebaşı'ndaki çeşmenin yanına gömdürmüştür*

Ulema-Yeniçeri işbirliğine Karşı Yeni Cephe: Batılılaşma (Askeri Okullar ve Münevver)

Patrona Halil ayaklanması, kuşkusuz yalnız Sadrazam İbrahim Paşa'nın cesedinin parça parça edilmesiyle de sınırlı kalmamıştır, bilindiği gibi.

Bu çapulcuları ayaklandıran elebaşı ulema Ayasofya vaizi İspirzade Ahmed Efendi'nin, küstah bir dille, yüzüne karşı, *"Padişahım, siz saltanattan çekilmedikçe bu kıyamın dağılması muhaldir (olanaksızdır)."* demesi üzerine, Sultan III. Ahmed de hemen o gün saltanatattan çakilmiştir. canına dokunulmamasını dileyerek.

İlginçtir, darbe henüz sonuçlanmamış, çapulcular Sarayın

önünde hâlâ *"Şeriat İsteriz!"* diye bağırırlarken daha, ulema iktidara bir an önce el koyabilmek için atamalara başlamış ve *Divane meşreb* (deli) *İbrahim Efendi* adında bir medrese hocasını İstanbul kadılığına, ayaklanmayı planlayan ulemanın elebaşılarından İstanbul kadısı *Zülalî Hasan Efendi*'yi Anadolu Kazaskerliğine, *Mirzazade Şeyh Mehmed Efendi*'yi, sürgüne gönderdikleri Yenişehirli Abdullah efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirmişlerdir bir oldubittiyle.

İstanbul'un yeni kadısı *Divane meşreb ibrahim Efendi*'nin yaptığı ilk iş de, Sadâbâd'daki, Kağıthane ve Alibey derelerinin iki yanına yapılmış konak ve kasrların yakılması için çevresindeki mollaları kışkırtmak olmuştur.

Sultan I. Mahmud'un *"Hıristiyan alemine karşı rezil oluruz"* gerekçesiyle yakılmasına izin vermeyip tellal çıkararak, *"Sadâbâd'da köşkü olanlar bilsinler ve de bugünden beru üç gün içinde köşklerini kendileri söküp, yıksınlar!"* diye bağırtması üzerine de, bu kez çapulcu takımı köşk sahiplerinden daha önce davranarak, yüzelliyi aşkın konak ve köşkü bir anda yerle bir ederek yağmalamışlar, yetişmiş ağaçları bile köklerinden sökerek bütün bahçeleri tarumar etmişlerdir. Sanki, darbenin asıl amacı da budur. İslami yaşam biçimiyle hiç uyuşmayan bu yeni yaşam biçimini, gelişip yaygınlaşmasına fırsat vermeden ortadan kaldırmaktır.

Çünkü ilginçtir, Sultan III. Ahmed'in belki tahtını kurtarırım düşüncesiyle Sadrazam İbrahim Paşa'yı ve iki damadını boğdurup çapulcuların önüne attırmasının dışında, başka bir cinayet de işlenmemiştir bu ayaklanmada. Eski yöneticileri birtakım adalara sürgün etmekle yetinmiştir ulema. Sanki gerçekten de, asıl hedef Sadâbâd, dolayısıyla Batılı Yaşam biçimidir.

Nitekim, Ahmet Refik de, bu olayı anlatırken, *"O gün İstanbul'da Batı sanatı adına yapılan bütün binalar çatır çatır yıkılmaya, yıllardan beri yağma ve ganimetten yoksun kalanlar tarafından kuru tahtaları bile kapışılmaya başlandı. Hocaların Batı uygarlığına karşı bu düşmanlıklarından Padişah bile korktu"* diye yazmaktadır. (Age. 165)

Demek toplumsal yaşamda herhangi bir etkisi henüz söz konusu dahi değil ki, Batı adına ne varsa, her şeyin yerle bir edildiği o gün İbrahim Mütefrrika'nın basımevi akla bile gelmemiştir galiba. Ayrıca, bir köşeye sıkışmış küçük bir atölye olsa gerek ki, Patrona Halil ayaklanmasına kadar geçen iki yıl içinde de ancak 6 kitapçık basılabilmiştir zaten.

Özetlersek, ta 1582 yılında, III. Murad'ın sevgili oğlu Şehzade Mehmed (Sultan III. Mehmed) için tam 50 yük gümüş akçe harcatarak yaptırdığı, Osmanlı tarihinde o güne dek bir eşi daha görülmemiş, iki ay süren sünnet düğününde, konuğu yabancı hükümdarları İstanbul'da iyi ağırladıkları için, *"Ne dilerseniz dileyin benden!"* demesini fırsat bilip, devşirme Hıristiyan çocuklarının yanı sıra artık Müslüman çocuklarının da alınmasını sağlayarak Kapıkulu ocaklarının yozlaştırılmasını ustaca başlatıp, XVII. yy. ortalarında da çocuk sultan Avcı IV. Mehmed döneminde önce devişrme usulünü toptan kaldırtıp, ardından 1665'te de Acemi Oğlanlar Ocağı ile Enderun Okulu'nu toptan kapattırarak Yeniçeri Ocağı'nı kökten bir yapısal değişime uğratıp tam anlamıyla kontrol altına almayı başaran ulema, XVIII.yy. daha başında, bu kez hiç beklemedikleri yeni bir düşmanla karşılaşmışlardır, görüldüğü gibi. Enderun okulundan yetişmiş rakiplerden artık kurtulduk diye sevinirlerken, bu kez de karşılarına Katolik kilisesinin bağnazlığından (şerrinden) kaçıp, Osmanlıya sığınmış Batılı aydınlar çıkmıştır birden.

Fakat ilginçtir, Prof. Berkes'in sözünü ettiği, bu yeni akımın öncüleri sayabileceğimiz, *XIV Louis'nin 1715 Martında Protestanlığı Fransa'da kesinlikle yasaklaması üzerine ülke dışına kaçan Huguenot'lardan bir kısmının da Osmanlı ülkesine sığındığından* ve *De Rochefort* adında bir Huguenot subayının Sultana sunduğu *"Bab-ı Âli Hizmetinde bir Fen Kıtası kurulması Üzerine Tasarı"* adlı rapordan, ola ki herhangi bir yankı uyandırmadığı için, o tarihte tutulmuş vekayınamelerde de hiç bahsedilmemektedir.

Nitekim, Dr. Adnan Adıvar da *"Osmanlı Türklerinde İlim"* adlı kitabında, *Hammer*'in dolaylı bir biçimde sözünü ettiğini

belirttiği bu *De Rochefort* için, *"Bu zatın kim olduğunu tespit etmeğe muvaffak olamadım, ansiklopedilerde, terceme-i hal kitaplarında bu isme ve bu tarihe uygun ve tanınmış bir isim yoktur"* demektedir.

Ancak, yukarda andığımız *"Lâle Devri"* adlı kitabında, *"İsyana Yeniçerilerin de iştirak etmeleri için mühim sebepler yok değildi. İbrahim Paşa Nizam-ı Cedid askeri yetiştirmeye başlamıştı.* (s. 115) derken, bir dipnotla da, tam o tarihlerde, 1716-1719 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş Fransız Büyükelçisi *Marquis de Bonnac*'ın "Sefaretname"adlı anılarını kaynak olarak göstermesine bakılırsa, Ahmet Refik'in de *De Rochefort*'a bir göndermede bulunduğundan kuşku duyulmasa gerektir galiba.

Üstelik, *Huguenot*'ların Osmanlı ülkesine gelip sığınmaları daha sonraki yıllarda da sürmüştür. Örneğin, 1729'da Avusturyalıların elinden kurtulur kurtulmaz öcünü almak için Osmanlılara sığınan *Kont Bonneval* da Huguenot'larla yakından ilgilenmiştir, Prof. Berkes'in belirlemelerine göre. *"Büyük bir olasılıkla kendisi de Fransa'dan kaçmış bir Huguenot olan Sicilya devletinin İstanbul temsilcisi Chenier'in 1745'te Avusturya elçisine gönderdiği bir raporda, Kont Bonneval'ın, Rochefort'un 27 yıl önce yazdığı bu raporun içeriğini ayrıntılarına varıncaya dek bildiği belirtilmektedir."* Hammer de, zaten bu raporu kaynak olarak kullanmaktadır. 1762'de İstanbul'da doğmuş ünlü Fransız şair *André Chénier* de, gene büyük bir olasılıkla, bu Chénier'nin torunu veya yeğeni bir Huguenot olsa gerektir. (Age, s. 552)

Tarihimize *Humbaracı Ahmed Paşa* adıyla geçmiş olan *Kont Bonneval*, XIV. Louis döneminde Fransız ordusunda subay iken, 1706'da, 31 yaşında ülkesinden kaçmak zorunda kalmış ve Avusturya'ya sığınmıştır.

Avusturya ordusunun Fransa ve Osmanlılarla yaptığı savaşlarda birçok önemli başarı da kazanmış olmasına karşın, tam 22 yıl sonra Prens Öjen ile arası açılınca bu kez de Avusturya'dan ayrılmak zorunda kalmış ve 1729'da, 54 yaşındayken, Avustur-

yalılara karşı savaşıp ölümü alabilmek için Müslümanlığı kabul edip, adının değiştirilmesine bile razı olmuştur.

Ne var ki, tam İstanbul'a geleceği günlerde ulemanın gemi iyice azıya almış olması ve ardından Patrona Halil olayının patlak vermesi yüzünden, bir süre de Gümülcine'de kalmasına gerek duyulmuş ve ancak bir yıl sona, Patrona Halil'le arkadaşları bütünüyle temizlenip düzen yeniden sağlanınca, yeni bir *Humbaracı Ocağı* kurma göreviyle, kendisine *beylerbeyi* sanı verilerek İstanbul'a çağrılmıştır.

Nitekim, Prof. Berkes de, Bostancı Ocağı'ndan seçilmiş 300 gence Haydarpaşa sahrasında Avrupa usulü askerlik eğitimi verilmeye başlanılmasının Yeniçerilerin kışkırtılmasında önemli bir rol oynadığı kanısında olduğunu belirterek, *"Bu ayaklanma üzerine talimlere de derhal son verilmiştir."* diye yazmaktadır. (Age, s. 66) Yani, gelmeden önce adını değiştirip Müslümanlığa da geçmiş olsa, o günlerde, bir Hıristiyan ülke ordusunda yetişmiş eski bir generalin Saray'a çağrılmasının ne gibi olaylara yol açacağını kestirmek, öyle pek de zor olmasa gerektir doğrusu.

Kont Bonneval'in, veya Müslüman adıyla Humbaracı Ahmed Paşa'nın, İstanbul'a yeni bir askeri birlik oluşturmak üzere, özel bir anlaşmayla çağrıldığı da kuşkusuz olsa gerek ki, daha gelirken yanında Bosnalılardan seçtiği bir grup humbaracı askeri de getirmiştir, kimi tarihçilerin belirttiklerine göre. Ola ki, bu gizli anlaşmayı da 1729-1731 yılların arasında Bosna ve Rumeli valisi olan *Topal Osman Paşa* yapmıştır ve 1731 yılı Eylülünde Sadrazamlığa atandığında onları da beraberinde İstanbul'a getirmiştir, Sultanın olurunu alıp. *"Bu iş için, kendisi gibi Müslümanlığa geçmiş üç Fransız subayı ile Fransız hükümeti tarafından gönderilen iki topçu subayını da yanına vermiştir."* (Berkes, age,s.66)

İlginçtir, Patrona Halil olayıyla Yeniçeri Ocağı'nın artık ulemanın elinde tam anlamıyla bir taşeron kuruluş haline döndüğünün farkına varan Saray (Sultan I.Mahmud), bir yandan Osmanlıya sığınmış yabancı subaylardan da yararlanarak kapıkullarına seçenek oluşturacak yeni bir orduyu tez elden kurabilmek için

çırpınırken, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre, (c.4,k.1.s.325), öte yandan da ordunun segban ve sipahiler bölümünü yeniden düzenleyerek eski gücüne kavuşturabilmenin yollarını aramaya başlamışlar ve 1732 yılı başlarında timar sistemiyle ilgili yeni bir ferman da çıkarmışlardır. Ancak ne yazık ki, tarihçilerimiz, bu fermanla getirilmek istenilen yenilikler hakkında fazla da bir bilgi vermemektedirler.

Görüldüğü gibi, *Kont Bonneval,* Osmanlılar tarafından özel olarak İstanbul'a çağrılan ve Saraya alınarak orduda görevlendirilen ilk Avrupalı keferedir galiba.

Üstelik gerçekten de, gelir gelmez hemen eğitime başlamış ve üç yıl gibi kısa bir süre içinde Üsküdar'da, Ayazma Sarayı'nda her biri yüz er ile 22 subay ve erbaş olmak üzere 122 kişiden oluşan 3 bölüklü yeni bir topçu (humbaracı) birliği kurmayı başarmıştır.

Ancak, *Kont Bonneval'ın* Humbaracı Ahmed Paşa adıyla Osmanlılara yaptığı hizmet, gördüğümüz kadarıyla Avrupa usulüne göre eğitilmiş yeni bir *Humbaracı Ocağı* oluşturmakla da kalmamıştır yalnız.

"Bosna'dan getirdiği humbaracılarla birlikte Bostancı Ocağı'ndan seçtiği askerleri eğitirek yeni bir Humbaracı kıtası oluşturur ve 1733 yılında Üsküdar'da yeni bir humbaracı kışlası yaptırırken,fen ve tatbikat okulunu da açmıştır." (Prof. Berkes, a.g.e., s. 67)

Bilindiği gibi, Yeniçeri Ocaklarına asker ve subay yetiştiren tek okul Acemi Oğlanlar Ocağı ile Enderun'un daha 1600'lü yılların ortalarında, çocuk sultan IV. Mehmed döneminde, ulemanın kışkırtması ve çevirdiği dolaplar yüzünden kapıtlmasıyla Osmanlı ordusu da çaresiz bütünüyle alaylı yöneticilere kalmış olsa gerektir giderek.

Bu nedenle bizce de hiç kuşku yok ki, *Kont Bonneval'ın* Osmanlılara yaptığı en büyük hizmet, bu gerçeğin farkına varıp, İmparatorluğun içinde bulunduğu soruların artık Avrupadan sağlanacak birkaç subayla kapıkulu ocaklarında bazı yenilikler yaparak değil, ancak askeri okullar açıp, hızla yetiştirilecek subay-

larla yepyeni bir ordu kurarak aşılabileceği gerçeğine Sarayı da inandırmış olmasıdır.

Gerçi, tarihçilerin verdiği bilgilere göre, bu okulun ömrü galiba pek de uzun sürmemiştir. Çünkü, Mora'lı Topal Osman Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirilen, aşk uğruna İstanbul'a gelmiş Venedik'li bir doktorun oğlu Hekimoğlu Ali Paşa döneminde de Saraydan gerekli desteği görmüş olmasına karşın, Kont Bonneval 1736'lardan itibaren gözden düşmüş, hatta Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa tarafından 1738'de Kastamonu'ya sürgün bile edilmiştir.

Nitekim, Prof. Uzunçarşılı da bu konuda; *"Uzak görür bir hükümdar olan I. Mahmud, savaşlardaki başarısızlığın nedenini anlayarak, Avrupa orduları tarzında bir ordu kurulmasına kesinlikle zorunluluk bulunduğuna karar verip, işe önce humbaracı ocağının kurulması ile başlamış ise de, isyandan (ulemanın gene ayaklanmasından) korktuğu için asıl iyileştirilmesi gereken kapıkulu ocaklarına ve özellikle de yeniçeri ocağına dokunamamıştır."* (a.g.e., c-4, k-1, s. 325) diye yazmaktadır.

Fakat, I. Mahmud'un ardından tahta çıkan Sultan III. Osman döneminde, hiç beklenilmedik ilginç bir gelişme daha olmuş, Katolik kilisesinin şerrinden kaçıp Osmanlıya sığınan keferelerden sonra, bu kez de Fransa hükümeti Osmanlı ordusuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Rusların Osmanlıyı yenip Karadeniz'e egemen olmaları Fransa'nın çıkarlarına ters düşmektedir. Bu nedenle, böyle bir olasılığa karşı en ciddi önlem olarak Osmanlı ordusunun güçlendirilmesine karar verilmiş ve bu amaçla da, İstanbul elçisi, Fransa kralı XV. Louis adına Osmanlı yöneticileriyle bir ön görüşme yapmak üzere görevlendirilmiştir. Ancak, böyle bir yardımın Osmanlılarca onur sorunu yapılıp şiddetle reddedileceği anlaşılınca da, bu kez ordu hakkında bilgi toplamak üzere *Baron de Tott* adında bir asker özel olarak İstanbul'a gönderilemiştir.

Örneğin, *Prof. Uzunçarşılı* da, her he kadar metnin içinde *"zaten nicedir İstanbul'da, elçilikte görevli olarak bulunan, hem asker hem diplomat Baron de Tott'un, Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamakla görevlendirildiği"* ni öne sürmekte ise

de, aynı metnin altında verdiği bir dipnotunda, *"Siyasal nedenlerle Fransa'ya sığınarak Fransız ordusunda görev almış soylu bir Macar subayının oğlu olarak Fransa'da doğan Baron de Tott'un, Fransa kralı XV. Louis'nin buyruğuyla, yeni atanan elçi Vergennes ile birlikte, 1755 yılında, Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamakla görevlendirilerek özel olarak gönderildiğini"* yazmaktadır. (Osmanlı Tarihi, c-4, k-1, s. 479 dipnot ve 480)

Ne ki, *Prof Mümtaz Turhan* da, *söz konusu yıllarda Fransa'nın Osmanlı sefiri olan de Vergennes'nin de damadı, Macar soylularından Baron de Tott adındaki bu zat Türkçe öğrenmek maksadiyle İstanbul'a gelmiştir* diyerek, Baron'un zaten nicedir İstanbul'da bulunduğu görüşünü dolaylı bir biçimde de olsa savunmuyor değildir doğrusu. (Prof. Mümtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, Devlet Kitapları, İstanbul 1969. s. 202)

Ancak, ister görevli olarak gönderilsin, ister dil öğrenmek amacıyla gelmiş olsun, gene Prof. Uzunçarşılı'nın aynı dipnotunda verdiği bilgiye göre, Baron de Tott İstanbul'da 1767'ye kadar tam on küsur yıl kalmıştır. 1767'de de, Fransa'ya geri çağırılmamış, Kırım'a gönderilmiştir bu kez de.

Bilindiği gibi, *Baron de Tott*'un da anılarında *"asabi, zayıf karakterli, son derece meraklı, kuşkucu"* biri olarak tanımladığı III. Osman'ın saltanatı uzun sürmemiş, 1756 yılında ölünce, yerine III. Mustafa tahta çıkmıştır. Aynı yıl, Fransa ile Avusturya'nın bir antlaşma imzalaması üzerine Saksonya'ya saldırarak yedi yıl sürecek bir savaşı başlatmış olan Prusya kralı II. Friedrich, Rusya'nın da savaşa katılmasıyla iyice zor duruma düşünce, Osmanlıların da Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşa katılmalarını sağlayabilmek için bir antlaşma yapma yollarını aramaya başlamış ve bu amaçla İstanbul'a özel elçiler göndermiştir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı ordusunun durumuyla artık yalnız Fransa değil, Prusyalılar da yakından ilgilenmektedirler.

Ama ne var ki, 1756 yılında sadaret mührünü almış olan *Sadrazam Koca Ragıp Paşa* hem barışçı, hem de gerçekçi biridir. *Ahmet Cevdet Paşa*'nın *Tarih-i Cevdet*'de belirttiği gibi, *"Gerek doğu, gerek Rumeli seferlerinde bizzat bulunup yapılan işlerin*

esasını bildiğinden altı yıllık sadareti süresince sulh yolunu tutmuş ve harpten kaçınmış"tır. Prusya kralı II. Friedrich'in antlaşma önerisini de hemen çevirmemiş, sürekli umud vererek, sadareti süresince oyalamıştır onları. Hatta, Prusyalılarla bir an önce antlaşma imzalanarak Ruslara karşı savaşa girilmesinden yana olan *Sultan III. Mustafa, "Eğer garez (düşündüğün şey) akçe ise, Edirnekapı'dan Rusçuk'a kadar iki geçeli altın dizerim.* diye öfkeyle karşı çıkınca da, kendisine, *"Aman sultanım...Devleti aliyyeniz yapmış olduğu savaşlarla, nasıl bir arslan olduğunu bütün düşmanlarına göstermiştir. Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış olup, şayet savaş esnasında düşman bu halini anlarsa durumumuz müşkil olur Askere bir nizam verildikten sonra bu iş düşünülse gerektir."* diyerek oyalamıştır onu da. (Tarih- Cevdet, c-I, 115)

İlginçtir, Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın ölmesiyle, Yedi Yıl Savaşı'nın sona ermesi de, 1763 yılında hemen hemen aynı günlerde olmuştur. Ve Prusya kralı II. Friedrich, Avrupanın o dönemdeki en büyük devletleri olan Fransa, Avusturya ve Rusya karşısında tek başına kalmasına karşın, büyük bir utku ile çıkmıştır o savaştan.

Sultan III. Mustafa ise, başlarda da değindiğimiz gibi, *İlm-i nücum*'a çok düşkündür ve falcılara baktırmadan hiçbir işe karar vermemektedir. Nitekim, Prusya kralının Avrupa'nın üç büyük devletine karşı verdiği bu savaştan yengi ile çıkmasını da falcılarının (müneccimlerinin) becerisine yorduğu içindir ki, Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın ölümünün hemen ardında Saray tarihçisi *Resmi Ahmed Efendi*'yi Prusya'nın başkenti Berlin'e elçi göndererek, Kraldan, Rusya'ya açacağı savaşta yol göstermeleri için müneccimlerinin en ünlülerinden üçünü, kendisine bir süre için ödünç vermesini istemiştir.

Üstelik, 1750'lerin başında, Rusların Karadeniz'e inmesini çıkarlarına aykırı buldukları için Osmanlı ordusunu güçlendirmeyi düşünen, bu amaçla Baron de Tott'u İstanbul'a özel olarak gönderen Fransızlar da, ilginçtir daha 1756'dan itibaren birden politika değiştirerek, artık bir Rus Osmanlı savaşı çıkarmaları

için Osmanlı yöneticilerini sürekli kışkırtmaya başlamışlardır sanki. Baron de Tott'un 1767'de Paris'e geri çağrılmak yerine Kırım'a gönderilmesi de, doğrusu oldukça ilgi çekicidir.

1755'de Osmanlı ordusunu Rusya'ya karşı güçlendirmek için güya yardım önerilerinde bulunduğu halde, 1756'da birden Prusya ile olan antlaşmasını bozup, Osmanlı'nın iki ezeli düşmanı Avusturya ve Rusya ile antlaşma imzalamasından dolayı Fransa'ya galiba artık pek de güvenmeyen Sultan III. Mustafa, Rusya'ya karşı savaş açılmasından yanadır zaten nicedir. Bu nedenle, Kral II. Friedrich'in müneccim yerine *"nasihat"* göndermiş olmasının da öfkesiyle, ola ki kendi müneccimlerinin falına uyarak, 1768'de patlak veren Kırım olaylarını fırsat bilip, karşı çıkan sadrazamları da değiştirmek pahasına, Rusya'ya acele savaş açılmasına karar verdirtmiştir.

Rusların sanki birilerini kovalıyormuş gibi 1768'de durup dururken Osmanlı sınırlarını aşıp Müslümanları da öldürerek Kırım'da olay yaratmaları ile Fransızların İstanbul'da görevli elemanları Baron de Tott'u gene durup dururken 1767'de Kırım'a göndermiş olamaları arasında gerçekten hiç bir ilişki yok mudur acaba?

Çünkü ilginçtir, savaşın daha yılı dolmuş dolmamışken, Fransızlarca tasarlandığı şekilde istenilen sonuçlar alınmaya başlanılmıştır sanki. Örneğin, orudunun ilk günden ardı ardına aldığı yenilgiler yüzünden Osmanlılar çaresiz kalıp gene Fransızlardan yardım istemiş olsalar gerek ki, savaşın daha birinci yılında, 1769'da *Baron de Tott*, bu kez üstelik Sarayın davetiyle, Sultan III. Mustafa'nın askeri danışmanı olarak İstanbul'a gelmiştir. *"Fransa'dan, yeni bir ordunun bir an önce kurulabilmesi için başka uzmanlar da istenilmiştir" "Fransa'dan istenilen topçular, Obert adında bir topçu çavuşunun yönetiminde İstanbul'a gelerek 1773'de işe başlamışlardır"*

Baron de Tott da, tıpkı Kont Bonneval gibi, gelir gelmez, ilk iş olarak bir yandan yeni bir topçu birliğinin oluşturulmasına çalışırken, öte yandan da bir dersane (okul) açılması için girişimlere başlamıştır hemen.

Ancak, Kont Bonneval'ın gelir gelmez Müslüman olup adını değiştirmesine karşılık, *General Baron de François Tott* Saray'da tam 17 yıl görev yaptığı halde ne Müslümanlığa geçimiş, ne de adını değiştirmiştir. Üstelik, Sultan III. Mustafa'nın 1774 yılı başlarında ölmesinden sonra da, tahta çıkan I. Abdülhamit'in danışmanı olarak göreve devam etmiştir. 1786 yılında Fransa'ya dönmüş, 1793'te de ülkesi Macaristan'da ölmüştür. Galiba salt bu bilgiler bile, General Tott'un Osmanlı Sarayına Fransa hükümeti tarafından görevlendirilerek gönderilmiş olduğunu kanıtlamaya yetse gerektir.

Ama ne yazık ki, tam 40 yıl önce, 1733'lerde *Kont Bonneval*'ın kurdurduğu Üsküdar'daki yeni *humbaracı ocağı* ile *"Hendesehane"*den demek ortada pek de bir şey kalmamış ki, *Baron de Tott* da bu kez Kağıthane'de yeni bir topçu birliği oluşturabilmek için eğitimleri başlatmış, Haliç'te Hasköy dolaylarında yeni bir top dökümhanesi kurdurtmuş ve anılarında verdiği bilgilere göre de 1773'te, gene Haliç'te tersanedeki küçücük bir odada, kurulacak yeni ordunun gereksineceği teknik subayları yetiştirmek amacıyla *"Riyaziye Mektebi"* adıyla bir dershane açmıştır.

Doç. Kemal Beydilli'nin *"İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risalesi"* adlı yazısında belirtildiğine göre de, *"o sıralarda Fransa'dan getirtilmiş olan mühendislerden La Fitti-Clave ve Monnier"* bu dershanede ders vermiştir. Prof. Uzunçarşılı da, *"aslen İngiliz olan Kampel Mustafa ile Türkiye'ye o yıllarda gelen Kermorvan adında bir Fransızın"* da bu dershanede ders verdiklerini belirtmektedir.

Baron de Tott, anılarında: *"Bonneval'ın Hendesehane'sinden yetişmiş, hayatta olan bazı kişilerin, kendisinin de yeni bir okul açmasına karşı geldiklerini"* yazmaktadır, yani Bonneval'ın *"Hendesehane"* adında bir dershane açtığını bilmektedir.

Ayrıca, Prof. Berkes de, *Mehmed Esat* beyin *"Mir'ât-ı Mühendishane-i Berrî-i Hümayun"* adlı kitabını kaynak göstererek, Baron de Tott'un İstanbul'a geldiği yıllarda, Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın da *"Hendesehane'yi yeniden açmak için eski öğ-*

rencileri ve onların oğullarını toplatarak Sütlüce yakınlarında Karaağaç'ta gizlice okuttuğunun söylenildiğini" yazmaktadır. (Age,s. 68)

Yani, Baron de Tott'un açtığı dershaneye *"Hendesehane"* dememesi de, büyük bir olasılıkla Bonneval'ın öğrencilerine karşı gösterdiği tepki yüzünden olsa gerek ki, 1776'da, I. Abdülhamit döneminde yapılan yeni bir düzenleme ile dershane okul haline dönüştürülürken, adı da kimi kaynaklara göre *"Hendese Odası"*, kimi kaynaklara göre *"Mühendishane"*, kimi kaynaklara göre de *"Tershane Mühendishanesi"* olmuş, daha sonra da okula *"Mühendishane-i Bahri-i Hümayun"* (Deniz Kuvvetleri Mühendislik Okulu) adı verilmiştir.

Görüldüğü gibi Sultan I. Abdülhamid döneminde de, gerek yeni bir topçu birliği oluşturmak için Fransa'dan getirtilen subay ve uzmanlarla Kağıthane'de yoğun bir biçimde sürdürülen eğitim çalışmaları, gerek kurulacak orduya çağdaş subaylar yetiştirmek amaycıyla açılan okulun geliştirilmesi girişimleri, 1781 yılında Sadrazam Karavezir Seyyid Mehmed Paşa'nın henüz 45 yaşındayken veremden ölmesi üzerine yerine gelen yeteneksiz sadrazamların bazı Fransız uzmanları kaçırmaları yüzünden, her ne kadar bir ara tavsar gibi olmuşsa da 1782'de Sadrazamlığa gelen Halil Hamid Paşa döneminde yeniden hızlanmıştır.

Örneğin, göreve gelir gelmez *"Mühendishane"*nin *(Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun'*un) geliştirilmesi için Fransa hükümetine başvurarak yeni uzmanlar isteyen Sadrazam Halil Hamid Paşa, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre, *tam o günlerde İstanbul'a gelen ve Müslümanlığı kabul ederek Mehmed adını alan Prusyalı bir istihkam mühendisini, maaşını kendi gelirinden vererek okulda görevlendirmiştir*

Gene Prof. Uzunçarşılı, yukarda andığımız yazısında Doç. Kemal Beydilli'nin adını *"La Fitti-Clave"* şeklinde verdiği, *De Laffite Clave ile Monnier adlı istihkam subaylarını da Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın getirterek. 29 Ekim 1784'ten itibaren, Mühedishane-i Bahr-i Hümayun'da oluşturduğu ayrı bir istihkam bölümünde dersler verdirttiğini* belirtmektedir.

Nitekim bu istihkam subayları öncelikle İstanbul'un surlarını inceleyip durumu hakkında raporlar sunmuşlar ve ardından İstanbul boğazının savunulması konusunda projeler hazırlamışlardır.

Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın asıl amacı, bir an önce, donanma için mühendis yetiştirecek bu okulun yanında, kara ordusu için istihkam subayı yetiştirecek bir ikinci okulu daha açmaktır. Ama ne var ki, Sadrazamın bu girişimlerinden dehşetli rahatsız olan çevreler, derhal cadı kazanlarını kaynatıp, Halil Hamid Paşa'nın Şehzade III. Selim'i tahta çıkarmak için hazırlıklar yaptığı dedikodularıyla Sultanı kışkırtarak, 1785'te görevden alınıp başının vurdurtulmasını sağlamışlardır. Yerine getirilen Şahin Ali Paşa ise, tarihçilerin yazdıklarına göre, Gürcü asıllı bir köle olup, okuma yazma bilmeyen cahil biridir. Zaten sadrazamlığı da 9 ay sürmüş, ancak I. Abdülhamit, yerine gene Gürcü bir köleyi, Koca Yusuf Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir.

Baron de Tott'un, tam 31 yıl sonra, 1786'da İstanbul'dan temelli ayrılmasında, galiba hiç kuşu yok ki, okuma yazması bile olmayan bu cahil sadrazamlar asıl rolü oynamışlardır mutlaka. Çünkü, Halil Hamid Paşa'nın 1784'lerde tasarladığı kara istihkam mühendisliği okulu, *"Mühendishane-i Berri-i Hümayun"* (Kara Kuvvetleri Mühendislik Okulu) da ancak 9 yıl sonra, 1794'te, III. Selim döneminde açılabilmiştir.

Bilindiği gibi, bir cihangir olarak doğduğuna yalnız III. Selim'in kendisi değil, daha çocukluğundan beri halk da inandırılmıştır. Çünkü, denilenlere göre, müneccimlerce hesaplanan bir eşref saatte ana rahmine düşmüştür, zaten burcu da *"Hazreti Ali'nin burcu"*dur. Sultan olur olmaz, İmparatorluğun üstüne yüzyıldır çökmüş felaketler bulutu derhal dağılacak ve ardı adına yapılacak fetihlerle halk yeniden refaha kavuşacaktır. *"İşte bu nedenle, III. Selim'in tahta çıkışı İmparatorluğun bir başından öbür başına sevinçle karşılanmıştır."*

Ne var ki, iki ezeli düşman Rusya ve Avusturya ile iki yıldır süren ve ardı ardına alınan yenilgiler yüzüden Sultan I. Abdülhamid'in de felç geçirip ölmesine neden olan savaşta, III. Selim

tahta çıktıktan sonra, güya Kırım'ın geri alınması için saldırıya geçilmiş, ama geri almak şöyle dursun, hiçbir başarı elde edilemediği Balkanların da neredeyse yarısı yitirilmiştir.

Genç Sultan, başarısızlıkları salt sadrazamların beceriksizliklerine yorduğu için, her kalenin yitirilişinden sonra sadrazam değiştirmiş, öyle ki *"bir defasında istihareye yatarak, bir defasından da kura çekerek sadrazam atamış"* (Prof. Berkes, age, s. 114) olduğu halde gene de hiçbir olumlu sonuç alamamıştır. Bu nedenle, bu savaşın asıl kötü sonucu, *"Sultan III Selim'in bir cihangir padişah olacağı yolundaki efsanenin iflası olmuştur."*, Prof. Enver Ziya Karal'ın deyimiyle. (Osmanlı Tarihi, c-5, s. 21)

Bilindiği gibi, amcası I. Abdülhamid'in *"Özi kalesinin de Rusların eline geçtiği haberini okurken duyduğu derin acı yüzünden felç geçirip ölmesi"* üzerine 28 Mart 1789'da tahta çıkan III. Selim, bir yandan Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya, sadece Özi kalesiyle de yetinilmeyip 1784'de Ruslara kaptırılan Kırım'ın da derhal alınması buyruğunu verirken, öte yandan da, daha saltanatının kırkı çıkmış çımamışken *"1789 yılı Mayıs ayı başlarında, bir cuma günü öğle namazını meşveret erbabı ile birlikte kıldıktan sonra Sultan kasrının Revan odasında, döneminin ileri gelen uleması, veziri, hacısı, hocası, ocak ağaları, kapıcılar kethüdası vesair ile bir Meşveret Meclisi toplamıştır"* İmparatorluğun içinde bulunduğu durumu görüşmek üzere.

Artık başka çare kalmadığı için, bu iki ezeli düşmanla 9 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması'nı imzaladıktan sonra da, kimi tarihçilere göre *zamanın 200'e yakın ileri gelen "önemli" kişisinden, bu konuda bir layiha hazırlamasını istemiştir*

Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nu III. Selim dönemide, Prof. Berkes'in dediği gibi, *"Fransız ihtilali"* kurtarmıştır aslında. Ruslarla Avusturyalılar, Osmanlıları neredeyse bütünüyle Avrupa'dan çıkarıp atmak üzerelerken, Fransız devrimi Avrupa'daki bütün krallıkları can derdine düşürdüğünden, İngiltere'nin devreye girmesiyle, istemeden Osmanlılarla 1792'de bir antlaşma imzalayarak sorunu ertelemişlerdir.

Fransız Devrimi, hiç kuşku yok ki, Osmanlı ordusu ile ilgili

Krallık döncmindeki projeleri de rafa kaldırtmış olduğu için, Sultan I. Abdülhamid'in son yıllarında, taht korkusu yüzünden zaten yavaş yavaş tavsatılmağa başanılmış olan reform girişimlerini de, hiç olmazsa yeni uzmanlar gönderilmesi açısından büyük bir kesintiye uğratmıştır mutlaka.

Nitekim, Prof. Karal'dan öğrendiğimize göre, bu gerçeğin farkına varan, Fransız ordusunda henüz ünsüz genç bir subay olan *Napolyon Bonapart* da, Devrim yönetimine; *"Rusya İmparatoriçesi'nin Rusya-Avusturya dostluk bağlarını kuvvetlendirdiği bir devirde, Türkiye'nin askerlik bakımından hatırı sayılır bir hale gelmesi için, Fransa'nın elinden gelen herşeyi yapması kendi çıkarınadır. Bu devletin kahraman, fakat harp sanatının prensiplerinden anlamayan pek çok milis askeri vardır. Topçuluk, Türkiye'de henüz çocukluk devresindedir. Bugün orada bu alanda çalışan birkaç subayımız vardır. Fakat, olumlu bir sonuç alabilmek için bunlar, ne sayı, ne de bilgi bakımından yeterlidir"* diye bir dilekçe vererek, *"beş altı subay arkadaşı ile birlikte"* Osmanlı ordusunu eğitip güçlendirmek tutkusuyla İstanbul'a gitmek istediğini bildirmiştir. (Osmanlı Tarih, c-5, s. 25-26)

Gerçi, *Napolyon Bonapart* Osmanlı ordusunu eğitmek veya yeni bir ordu kurmak üzere İstanbul'a gelememiştir ama, gene aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, daha sonraki yıllarda da Sultan III. Selim'le sürekli iyi ilişkiler kurmak için çalışmış, örneğin *"Mısır seferine çıkarken bile, fırsat düştükçe onu hürmetle anmış, seferden sonra da özel mektuplar göndererek, ıslahatçı girişimlerini desteklediğini bildirip, gönlünü almıştır"*

Sultan III. Selim de, hem Fransa ile dostuğu Osmanlı İmparatorluğu için bir zorunluluk olarak görmektedir, hem de *"askerlik alanındaki bilgi ve başarılarından dolayı"* zaten hayrandır Napolyon Bonapart'a. Bu nedenle onun dostluk gösterilerine ilgisiz kalmak şöyle dursun, bundan büyük bir mutluluk da duymaktadır. Örneğin, Napolyon Bonapart imparatorluğunu ilan ettikten sonra İstanbul'a büyükelçi atadığı General Sebastiani ile armağan olarak bir de resmini gönderince kedisine, çok mem-

nun kalmış ve Sadrazam'ına; *"Bre benim vezirim...Sen bilmezsin, Avrupa'da dost dosta tasvir hediye eylemek mutena âdettir. Fransa İmparatoru'nun hediyelerinden mahzuz oldum Bana tasvirini göndermesi pek büyük dostluk ve samimiyet gösterisidir. Gayet haz eyledim.* diye yazmıştır.

Kuşkusuz, bu sıcak ilişkilerden yararlanılmamış da değildir. Örneğin, 1794'te bir yandan Mühendishane geliştirilir ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun adıyla yeni bir okul daha açılırken, öte yandan da, layihaların hemen hemen tamamında önerilen *Nizam-ı Cedid* adıyla yeni bir ordunun kurulacağı resmen açıklanmış ve bu amaçla Fransız Convention hükümetine 1793 ile 1795'te iki kez başvurularak öğretmen subay ve teknisyen gönderilmesi istenilmiştir.

Nitekim gönderilen bu Fransız subay ve teknisyenlerle, Osmanlı tarihinde ilk kez bir Hıristiyan dili, Fransızca, bu mühendislik okullarında yabancı dil olarak öğretilmeye başlanılmıştır. Ders kitapları da Fransızca'dan çevriltilmektedir. Bu uzman subay ve teknisyenler, eğitimin dört yıl olduğu bu okulların üçüncü dördüncü sınıflarından askeri tarih dersinin dışında, topografya, trigonometri, balistik, istihkâm, astronomi ve yüksek matematik gibi dersler de okutmaktadırlar.

Nizam- Cedit ordusunun kuruluş öyküsü ise daha da *firaklı*dır. Ulemanın ve Yeniçerilerin karşı çıkmalarından korkulup çekinildiği için, sanki sarayların korunmasıyla ilgili, Bostancı Ocakları'na bağlı *"Bostancı Tüfenkçisi Ocağı"* adıyla yeni bir ocak kuruluyormuş gibi gösterilerek başlatılmıştır çünkü. Hatta, Prof. Karal'ın verdiği bilgilere göre, Rusların Karadeniz donanmasıyla önce Boğazın girişinde Levent yakınlarından karaya asker çıkararak İstanbul'u kuşatmaya kalkışacaklarına dair duyumlar alındığı için, bu yeni birliğin ilk kışlasının da özellikle Levent çiftliğinde kurulduğu şeklinde dedikodular bile çıkarmışlardır, Nizam-ı Cedit ordusunu halka daha sevimli gösterebilmek amacıyla.

Ne var ki, hemen hemen bütün tarihçilerce iyi eğitim almış, iyi yetiştirilmiş, aydın, ilerici, yenilikçi bir kişi olarak tanımlan-

sa da, bütün Osmanlı aydınlarının kişiliğini belirleyen güçlü çelişki, III. Selim'in kişiliğinin de temel belirleyicisi olmuştur sonuçta. Yani, Prof. Berkes'in deyimiyle, *III. Selim de, tıpkı yenilikçi babası III. Mustafa gibi, aslında rüyalara, müneccimlere, üfürükçülere inanmaktadır ve bu nedenle farkına bile varmadan çevresini dervişler, şeyhler, müneccimlerle doldurmuş*tur.

Bu medreseli takımı ise, hiç kuşku yok ki, tıpkı *Kadızadeliler* gibi, İmparatorluğun içinde bulunduğu sorunların *şer'i şerife uygun yaşam biçiminin yitirilmesinden* kaynaklandığına yürekten inanmaktadırlar ve bu Batılılaşma grişimlerine şiddetle karşıdırlar doğal olarak. Nitekim, Nizam-ı Cedit ordusuna karşı halkı kışkırtırlarken de. tarihçilerin yazdıklarına göre, *"Askere setre pantalon giydirip imanına halen getiren, önlerine muallim diye Frenkleri* (Hıristiyanları) *koyan padişaha elbette Allah yardımını çok görür"* diyerek camilerde verdikleri vaazlarda bu inançlarını açık açık gözler önüne sermektedirler.

Ve ne yazık ki, ulemanın kışırttığı bu bir avuç yeniçeri yamağı, aralarından seçtikleri *Kabakçı Mustafa* adlı bir serserinin başkanlığında 14 Haziran 1807 günü, *"Nizam-ı Cedit'i istemezüz! Şeriat isterüz!..Müslüman olanlar bize katılsınlar!.."* diye bağıra bağıra artlarına topladıkları çapulcularla Sarayın önüne gelip, Sultan III. Selim'in *Nizam-ı Cedit'i kapattığına dair* bir hattı-ı hümayun yazmasını sağlayarak, Batılılaşma girişimlerini güya bir kez daha durdurmuşlardır.

Görüldüğü gibi, XVII.yy. da, devşirme Hıristiyan çocuklarından oluşmuş Kapıkulu Ocaklarına ve Enderunlu vüzeraya, ümeraya karşı iktidar kavgası verirken, büyük rüşvetlerle kiraladıkları silahlı ocaklıları ayaklandırıp, *"Şeriat İsteriz!"* diye bağırtarak bir dizi Saray içi darbe yapıp, yeniçeri ağası ile Enderunlu paşa kellesi kestire kestire, yeniçeri ocağını sonuçta tam anlamıyla bir çapulcular sürüsü zorba güç haline döndürmeyi ustaca başaran ulema, XVIII.yy. daha başında gerçekten de hiç beklemedikleri yeni bir durumla karşı karşıya gelmiştir.

Bir yandan ülkeye hızla, İslami yaşam biçiminin karşıtı yeni bir yaşam biçimi ithal edilmeye çalışılırken Batı'dan, bir yandan

da, sanki artık bütünüyle umut kesildiği için, birtakım Hıristiyan subaylara. Kapıkulu Ocakarına seçenek olarak yeni bir ordu kurdurtulmaya çalışılmaktadır sessiz sessiz...

Gerçekten de, İmparatorluğun içinde bulunduğu sorunlardan kurtuluşunun ancak ordunun güçlendirilmesiyle sağlanabileceğine inanan aydınlar, da artık Yeniçeri Ocağı'ndan hiç söz etmemektedirler sanki. Öyle ki, Prof. Enver Ziya Karal, XVIII.yy. ortalarında tam 16 yıl sultanlık yapan *Padişah III. Mustafa*'nın da, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli yenilmesinin ve gerilemesinin asıl nedeni olan, örgütleri bozulmuş bu yeniçeri ordusunun, artık bir düzene sokulabileceğine inanmadığını oğlu III Selim'e de söylediğini"* yazmaktadırlar. (Age, s. 57) Gene Prof. Karal, *Sultan III. Selim*'in *Nizam-ı Cedit*'le asıl yapmak istediği şeyin de, *"Yeniçerileri kaldırmak ve ulemanın nüfuzunu kırmak"* olduğunu belirtmektedir. (Age, s. 61)

Prof. Mümtaz Turhan da, *"Lâle Devrinden Tanzimat'a kadar olan bir asırlık zaman zarfında garplılaşma faaliyetleri, bariz bir şekilde ordunun yenileştirilmesi mevzuu etrafında toplanır." "Zamanın devlet adamları, müceddıdleri (yenilikçileri) Avrupa karşısındaki mağlubiyetimizin sebeplerini, esas itibariyle orduda düzenin bozulmasında, garbın üstünlüğünü de askerlerinin yeni bir harp tekniğine göre yetiştirilmiş olmasında bulurlar. Onun için orduyu ıslah veya garbın harp tekniğine, usulüne göre yeni bir ordu teşkil etmekle Avrupa ile aramızdaki farkın giderileceğine ve meselenin böylece halledileceğine kanidirler." "İmalathaneler, fabrikalar, tersaneler gibi yeni tesisler hep askerin ihtiyacı olan kumaş, silah, mühimmat ve sair harp malzemesi hazırlamak için kurulur; mektepler orduya lüzumlu unsurlar yetiştirmek maksadiyle açılır."* diye yazmaktadır. (Kültür Değişmeleri, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, s. 295-296)

Açılan okullar, elbette ülkenin genel eğitim politikasıyla kesinlikle ilgili değildir. Ancak gene de, bu okullarda, Fransızca, tarih, coğrafya, matematik, edebiyat, felsefe vb. gibi dindışı dersler de okutulmaktadır ve dolayısıyla çok az sayıda da olsa yeni tür bir aydın yetiştirilmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki,

Avrupa'nın büyük devletlerinde büyükelçiliklerin açılması da 1795'ten sonra, III. Selim döneminde olmuştur ve ilk büyükelçilerin dil bilmemelerinin neden olduğu sorunlar yüzünden de, o ükelere dil öğrenmeleri için gençler de gönderilmeye başlanılmıştır hemen. Böylece de, ulemanın karşısında, artık Batıdaki gelişmelerden de az çok haberi olan, din dışı eğitim almış, dogmaya değil bilime inanan, Batılı anlamda aydın diyebileceğimiz yeni bir kuşak yetişmeye başlamıştır kendiliğinden.

İşte bu nedenlerle, gördüğümüz kadarıyla ulema da, XVIII. yüzyılın başından itibaren artık *bidat*larla filan uğraşmak yerine, çaresiz, can havliyle bir yandan bu Batılılaşma düşüncesini çürütmeye çalışırken, bir yandan da bu yaşam biçiminin somut öğelerini derhal yok edebilmek için uğraşmıştır neredeyse bütün bir yüzyıl boyunca.

Diyelim, III. Selim'in Paris'e elçi olarak gönderdiği *ulema*dan *Halet Efendi*, oradan yazdığı mektuplarda, sürekli Avrupa'yı kötülemekte, *"Zira Paris'e geldik. Lâkin halka öve öve bitiremedikleri şu Frengistanı daha göremedik. O tuhaf şeyler ve akıllı frenkler hangi Avrupa'dadır acaba?"* demektedir alaylı alaylı. Avrupa uygarlığı denilen şeyin Müslümanlıkla kesinilkle bağdaşmaycağını öne sürmektedirler. Yani, *"Müslümanların alabileceği önemsiz bir iki şeyden başka şey yoktur Avrupa'da"* onlara göre. *"Hikmet'"* ise, zaten Müslümanların yitirdiği mallarıdır. Yoksa, *"Avrupalıların bütün âdet ve ahlâkın, usulü maişet ve tarzı hayatlarını kabul etmek"* elbette *zinhar caiz değildir* Müslümanlar için.

Bu amaçla da, kışkırttıkları çapulculara, gene bir yandan *"Şeriat İsteriz!"* diye bağırtarak saray içi darbeler yaptırırılarken, öte yandan da saldırıtıp, artık Batılı yaşamın görünen yanlarını, köşkleri, kasrları, lale bahçelerini yakıp yıktırmakta, setre pantalon giyenleri cezalandırtmakta, kitap basımını engelletmekte, yabancı uzmanları yıldırıp kaçırtmakta, *"Bu kağıtlara o çizgleri niye çiziyorlar? Pusula cetvelle hiç savaş mı kazanılırmış?"* diye ortalığı karıştırtarak okulları eğitim yapılamaz duruma sokturmaktadırlar öncelikle.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Sarayındaki iktidar kavgası, artık *ulema* ile, kendilerine XIX. yüzyılın ortalarından itibaren *münevver* denilecek olan, İslami yaşama karşı Batılı yaşamı savunan ve Batılı bir yeni ordu kurulması yanlıları arasında geçmektedir.

Ve ilginçtir, XIX. yüzyıla girilirken, demek *Yeniçeri Ocağı*'nın artık darbe yacak kadar bile gücü ve ürkütücü hörfü filan kalmamış, dolayısıyla da *ulema* ile *Ocak* arasındaki taşeron anlaşması kendiliğinden sonra ermiş olsa gerek ki, Şeyhülislam Ataullah Efendi, sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ve Sudur-u Kiramdan öteki ulema kafa kafaya verip, Nizam-ı Cedit'e karşı, çaresiz ta Rumeli Kavağı'ndaki kale yamaklarını kışkırtmak zorunda kalmışlardır.

Ne acı...

Yeniçeriler Niçin Kılıçtan Geçirilmiş Öyleyse?

XIX. yüzyıla girilirken ömrünü tamamlayarak işlevini bütünüyle yitirmiş, savaş gücü neredeyse sıfıra inmiş örgüt, salt *kapıkulu ocakları* da değildir elbette. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ulemanın yol göstericiliğinde getirilen değişiklikler ve yeni uygulamalarla, tarım topraklarındaki *ikta sistemi* de hızla yozlaştırılarak, dirlikler en fazla rüşveti ve vergiyi ödemeyi yükümlenenlere verildiği için, ordunun beşte dördünü oluşturan segbanlık kurumu da, XVII. yüzyılın sonlarına doğru artık hiç kalmamıştır.

Ordunun bu açığı da, seferlerden önce, yukarda da değindiğimiz gibi, eskiden Hıristiyan çocuklarını zorla devşiren *serdengeçti*ler, *turnacıbaşı*lar Anadolu'ya gönderilip, bayrak açtırılarak, davul vurdurtularak, tellal çıkarılarak toplanan Müslüman, Türk çocuklarıyla kapatılmaktadır.

Örneğin, III. Selim, tahta çıkar çıkmaz, Rusya ve Avusturya'ya karşı süren savaşı bir an önce kazanıp sona erdirmek amacıyla bir ferman yayımlayarak; *"Ordu ve donanmayı kuvvetlendirmek için 16 ile 60 yaş arasındaki kişilerden gereği kadar as-*

ker toplanmasını" buyurmuştur hemen. *"Reayadan zorla alınan beygirlerle"* güya süvari birlikleri oluşturulmaktadır. *"Donanma, denize açılacağı zaman ömründe silahı kullanmamış, savaş görmemiş köylü taifesiyle, çoluk çocukla doldurulmaktadır."* Yani, *"ordu, düzensiz, disiplinsiz bir insan kalabalığı"* halindedir. Dolayısıyla da, düşmanın daha ilk saldırısında bozguna uğrayıp, dağılıvermekte, kaçışmaktadır.

Ayrıca, burada hemen şunu da belirtelim ki, *dirlik sahiplerini*, sefer halinde orduya belirli sayıda iyi eğitimli asker sağlamanın dışında, bölgenin kalkındırılmasından ve asayişinden de sorumlu tutan bu ikta sisteminin XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yozlaştırılmaya başlanılması, bizce yalnız orduyu felç etmekle de kalmamış, XVIII. yüzyılda Osmanlının başını zaman zaman büyük dertlere sokan *"Ayanlık"* kurumunun kendiliğinden oluşmasına da yol açmıştır...

Yücel Özkaya'nın, *"ayanlık"* konusundaki doçentlik tezinde de belirttiği gibi, Arapça *"ayan"* kavramı, *"bir yerin ileri gelenleri"* anlamında, ta kuruluş yıllarından beri kullanılmaktadır Osmanlı İmparatorluğu'nda. Bu kavramla, *"kentlerde, köylerde, orduda, aşiretlerde, devlet kademelerinde önem kazanmış, ileri gelen kişiler kasdedilmektedir."*

Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre de; *"Bunların evvelce devlet üzerinde hiç bir tesir ve nüfuzları yoktur. Mahallin ileri gelenlerinden oldukları için, gerektiğinde kendilerinden yararlanılmaktadır. Ancak, 1682'de başlayan Avusturya savaşı'nın daha sonra Lehistan, Venedik ve Rusya'nın da katılmasıyla dört cepheye yayılıp, tam 16 yıl sürmesi yüzünden İmparatorluk büyük bir mali sıkıntı içine düşünce, 1694'den itibaren devlet gelirlerinin kimi yerlerde mahalli eşrafa kayd-ı hayat şartıyla satılması, bazı kişilerin zengin olup, yavaş yavaş nüfuz ve kudretlerini artırmalarına neden olmuştur Ama gene de bunların XVII yüzyılda hükümet üzerinde etkili olabilecek derecede nüfuz sahibi oldukları görülmez. 1768'de Sultan III Mustafa'nın açtığı Rus seferinde, para ve asker gereksiniminden dolayı, hükümetin kaza idarelerini ellerine geçir-*

miş âyânlara da başvurması ve böylece kazaların üzerinden hükümet kontrolünün kalkması, bunları şımartmağa başlamıştır Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, bozulan idari sistem yeniden düzenlenmediği için de, 1787'de I Abdülhamid döneminde başlayan Avusturya ve Rusya savaşı, kazaların idarelerini âyânların iyiden iyiye ele geçirip, egemen olmalarına yol açmış, bundan sonra da âyân zorbalığı önüne geçilmez bir hâl alıp, II. Mahmut dönemine kadar sürmüştür." (İslam Ansiklopedisi, c-2, s. 41)

Yücel Özkaya da, *"Âyanlık örgütü XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'nun birçok bölgesine henüz yayılmadığından ve devleti uğraştıracak kadar önemli bir mesele haline gelmediğinden, vekâyinamelerde daha öncesi ile ilgili yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır."* diye yazmaktadır.

"Devlet, XVIII. yüzyılda âyânlığın gelişmesini ve kuvvetlenmesini adeta teşvik etmiştir Merkezi otoritenin zayıfladığı, dolayısiyle İstanbul'un ve savaşların ihtiyaçlarının Anadolu'dan temininin hayli güç olmaya başladığı bu devirde, ihtiyaçların vilayet ileri gelenleri vasıtasiyle sağlanması cihetine gidilmiş, bu da ileri gelenlerin çabucak kuvvetlenmesine ve âyân olmalarına sebep olmuştur. Ayrıyeten, Anadolu'daki soyal ve iktisadi sıkıntılar, çalkantılar bu kurumun her yere yayılmasına ve çok kuvvetli bir hale gelmesine de büyük etki yapmıştır. Örneğin, taşrada görevli devlet memurları, valiler, kadılar, naipler ve diğerleri fazla kazanç temin etmek için yerli aileler ile anlaşma yoluna gitmiş ve bunlardan en fazla parayı verenlere, valiler 'âyânlık buyruldu' su, kadılar da resmi kadı mektubu vererek âyân olmalarını temin etmişlerdir. Böylece, halkın isteği ile âyân olma kuralı yerine, daha kolay olan, para ile vali ve kadıyı satın alarak âyân olma usulü geçerli olmuştur." (Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994)

Fuad Köprülü de, *"Bu kelimenin, Osmanlı İmparatorluğu'nda belirli bir kavramı ifade eden idari bir terim halini alması XVIII. yüzyılın ikinci ve XIX. yüzyılın ilk yarısındadır"* diye yazmaktadır.

Ancak, XVII. yüzyıldan önceki durumu hakkına günümüze ulaşmış bilgiler pek yeterli olmasa da, anlaşıldığı kadarıyla, âyânlık, kasaba halkı tarafından seçilen, halkla hükümet arasındaki ilişkilerde taraflara aracılık eden; asayişin korunması, vergilerin toplanması, orduya gereksindiği sayıda asker ve erzak sağlanması vb. gibi işlerde görevlilere yardımcı olan, bir anlamda *muhtarlık* gibi küçük bir yerel yöneticilik olsa gerektir önceleri.

Ne var ki, bu masum kurumu da, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Saraya girmeyi başaran ve iktidarı tam olarak ele geçirebilmek için hemen ikta sistemiyle sorumsuzca oynamaya başlayan *ulema,* birtakım küçük çıkarlar uğruna öteki görevler gibi artık parayla alınır satılır bir makam haline gtirerek, *âyânların* da zamanla, tıpkı Dr. Frankenstein öyküsündeki gibi, artık kendilerinin de baş edemeyecekleri güçte birer canavar haline dönüşmesine neden olmuşlardır, galiba farkına bile varmadan.

Nitekim, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, bizce hiç kuşku yok ki bu amaçla, 1779'da Saray'dan bir hatt-ı hümayun çıkarttırarak *"âyânlık buyruldusu"* verme yetkisini vali ve kadıların elinden alıp bizzat sadrazama bağlamışlardır. Hatta, 1786'da bir hükümet kararıyla *âyânlığı* kaldırıp, yerine gene seçimle gelecek *"Şehir kethüdalığı"* diye yeni bir kurum oluşturmaya bile çalışmışlar, ama başaramamışlardır.

XIX. yüzyıla girildiğinde, ülkenin neredeyse yarısı bu zorba âyânlar arasında paylaşılmış gibidir sanki. Yozgat, Çorum, bir ara Kayseri, Sivas, Amasya, Tokat, Ankara, Konya yöreleri Çapanoğulları'nın; Manisa, İzmir, Aydın Karaosmanoğulları'nın; Antalya Tekeli İbrahim'in; Payas Küçük Alioğulları'nın; Bozok Cebbaroğulları'nın; Bilecik Kalyoncu Mustafa'nın; Arnavutluğun bir bölümü Tepedelenli Ali Paşa'nın; İşkodra Kara Mahmut Paşa'nın, Mısır Mehmet Ali Paşa'nın yönetimindedir. Halep elden çıkmışır. Bağdat'da Kölemenler egemenliklerini ilan etmişlerdir. Mekke ve Medine'yi Vehhabiler ele geçirmişlerdir. Gümülcüne âyânı Tokatçıklı Süleyman'ın, Rusçuk âyânı Tirsinikli-oğulları Ömer ve İsmail ağaların, Silistre ve Delıorman âyânı

Yılıkoğlu Süleyman'ın, Serez âyânı İsmail Bey'in 15-20 bin kişilik özel orduları vardır. Yani İstanbul hükümetinin otoritesi iyice zayıflamıştır, birçok yerde sözü geçmemektedir artık.

Nitekim, III. Selim'in *Nizam-ı Cedit* girişimini, Çetin Altan'ın deyimiyle *"Trabzon dolaylarından derlenip getirilmiş 2 bin yamak askerini"* (Sabah gazetesi, 17 Ağustos 1997) çocuksu tuzaklarla kışkırtıp ayaklandırarak can havliyle zar zor halleden *ulema,* bilindiği gibi, karşısında birden, elleriyle yetiştirdiği bu devlerden birini, *Rusçuk âyânını* bulmuştur, Kabakçı Mustafa ayaklanmasında.

Prof. Berkes de, bu olayla ilgili olarak, *"Âyânlar için, padişahlıktan bağımsız bir haneden prensliği kurmaktansa, çok uzakta olmayan başkentteki devletin başına geçmek artık düşünülebilecek bir amaç olmuştu.* diye yazmaktadır. (Age, s. 131)

Ulema da, zaten böylesi bir olasılığı bekliyor olsa gerek ki, III. Selim'i indirip, yerine IV. Mustafa'yı sultan ilan ettirirken, üstüne; *"Burada yazılı şartların hepsi tarafımızdan görülmüştür. Altını imzalayan Şeyhülislam, Sadrazam vekili ve ulemanın imzalarını ve mühürlerini Padişah olarak tasdik ederim. Kullarım bu sözleşmedeki şartlara uydukları sürece, devlet işlerine karışmadıkça, emirlerime ve subaylarına itaat ettikçe, Tanrı ve Peygamber adına söz veririm ki, kimse sorumlu ve suçlu sayılmayacaktır"* diye yazdırıp imzalattıkları, *"şer'i hüccet"* denilen bir bildiri yayınlamışlardır. Padişahın onayından sonra Şeriat Mahkemesine de tescil ettirdikleri ve bir şeriat hükmü olarak derhal orduya da dağıttırdıkları bu bildiri veya şer'i sözleşmeye göre de, III. Selim şeriata aykırı olarak Nizam-ı Cedit adında yeni bir bid'at uydurup, devleti *"kâfirleri taklid ederek Hıristiyanların kurallarına göre yönetmeye kalkıştığı"* için, onu tahttan indiren ocaklılar şeriata ve örfe uygun davranmışlardır ve bundan böye *devlet, Yeniçeri Ocağı'nın denetiminde, koruyuculuğunda şeriata uygun olarak yönetilecek*tir.

İstanbul'daki bu olaylarla ilgili haberlerin ve *"hüccet-i şer'iyenin"* Tuna kıyısında Ruslarla savaşmakta olan orduya

ulaşması üzerine de, Pehlivan Ağa adında bir yeniçeri ağası, derhal bulabidiği ocaklılarla III. Selim'in son sadrazamı Hilmi İbrahim Paşa'nın otağına saldırmış ve yerine Çelebi Mustafa Paşa'yı sadrazam ilan etmişir. Ardından da, ordudaki Nizam-ı Cedit yanlılarını temizlemek için girişimlere başlamıştr. Sultan IV. Mustafa da, bu oldubittiye bir tepki göstermemiş, zorbaların elebaşısı Kabakçı Mustafa'yı turnacıbaşılığa, yardımcıları Arnavut Ali'yi Anadolu kaleleri nezaretinde ağalığa, Bayburtlu Süleyman'ı da tersane amirliğine getirirken, Çelebi Mustafa Paşa'nın sadrazamlığını da içine sindirip onaylamıştır. Çelebi Mustafa Paşa da, sadrazamlığı onaylanır onaylanmaz Pehlivan Ağa'yı vezirliğe yükseltip paşa yapmıştır hemen.

Başta eski sadrazam Hilmi İbrahim Paşa olmak üzere, gerek İstanbul'daki zorbaların, gerekse orduda Pehlivan Ağa Paşa'nın elinden kurtulan Nizam-ı Cedit yanlıları ise, kaçıp Alemdar Mustafa Paşa'nın Rusçuk'taki çiftliğine sığınarak, canlarını zor kurtarmışlardır.

1768'deki Osmanlı Rus savaşında bölüğün bayrağını taşıdığı için kimi tarihçilerce *Alemdar*, kimi tarihçilerce de *Bayraktar* diye adlandırılan Rusçuklu Mustafa Paşa, uzun süre Rusçuk âyânı Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın yanında çalışmış, onun ölümünden sonra da Rusçuk âyânı olmuştur. III. Selim'in tahttan indirilmesinden kısa bir süre önce de, Rus savaşındaki başarılarından dolayı kendisine paşalık sanı verilmiştir.

Gene, kimi tarihçiler her ne kadar *"açık fikirli biriydi" "Nizam-ı Cedit'i destekliyordu"* diye yazıyor olsalar bile, okuma yazma bilmeyen bu kişinin III. Selim'e duyduğu yakınlık, sanırız Paşalık sanını kendisine onun vermiş olmasından dolayı bir gönül yükümlülüğünden kaynaklansa gerektir asıl.

Vakanüvislerin yazdığına göre, kendisine verilmesini beklediği sadrazamlığa Çelebi Mustafa Paşa'nın getirilmesi de, bu olayda etkin bir rol oynamıştır mutlaka. Ancak, Alemdar Mustafa Paşa'yı asıl etkileyenlerin ise, zorbaların elinden kaçıp kendisine sığınan, tarihe *"Rusçuk yârânları"* diye geçmiş kişiler olduğu da galiba kuşkusuzdur.

Prof. Uzunçarşılı'nın belirlemelerine göre, bu kişilerin III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için Alemdar Mustafa Paşa ile birlikte Rusçuk'ta kurdukları komitenin adı da *"Rusçuk Yârânı"*dır zaten.

Ola ki, Alemdar Mustafa Paşa'ya da, III. Selim'in yeniden tahta çıkarılması halinde kendisinin de sadrazamlığa getirileceğine dair bu komitede söz verilmiştir. Çünkü, III. Selim daha 1789'da Rusçuk âyânı Çelebi Süleyman Ağa'nın oğlu Şerif Hasan'ı paşa yapıp, Cezayirli Hasan Paşa'dan sonra sadrazamlığa getirmiş bulunduğuna göre, artık âyânların da sadrazam olmalarında herhangi bir engel yoktur. Bu nedenle olsa grek, Prof. Berkes de *"Alemdar Mustafa Paşa'nın amacı zaten sadrazam olmaktı"* diye yazmaktadır.

Nitekim, bu komitenin görevlendirdiği kişilerle, Şeyhülislam Ataullah Efendi, Köse Musa Paşa ve Kabakçı Mustafa çetesinin, zorbalıklarına son vermek amacında olduğuna Sarayı ve Sadrazamı inandırarak, 16 bin kişilik ordusuyla İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa, önce *"üç yüz kişiyi kılıçtan geçirtip, önemlilerinin kellelerini Saray kapısının önüne astırarak kenti zorbalardan temizledikten ve ulemanın elebaşılarını sürgüne gönderdikten"* sonra Babıâli'yi basarak, mührü Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın eliden zorla alıp, kendisini sadrazam ilan etmiştir. Daha sonra da Saraya gidip IV. Mustafa'yı tahttan indirmiş, ancak III. Selim biraz önce öldürülmüş olduğu için, ağlayarak, cellatların elinden son anda kurtardığı II. Mahmud'u tahta oturtmuştur çaresiz...

Görüldüğü gibi, bu olay, iki acı gerçeği birden, aynı anda ulemanın gözlerinin önüne serivermiştir bütün çıplaklığıyla.

Birincisi; o güne dek taşradaki bir olgu şeklinde değerlendirip pek de önemsemedikleri *âyânlık kurumunun* artık merkezi iktidara da göz koymuş olmasıdır. Taşralı bir âyân, karşıtları aydınlarla (Nizam-ı Cedit yanlılarıyla/münevverlerle) işbirliği yaparak hiç beklemedikleri bir anda yönetime el koyuvermiştir, görüldüğü gibi.

İkincisi ise; Yeniçeri Ocağı'nın (Kapıkulu ocaklarının) yü-

rekler acısı durumudur. Zaten nicedir yeni savaş tekniklerine göre eğitilmiş ve yeni araç gereçlerle, ateşli silahlarla donatılmış Batılı ordular karşısında direnemez duruma düşmüş olan Yeniçeriler, artık ne saray içi iktidar kavgalarında taraflardan biri adına taşeron kuruluş olarak ürkütücü bir işlev üstlenecek niteliğe sahiptirler, ne de taşralı bir âyânın derme çatma askerleri karşısında bir varlık gösterebilmişlerdir.

Ancak, Yeniçeri Ocağı'nın ulemayı asıl şaşırtan yanı ise, savaş gücünü ve hörflü görüntüsünü yitirmesi değil, sanırız yüzelli yıldır farkına bile varmadan çıkarları uğruna habire körükledikleri yapısal değişimle Ocağın neredeyse bütünüyle artık bir Bektaşi tekkesine döndüğünün ilk kez bu olaylar sırasında farkına varmaları olmuştur bizce.

Bilindiği gibi, tarihçilerimiz arasında, Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu günden itibaren dinsel açıdan Bektaşi tekkesine teslim edildiği çok yaygın bir kanı ise de, başlangıçta penciyek usulüyle alınan, sonrada devşirme usulüyle toplanan Hıristiyan çocularını Türkçe öğrenmeleri ve Müslümanlaştırılmaları için önce başkentlerin çevresindeki köylülerin yanlarına verildiği, ardından Sarayda Acemi Oğlanlar Ocağı'nda eğitildiği ve İstanbul çevresindeki köylerle, Acemi Oğlanlar Ocağı'nda ders veren hocaların da neredeyse tamamının Sünni olduğu düşünülürse, ta XIX. yüzyıla kadar yeniçerilerin arasında Bektaşiliğin ve Aleviliğin baskın bir inanç olduğunu söyleyebilmek galiba pek de kolay olmasa gerektir.

Kuşkusuz, Ocaklı olmak, düzenli bir maaş verilmesi yüzünden mutlaka, hâlâ güvenceli ve aranılan bir iştir, ama hem verilen ücret pek yüksek değildir, hem de fetihlerin ardının zaten nicedir kesilmiş olması nedeniyle galiba pek de çekici değildir artık. Bu yüzden, arada bir de savaşa gitmek pahasına bu düşük ücretli hizmete ancak fakir çocukları başvuruyor olsalar gerek ki, Prof. Berkes de, *"Ordu, yeniçeriliğe alınmaması gereken fakirleşmiş esnaf ve köylü ile doluyordu"* diye yazmaktadır. (Age, s. 74)

Nitekim *Naima* da, yukarda belirttiğimiz gibi, daha XVII.

yüzyılın ilk yarısında IV. Murad'ın bu durumundan şikayetçi olduğunu ve Yeniçeri katiplerinden Mehmet Efendi'yi huzuruna çağırarak, *"Yeniçeriler arasına reayanın çoluk çocukları, hamal, ırgad makulesi adamları karışmıştır. Bunları tez temizle!"* diye buyurduğunu yazmaktadır.

Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa da, bazı yakınları, Yeniçerilerin kendisine karşı bir suikast hazırlığı içinde olduklarını gelip haber verince, *"Birtakım manav, kayıkçı, leblebici güruhu ne yapabilirmiş bana?"* diyerek alay etmiştir onlarla, umursamamıştır bile.

"Sultan III. Selim de, kendisini tıraş etmeye gelen iki berberin, Humbaracılar Ocağı'nda ulufeli topçu askerleri olduklarını öğrenince çok şaşırmıştır." Cevdet Paşa tarihi'nde belirtildiğine göre.

Kısacası, ulemanın sorumsuzca başlattığı, sonra da gelir kaynağı olacağını anlayınca tutkuyla körüklediği bu yapısal değişim, XIX. yüzyıla gelindiğinde Yeniçeri Ocağ'nın tamamının esnaf ve reaya çocuklarıyla dolmasına neden olmuştur, görüldüğü gibi. Bu süreçte, Doğu Avrupa ve Balkanlardaki fethedilmiş yerler de artık yavaş yavaş yitirilmeğe başlandığı için, giderek devşirilecek Hıristiyan çocuk bulmak da zorlaştığından, bu yapısal değişim biraz da kendiliğinden hızlanmıştır kuşkusuz. Ayrıca, gene görüldüğü gibi, yalnız Ocağın esnaf ve reaya çocuklarıyla dolmasına neden olmakla da kalmamış, evlenmelerine, geceleri evlerine gitmelerine ve dışarda bir iş tutmalarına da izin verildiğinden, bu çocukların biraz kıdem kazanınca hemen esnaflaşmalarını da sanki zorunlu kılmıştır bu yapısal değişim.

Bilindiği gibi, esnaflık, Türklerin Anadolu'ya geldikeri günden itibaren, Selçuklular döneminden beri *Ahiler* tarafından örgütlenmiştir. Bu konunun uzmanı *Prof. Neşet Çağatay, "Ahiler. Anadolu'da kurup geliştirdikleri esnaf ve sanatkârlar meslek, yardım ve dayanışma teşekkülleri sayesinde, doğudan ardı ardına gelen Türk halkının rahatça yerleşmelerini, iş güç sahibi olmalarını ve güven içinde yaşamalarını hazırladılar"* demektedir.

"Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin koydukları ekonomik ve sosyal içerikli ana kurallar da daha sonraları bu alanda hazırlanan yasaların, tüzük ve yönetmeliklerin temelini oluşturur. Onların koyduğu bu kuralların izlerini Osmanlı Eyalet Kanunnameleri'nde bile görürüz." Osmanlı İmparatorluğu'nda "1727'ye kadar da Esnaf teşkilatına, Ahi teşkilatı denmiştir. 1727'de 'Gedik' oluyor bu. Gedik kelimesi de Türkçedir. Daha sonra İtalyancadan geçme Loggia kelimesi, dilimizde Lonca olmuş. Gedik ile Ahilik arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü, Ahiler de meslek ve sanat yerlerini sabit tutuyor, ötekiler de. Onlar da fiyat ve kalite kontrollerini yapıyor, bunlarda. Bu durum da Islahat Fermanı'na kadar sürmüştür." (Ahilik ve Esnaf, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayını, İst.1986, s. 87-112)

Gene bilindiği gibi, İmparatorluğun kurucusu Osman Bey'in kayınbabası *Edebali*'nin de etkili bir şeyhi olduğu *Ahilik*, aslına bir meslek örgütü olmaktan önce bir tasavvufi örgüttür ve özellikle de Bektaşi ocağı ile yakından ilgilidir.

Kuşkusuz, salt bu nedenle bütün esnafın Bektaşi olduğunu söyleyebilmek elbette olanaksızdır, ama Bektaşiliğin esnaflar arasında gene bu nedenle bayağı yaygın olabileceğini düşünmek de gerçeğe pek aykırı düşmese gerektir galiba.

Öte yandan, bir kısmı ta XI. yüzyılda hayvanlarını Hıristiyan topraklarında otlatmaları için Müslüman Türklerce zorla bu yana sürülmüş ve Şamanlıklarını burada da yüzyıllar boyu sürdürmüş, bir kısmı da daha sonraki yüzyıllarda, bitmeyen Moğol saldırıları yüzünden uzun süredir yaşadıkları İran'dan kaçıp buraya gelmiş insanlardan oluşan, Balkanlardaki ve Anadolu'daki göçebe reaya arasında da, Alevilik ve Bekteşilik zaten oldukça yaygındır, bilindiği gibi.

Nitekim Prof. Berkes de, *"Yeniçerilik demek, şimdi hükümet karşıtlığı demekti. Bu tutumu, siyasa-şeriat bileşimine karşıt bir mezhep olan Bektaşilik beslemeye başladı, bu dönemde yeniçerilik Bektaşilik demek oldu.* diye yazmaktadır.

Görüldüğü gibi, Yeniçeri Ocağı da, sünni ulema için, yaralı

olmak şöyle dursun tehlikeli bir hal almıştır artık.

Hele hele, Alemdar Mustafa Paşa'nın, göreve başlar başlamaz hemen Anadolu ve Rumeli'deki bütün ayanları çağırıp, *"Meşveret-i Amme"* adı altında bir toplantı düzenleyerek, onlarla hükümet adına *"Sened-i İttifak"* adlı bir anlaşma imzalaması, öteki tehlikenin de hangi boyutlarda olduğunu gözler önüne serivermiştir bütün çıplaklığıyla.

Doğrusu, Osmanlı tarihinin bu döneminde yaşanmış olaylar, bizce polisiye roman yazarlarını bile kıskandıracak nitelikte kurgulamalarla doludur gerçekten de.

Örneğin, kendisini küçümsediği ve sürekli başına buyruk davrandığı için zaten kırgın olduğu sadrazam'ına karşı, genç sultan II. Mahmud'u, ustaca dedikodularla kışkırtıp, *Sened-i İttifak*'la elinden birtakım yetkilerini daha aldığına inandırıp, tam anlamıyla düşman etmişlerdir önce.

Ardından, Alemdar Mustafa Paşa'nın, Rusçuk yârânlarının aklına uyup, gene Levent ve Üsküdar kışlalarında hemen eğitime başlattığı *"Sekban-ı Cedit"* adlı küçük bir askeri birliği fırsat bilip, kapıkulu ocaklarını kapatacağı dedikodularıyla, zaten öfkeli olan Yeniçerileri Sadrazam'a karşı kışkırtıp ayaklandırmayı da kısa sürede başarmışlardır.

Sened-i İttifak'ın imzalanmasının daha kırkı dolmadan da, hazırlanan plana göre *"Yangın var!"* diye topluca bağırıp dışarı çıkararak öldürmek üzere, yeniçerilerin bir akşam evini kuşatmasını sağlamışlardır gerçekten de.

Dışarıya çıkaramayınca da, bu kez silahlı saldırıya geçmişler ve Sadrazam, ev halkı ile birlikte, onca yeniçeriye karşı tam bir gece bir gündüz direnmiştir. Birkaç kez haber salmasına karşın, ilginçtir, kimse yardımına gelmemiştir bunca uzun süre içinde, her ne hikmetle ise... Bakmış başka umar yok, konağın bodrumundaki cephaneliği ateşe vererek, kendisi ve ev halkı ile birlikte üçyüz yeniçeriyi de havaya uçurmuştur, bilindiği gibi... Sadrazamlığı, topu topu üçbuçuk ay kadar sürebilmiştir ancak Rusçuk âyânı Alemdar Mustafa Paşa'nın...

Sıra âyânlara gelmiştir.

Am ne var ki, tam o günlerde Napolyon, Rus çarı Alexandr ile İstanbul boğazının geleceği üzerine pazarlıkların da yapıldığı bir antlaşma imzalayınca, Osmanlılar da, çaresiz yeniden İngilizlerle anlaşarak, Rusya'ya savaş açılmasına karar vermişlerdir. Bu nedenle de, Prof. Berkes'in deyimiyle, *"II. Mahmud'un, tâ Sened-i İttifak'ın kendisine onaylatıldığı gün aklına koyduğu"* âyânlar sorunun çözümü kendiliğinden ertelenmiştir doğal olarak. Ancak savaşta zaman zaman onların yardımlarına da gereksinim duymuş olduğu halde, Ruslarla antlaşma imzalar imzalamaz, Prof. Karal'ın anlatımıyla, *"Otoritesini imparatorluğun her tarafından geçirebilmek için, bu âyânlara karşı esaslı bir girişmiştir"* hemen. (Age, c. 5, s. 154)

Kiminin pusuya düşürülüp öldürülmesi, kiminin tutuklanıp başka yerlere sürülmesi, kiminin mukataası iptal edilerek dirliğinin (çiftliğinin) elinden alınması, kiminin İstanbul'da oturmaya zorunlu kılınması vb. gibi çeşitli yöntemlerin uygulandığı bu savaş, kuşkusuz yıllarca sürmüştür. Hatta, kimi yerlerde ayaklanmalara, kimi yerlerde iç savaşlara bile neden olmuştur. Örneğin, Tepedelenli Ali Paşa, yenilip öldürüldüğü halde, bu ayaklanma daha sonra Yunanistan bağımsızlık savaşı haline dönüp, büyük sorunlar çıkarmıştır İmparatorluğun başına. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, üzerine gönderilen birlikleri yenince Şam ve Süriye'yi de ele geçirmiş ve ta Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemeyi başarmıştır. Anadolu'nun içlerinde de küçük küçük birçok ayaklanmalar patlak vermiştir ardı ardına.

Ama, yıllar sonra da olsa, otorite sağlanmıştır sonuçta.

Ve sıra Yeniçeri Ocağı'na gelmiştir artık.

"25 Mayıs 1826 günü, Sadrazam, Rumeli Kazaskeri, İstanbul Müftüsü, Sadaret Kethüdası, defterdar, darphane nazırı, tophane nazırı ve ülkenin öteki ileri gelen uleması, Şeyhülislamın evinde toplanarak" (Os. Tar. c. 5, s. 146) o güne dek Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın halledilmesi, Rusya savaşı ve âyânların temizlenmesi dolayısıyla kendilerine *muhtaç oldukları için* sürekli erteledikleri *Yeniçeri Ocağı* sorununu görüşmüşlerdir.

Dönemin ünlü ulemasından *Esat Efendi* de, "Yeniçeri Oca-

ğı'nın nasıl bir Bektaşi tekkesi haline dönüşerek din düşmanı, Müslümanlık düşmanı bir konuma" girdiği konusunda iddianameyi yazmıştır hemen *"Üss-ü Zafer"* adı altında.

Esat Efendi'ye göre, herhangi bir tarihi ilişki olmadığı halde, *"Bektaşiler, ocaklıları, Osmanoğulları askeri bizimle pîrdaştır diyerek kandırıp, Yeniçeri Ocağı'nı ele geçirmişlerdir"* Ocak bu yüzden bugünkü duruma düşmüştür. *"Bektaşiler, yeniçeri taifesine dayanarak saf ve bilinçsiz halkı yavaş yavaş İslamlıktan çıkarmaktadır. Dindar kişilerin öteki tarikatlara (Nakşibendi, Kadiri, vb.) adadığı tekke ve zaviyelerin adlarını Yeniçerilere zorla Bektaşi adlarına çevirterek zaptetmişlerdir Halk arasında dinsizliği yaymakta, tekke ve zaviyelerde alemler düzenleyerek içki içmekte, namaz kılmamakta, ramazanlarda oruç yemekte, sünnet ehlinin inançlarıyla açıkca alay etmektedirler. Yeniçeriler Bektaşilerle birleşerek hem devlete, hem dine karşı çeşitli ihanet işlerine girişmektedirler."* (Prof. Berkes, age, s. 157-158)

Dolayısıyla, Hıristiyanlardan da daha tehlikeli bu mülhid (dinsiz) fitne ocakları mutlaka tez elden ortadan kaldırılmalı, temizlenmelidir.

Gerçekten de, ulemanın, Padişahın buyruğuyla 25 Mayıs 1826'da Şeyhülislamın evinde yaptığı toplantıdan sonra hemen hazırlıklara girişilmiş ve 20 gün gibi kısa bir süre içinde Yeniçerilerin, dedikodular üretilip tuzaklar kurularak kışkırtılıp, saf saf, 15 Haziran 1826'da kazanların, Etmeydanına çıkarmaları sağlanmıştır.

Kazanın Etmeydanına çıkartıldığı haberi gelir gelmez de, Sultan II. Mahmud ulemayı hemen Topkapı Sarayı'nda toplayarak; *"Bre, bu yeniçerilerin hareketi padişahlarına karşı bir isyan değil midir? Öyle ise, şeriatımız bu asilerin cezalandırılması için ne yol gösterir?"* diye sormuş ve ulemadan, *"El cevap... Bu habislerin katli vaciptir"* fetvasını alınca da, derhal Bektaşi tekkeleriyle Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılması için ferman yayınlayıp, *"Sancağ-ı şerifin"* çıkarılmasını buyurmuştur.

Ve ne acıdır ki, ulema tarihçilerinin bile belirttikleri gibi, ni-

cedir *"arada bir keçeye pala çalmak ve bir testiye birkaç kurşun atmak"*tan öte doğru dürüst bir askerlik eğitimi filan görmeyen, neredeyse tamamı süfli işlerle uğraşan, asker demeğe bin tanık ister, ayaktakımı esnaf olmuş bu zavallılar topluluğu, Sancağ-ı şerifin altına bağırış çağırış toplanmış üzerlerine gelen silahsız halka karşı dahi saldırmayı akıl edememiştir. Etmeydanı'nın ortasına toplanıp kendilerini savunmaya çalışmışlardır ancak.

Saray ise, top ateşine tutmuştur onları.

Böyle bir şeyi hiç beklemedikleri için, top mermileri başlarına düşmeye başlayınca, can havliyle çil yavrusu gibi kaçışmışlardır dört bir yana. Bu kez de, üzerlerine yalın kılıç, atlı bostancılar salınmıştır.

Çetin Altan'ın sık sık vurguladığı gibi, Sultan II. Mahmud, *"Dünya tarihinde bir benzeri daha olmayan"* buluşla, şöyle veya böyle, *"229 taburdan oluşan 140 bin kişilik kendi öz ordusunu kılıçtan geçirtmiştir."*(Sabah gazetesi, 6 Haziran 1998)

Ve, ulema tarihçileri *"Vak'a-i Hayriye"* (Hayırlı vaka) diye adlandırmışlardır bu olayı. Sanki, Sünnilerce bayram olarak kutsanmıştır o gün. Batılılaşma adına, *"Islahat"* diyerek, *"devlet memurlarının, askerlerin, saray hizmetçilerinin, harem ağalarının biraz Fransız, biraz Mısırlı garip kılıklara girmesini ve sarığı atıp fes giymesini, devlet dairelerine resminin asılmasını, artık Müslümanların da resmi yemeklerde şarap içmesini zorunlu kılan"* fermanlar yayımlamış olmasına karşın, gene de uzun uzun alkışa tutmuşlardır Sultan II. Mahmud'u, bu yüzden.

Bu olayın hemen ardından da, İstanbul'daki bütün Sünni tarikat şeyhleri Saraya çağrılarak bir toplantı düzenlenmiş ve *"Bektaşilik tarikatı yasak edilmiştir"* hemen.

Sonra da, *"Üsküdar, Eyüp ve Rumelihisarı gibi yerlerdeki Bektaşi tekkelerinin sünnet ehli tarikatlara verilmesine, son 60 yıl içinde Anadolu ve Rumeli'de yapılan bütün Bektaşi tekkelerinin yıktırılmasına, bütün Bektaşi yayınları ile, şeriatca caiz olmadığı için bütün Bektaşi vakıflarına el konulmasına, mal varlıklarının öteki sünni tarikatlara verilmesine İstanbul'daki bazı Bektaşi zaviyelerinin de Asakir-i Mansure-i Muhammediye kış-*

ları yapılmasına" oy birliği ile karar verilmiştir.

Bu karar üzerine de, "*Bektaşilerin kodamanları derhal idam edilmiş, geri kalanları da Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir*" yakalandıkça. (Ord.Prof. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c- 5, s. 150 / Prof. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 159)

Osmanlı'da Aydın Kavramı ve Ulema (İlmiye Sınıfı)

Toplumsal Kalkınma ve Osmanlı Aydını

Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre, 1832'de Peşte'de fakir bir Musevi ailesinin çocuğu olarak doğmuş ve 1857'de yaşamını kazanmak ve Türkçesini geliştirmek amacıyla, elinde Avusturya-Macaristan ileri gelenlerinden alınmış birkaç mektup, İstanbul'a gelip altı yıl paşa konaklarına yabancı dil dersleri vermiş, daha sonra da görevli olarak derviş kılığında Orta Asya'yı dolaşmış, Abdülhamit'in ajanlarından, Osmanlı aydınları arasında Reşit Efendi diye de tanınan Macar Türkolog *Arminius Vambery*, 1867- 1870 yılları arasında Londra'da, *Namık Kemal, Ziya Paşa* ve *Ali Suavi* ile bir kahvede sık sık buluştuklarını belirterek; *"Kahvede bu efendilerle ülkelerinin toplumsal, siyasal, dinsel sorunlarını saatlerce tartışırdım. Gündüzleri konuşmaların havası ılımlı, hatta uykulu gibi olurdu. Fakat, akşam üzeri rakı şişeleri heyecanlarını kabartınca hava canlanırdı. Sayın efendilerin gözleri parlar, bir zamanlar o kadar güçlü olan ve gene aynı güçte dirileceğine inandıkları Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum karşısında duydukları acının ve hasretin tonu yükselirdi. Savaşçı cedlerinin başarılarına karşı besledikleri hayranlık ve adlarını andıkları İslam dini kahramanlarına karşı duydukarı saygı hemen ortaya çıkardı.* diye anlatmaktadır Osmanlı aydınlarının toplumsal sorunlara yaklaşımlarını böyle alaylı bir dille, 1893 yılında *Deutsche Rundschau*'da çıkmış bir yazısında.

Osmanlı aydınlarının toplumsal sorunlara bakışlarında, aradan üç yüzyıl gibi bir süre geçmiş olmasına karşın, pek de öyle

önemli bir değişim olmamıştır, görüldüğü gibi. XIX. yüzyılın sonlarında da, sorunlarla karşılaşınca hemen geçmişe özlem duymaktadılar gene ve çözümü, devleti yeniden eski görkemli günlerine kavuşturabilmekte aramaktadırlar. Dolayısıyla, bütün bu sorunların, zamanla ordunun savaş gücünün yitirilmesinden kaynaklandığı konusunda da hiçbir Osmanlı aydınının kuşkusu yoktur yani.

Aralarındaki fark, ordunun eski savaş gücüne yenien kavuşturulabilmesi konusunda savundukları çözüm önerilerindedir, bilindiği gibi. Örneğin, kimileri çözümün, ikta sisteminde birtakım değişikliklerin yapılmasında ve Yeniçeri Ocağı'nın Batılı yeni savaş tekniklerine göre yeniden düzenlenmesinde olduğunu savunurken, kimi aydınlar (ulema) da, sorunun devşirme Hıristiyan çocuklarından ve ordu içinde İslami geleneklere bağlılığın gevşemesinden kaynaklandığını öne sürmektedirler ısrarla.

Sorunların toplumsal ve ekonomik yapıdan kaynaklanıyor olabileceği olasılığı ise, görüldüğü gibi, hiçbir Osmanlı aydının aklından geçmemiştir. İkta sisteminde yapılan veya yapılması önerilen değişiklikler de, kesinlikle üretimle, üretim ilişkisiyle filan değil, dirlik sahiplerince savaş halinde sağlanan segbanlardaki nitel düşüşle ilgilidir. sadece...

Bir Osmanlı Sultanına ilk ekonomi dersini de, galiba *Dr. Sigmund Spitzer* vermiştir ta 1850'lerde.

Dr. Sigmund Spitzer, tıp fakültesini yeni bitirmiş genç bir hekimken Viyana'da açılan bir sınavı kazanarak, Askeri Tıbbiye'de anatomi dersleri vermek üzere İstanbul'a gelmiştir 1839'da. Ağır bir hastalığa yakalanan Sultan Abdülmecid'i iyileştirdiği için de, 1845'te Saray hekimliğine atanmıştır. Ailesine yazdığı mektuplarda anlattığına göre de, ola ki 1857'lerde bir gün, odasına gelen Sultan Abdülmecid, duvardaki bir resmi göstererek ne olduğunu sormuştur kendisine. *Liverpool-Manchester demiryolunda çalışan trenlerin resmi* olduğunu öğrendikten sonra da, *"Kendi ülkesinde de böyle demiryolları ve trenler görmek istediğini"* açıklayıp, *"Ama çok para lazım. Hazine'de de*

bu yok. Avrupa'da olduğu gibi bunlar için ayrı şirketler kurmak gerek" deyince de, Dr. Spitzer; "*Böyle bir şirketin kurulabilmesi için özel sermaye, hükümete güven ve özel mülkiyet güvencesi gerektiğini*" söyleyerek bir Osmanlı sultanına hükümet güvencesi, sermaye birikimi ve özel mülkiyet üzerine ilk liberal ekonomi dersini veren Avrupalı kişi olmuştur, gördügümüz kadarıyla.

Ne var ki, Sultan Abdülmecid gene de, İmparatorluğun eski görkemli günlerine dönebilmesi için, toplumsal yapıyı değiştirecek nitelikte ülkedeki üretim ve mülkiyet ilişkileriyle ilgili birtakım ekonomik reform girişimlerinde bulunmak yerine, 18 Şubat 1856 günü, Babıali'de toplanan, aralarında Avrupa'nın büyük devletlerinin elçileriyle birlikte Rum ve Ermeni Patrikleri, Hahambaşı'nın da bulunduğu birkaç bin kişilik bir kalabalık önünde, tarihe "*Islahat Fermanı*" diye geçen bir *Hatt-ı Hümayun* okutarak, 1839 Tanzimat Fermanı ile başlatılan doğrultuda bazı yönetsel değişiklikler yapma yolunu yeğlemiştir, bilindiği gibi.

Yani, Osmanlı aydınının ülke sorunlarına bakış açısında, ulemanın "*Vak'a-i Hayriye*" diye niteleyerek büyük bir coşkuyla alkışladığı Yeniçeri Ocağı'nın toptan ortadan kaldırılmasından sonra herhangi bir değişiklik olduğunu söyleyebilmek de pek olanaklı değildir galiba. Çünkü, 1838'de İngilizlerle imzalanan *Ticaret anlaşması*'ndan bir yıl sonra, 1839'da okunan *Tanzimat Fermanı* (Gülhane Hattı) ile ülke sorunlarının çözümü bütünüyle Batılı ülkelere bırakılmıştır artık. Ve, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ik kez 1854 yılında, Kırım savaşı dolayısıyla bir yabancı devletten, İngiltere'den karşılığında Mısır'dan elde edilecek vergi gelirlerini bırakarak 2,5 milyon Osmanlı altını borç almıştır. Ancak, bu borcun alınmasının üzerinden henüz bir yıl bile geçmiş geçmemişken, para çarçur ediliverince, savaşın giderlerini karşılayabilmek için bir kez daha borçlanılmış ve 1855'te Suriye ile İzmir gümrük gelirlerine karşılık 5,65 milyon Osmanlı altını dış borç daha alınmıştır. 1875'lere gelindiğinde ise, 21 yıl gibi oldukça kısa bir süre içinde alınan dış borçların, her yıl ödenmesi gereken yıllık faizlerinin toplamı bile 14 milyon Os-

manlı altınını bulmuştur artık. Oysa, İmparatorluğun bütün yıllık geliri 17-18 milyon Osmanlı altını dolaylarındadır. (Prof. Refii Şükrü Suvla, Tanzimat Devrinde İstikrazlar, Tanzimat, İstanbul 1940, s. 270-217) Böylece Osmanlı aydınının da ekonomi bilimiyle ilgilenmesine zaten gerek kalmamıştır sanki.

Gerçekten de, aynı günlerde, Osmanlı tarihinde ilk kez, uygulanan bir ekonomi politikasından dolayı Saraya karşı örgütlü bir muhalefet hareketine girişmiş *Genç Osmanlıların* bile düzeni değiştirmeyi amaçladıklarını söyleyebilmek kesinlikle olanaksızdır. Nitekim, Namık Kemal'ler, Ziya Paşa'lar, Şinasi'ler bile Batılıların kendileri için kullandıkları *"Jön Türkler"* deyimini dahi, galiba biraz da *ilericilik, devrimcilik* anlamı içermesinden kuşkulandıklarından, hiç benimsememişler ve sürekli kendilerinden *"Genç Osmanlılar"* diye söz edilmesini yeğlemişlerdir bilindiği gibi. Prof. Berkes de, bu aydınlar için, *"1867-70 yılları (Avrupa'da) ulusal özgürlük ve liberal rejim davalarının en kızıştığı günler olduğu halde, Yeni Osmanlılar (Jön Türkler) devrimci ve ulusçu olmadıkları gibi, Batıdaki anlamda anayasacı liberaller bile değillerdi."* diye yazmaktadır. (Age, s. 280)

Zaten Avrupa'ya kaçmaları da, Osmanlı devlet düzenini ve toplumsal yapıyı değiştirmek için bir devrimci örgütlenmeyi orada gerkçekleştirmek amacıyla filan değil, kesinlikle biraz cahil Abdülaziz'in hışmından korktuklarından, daha çok da o sıralar Paris'te bulunan, kendisini Mısır valiliğine atamadıkları için Saraya küskün Mustafa Fazıl Paşa'nın ısrarlı çağrısı yüzünden olmuştur. Nitekim, Londra'da bulundukları süre içinde, başlarda da değindiğimiz gibi, Karl Marx'la yıllarca aynı sokakta oturmuş oldukları halde, herhangi bir devrimci örgütle ilişki kurmak şöyle dursun, tam karşıtı, sanki inadına daha da tutucu davranıp, çıkardıkları gazetelerle Osmanlı sultanına, düzenin sürdürülebilmesi için, sürekli akıl vermeye çalışmışlardır.

Görüldüğü gibi, ilk *"Genç Osmanlılar"* da, bütün tarihi boyunca kendini kendiliğinden devletle özdeşleştirmiş tipik Osmanlı aydını davranışıyla, Saraya muhalefet yaparken bile düzeni değiştirmeyi zinhar akılından geçirmeden, tehlikede gördükle-

ri devlet geleneğine sahip çıkmak için çırpınmışlardır sadece, Sarayı uyarmak için muhalefet yapmışlardır. Çünkü, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Sultanın yetkilerinin de neredeyse tamamını devralmış olan hükümetlerin sorumsuzca verdikleri ödünler yüzünden, Avrupa devletleri artık ülkenin iç işlerine de el atmaya başlayınca, sorunların çözülmesi şöyle dursun, İmparatorluğun Osmanlı birliği de, Hıristiyan uyruğun kışkırtılıp ayaklandırılmasıyla kolayca dağıtılmıştır. Bu nedenle *Genç Osmanlılar*, bu bürokratik diktatörlüğü denetleyerek bir ölçüde de olsa kırıp, kötü gidişe belki son verir umuduyla *meşruti sisteme* can havliyle sarılmışlardır, bilindiği gibi. Nitekim, II. Abdülhamid, önceden yapılmış anlaşma gereğince 1876'da tahta çıkar çıkmaz *Kanun-u Esasi*'yi kabul edip, ilk *Osmanlı Meclis-i Mebusanı*'nı toplayınca da *Genç Osmanlılar muhalefeti* kendiliğinden sönmüştür doğal olarak.

Abdülhamit'in, 19 Nisan 1877'de patlayan savaşta Rus ordusunun kısa bir süre sonra Yeşilköy önlerine kadar gelmiş olmasını bahane edip, 19 Mart 1877'de açtığı Meclis'i, daha yılı dolmamışken 13 Şubat 1878'de kapatarak, ülkede tekrar katı bir mutlakiyet rejimi kurması üzerine yeniden canlanan *İkinci Genç Osmanlılar muhalefeti* de, gene ilginçtir hiçbir zaman bir düzen değişikliğini, bir devrimi falan düşünmemiştir kesinlikle.

Abdülhamit'in her geçen gün biraz daha dayanılmaz hal alan bu acımasız diktatörlüğüne karşı ilk olarak *Mekteb-i Tıbbiye* öğrencilerinin 1889'larda *"İttihad-ı Osmanî"* adıyla kurdukları, daha sonraki yıllarda *"İttihat ve Terakki"* adını alan bu muhalefet hareketine katılanları, Batılılar toptan *"Jön Türkler"* olarak adlandırmışlardır bilindiği gibi.

1895'te İstanbul'da patlak veren Ermeni olayları üzerine gizli *"İttihat ve Terakki"* de, adını açıklayarak duvarlara birtakım beyannameler asınca, Abdülhamid'in hafiyeleri derhal harekete geçmiş ve örgütün ileri gelenlerinden bazılarını tutuklayarak, Trablusgarp'a, Şam'a, Manastır'a sürmüşlerdir. Yakalanmayanlardan birçok kişi de Fransa'ya, İngiltere'ye, İsviçre'ye, Mısır'a kaçmıştır. *Selim Nüzhet Gerçek*'in saptamalarına göre, bu kişiler

Paris'te, Londra'da, Cenevre'de Kahire'de, tam 95 adet gazete çıkarmışlardır o günlerde. Aralarında Arap, Arnavut, Çerkez vb. gibi Türk olmayanların, hatta Müslüman bile olmayanların da bulunmasına karşın, *"İttihat ve Terakki"* örgütünün üyesi, ileri geleni bu kişilerin tamamını *"Jön Türkler"* diye adlandırmışlardır Batılılar.

Gerçi aynı örgütün üyesiymiş gibi gözükseler de, ilginçtir, bu kişilerin aralarında bir görüş birliğinin varlığından veya belirli bir siyasal program üzerinde anlaşmış olduklarından söz edebilmek de kesinlikle olanaksızdır ancak.

Örneğin, bu yeni *Jön Türk* muhalefetinin önde gelen adları olan *Ahmet Rıza Bey*'in, *Mizancı Murat Bey*'in ve *Prens Sabahattin*'in savundukları fikirler arasında, Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe sokularak Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını istemenin dışında hiçbir ortak yan yoktur.

Diyelim, İttihat ve Terakki'nin Paris şubesinin de kurucusu olan *Ahmet Rıza Bey*'e göre, İmparatorluğun içinde bulunduğu sorunlar tarımın ilkelliğinden kaynaklanmaktadır. Daha öğrencilik yıllarında vardığı bu kanıyla da Paris'e gitmiş, tarım okumuştur. Okulu bitirip İstanbul'a döndükten sonra da Tarım Bakanlığında çalışmıştır bir süre. Ne ki, Bakanlığın durumunu yakından görnüce, bu kez de tarımın kalkındırılmasının ancak köylülerin eğitimiyle gerçekleştirilebileceğini düşünüp Eğitim Bakanlığına geçmiş, bir süre de orda çalışmıştır. 1889'da da, Fransız devriminin yüzüncü yılı dolayısıyla Paris'te açılan sergiye görevli olarak gitmiş, ancak sergiden sonra görevinden istifa ederek dönmemiştir. Paris'te kaldığı bu süre içinde de , bir yandan ünlü Fransız pozitivistlerinden *Pierre Laffitte*'in derslerini izlerken, bir yandan da İttihat ve Terakki'nin Paris şubesinin kurulmasını gerçekleştirmiş ve ilk başkanı olmuştur. 1895'te de, ikinci Jön Türk hareketinin ilk yayın organı *"Meşveret"*i çıkarmıştır. Pozitivistlerle ilişkisinden dolayı arkadaşlarının arasında bile adı *"dinsiz"*e çıkmış olduğu için de, gerek bu gazetedeki yazılarında, gerekse *Abdülhamid'e gönderdiği muhtıralarında" pozitivizm*den kesinlikle söz etmemiş ve İmpartorluğun ge-

ri kalmışlığının tarımın ilkelliğinden kaynaklandığını vurgulayıp, Abdülhamid'e meşrutiyetin hem kötü birşey olmadığını, hem de kendisine karşı bir şey olmadığını anlatmaya çalışarak, ilkokuldan üniversiteye uzanan geniş bir eğitim politikası uygulamasını önermiştir sürekli.

Mizancı Murat Bey ise, Dağıstanlıdır, Kafkasya'da doğmuştur. Lise öğrenimini Stavropol'da tamamladıktan sonra Moskova'ya üniversiteye gönderilirken kaçmış, 1873'te İstanbul'a gelmiştir. Fransızca ve Rusça bildiğinden Dışişlerine çevirmen olarak alınmıştır hemen. 1886'da da İstanbul'da *"Mizan"* adında bir gazete çıkarmaya başlamış ve bu tarihten itibaren *Mizancı Murat* olarak ünlenmiştir. Prof. Berkes de; *"Abdülhamit zamanında yükselerek yeni yurdunda tanınmış bir yazar ve Mülkiye okulunda profesör oldu."* diye yazmaktadır. Gerçekten de *Mekteb-i Mülkiye-i Sultanî*'de *"İlm-i Servet"* (İktisat) dersleri vermiştir bir süre. Ancak Abdülhamid'e ters düşünce, 1895'te Paris'e kaçmak zorunda kalmış ve Jön Türk hareketine katılarak etkin bir rol almıştır. Hatta, Ahmet Rıza Bey'i dinsizlikle suçlayanlarca bir ara İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şubesinin başkanlığına bile getirilmiştir galiba. Ne var ki, Paris'teki sürgün yaşamı da çok sürmemiştir verilen bilgilere göre. 1897'de, Abdülhamid'in gönderdiği haberlere kanıp, hemen dönmüştür İstanbul'a, Maliye'de görev almıştır. Bu uzlaşması yüzünden de Jön Türk arkadaşlarınca şiddetle eleştirilmiştir. İlginçtir, gene Prof. Berkes'in saptamalarına göre, *"liberal ve meşrutiyetçi"* biri olarak tanınan mizancı Murat Bey, yazılarında da zaten çözüm olarak, *"Abdülhamid'in halifeliğinde bütün İslam dünyasını birleştirecek, İslami şeriatın uygulanacağı bir meşruti yönetimi"* önermiştir ısrarla. Parlamenter sistemin İslamiyete aykırı olmadığı inancındadır, çünkü Kuran'ın *Alî İmran* ve *Talâk* surelerinde *meşveret* usulünden söz edilmektedir. Bu nedenle, Abdülhamid'le ters düştüğü tek nokta, meclisi kapatmış olmasıdır. Görüldüğü gibi, Pan-İslamizmi savunan Jön Türklerin önderlerinden Mizancı Murat'ın da, devrimci olmak filan şöyle dursun, ne düzenle bir sorunu vardır, ne de Abdülhamid'le, aslında...

İkinci Jön Türk hareketinin bir diğer ünlü önderi de, bilindiği gibi *Prens Sabahattin*'dir. Ancak, adından da anlaşılacağı gibi, Prens Sabahattin de zaten Saraylıdır. Annesi, Abdülhamid'in kızkardeşi Seniye Sultan'dır. Babası mahmud Celalettin Paşa da, Gürcü Halil Rifat Paşanı oğludur ve Abdülhamid tarafından Adalet Bakanı yapılmıştır. Ne var ki, V. Murat'ı yeniden tahta çıkarmak için düzenlenen bir komploya katıldığı suçlamasıyla gözden düşmüş ve Abdülhamid'le arası açılmıştır. 1899'da oğulları Sabahattin ve Lutfullah'la birlikte Avrupaya kaçmak zonuda kalmıştır bu yüzden. Annesi sultan olduğu için kendisini Paris'te '*Prens*' diye tanıtan Sabahattin ise, bir rastlantı sonucu Frederic Le Play'in kurduğu okul çevresiyle tanışmış, daha sonra da *Le Play* okulundan 1886'da bir grup arkadaşıyla ayrılarak *'Sosyal Bilim'* adında bir dergi çıkarmış ve ayrı bir okul kurmuş *Edmond Demolins* ile tanışmıştır. Ve, kimi çevrelerce kendisine parasal yardımda da bulunduğu öne sürülen Edmond Demolins'in etkisinde kalarak, o günlerde Avrupa için de oldukça yeni '*toplumsal sorunların toplumsal yapılardan kaynaklandığı*' görüşüne katılıp, Osmanlıların da bu durumdan kurtulabilmelerinin ancak toplumsal yapıda köklü bir değişikliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olabileceğini, bu amaçla da *"adem-i merkeziyet ve teşebbüs-ü şahsi"* (tek merkeze bağımlı olmayan ve özel girişimci) bir politika izlenmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır coşkuyla... Prens Sabahattin'e göre, *"O güne kadar yapılmış reform girişimlerinin başarılı olamayışının nedeni, ne Mithat Paşa'dır, ne de Abdülhamid'tir. Osmanlının toplumsal yapısının niteliğidir. Asıl dava Abdülhamid'i devirmek değil, Doğulu toplum tipinden Batılı toplum tipine geçmektir."* (Prof. Berkes, age,s. 390)

Görüldüğü gibi, zaten Saraylı olan Prens Sabahattin'in de aslında ne Sarayla, ne de Abdülhamit'le bir sorunu vardır.

Üstelik, Osmanlı yönetimini şiddetle eleştirmelerine karşın, ne Abdülhamid onlarla ilişkisini kesmiş, ne de onlar Abdülhamid'le ilişkilerini kesmişlerdir sanki. Örneğin, ilk yıllarda, yapılacak birtakım girşimimlerle o ülkelerin hükümetlerine bu mu-

halefeti susturtabileceğini düşünmüşse de, bazı engeller çıkartmayı başarmasına karşın, yayınları toptan durduramayacağını anlayınca, Abdülhamit bu kez özel kuryeler göndererek Jön Türklerle pazarlığa oturmuş ve gazete çıkarmaya son vermeleri halinde hepsini bağışlayacağını, hatta ülkeye döneceklere de hemen, yeteneklerine göre kendilerine yakışır görevler verileceğini bildirmiştir. Nitekim, yukarda da değindiğimiz gibi Mizancı Murat, bu pazarlık üzerine *Mizan* adlı gazetesini çıkarmaya son vererek ülkeye dönmüş ve Maliye Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda da eniştesine, İttihat'çılarla işbirliği yapmayı bırakıp ülkeye dönmesi halinde kendisini bağışlayacağına dair haber göndermiş, ancak, Mahmut Celalettin Paşa'nın Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması koşuluyla dönebileceğini bildirmesi üzerine de, onu derhal ölüm cezasına çarptırmıştır. Damat Mahmut Celalettin Paşa ise, 1903'te Broksel'de yoksulluk içinde ölmüştür. Prens Sabahattin de, ancak 1908'de, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra dönebilmiştir İstanbul'a.

1900 yılında bir bildiri yayımlayarak, ilk kez, bütün Jön Türklerin katılacağı bir kongre toplanması fikrini ortaya atan, 4 Şubat 1902'te Paris'de, Türk dostu bir Fransızın evinde toplanan kongrede de İttihat ve Terakki Cemiyeti Paris Şubesi Daimi Komite üyeliğine seçilen Prens Sabahattin, bu kongreden sonra Jön Türk hareketinin parçalanması üzerine de, arkadaşlarıyla *"Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"* adı altında ayrı bir örgüt kurarak başına geçmiştir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına yeni ve değişik açıdan bakan, özgün öneriler getiren, İkinci Jön Türk hareketi içindeki tek kişi de Prens Sabahatttin'dir.

Gerçi, *"adem-i merkeziyet"* fikri, o güne dek neredeyse bütün Osmanlı aydınlarınca savunulan İmparatorluğun eski görkemli haline kavuşabilmesi için merkezi hükümetin yeniden güçlendirilmesi görüşüyle çelişmek şöyle dursun, galiba güçlü bir merkezi otoritenin yönetim biçimi olan imparatorluk kavramına da ters düşse gerektir. Ancak, gündeme ilk kez getirilmiş yeni bir görüş olduğu da kuşkusuzdur.

Gene, İmparatorluğun bugünkü durumunun toplumsal yapıdan kaynaklandığını ve sorunların ancak ekonomi politikasının değiştirilmesiyle çözümlenebileceğini Osmanlı tarihinde dile getiren ilk kişi de Prens Sabahattin olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Gerçi Ahmet Rıza Bey de, sorunların, tarımın ilkelliğinden kaynaklandığı görüşündedir. Ancak, tarımın bu ilkellikten kurtulması için ülkede halen geçerli olan tarımsal üretim ilişkileri ve toprak mülkiyeti konularıyla hiç ilgilenmeyip, sorunun çözümünün eğitimle ilgili olduğunu öne sürerek, ilkokuldan üniversiteye köklü bir eğitim reformu gibi öneriler getirmesine bakılacak olursa, doğrusu Ahmet Rıza Bey'in de soruna ekonomik açıdan yaklaşmış olduğunu söyleyebilmek, galiba olanaksızdır.

Fakat, öte yandan Prens Sabahattin de, sorunun ekonomik olduğunu söyleyip, toplumsal yapının değiştirilebilmesi için liberal ekonomiye geçilmesini önerirken yalnız *teşebbüs-ü şahsi*'den (özel girişimciliğin erdemlerinden) söz etmektedir zaten. Başka bir ekonomik öneri getirmemekte, toplumsal yapımız veya mevcut ekonomik ilişkilerle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Yani, ne bir ekonomik çözümleme yapmaya girişmiştir, ne de ekonomik bir saptama yapmıştır.

Kuşkusuz, Prens Sabahattin de ekonomist değildir. Doğrusunu isterseniz, Osmanlı aydınları arasında, değil bir *ekonomist*ten, ekonomi bilimi ile şöyle biraz yakından ilgilenmiş birinin varlığından söz edebilmek de olanaksızdır galiba. Zaten uzman yetiştirecek yüksek okullar da henüz yoktur ülkede veya yeni yeni kurulmasına çalışılmaktadır. Örneğin, bir üniversite kurulması fikri ilk kez 1845 yılında ortaya atılmış olmasına karşın, ancak 1874 yılında, Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi'nde) iki sınıf boşaltılarak *Mekteb-i Hukuk* ve *Mekteb-i Turuk ve Maabir* (Yollar ve Köprüler Mektebi) adı altında iki yüksek okul açılmıştır güya. Çünkü, bu okullara önce *ulema*, Hukuk'ta *"Roma Hukuku"* Yollar ve Köprüler'de de *"Fizik"* okutulduğunu öğrenir öğrenmez şiddetle karşı çıkmış, sonra da Abdülhamit, saltanatının daha birinci yılında, 1877'de, ulema-

nın isteği üzerine, her ikisini de kapatmıştır. Tarihçilerin *"İktisat eden fakir olmaz"* dediği için *"iktisatçı"* olarak niteledikleri ve Abdülhamit'in de tam 7 kez sadrazamlığa getirdiği Küçük Sait Paşa da, daha ilk sadrazamlığı sırasında, 1879'larda, ülkeye *"mali bilgilere sahip kimseler yetiştirmek"* amacıyla Divan-ı Muhasebat binasının bir odasında açtırdığı *"Mekteb-i Fünun-u Maliye"* adlı okul da, ne yazık ki ancak üç yıl eğitim yapabilmiştir. (Prof. Karal, Osm. Tar. c-8, s. 396)

Ancak, Mizancı Murat Bey, Maliyeci Cavit Bey ve benzeri kişilerin anılarından veya haklarında yazılmış monografilerden çıkarıldığı kadarıyla da, yüzyılın sonlarına doğru, örneğin 1878'de yeniden eğitime başlamış *Mektebi-i Hukuk*'ta; 1859'da iki yıllık kısa eğitimlerle devlete memur yetiştirmek amacıyla kurulmuş,1877-78'lerde eğitim yılı beşe çıkarılmış *Mekteb-i Mülkiye-i Sultani*'de hatta daha sonraları Harp Akademisi ile Yüksek Öğretmen Okulu'nda *"İlm-i Servet"* adı altında, kimi kaynaklara göre *"İktisat"* kimi kaynaklara göre de *"ekonomi politik"* diye nitelenebilecek bir ders de okutulmamış değildir doğrusu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ta XIX. yüzyılın sonlarına kadar temel eğitim kurumu olan medreselerde, eğitim, bilindiği gibi neredeyse bütünüyle ezbere dayalıdır. Bu nedenle, ders kitabı kavramı da pek yaygın değildir. Sutan II. Mahmud'dan itibaren açılan, dindışı eğitim veren *mektepler*, rüştiye ve idadilerde okutulacak derslerle ilgili kitaplar da, gördüğümüz kadarıyla ilk kez Abdülhamit döneminde, belirli bir plan ve program çerçevesinde ulemaya yazdırtılmıştır. Dolayısıyla, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, üstelik topu topu bir iki okulda ve haftada olsa olsa bir veya iki saatliğine okutulmaya başlanılmış yeni bir dersin kitabının da hemen yazdırtılmış olması, galiba gerçekten de, kesinlikle söz konusu bile edilmemelidir.

Gerçi, *Prof Zafer Toprak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasında 1995 yılında çıkan *"Milli İktisat- Milli Burjuvazi"* adlı kitabında, Osmanlı aydınının Balkan Savaşı yenilgisinin onur kırıklığıyla bir cankurtaran simidine sarılır gibi dört elle sarıldığı

"milli iktisat" deyimini de benimseyip, *"Türkler İngiliz iktisadının tutsağı kalarak, iktisatta da taklitçilikten kurtulamamışlardı"* diye suçladıktan sonra, *"O güne değin orta ve yüsekokullarda okutulan iktisat derslerinde, Adam Smith, Leroy Beaulieu, Charles Gide gibi iktisatçıların eserlerinde görülen klasik öğretiler gündeme gelmişti."* (s. 146) diye yazarak, *iktisat derslerinin* yalnız Mekteb-i Hukuk, Mektebi-i Mülkiye vb. gibi (bir çeşit) yüksekokullarda da değil, *rüştiye ve idadilerde de okutulduğunu*, üstelik bu derslerde dönemin moda iktisatçılarının görüşlerinden de söz edildiğini öne sürmekte ise de, ilginçtir, ne bir kaynak göstermektedir bu konuda, ne de bu *"İlm- Servet"* dersi ile ilgili bir kitabı gördüğüne dair herhangi bir açıklamada bulunmaktadır.

(Burada hemen şunu da belirtelim ki, Sayın Profesör; İttihat ve Terakki iktidarının, hem Balkan Savaşı yenilgisinin öfkesi, hem de Yusuf Akçura'nın o günlerde Orta Asya'dan getirdiği Türkçülük düşüncesinin romantik coşkusuyla önünü ardını fazla da düşünmeden, ticaretin Hıristiyan azınlığın elinden alınarak Müslümanlaştırılması girişimleri sırasında, ola ki ilk kez de parti ideologu Ziya Gökalp'çe politik bir slogan olarak kullanılmış, *"Milli İkisat"* deyimini, her ne kadar kimi yerlerde *"Bir tür neomerkantilist iktisat politikası"* veya *"kapitilasyonların zorunlu kıldığı liberal iktisadi ilişkilere tepki"* şeklinde açıklamalarda da bulunsa, bilimsel bir ekonomik terim olarak benimseyip, ona *"devletçi ekonomi/kapalı ekonomi"* anlamını yüklemekle de kalmamış, ilginçtir, *"Bütün Türklük tarihinden bilinen kadarıyla, 'Türk milli iktisadı'nın en uzun süren aşaması çobanlıktır"* (s. 17) diyerek, bu deyimi *toplumların içinde bulundukları başat üretim ilişkileri* ile ilgili bir terim anlamında kullanmakta da sakınca görmemiştir. Ayrıca, Sayın Profesöre göre, İttihat ve Terakki'nin bu *"milli iktisat"* politikasıyla İmparatorluk da, *'liberal ekonomiden vazgeçip, devletçi bir ekonomiye geçmiştir'* yeniden. Çünkü, Sayın Profesörün, *İkinci Meşrutiyet*'le bir *ekonomik devrim*in de gerçekleştirildiğinden ve bu devrimle *"daha ilk yıllardan itibaren 'kapıkulu' geleneği yadsınıp, bireyciliğin Os-*

manlı toplumunun temel felsefesi yapılarak ve 'teşebbüs-ü şahsi' görüşü de Osmanlı toplum yaşamının temeli haline getirilerek" İmparatorluğun *"mali devlet"* anlayışından *"iktisadi devlet"* anlayışına şıppadak geçirildiğinden de hiç kuşkusu yoktur. Gördüğümüz kadarıyla, İttihatçı aydınların 1908'den sonra çıkmış, önce *"serbesti-i ticaret" "serbesti-i mübadele" "serbesti-i rekabet"* sonra da *"iktisad-ı milli"* vb. gibi, Farsça *"serbesti"* ve Arapça *"milli"* sözcüklerinin bolca kullanıldığı tamlamalarla bezeli çok sayıdaki (güya) ekonomi yazılarının *"hamasi"* söylemi, Osmanlı toplumunun ekonomik ilişkileriyle ilgili gerçekleri salt İstanbul'da çıkmış iki bin tirajlı gazete haberlerinden, gene İstanbul'da kurulmuş şirketlerle ilgili istatistiksel bilgilerden ve bazı hükümet kararlarından yakalamağa çalışan Sayın Profesörü biraz gereğinden çok etkilemiştir galiba...)

Çünkü, Prof. Toprak'ın, yalnız Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Mülkiye de değil, rüştiye ve idadilerde de *ilm- servet* derslerinin okutulduğu, hatta aydınlar arasındaki *"koruyucu ya da serbest dış ticeret tartışmalarının 1908'e değin büyük ölçüde bu ders kitaplarında da yer aldığı"* (Age, s. 30) şeklindeki savlarına katılabilmek bizce gerçekten alanaksızdır.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Batılı anlamıyla ortaokul düzeyinde ilk eğitim kurumu olarak niteleyebileceğimiz *rüştiye*, İstanbul'da 1838 yılında açılabilmiştir ancak.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk eğitim bakanlığı da, ilk rüştiyeden tam 8 yıl sonra,1846'da *"Mekatib-i Umumiye Nezareti"* adıyla kurulabilmiştir.

Rüştiyelerde verilen eğitimin yüksek öğrenim veya meslek eğitimi için yeterli olmadığı anlaşılınca da, lise olarak niteleyebileceğimiz ilk *idadi* ise, eğitim bakanlığının kurulmasından tam çeyrek yüzyıl sonra, ta 1873'te açılabilmiştir, Yukarda da belirttiğimiz gibi, Mekteb-i Hukuk gibi yüsek okullar da zaten bir yıl sonra, 1874'te kurulmuşlardır. Ne var ki, yüksek öğrenim görecek veya yüksekokullarda ders verecek nitelikte yeterli bilgiye sahip öğrenci ve öğretmen bulmakta zorluk çekildiği için, bu okullardan beklenilen sonuç zaten elde edilememiş ve,

yukarda da değindiğimiz gibi, 1877'de Sultan Abdülhamit tarafından bu gerekçeyle (tasarruf gerekçesiyle) kapatılmışlardır. (Prof. Enver Ziya Karal'ın verdiği bilgiye göre, aynı yılda açılmış *"Turuk-u Maabir-yollar ve köprüler-Mektebi"* adlı ilk sivil mühendislik okulunun kapatılmasının bir diğer önemli nedeni de, 43 öğrencisinden büyük bir kısmının Hıristiyan oluşu imiş.) Nitekim, *Prof. Bayram Kodaman* da; *(Tanzimat devrinde olduğu gibi, 1876-1909 arasında da ilk ve orta dereceli okulların öğretmen kadrolarının büyük bir kısmını medrese kökenli kimseler oluşturmuştur"* diye yazmaktadır. (Prof. Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim sistemi, Türk Tarih Kurumu 1991, s. 154)

Prof. Zafer Toprak'ın, 1988 yılında Cem Yayınları arasında çıkan *"Türkiye Tarihi"* adlı ortak kitabın 3. cildine yazdığı *"İktisat Tarihi"* başlıklı bölümde belirtildiğine göre de, yüksek okullardaki *ilm-i servet* derslerini genellikle *"Sakızlı Ohannes Paşa, Portakal Mihail Paşa"* vb. gibi azınlık aydınları vermiş olsalar gerektir zaten.

Ayrıca, ilk idadi her ne kadar 1873 yılında açılmış ve İstanbul'daki idadi sayısı bile 1876'ya kadar ancak dörde veya beşe çıkmış ise de, XIX. yüzyılın sonlarına kadar, taşrada da idadilerin açılmaya başlaması üzerine ülkedeki idadi sayısının neredeyse yüzü bulduğu da unutulmamalıdır. Yani, salt bu sayıda öğretmen bulabilmek açısından, idadilerde de *ilm-i servet* okutulmuş olabileceğini düşünmek bile olanaksızdır galiba.

Ancak, Prof. Zafer Toprak'ın böyle bir yanılgıya düşmesine de, ola ki *1869* tarihli *Maarif-i Umumi Nizamnamesi* neden olmuştur sanırız. Çünkü, yüksek öğrenim için öğrenci yetiştirmekte *rüştiye*lerin yetersiz kaldığı anlaşılınca, bir üst orta öğretim kurumu olarak *idadi*lerin açılmasına karar verilen bu *Nizamname*'de, idadilerde okutulacak dersler arasında *"İlm-i Servet-i Milel"* diye bir dersten de söz edilmektedir. Bu *Nizamname*'yi hazırlayanlar da *idadi* diye adlandırdıkları bu yeni orta öğretim kurumunun modelini ve eğitim programını, İstanbul'da bir yıl önce, 1868'de, Fransızların kurduğu *Mekteb-i Sultani*'den (Ga-

latasaray Lisesi'nden) almışlardır galiba hiç kuşku yok ki...

Anımsanacağı gibi, Sultan Abdülaziz, belki yeni bir borç buluruz diyerek Alî ve Fuad Paşa'ların zorlamasıyla, 1867 yılında III. Napolyon'un çağrısını kabul edip, ulemanın büyük buluşu olan *"mübarek ayakları kâfir topraklarına basıp da günaha girmesin diye çift tabanının arasına Marmara kumu doldurulmuş ayakkabılarıyla"* Paris'e gitmiştir. Orada Fransız bankerlerinden belki umulduğunca yeni borçlar sağlanamamıştır ama, *Fransız Eğitim Bakanı Victor Duruy*'nin uğurlarken eline tutuşturduğu yeni bir eğitim projesiyle dönmüştür yurda ve Fransız hükümetinin seçip göndereceği *M de Salve*'ın yönetimindeki *"otuz kırk nefer muallimle"* öğretim dili Fransızca olacak bir okul kurması için, hemen *Galatasaray kışla-i hümayunu*'nu boşalttırıp Fransız elçisi *Monsieur Bourre*'a teslim etmiştir. 1 Eylül 1868'de açılan bu okulda, Fransa'dan gelen eğitim programına göre okutulan dersler arasında da, Fransızca, Grekçe, Latince, matematik, kozmoğrafya, mekanik, fizik, kimya, biyoloji ile birlikte bir de *"Ekonomi"* vardır. Bu modele göre tasarlanmış idadilerde okutulacak dersler arasında sayılan *"İlm-i Servet-i Milel"* de, hiç kuşku yok ki *"Ekonomi"* kavramının o günkü anlayışa uygun Osmanlıca çevirisidir.

Kısacası, *"ekonomi"* kavramının da Osmanlı aydınının gündemine ilk kez XIX. yüzyılın sonlarına doğru girmiş olduğu, galiba tartışılmasa gerektir. Ancak, Osmanlı aydınının, 1908'den sonra da *"ekonomi denilince, tıpkı Tanzimat dönemlinde olduğu gibi, gene hemen dış ticaretin geliştirilmesini, yabancı sermaye girişinin desteklenmesini, gelirlerin artılması için de vergilerle, özellikle de gümrük vergileriyle oynamayı anladığı"* konusunda da sanki hiçbir iktisat tarihçisinin kuşkusu yoktur, gördüğümüz kadarıyla. Yani, Osmanlı aydınları arasında, ekonomiyi biraz bilen, ülkenin ekonomik yapısı ile ilgili geniş çerçeveli bir çözümleme yapıp yorum yazabilecek birini bulabilmek, galiba gerçekten de olanaksızdır.

Bilindiği gibi. *"Üç Tarz-ı Siyaset"* adlı yazısından dolayı Batılı çevrelerce de *"Türkçülük akımının kurucusu, başkanı ve ya-*

yıcısı sayılan *Yusuf Akçura* Kazan'lıdır ve 1906 yılında arkadaşlarıyla *"Rusya Müslümanları Birliği"* adı altına bir parti kurarak seçimlere katılmış ve *birinci Duma*'ya milletvekili olarak girmeyi başarmıştır. Ancak Çar Nikolay'ın 3 Haziran 1907'de Duma'yı kapatması üzerine Kazan'a dönen Akçura, Çar'ın bu kararını eleştiren bir yazısından dolayı tutuklanacağını anlayınca kaçıp bir süre Kırım'da saklanmış ve 1908'de İkinci Meşrutiyeti'in ilan edildiğini öğrenince de yeniden İstanbul'a dönmüştür hemen. 1911'de de, İstanbul'da hem *"Türk Yurdu"* adında bir dernek kurmuş, hem de *"Türk Yurdu"* adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Dergide, ülkenin iktisadi durumu ve Anadolu Türklerinin ekonomik yapısıyla ilgili yazılar da yayımlamak istemektedir. Çünkü, gene kendi deyimiyle, *"bir milletin, memleketine sadece askerlik ve memuriyetle sahip olamayacağına"* yürekten inanmaktadır. *"Bir de temellük-i iktisadi (ekonomik egemenlik) vardır Bugün bir milletin iktisadi istilası ile askeri istilası arasında maddeten bir fark bulunmadığı artık iyi bilinmektedir."* Ama ne var ki, *Yön* dergisinde belirtildiğine göre, *"Memleketin bütün tanınmış iktisatçılarına başvurduğu halde, vaatten başka bir şey alamamış"*tır. (Yön dergisi, 29 Mayıs 1963, sayı 76, s. 8)

Prof. Berkes de, *"Yusuf Akçura'nın 'natıka- pervaz' (güzel konuşan, düzgün ve etkileyici söz söyleyen) deyimiyle kastettiği Cavit Bey gibi iktisatçıları Türkiye'nin ekonomik sorunları üzerine yazı veremeye çağırdığı halde yazmadıklarından, esnafın durumu üzerine iktisatçı olmayan bir yazarın bir tek yazısından başka bir yazı bulamadığından"* yakındığını söylemektedir.

İlginçtir, gene Prof. Berkes'in verdiği bilgilere göre, tam o günlerde, 1911'de, İstanbul'da yayımlanan *Tanin, Tasvir-i Efkâr* ve *Jeune Turc* gibi gazetelerde *"Parvus Efendi"* imzasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sorunları üzerine yazılar çıkmaya başlamıştır. Yusuf Akçura da, hemen Parvus Efendi'yi bulmuş ve kendi dergisinde de ekonomik konularda yazılar yazmasını istemiş ki, gerçekten de Türk Yurdu dergisinin 9 Haziran ve 22 Haziran 1912 tarihli sayılarında Parvus Efendi'nin iki ya-

zısı çıkmıştır. Ancak, Yusuf Akçura, bu Parvus Efendi'nin kim olduğunu da çok iyi bilse gerek ki, yayımladığı *"Köylüler ve Devlet"* adlı ilk yazısının başına koyduğu dergi imzalı *"sunu"* yazısında, iktisatçılarımızın bilgileri İmparatorluğun sorunlarını araştırmaya yetmediğinden, ülkenin ekonomik sorunları üzerine yazı yazacak bir iktisatçı bulamadıkları için, Tanin ve Jeune Turc gazetelerinde çıkan yazılarından ekonomiyi ve tarihi yorumlamayı iyi bildiğini gördükleri Parvus Efendi'yi *"Türk Yurdu"* yazı ailesine aldıklarını belirttikten sonra, *"Vakıa Parvus Efendi'nin iktisadi ve içtimai mesleklerinin bazı mühim noktalarına 'Türk Yurdu' iştirak edemezse de, halkı sevmek, elden geldiği kadar fakir halka yardım etmek gibi en mühim bir esasta kendisiyle bir ihtilafımız yoktur"* diye bir açıklamada bulunma gereği de duymuştur.

Çünkü gerçekten de *Parvus Efendi* bir Osmanlı Ermenisi filan olmayıp, gene Prof. Berkes'in anlatımıyla, *"Latince 'küçük' anlamına gelen bir takma adla Türkiye'de ekonomi üzerine yazılar yazan bu kişinin Avrupa'da bilinen adı Alexandre Helphand'dır. 1867 yılında Rusya'da doğmuş, Almanya'da doktora yapmış, 1905 Rus devrimine katıldığı için yakalanıp Sibirya'ya sürülmüş, oradan kaçarak Almanya ve İsviçre'de sosyalistlerle birlik olmuş, bu süre içinde Kautsky, Trotsky, Rosa Luxemburg ve Lenin gibi tanınmış sosyalistlerle çalışmış, fakat bunların hepsiyle sosyalist teori ve stratejisi açısından ayrılıklara düşmüş biridir ve 1910 Kasım'ında da Türkiye'ye gelmiştir. Romen sosyalisti Hristo Rakovsky ve 1908'de Selanik mebusu da olmuş Vlahof Efendi gibi Makedonya devrimcileri aracılığıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin önderleriyle, Türkçülerle tanışmıştır hemen. Yazıları Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuş, büyük ilgi görmüştür."* (Age, s. 461) *"Türkiye'de başlayan Almanya ile gizli ilişkileri, 9 Ocak 1915'te İstanbul'daki Alman elçiliğinde görevli Dr. Zimmer aracılığıyla görüştüğü Büyükelçi Wangenheim'ın girişimleri üzerine çağrıldığı Berlin'de de sürmüş ve Alman makamlarıyla işbirliği sonucu, Lenin ve arkadaşlarının mühürlü bir vagonla, Almanya üzerinden İsviçre'den Rusya'ya geçirilmesini sağlamıştır"* (Age.s. 616, dipnot.63)

Görüldüğü gibi, *Parvus Efendi* ünlü bir *komünisttir* ve ilginçtir *"Parvus Efendi"* takma adını kullanan bu ünlü komünist *Alexandre Israel Helphand* de, İstanbul'da yayımlanan bu Türkçe yazılarında kesinlikle sosyalizmden söz etmemiş, tam karşıtı, *Türkler için yapılacak tek şeyin, kapitülasyonlardan ve dış borçlardan bir an önce kurtulmanın çaresini bulup, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bir ulus devlet kurmak olduğu* görüşünü savunmuştur ısrarla. Çünkü, Parvus Efendi'ye göre, *Osmanlı İmparatorluğu Avrupa sermayesinin sömürü alanı haline geldiği için böyle geri kalmıştır; dış borç ve yabancı sermaye sömürgeleştirmenin temel araçlarından olduğu için, yeni dış borç ve yabancı sermaye bularak da bu durumdan kurtulabilmenin olanağı yoktur; dış borçların koşulları da zaten her geçen gün biraz daha ağırlaştırılacaktır; Türk aydını ise, gördüğü kadarıyla, hem bu bilgilerden yoksundur, hem de halkından kopuktur, gerçeği bilmemektedir. Dolayısıyla Avrupadan sağlanabileceğini sandıkları yeni dış borçlarla toplumu hızla kalkındırarak Avrupa uygarlığına kavuşturabilecekleri palavrasına kolayca sarılmışlardır.*

O günlerin, hemen hemen aynı görüşleri savunmuş bir diğer ünlü ekonomi yazarı da, iktisat tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre, *Tekin Alp*'dir. *"İkinci Meşrutiyetin en velut yazarlarından biridir Tekin Alp." "1915 güzünde 'milli iktisada doğru' düsturuyla yayımlanmaya başlayan İktisadiyat Mecmuası'nın başyazarı olduğu gibi, İttihatçıların da iktisadi konulardaki ideoloğudur." "İktisadiyat Mecmuası'nın yanı sıra Türk Yurdu, İslam Mecmuası ve Yeni Mecmua'da da birçok yazısı çıkmıştır."* 1915'te *İslam Mecmuası*'nın 22. sayısında çıkmış *"Milli İktisat"* adlı yazısında, *"Türklerin de siyaset alanında yetişmiş kahramanları eksik değildir. Fakat maalesef, mili iktisatçıları hiç yoktur. Bu nedenle, Türkler de bir an önce milli bir iktisat oluşturmalı, milli iktisatçılar yetiştirmelidir."* diye yazan *Tekin Alp*, bütün yazılarında da *"milli iktisat"* görüşünü savunmuştur. (Prof. Zafer Toprak, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1995, s. 14-15)

Ama ilginçtir, *Tekin Alp* de, tıpkı *Parvus Efendi* gibi, İkinci Meşrutiyet döneminde yaşamış bir gerçek kişi değil, bir takma addır. Avrupalılarca *Moses (Moiz) Cohen* adıyla bilinen İstanbullu bir Musevidir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı aydınına ilk ciddi ekonomi-politik derslerini, ünlü komünist *Alexandre Helphand, nam-ı diğer Parvus Efendi* ile *Moses Cohen, nam-ı diğer Tekin Alp* vermiştir galiba gerçekten de.

Hatta ilginçtir, *"ilk ciddi ekonomi- politik dersini vermekle"* de kalmamışlar, sanırız *"ekonomi"* kavramını Osmanlı aydınının dağarcığına ilk sokanlar da onlar olmuştur, gördüğümüz kadarıyla.

Nitekim, Ord,Prof. Enver Ziya Karal'da; *"Gülhane Hattını ilan edenler, sadece Avrupa'nın bazı hukuk ilkeleri ile müesseselerini aktarmayı düşünmüşlerdir. Abdülaziz devrinin başlıca özelliği, Avrupa usulünde kuvvetli bir ordu ile bir donanma meydana getirmek için çalışmak olmuştur. Abdülhamit II. devrinde ise, İmparatorluk hudutlarının daralmasına rağmen, azametli bir memur makinesi oluşturulmuştur. Sözün kısası, ne II. Abdülhamit'den önce, ne de onun istibdat devrinde Batının maliye ve ekonomi müesseselerini köklü bir şekilde anlayan ve anlatabilen bir insan yetişmiştir."* diye yazmaktadır acı bir dille.

Sonra da, Abdülhamit'in tam 7 kez sadrazamlığa getirdiği Sait Paşa'nın anılarından aktarak; *"Avusturya Başbakanı Kont Andraşi'nin 30 Kasım 1875'te verdiği nota üzerine, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın, ülke ekonomisinin kalkındırılması çarelerini araştırmak üzere, Osmanlı tarihinde ilk kez kurdurduğu Ticaret, Ziraat ve Endüstri Meclis-i Kebiri adlı komüsyonun, daha ilk layihasını hazırlar hazırlamaz derhal dağıtıldığını" Sait Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, 1879'a ilk kez kurulan "Ticaret ve Ziraat odalarının 1894'de kapatılarak 'Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti' adıyla bir bakanlık haline getirildiğini, ancak vnemil bir bakanlık sayılmadığı için Nazırının bakanlar kuruluna alınmadığını, bakanlık fen heyetinde de zaten yalnız bir mühendisin bulunduğunu"* belirmektedir. (Age..438)

Bu nedenle, *Sakızlı Ohannes Paşa*'nın, iktisat tarihçilerimizin belirttiklerine göre, 1881 yılında yayımlanmış, bugünkü dile *"uluslararası iktisada giriş* veya *ulusların zenginliği ile ilgili ilk bilgiler"* diye aktarılacak *"Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel"* adlı kitabı, galiba gerçeten de, iktisattan söz eden Osmanlı ülkesindeki ilk kitap olsa gerektir.

Gene 1880'li yıllarda iktisattan söz eden ikinci kişi de, ola ki *Mikael Portakal Paşa*'dır.

Daha sonra iktisattan söz eden iki kişi ise, Rusya'dan gelmiş Türk kökenli iki aydındır. Biri, yukarda da değinildiği gibi, 1873 yılında İstanbul'a gelen ve 1886'da *Mizan* adında haftalık bir gazete çıkaran, orta öğrenimini Rusya'da yapmış, Dağıstanlı *Mizancı Murat Bey*, diğeri de 1865'te Kazan'da doğmuş, orta öğrenimini Rusya'da tamamladıktan sonra 1887'de İstanbul'a gelerek Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiş, sonra da hemen Harp Akademisi'ne Rusça ve İlm-i Servet hocası olarak atanmış *Musa Mehmetcanlıoğlu Akyiğitzade*'dir.

Ve ilginçtir, XIX. yüzyılın son çeyreğinde *ekonomi bilimiyle* ilk kez karşılaşan Osmanı aydını, artık her ne hikmetle ise, liberalizmi hemen tek seçenek, tek kurtarıcı kabul edip, can kurtarma simidine sarılırmış gibi dört elle sarılmışlardır ona.

Örneğin, Sakızlı Ohannes Paşa, Mikael Portakal Paşa, Maliyeci Cavit Bey gibi aydınlar, *Prof. Korkut Boratav*'ın deyimiyle, *"büyük ölçüde çağdaş liberal Fransız iktisatçılarından kaynaklanan kitaplarında, ekonomiye devlet müdahalesine ve korumaya şiddetle karşı çıkarak içte ve dışta, 'liberal' iktisat politikalarının partizanlığını yapmışlar"*dır. (Türkiye Tarih, c.4, s. 271)

Prof. Zafer Toprak da, *"O dönem aydınlarına göre, liberalizm Osmanlı toplumu için tek kurtuluş yoludur. O yıllarda liberal olmak değişimden yana olmaktır."* diye yazmaktadır. (Türkiye Tarihi, c.3, s. 215)

Ancak, liberalizmin *"partizanlığını"* yapan bu Osmanlı aydınları, kendilerinden geçercesine, ülkenin içinde buluduğu geri kalmışlıktan kurtuluşu için tek çarenin *"serbest dış ticaret, ya-*

bancı sermaye ve dış borç" olduğunu savunurlarken, Tanzimat'tan bu yana zaten bu politikaların uygulandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun XX. yüzyıla girilirken ne durumda olduğu konsunda, gene, Prof. Boratav'dan öğrendiğimize göre, *E.G.Mears* de *"Modern Türkiye"* adlı kitabında, 1924 yılında, *"Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bir başka bağımsız devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, ülkenin bütün politik ve toplumsal hayatını etkisi altına alır...Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır..Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi."* diye yazmaktadır oysa.

Osmanlı aydınının tanışır tanışmaz dört elle sarıldığı bu *liberalizm* sevdasına ilk karşı çıkanlar, *"ülkelerin düzeyleri eşit olmadıkça, serbest pazarda güçlünün zayıfı ezeceğini"* söyleyerek şiddetle eleştirenler de, ilginçtir, gene Orta Asyalı aydınlar olmuştur. Örneğin, *Mizancı Murad, "yerli sanayii gözetici önlemler alınmazsa, ülke yakın bir gelecekte bir 'ecnebi pazarı' haline dönecektir"* diye yazmaktadır. *Musa Mehmetcanlıoğlu Akyiğitzade*, yazılarında, kitaplarında, derslerinde, *"iktisadi faydanın yanı sıra, siyasal ve ulusal çıkarların da gözetilmesi","iktisadi fayda ile ulusal çıkar bağdaşmadığı zaman maddi servetten özveride bulunulması" "serbest pazar ulusun geleceğini tehdit edecekse, koruycu dış pazar politikası izlenmesi"* gerektiği görüşlerini savunmaktadır ısrarla. (Prof. Toprak, Milli İktisat-Milli Burjuvazi, s. 29)

Ünlü komünist Parvus Efendi'nin, 1912'lerde, Osmanlı aydınının tartışma gündemine daha bilimsel bir biçimde getirdiği görüşler, galiba hiç kuşku yok ki, ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelmiş bu Orta Asyalı Türkler tarafından ortaya atılmıştır, bir anlamda.

Görüldüğü gibi, tıpkı *Türkçülük düşüncesi* gibi, *ekonomik egemenlik, ekonomik bağımsızlık* düşüncesi de ilk kez Orta Asyalı Türkler tarafından getirilmiş Anadolu'ya...Ne garip...

Kimdir Bu Osmanlı Aydını?

Tarihçilerin yazdıklarına göre, bir cihangir olarak doğduğuna kendisi de inandığı için, iki yıldır süren Avusturya-Rusya savaşının yazgısının, tahta çıkar çıkmaz kendiliğinden hemen değişeceğinden hiç kuşusu yoktur III. Selim'in. Ancak, cephelerden gene yenilgi haberleri gelmeye devam etmiştir. Bu durum karşısında şaşıran Sultan, çaresiz, Prusya ile bir antlaşma imzalamak belki çözüm olur diye düşünüp, *ulema* ile vüzerayı çağırmış;

-Bre efendiler!..Bre paşalar!.. demiştir. Hele söyleyin, Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya ile bir antlaşma imzalamak nasıl olur acep? Ne düşünürsünüz?

Ulemadan Rumeli Kazaskeri Tevfik Efendi, kimsenin konuşmasına fırsat vermeden atılmış;

-Bu Prusya dedikleri yer de neresidir? Hangi memlekettir acep hünkarım? diye sormuştur *hemen.*

Prusya'nın neresi olduğunu Kaptan Paşa kendisine anlattıkan sonra da;

-Doğrusunu isterseniz, biz ulemanın, devletlerin durumu hakkındaki bilgisi biraz sathidir. Kaptan Paşa ve öteki devlet ricali işte karşınızda hünkarım. Onların bilgileri bizler gibi değildir. Bu kadar seferde bulunmuşlardır. Bizden şeriatla ilgili meseleler sual olunursa, vazifemizi derhal yerine getiririz, demiştir pişkin pişkin. (Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu,s. 165-166)

Görüldüğü gibi, Osmanlı *ulemasının* (aydınının), Fransız devriminin yaşandığı günlerde, XIX. yüzyıla girilirken, Avurpa coğrafyasından bile haberi yoktur.

Üstelik, *"Kazaskerlik, ilmiye sınıfının en üst görevlerinden birisidir."* Aynı zamanda askeri yargının da en üst sorumlusu oldukları için *Kazaskerler*, ta ilk günden, I. Murad'dan beri Divan toplantılarına da katılmaktadırlar. Fatih döneminde Anadolu ve Rumeli diye ikiye ayrıldıktan sonra da, Rumeli Kazaskerliği daha önemli sayılmış ve Rumeli Kazaskerleri Divan toplantılarında hep Sadrazamın sağında oturmuşlardır, bu nedenle XVII. yy.

dan itibaren *Sadr-ı Rum* (Rum sadrazamı) denilmiştir onlara. İlmiye sınıfı için Rumeli Kazaskerliği'nden sonraki orun *Şeyhülislamlık*'tır.

İlmiye sınıfı için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli görevlerden bir diğeri de *Müneccimbaşılık*'tır. Ülemadan birinin *"Müneccimbaşılıktan sonra gidebileceği yer ya Rumeli Kazaskerliğidir, ya da Süleymaniye Müderrisliğidir"* yani.

Müneccimbaşı'ların görevleri de, yardımcıları ile birlikte *"takvimleri hazırlamak, Ramazan imsakiyesini belirlemek ve yıldızların durumlarına bakarak uğurlu gün ve saatleri önceden saptayıp sultanlara bildirmek"*tir. Örneğin, *Tacizade Cafer Çelebi*'nin yazdığına göre, Fatih de, İstanbul'un fethini sağlayan büyük hücumu müneccimbaşının belirlediği uğurlu gün ve saate başlatmıştır. Kuşkusuz, yıldızları gözleyerek yapmaktadırlar bu işleri de. *Yıldız falı*, XVII. yüzyıldan itibaren *"İlm-i nücum"* adıyla medreselerde de önemli bir ders olarak okutulmaya başlanılmıştır zaten.

Ancak, Ahmet Refik Altınay'ın yazdıklarına göre, Müneccimbaşıların hazırladığı bu takvimler, her zaman gerçeğe tam da uymadığı için, zaman zaman sultanların bile başına işler açmıştır galiba. Örneğin, *Sultan III. Ahmed*, Ramazanın ilkbahara rastladığı 1726 yılında, Lale Devri'nde, *Müneccimbaşı Küçükçelebizade Asım Efendi*'nin hazırlayıp sunduğu takvime bakarak *"Felekten birkaç gün daha çalmak için"* Şaban ayının 26'sında, Cuma günü, namazdan sonra, yaranlarını da yanına alarak Cağaloğlu'ndaki *Ferah-âbâd Sarayı*'na gitmiştir. Pazartesi akşamı da, son gündür diyerek, *"Vezir-i âzam, Şeyhülislam, Kazaskerler ,Defterdar, Reissülküttab, Defteremini, hülâsa; Türkiye'nin bütün gelir menbalarını avuçları içinde tutan, halkın sıkıntı ve sefaletine yabancı, geceleri saz ve ahenk içinde çırağan (çiçekler arasına veya kaplumbağların sırtlarına dikilmiş mum ve kandillerle aydınlatılan lale bahçelerinde) fasıllariyle geçiren devlet ricali hep oraya toplanmış"*tır. Güneş batarken de lale bahçelerinde gene sofralar kurulmuş, *"def, tanbur ve keman sesleri Ferah-âbâd korularını inletmeye başlamıştır"* biraz son-

ra. Ne var ki, sakilerin fır dönerek sundukları şarapla kendilerinden artık iyice geçmişlerken, yatsı ezanına doğru birden fal taşı gibi açılıvermiştir devlet ricalinin gözleri şaşkınlıktan. Minarelerin kandilleri yanmıştır, her ne hikmetle ise...

Denilenlere göre, sofu biri olan Ayasofya'nın baş kayyımı (temizlik işleri sorumlusu, baş hademesi) Arnavut, gece iki adamı ile birlikte *"Ramazan hilali göründü!"* diye bağrışarak sokağa fırlamış ve önüne kattığı çoluk çocukla topluca kadının huzuruna çıkıp, kandillerin yaktırılmasını, teravih namazının kılınmasını istemiştir. Sonra da, gene topluca giderek kandilleri yaktırmıştır.

Padişahın huzurunda zor durumda kalan *Müneccimbaşı Küçükçelebizade Asım Efendi* ise, bütün bunların birkaç yobazın başının altından çıktığını, aslında kendilerine sorulmadan bu yobaz Arnavut'a kandillerin yaktırılmaması gerektiğini savunmuşsa da, Ramazanın gerçekten hangi gün başladığı anlaşılamamıştır. Ama, Sultanın sofrasının içine edilmiştir.

Nitekim *Şair Nedim* de; *"Bilmem bende mi, şâhitde mi, takvimde mi? / Hele bir kizb var ortada, budur sıdk-i kelâm/ Ehl-i keyfin birisi der ki, "Behey Sultanım! / Aydın ay, bellü hesab, olmadı Şa'ban temâm/ Bir iki miblâğ-ı berş ili urub öldürerek / Geldiler, eylediler böyle cihanı sersâm" / Bağteten sabit olup gurre; firâşında imâm, / Hâb içün yatmış iken etdi terâvihe kıyâm.* (Bilemem hata bende mi, tanıklarda mı, yoksa takvimde mi? Ama gerçek olan şu ki, bir yalan var ortada. Ehli keyfin biri, "Aman Sultanım, hesap ortada, daha Şaban ayı tamamlanmadı, lakin bir iki kaşık afyon macunu yutmuş birileri geldiler serseme çevirdiler dünyayı" derken, artık uyumak için döşeğine yatmış imamsa, tanıklarla aydınlığın ansızın belirlendiğini duyunca, teravih namazına kalkmış hemen) diyerek, gır gır geçmiştir bu olayla.

Ahmet Refik Altınay da, *ramazanın o gece başladığından Ayasofya ile Cağaloğlu çevresi dışında, İstanbul halkının da haberi olmadığını* belirttikten sonra, *"Heyet ilminin (güya) bu derece ilerlemiş olmasına rağmen, Müslümanların ramazanı ve*

bayramı, asırlardan beri bir türlü tesbit edilememiştir. Bu acınacak hal yüzünden, bozuk havaların ramazanı bayrama, bayramı ramazana karıştırdığı çok olurdu. diye yazmaktadır. (Lale Devri, s. 58)

XVIII. yüzyılda dahi, hâlâ şöyle doğru dürüst bir takvim hazırlayabilecek bilgiden yoksun, neredeyse tamamı Avrupa coğrafyasından bile habersiz, *ulema* denilen bu kişiler, gerçekten nasıl bilim adamlarıydılar acaba?

Bilindiği gibi, *"ulema"* 'bilim adamı' anlamındaki Arapça *"alim"* sözcüğünün çoğuludur. Ve, *medreseyi* bitirip hoca, vaiz, müderris, kadı, kazasker, şeyhülislam, müneccimbaşı vb. gibi dinle ilgili üst görevlere getirilenlere de *"Ulema"* denilmektedir.

Ne var ki, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlılarda bu ilke de çiğnenmiş ve yüksek rütbeli ulemanın çocuklarına bazı ayrıcalıklar tanınarak ,kimileri daha beşikteyken bile ulema sayılmaya başlanılmıştır.

Örneğin, *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı*'nın *"Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı"* adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre, o yıllarda yaşamış tarihçi *Âli, "Künhü'l-ahbar"* adlı kitabında, *"Padişah hocaları oğulları ile şeyhülislam oğlu yaşı ondört onbeşe gelince önce elli akçeli, kazasker oğulları önce kırkar akçeli, eyalet kadıları oğulları da önce yirmibeşer veya otuzar akçeli medreselere hiç sıra beklemeden, küçük yaşta müderris oluverirlerdi."* diyerek bu gerçeğe işaret ettikten sonra, o kişilerle ilgili olarak da; *"Hiç bir medresede sıra tahsili görmeden beşikte iken mülâzım (stajyer), söz söylemeye kudreti olduğu zaman müderrislik (öğretim üyeliği) almağa yol açılır ve büluğ yaşına gelince mollalığa (büyük bilginliğe) doğru yol alır, tıraşı gelinceye kadar menasıb (devletin yüksek görevleri)ve medarisi (medreseleri) dolaşır ve tışarı geldikten sonra (sakalı çıkınca da) beş yüz akçeli mevleviyyete (eyalet kadılığına) ulaşıp ve nadiren eline kitab alsa bile o da muhazarat (tarihe ait fıkralar), cönk (halk ozanlarının şiirleri) ve gazeliyattan ibaret kalır."* diye yazmaktadır. (Age, s. 69-70)

Kuşkusuz, bu ayrıcalıktan yararlananlar, yalnız yüksek orunlardaki ulema çocuklarıyla da sınırlı kalmamıştır zamanla. Gene tarihçi Âli'nin yazdıklarına göre, *paşalara, saray ağalarına, yeniçeri ağalarına sırtını dayayabilen yetenekli "evlâd-ı etrâk" de (Türk çocukları da) herhangi bir yolla medreseye gidip, okuyup yazmadan ve yorulmadan "mülâzım ve müderris ve kadı" olmaya başlamışlardır* daha sonraki yıllarda.

Prof. Uzunçarşılı'nın saptamalarına göre, *"1598'den itibaren, müderrisliğe ve kadılığa atama yöntemi de iyice bozulmuş"*tur. *"O tarihe kadar medreseleri bitiren öğrenciler mülazemetle (stajyer olarak) müderris ve kadı olmak için, ilgilisine baş vurup matlap defterine kaydolarak nöbet usulüyle sıra beklerlerken, bu tarihten itibaren mülazemetlik de alenen para ile elde edilmeğe başlanılmıştır. Voyvodalar, subaşıları on bin akçe mukabilinde mülazemet satın alarak tahsil görmeden kadı olmağa başlamışlardır." "Bu yüzden iltimaslı birçok cehele (cahiller) ilmiye mesleğine girmiştir."* (Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu 1988,s. 48-49)

Tarihçi Ahmet Refik de, bu konuyla ilgili olarak, XVII. yüzyılda *"İlmiye rütbesi çocuklara bile verilir olmuştu. Bunlar için medrese araştırılmasına hiç gerek görülmezdi. Birçokları daha beşikteyken lüzumlu kimseler olurlar, 'konuşmalarında kudretli olacakları şüphe götürmez' olduğu için de önemli devlet görevlerine getirilirlerdi. Hocalardan çoğu mansıbını (devlet görevini) parayla satın almıştı. Bu yüzden de okuma yazma ihtiyacı duymazlardı. Bilime rağbet olmadığı için müderrislerin ve asistanların (mülazımların) çoğu cahil kimselerdi. Mansıplar çoğu kez rüşvetle satın alınırdı. Parası olan en büyük mansıba kavuşurdu."* diye yazmaktadır. (Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, s.140)

İlmiye sınıfındaki bu yozlaşmaya karşı birtakım girişm-lerde de bulunulmamış değildir kuşkusuz. Örneğin, Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, Lale Devri'nde, Sultan III. Ahmed'in sadrazamlarından Damat (Şehit) Ali Paşa, *"Mora seferine çıkarken yerine sadarat kaymakamı olarak bıraktığı Mehmed Paşa'nın, Şeyhülislam*

Menteşzade Abdürrahim Efendi'ye baskı yaparak on yaşına henüz basmış oğlunu elli akçeli bir medrese müderrisliğine tayin ettirdiğini" öğrenince, seferden döner dönmez hemen, *"pek ağır ve acı sözlerle şeyhülislamı hırpaladığı gibi, çocuğun adını da müderrislik defterinden sildirtmiştir."*

III. Ahmed'ten sonra tahta çıkan I. Mahmud da, *"dürüst bir zat olan Anadolu kazaskeri Seyyid Mürteza Efendi'yi"*, bu durumu düzeltmesi için *"Şeyhülislam yapmış"* ve 1750'de *"ehliyeti olmayanlara müderrislik ve mülâzemet verilmemesi hakkında"* bir de *hatt-ı hümayun* yayınlamıştır.

Ancak, *"Şeyhülislam Seyyid Mürteza Efendi, bu hususta hatıra gönüle bakmayarak epi faaliyet gösterip bir dereceye kadar muvaffak olmuş ise de, yüksek ilmiye rütbesini haiz ulemanın evladı olan zadegân sınıfının mürettep tahsil görmeden müderris olmaları usulünü kaldırmayı başaramamış"* tır.(Age, s.52)

Görüldüğü gibi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan yargı ve eğitim düzenindeki bu bozulma, bu yozlaşma, salt yönetimin kötülüğünden veya bazı ulemanın para hırsından kaynaklanmış basit, eğreti (arızi) bir durum olmadığı için, padişah fermanlarıyla, şeyhülislam dürüstlüğüyle filan doğal olarak düzeltilememiş ve durdurulamamıştır. Çünkü, olgunun temelinde yatan gerçek, hiç kuşku yok ki, ulemanın XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren saray içi iktidar kavgasına etkin olarak katılmaya başlası, yani siyasallaşmasıdır.

Nitekim, *Prof. Bayram Kodaman* da, bu gerçeğe işaret ederek, *"Müderrisler, yani ulemâ sınıfı, maddi ve siyasi menfaatler elde etmek için ilmi, sanatı ve medreseyi vasıta olarak kullandılar Medrese ilim yuvası, müderrislik ve hocalık meslek olmaktan çıktı. Medrese siyasetle meşgul olmaya başladı ve siyaset medreseye girdi. Bu şekilde çöken medrese, kendisiyle birlikte devleti ve toplumu da çöküşe sürükledi. Medrese bu durumu hiç fark edemediği gibi, fark edenlere de fırsat vermedi. Ne kendini yenilemeye teşebbüs etti, ne de kendi dışında bir yeniliğe, değişikliğe fırsat tanıdı.* diye yazmaktadır.

Burada, Prof. Bayram Kodaman'ın, *aynı süreçte gerçekleşen*

vakıflardaki değişikliğin de medreselerin yozlaşmasında çok büyük bir rol oynadığı konusundaki özgün saptamasına yürekten katıldığımızı belirtmek isteriz, doğrusu.

Bizce de; *"Osmanlı düzeninin bozulmasıyla toplum ve fertler de kendilerini eskisi kadar emniyet içinde hissetmemeye, istikballerini güvenli bulmamaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak da, geleceklerinden emin olmayan şahıs ve aileler, kendi mal ve mülklerini* (güvenceye alabilmek için) *özel şartlarla vakfederek, vakıf müessesesini geçim kaynağı haline getirmişlerdir. Böylece, vakıf müessesesi, hedefinden saptırılarak, sosyal niteliğini kaybetmiştir. Vakıflarda meydana gelen bu bozulma da, hemen ona bağlı* (tamamı vakıflara bağlı) *olan medreselere de yansımıştır."* (Prof.Dr. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu, 1991,s.X)

Görüldüğü gibi, neredeyse bütün tarihçilerimiz, devlet görevlerinin rüşvetle dağıtılmaya başlanılması üzerine, ulema olmak için artık medresede okumaya, hatta okuma yazma bilmeğe bile gerek kalmaması yüzünden, ulemalık kurumunun da XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yozlaştığı konusunda fikir birliği içindedirler.

Yani, kuruluştan Kanuni döneminin sonuna kadar uygulanan *medrese eğitimi* ve *ulemaya gösterilen ilgi ile verilen önem* Kanuni'den sonra da iki yüzyıl daha sürdürülebilse, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun da Avrupa ülkeleri düzeyinde olacağından hiçbir aydınımızın kuşkusu yoktur sanki.

Oysa, gerçekten öyle midir acaba?

Medreselerin bu yozlaşmadan önce yetiştirdiği ulemaya da, bugünkü anlamıyla bilim adamı diyebilmek ne denli olanaklıdır? Ne tür bir eğitim verilmektedir o medreslerde?

Gerçekten, *medrese nedir*, ne tür bir eğitim kurumudur?

Medrese Nedir?

Kuşkusuz, salt bize özgü, Osmanlıların oluşturduğu bir eğitim kurumu değildir *medrese*.

Johs. Pedersen, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *"Mescid"* maddesinde, *"Müslüman tarihçiler medresenin tarihini yazmakta güçlük çekmektedirler. Medreseyi Nizam-ül Mülk'ün kurduğu ileri sürülmekte ise de, el-Makrizi ile el-Suyuti, ondan önce de medreselerin bulunduğunu söylemektedirler. Görüldüğü gibi, medreseler yeni bir şey değildir."* demektedir. Ancak, *"medrese, Irak'ta, Horasan'da, Elcezire'de vb. Nizam-ül Mülk devrinde veya ondan pek az bir zaman sonra gelişmiş"* tir. *Anadolu'da da medreseler ilk kez Selçuklular döneminde kurulmuştur.*

Yani, Osmanlılar. *medreseyi* de Selçuklulardan devralmışlar, bir eğitim kurumu olarak Anadolu'da hazır bulmuşlardır. Osmanlı devletinin kurulduğu yıllarda, XIII.yy. sonlarında Anadolu'da eğitim veren birçok medrese vardır. İlk Osmanlı medresesini de, ikinci sultan Orhan Gazi XIV.yy. ikinci çeyreğinde İznik'te kurdurmuştur vakanüvislerin verdikleri bilgilere göre. Oradaki kiliselerden birini medrese haline dönüştürterek, gerekli vakıfları yapmış ve müderrisliğine, Mısır'da öğrenim görmüş Mevlana Davut Kayseri'yi getirmiştir. Bursa'nın fethinden sora Osmanlı beyliğinin yönetim merkezi İznik'ten Bursa'ya taşınınca da, gene Orhan Gazi, bu kez Bursa'da *"Manastır Medresesi"* diye ünlenen bir yeni medrese daha kurdurmuştur. 1363'den itibaren de yeni başkent olan Edirne'de yeni medreseler kurdurulmuştur sultanlarca.

Bu nedenle bizce de hiç kuşku yok ki, *medreseler,* Osmanlı İmparatorluğu'nda da Müslüman uyruk için ta ilk günden beri halka açık tek örgün eğitim kurumu olsa gerektir.

Prof Sadrettin Celâl Antel de, "Tanzimat" adlı ortak kitaba yazdığı *"Tanzimat Maarifi"* adlı incelemesinde, *"Osmanlı devletinin teessüsünden (kuruluşundan) Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin irfan ve adalet hayatına doğrudan doğruya ve munhasıran, idaresine kısmen hâkim olan medreselerin, sivil ve askeri hayatın istediği idarecileri, hâkimleri, mütehassısları yetiştirmek suretiyle, faydalı hizmetler görmüş olduklarına hükmedilebilir* demektedir.

Ord.Prof M.Şerefettin Yaltkaya da, gene aynı kitaptaki *"Tan-*

zimattan Evvel ve Sonra Medreseler" adlı incelemesinde *"medreselerin, Osmanlılardaki yegâne ilim membaı olduğunu"* belirttikten sonra, *"Osmanlı hükümdarları ile vezirleri tarafıdan bina olunan (İnşa ettirilen) camilerin yanlarında birer medrese yaptırmak da istisnası olmayan bir şekil meselesi idi.* diye yazmaktadır.

Tarihçi *Ord.Prof.M.Cavit Baysun* da, İslam Ansiklopedisi'nin *"Mescid"* maddesine yazdığı *"Osmanlı devri medreseleri"* başlıklı bölümde, *"Osmanlı devletinin kuruluşunu müteakip hükümdarlar ve devlet adamları, başka İslam memleketlerindeki örneklerine uygun medreseler tesisine başladılar. İlk devre Osmanlı medreseleri, daha evvel Amasya, Konya, Kayseri, Karaman ve Aksaray gibi Anadolu şehirlerinde başladığını gördüğümüz tedris faaliyetinin devamı telakki olunabilir."* demektedir.

Görüldüğü gibi, medreselerin, Osmanılarda da daha ilk günden itibaren Müslüman halk için ülkedeki tek örgün eğitim kurum olduğu konusunda bilim adamlarımızın da kuşkusu yoktur kesinlikle. Ancak ilginçtir, gene de kesin bir dil kullanmayıp, *"hükmedilebilir" "telakki olunabilir"* (öyle sayılabilir) gibisinden olasılıklı fiillerle konuşmayı yeğlemektedirler ne var ki.. Yani, medreselerin, Müslüman halk için ülkedeki tek örgün eğitim kurumu olduğu konusunda kuşkuları yoktur da, sanki bu medreselerin nasıl birer eğitim kurumu olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarından, çaresiz böyle olasılıklı yorumlarda bulunmaktadırlar galiba.

Çünkü, hemen üzülerek belirtelim ki, Osmanlıların ilk dönemlerindeki medreselerle ilgili, günümüze ulaşabilmiş, yukarda özetlediklerimizden öte bir bilginin var olduğunu söyleyebilmek de sanırız gerçekten olanaksızdır, gördüğümüz kadarıyla.

Ola ki bu yüzden de, bütün tarihçilerimiz ve eğitim bilimcilerimiz, medrese konusundaki incelemelerinde, ilginçitir, bu dönemi bir iki tümce ile geçiştirdikten sonra sözü hemen Fatih'in kurdurduğu medreselere getirmekteler ve Fatih ile

Kanuni döneminde İstanbul'da kurulmuş medreselere büyük övgüler dizerek, onlar hakkında uzun uzun ayrıntılı bilgiler vermektedirler önceden söz birliği etmişcesine.

Örneğin, bu konudaki hâlâ önemli kaynak kitaplardan biri olan beş ciltlik *"Türk Maarif Tarihi"* adlı yapıtında *Osman Nuri Ergin* de, *"Halk Mektepleri"* başlığı altındaki bölümde önce *"Sübyan Mektepleri"* hakkında topu topu 14 sayfa tutan genel bilgiler verdikten ve okula başlama törenleriyle ilgili anılarını anlattıktan sonra, *"Eski Medreseler"* kısmında, daha ilk paragrafta, *"Osmanlı İmparatorluğunda medrese açılması hükümetin kuruluşu ile başlar; İznikte, Bursa'da, Edirne'de ve Anadolu ile Rumeli'nin başka şehir ve kasabalarında ilk zamanlarda açılan medreselerle oralarda okutulan dersler bu eserin çerçevesi dışında kaldığından burada Fatih'in medresesinden başlayacağım"* diyerek konuya girmektedir. (Türkiye Maarif Tarihi, İst. 1939, c-2, s.82)

Gördüğümüz kadarıyla bu konunun bizce tek uzmanı *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı* da, değerli çalışması *"Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı"* adlı incelemesinde, *ilk Osmanlı medreseleri*'ne topu topu iki sayfa ayırmakta ve hemen Fatih'in Sahn-ı Seman Medreseleri'ni uzun uzun anlatarak bilgi vermeye başlamaktadır Osmanlı medreseleri hakkında.

Ord. Prof. M. Şerefettin Yaltkaya "Tanzimat" adı ortak kitaptaki *"Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler"* başlıklı yazısında konuya Fatih'in medreselerini anlatarak girmektedir.

Prof Sadrettin Celâl Antel'in gene aynı ortak kitaptaki *"Tanzimat Maarifi"* adlı uzunca incelemesinde ilk Osmanlı medreselerine ayrılan bölüm de, topu topu başlardaki bir iki küçük paragraftan ibarettir.

Ord.Prof M.Cavit Baysun da, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *"Osmanlı Devri Medreseleri"* başlıklı incelemesinde, ilk Osmanlı medreselerini başlarda birkaç paragrafta özetledikten sonra hemen Fatih'in medreselerine geçmektedir.

Bu konudaki diğer değerli çalışmalar, örneğin *Calıit Baltacı*'nın *"15-16. Asırda Osmanlı Medreseleri" Muzaffer Gök-*

men'in *"Fatih Medreseleri"* ise, adlarından da anlaşılacağı gibi zaten Fatih-Kanuni dönemi medreselerini ele almaktadırlar özellikle.

İlginçtir, üniversitelerimiz de ta 1990'lara dek medreseler konusunda herhangi bir bilimsel çalışma yapmamışlardır galiba. Gördüğümüz kadarıyla, *Doç.Dr Hasan Akgündüz*'ün 1990 yılında Diyarbakır (Dicle) Üniversitesi'nde savunduğu *"Teşkilat ve İdare Bakımından Osmanlı Medrese Sistemi"* başlıklı doktora tezi, üniversitelerimizde bu konuda yapılmış ilk çalışmadır sanırız.

Ama ne var ki, bu doktora çalışmasında da, Osmanlı medreseleri bir bütün halinde değil, daha sonra yeniden gözden geçirilip genişletilerek yapılmış kitap halindeki baskısının *"Giriş"* yazısında belirtildiği gibi *"Osmanlı medrese sistemi daha çok Fatih ve Süleymaniye Külliyeleri ekseninde yoğunlaştırılarak çözümlenmeye çalışılmış"*tır gene. (Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sitemi, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s. 32)

1997 yılında İz Yayınları arasında çıkan 2 ciltlik *"Osmanlı Medreselerinde İlim"* adlı kitabın başında *"Yayıncının Sunuşu"* başlıklı yazıdan öğrendiğimize göre, 1990'lı yıllarda, medresler konusundaki bir başka doktora çalışmasına da, *"İslam Konferansı, İslam Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi"*nde *Cevat İzgi* başlamıştır.

Gene ayın yazıdan öğrendiğimize göre, 1983 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Dilleri bölümünü bitiren Cevat İzgi, aynı yıl İslam Konferansı, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)'de çalışmaya başlamış, daha sonra da Mısır'a ve Kuzey Kıbrıs'a gönderilerek Kahire Hidiv Kütüphanesi ile Lefkoşe II. Mahmud Kütüphanesi'ndeki yazma eserleri incelemesi sağlanmıştır. Bu süre içinde IRCICA'de Prof. Ramazan Şeşen'in yönetiminde başladığı medrese konusunraki doktora çalışmasını tamamlamış, ancak tezini savunacağı günlerde bir trafik kazası sonucu genç yaşta ölmüştür.

Ne var ki, yayıncısının, *"Osmanlı medreselerinde kısmen de*

olsa matematik ve fen bilimleri denilen disiplinlerin de okutulduğunu" kanıtlamak amacıyla yapıldığını söylediği Cevat İzgi'nin, görünüş olarak bayağı oyulumlu, savunamadığı için *akademikleşmediği* öne sürülen bu doktora çalışması da, tıpkı Doç.Dr. Hasan Akgündüz'ün çalışmasında olduğu gibi, ilk dönem Osmanlı medreselerini, *"Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan yaklaşık 32 yıl sonra, ilk Osmanlı medresesi, Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te yaptırıldı. Zamanla medreselerin sayısı artınca teşkilatlanma ihtiyacı doğdu. Teşkilatlanma yönünden Osmanlı medreselerini beş bölümde incelemek mümkündür." "Yetmiş yılı aşan ilk devirde, Osmanlı medreseleri kuruluş merhalelerini tamamlamış ve Yıldırım Bâyezid devrinde ilk defa teşkilatlanmaya tabi tutulmuştur."* diyerek, Anadolu'da Selçuklulardan kalma birçok medresenin bulunması gerektiğini de hesaba katmadan, birkaç satırla geçiştiriverdiklten sonra, gene birkaç satırla, *"Yetmiş yıla yaklaşan ikinci devirde de, Osmanlı medreseleri Semâniye'nin kuruluşuyla ikinci ve asıl teşkilatlanmasını yapmıştır"* deyip, hemen Fatih'in kurdurduğu *Sahn-ı Seman* medreseleriyle ilgili, bütün araştırmalarda aynen yinelenmiş bilgileri aktarmaya başlamaktadır. (Osmanlı Medreselerinde İlim, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, c-1, s. 35-36)

Osmanlı medreselerindeki öğretim yöntemleri (tedrisat usulü) ile öğretim izlencesi (müfredat programı) de, *"ilk defa Ali Kuşçu veya Ali Kuşçu ile Mahmud Paşa veyahut yalnız Mahmud Paşa tarafından"* yani Fatih döneminde düzenlenmiştir zaten. (s. 61)

Soruna sadece dinsel açıdan yaklaşıp, Osmanlı uygarlığının da salt İslam uygarlığının bir parçası olduğu görüşünü savunan ve medreseleri bu anlamda bir *Şifre Çözücü* olarak gördüklerini açık açık söyleyen köktendinci çevrelerin bu konuyla 1990'larda başlayan, güya akademik düzeydeki ilgisi, gördüğümüzü kadarıyla bu kadarla da kalmamıştır üsetelik.

Örneğin, 1997 yılında Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkan aynı adlı kitabına yazdığı önsözden öğrendimize göre, *Ahmet Gül* adlı biri de, 1990'lı yıllarda, medrese konusunda. *"Os-*

manlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârü'l- Hadîsleri Yeri" başlıklı bir tez daha hazırlamıştır.

Ancak, hemen şunu belirtelim ki, Ahmet Gül'ün, gördüğümüz kadarıyla bu çalışmadaki asıl amacı, kitabın daha ilk satırlarından anlaşılacağı gibi, Osmanlı medreselerindeki eğitim ve öğretimi eğitbilimsel açıdan ele alıp irdelemek filan değil, tam karşıtı, önsözde de açık açık belirtildiği şekilde, zaten Selçuklular döneminde Nizamü'l Mülk tarafından *"Şi'îlik propagandasını kırarak Sünni inancı yaymak"* için kurulmuş olan medreseler aracılığıyla Sünniliğin propagandasını yapmaktır kesinlikle.

Nitekim, kendisinin de, hangi akademik kurumda verildiği konusunda bir açıklamada bulunmadan, Yrd.Doç.Dr. Vehbi Ecer'in danışmanlığında, Prof. Dr. Amet Uğur'un yardımlarıyla hazırladığını söylediği bu çalışmada da, tıpkı ötekiler gibi, ilk Osmanlı medreseleri ile Fatih'in kurdurduğu medreselerdeki eğitim ve öğretimle ilgili bilinen bilgiler topu topu iki sayfada özetleniverdikten sonra, Selçuklular ve Beylikler döneminde Anadolu'da kurulmuş medreselerle, Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgrad'dan Mekke'ye dek çeşitli yerlerde kurulmuş medreselerin dökümüne geçilmiş ve bu medreselerden bazılarında ders vermiş müderrislere uzun uzun övgüler dizilmiştir.

İlginçtir, kitapda, tez olduğu savlanan bu çalışmanın yapıldığı bilimsel kurumun adından hiç söz edilmediği gibi, hazırlayıcısı Ahmet Gül'ün bilimsel kimliği hakkında da herhangi bir bilgi verilmemiştir, artık her ne hikmetle ise...

Görüldüğü gibi, laik veya köktendici, bütün tarihçi ve araştırmacılarımız, Osmanlı medreselerindeki eğitimin niteliği ve öğretim örgütlenmesi söz konusu olunca, hemen Fatih-Kanuni dönemini ele almaktadırlar. Fatih öncesi, *"Osmanlı medreselerinin de kuruluş aşamasını tamamladığı"* dönemdir. Kanuni'den sonra ise, gene bütün tarihçi ve araştırmacılarımıza göre, medreselerimiz hızla yozlaşmışlar ve birer eğitim kurumu olma niteliklerini yitirmişlerdir. Örneğin,Prof. Sadrettin Celâl

Antel'e göre, *"her türlü terakkiye engel olan cehalet, taassup ve fesat ocakları haline"* gelmişlerdir. Ord.Prof. Şerefettin Yaltkaya'ya göre, artık *"müderrisler arasında bile iki satır yazıyı doğru yazamayan ve doğru okuyamayanlar nadir değildir"* Ahmet Refik'e göre, *"İlmiye rütbesi artık çocuklara bile verilir olmuştur. Bu yüzden okuma yazmaya da ihtiyaç duyulmamaktadır. Bilime rağbet olmadığı için müderrislerin ve muidlerin (yardımcılarının, asistanlarının) çoğu cahil kimselerdir."* (Age, s. 140) Prof. Bayram Kodaman'a göre, *"medreseler zamanla beşik ulemasının eline düşmüş ve her türlü yeni ve müsbet düşünceye kapısını kapatmış"* tır. (Age,s.X)

Doç. Dr. Hasan Akgündüz de, *"insan aklının ürettiği değerler yerine vahyin rehberliğini temel almış İslami düşünce sistemiyle"* kuruluş ve yükselme çağındaki Osmanlı başarısının *"şifre çözücüsü"* saydığı medreselerin, XVI.yüzyıl ortalarından itibaren *"sağırlaşma ve rütinleşme sürecine girdiği"* görüşündedir. Ancak, Doç. Akgündüz'e göre, bu oluşumun nedeni *medrese-enderun çelişkisi*nden kaynaklanmaktadır. *"Osmalı medeniyetinin yükselme çağındaki iç ve dış çevre değişimleri farklılaşırken, sistemi yeniden üretmek durumunda olan medrese, biçimsel gelişmişliğine karşın, içsel bir yozlaşma sürecine girmiş ve bütüncül nitelikli sosyo-kültürel değişmenin gerisinde kalmıştır."* Çünkü, *"geleneksel otorite ilişki düzenine by-pass uygulanmış ve enderun sisteminin yetiştirdiği kul bürokrasisi öne çıkarılarak, medrese kaynaklı ulemaya kamu kesiminde belirli tahditler getirilmiştir."* XVIII yüzyılda başlayan *"batılılaşma karmaşası içinde de"* hızla yozlaşmış ve *"klasik Osmanlı asırlarındaki olumlu ve stratejik katkıda bulunma"* işlevini giderek bütünüyle yitirmiştir. Bu olumsuz gelişme de, Osmanlı İmparatorluğu'nu kaçınılmaz bir biçimde sona sürüklemiştir.

Doğrusu, Doç. Dr. Akgündüz'ün işaret ettiği *medrese-enderun çelişkisi* bizce de, Osmanlı tarihi açısından üzerinde önemle durulması gereken noktalardan biri olsa gerektir. Ne var ki, medreselerin XVI.yy. ortalarından itibaren yozlaşmaya baş-

lamasının nedenini bu çelişkiye bağlamak da gerçekçi bir yaklaşım değildir kesinlikle. Çünkü, II. Murad'dan itibaren enderundan yetişenler saray içi yönetsel görev dağılımında gerçekten de her geçen gün biraz daha ağırlık kazanmış olsalar bile, unutulmamalıdır ki, bu dönemde de neredeyse bütün yargı örgütü gene medreselilerin kontrolünde kalmıştır ve III. Murad'dan itibaren ulemanın saray içi iktidarı ele geçirmesiyle de, önce yeniçeri ocağına Müslüman çocuklarının da alınması sağlanıp, XVII.yy. da devşirme usulüne bütünüyle son verdirilerek enderun okullarının işlevi kendiliğinden bitirilmiştir, bilindiği gibi.

Dolayısıyla, medreselerdeki bu olumsuz gelişmelerin nedenleri de, kesinlikle kendisinde, eğitim ve öğretim sisteminde, verdiği eğitimin niteliğinde aranmalıdır bizce.

Ama, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ana temel eğitim kurumu olduğu konusunda hiç kuşkusu bulunmayan aydınlarımızın medreseyi yeterince bildiğini söyeleyebilmek de, görüldüğü gibi kesinlikle olanaksızdır. Gerçekten, medreseler nasıl bir eğitim kurmudur acaba? Ülkenin dört bir yanındaki yüzlerce cami avlusunda açılmış bu medreselerde nasıl bir eğitim verilmektedir? Bu eğitim kurumlarıya devletin ilişkisi nedir? Bu okullardaki eğitim izlencelerini belirli bir eşgüdüm içinde düzenleyen bir otoritenin varlığından söz edebilmek olanaklı mıdır? Medreseler arasında, önceden belirlenmiş ölçütlerle saptanan, eğitimin niteliğiyle ilgili bir aşama sıralaması var mıdır gerçekten? Şayet varsa, ülkenin dört bir yanına dağılmış bu medreselerden hangisinin hangisinden daha üstün olduğunu kim saptamaktadır?

Gördüğümüz kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki medreselerin sayısıyla ilgili kesin bir rakam bulabilmek de olanaksızdır çünkü.

Öyle ki, başkentteki (İstanbul'daki) medreselerin sayısı konusunda bile *rivayet muhtelif*tir. Örneğin, Osman Nuri Ergin'in Türk Maarif Tarihi'nde verdiği bilgiye göre, *"Evliya Çelebi, 1630'da İstanbul'da 1299 Sübyan mektebinin (ilkokulun) bulunduğunu"* yazmaktadır. Ancak, *"Çelebi'nin haber*

verdiği rakamların bazan sağdan bazan soldan birer hanesi daima fazladır" çünkü *"Tanzimat'tan sonra bu mekteplerin ıslâhına teşebbüs edildiği sırada sayılarının 360 dolayında olduğu görülmüş"* tür.

Ord.Prof. Uzunçarşılı'nın belirlemelerine göre de, gene *"Evliya Çelebi, XVII. asır ortalarına doğru Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 135 dârü'l-hadis bulunduğunu yazmaktadır. Bunların arasında medreselerin de bulunduğuna şüphe yoktur."*

"Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin İstanbul kadısı bulunduğu sırada yaptırdığı bir defter yazımına göre de, XVII. yüyılın ortalarında İstanbul'da 1656 muallimhane vardır, bunların bir haylisi medrese olsa gerektir."

Gene Prof. Uzunçarşılı, *"Vakanüvis Esat Efendi'nin kütüphanesindenki bir kitapta da, İstanbul'da, sur içinde 88 aşağı medrese, 28 padişah ve hanedan medresesi , Eyüp'te de 7 medrese olduğunun"* belirtildiğini yazmaktadır (Age, s. 17)

Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın belirlemelerine göre de, *"1550-60 arasında, Anadolu evaletindeki medrese sayısı 110, müderris sasıyısı da 121'dir"*

Oysa, gene Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre, *XVI. yüzyıl sonlarında, III. Murad döneminde İstanbul'a gelen Fransız Michel Bondier ise, aynı tarihlerde bütün Osmanlı ülkesinde 120 medrese ve 9 bin öğrenci bulunduğunu* yazmıştır.

Ancak, yukarda sözünü ettiğimiz "Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dârü'l-Hadislerin Yeri" adlı kitabında Ahmet Gül de, Anadolu'da Selçuklular ve Beyler döneminde kurulmuş 121 adet, Osmanlılar döneminde de Sofya'dan Şam'a, Mekke'den Belgrad'a kadar İmparatorluk sınırları içinde kurulmuş 236 adet olmak üzere tam 327 medrese ve 30 darü'l-hadis saptadığını, kimileri hakkında da uzun uzun bilgiler verip, adlarını sayarak öne sürmektedir.

Görüldüğü gibi, Osmanlı ülkesindeki medreselerle ilgili merkezde tutulmuş herhangi bir kayıt yoktur. Bu konudaki bilgiler de, günümüze ulaşabilmiş, şer'i kayıtlardan, vakıf senetlerinden, bazı vakanüvislerin notlarından, anılardan derlenebil-

mektedir ancak. Bu nedenle de. medreseler arasında bugünkü anlamda bir yönetsel ve eğitsel eşgüdümün ve bir otoritenin varlığından sözedebilmek galiba kesinlikle olanaksızdır gerçekten de. Günümüze ulaşabilmiş en sağlıklı bilgiler de, kuşkusuz, Fatih ve Kanuni döneminde İstanbul'da kurulmuş medreselerle ilgili fermanlar, vakıf senetleri, yasalar, şeyhülislam fetvaları, kazasker kararları ve benzeri gibi merkez kayıtlarıdır. Taşradaki medreseler de zaten, kadılar aracılığıyla öğrendikleri bu fermanlara, yasalara, şeyhülislam kararlarına vb. bakarak kendilerine yine kendileri bir yön çizerek konumlarını belirlemektedirler ola ki.

Fakak, günümüze ulaşabilmiş bu belgelerden örgütsel yapılarını. yönetim biçimlerini, eğitsel niteliklerini biraz ayrıntılı biçimde öğrenebildiğimiz, Fatih ve Kanuni ile yakınlarının İstanbul'da kurdurmuş oldukları bu medreseler, gerçekten taşradaki medreselere ne denli örnek olabilirler acaba?

Örneğin. *İlhan Tekeli* ile *Selim İlkin*'in birlikte hazırladıkları, 1993 yılında Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkmış *"Osmanlı İmaparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü"* adlı ortak kitapta, *medreseler*, *"16. yüzyıl Osmanlı toplumunun din ve hukuk alanındaki en yaygın yüksek öğretim kurumu"* olarak nitelenmektedir. (s.11) Gerçekten, XVI. yüzyıldaki bütün medreseler Osmanlı ülkesindeki yüksek öğretim kurumları mıdır? Medreseler. din alanındaki yüksek öğretim kurumları ise, örneğin Kanuni döneminde, yukarda andığımız çalışmasında Ahmet Gül'ün verdiği bilgilere göre hem kendisi, hem de sadrazamı Sofu Mehmed Paşa, yeni vakıflar kurarak ayrı ayrı birer tane de *Dârü'l-Hadis* yaptırma gereksinimini niçin duymuşlardır öyleyse?

Ayrıca, gene aynı çalışmanın 27 sayfasında *medreseler* için *"orta öğretim kurumu"* da denilmektedir.

Mehmet Zeki Pakalın da, "Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimleri Sözlüğü"nde, *medrese*'nin *"dar-ül fünun, yani üniversite yerine kullanılır bir tabir"* olduğunu yazmaktadır.

Oysa, *Doç Dr Ülker Akkutay*'ın *"Enderun Mektebi"* adlı

doktora tezinde verdiği bilgiye göre, Arapça *"ders"* sözcüğünden türetilmiş *"medrese terimi 'ders okunan (veya okutulan) yer' anlamına gelmektedir"* ve *"kendi içinde ilk, orta ve yüksek kademlere ayrılmıştır."*

Prof. Mustafa Akdağ da, "Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası" adlı incelemesinde, XVI.yy. ikinci yarısında başlayan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal çalkalanmanın nedenleri arasında *"suhte ayaklanmalarını"* sayarken, medreseleri de *"orta ve yüksek"* olarak iki gruba ayırmaktadır. Hatta Sayın Profesör, sanki biraz da Türkiye'nin bugünkü durumundan esinlenerek, *"İmparatorluğun, sözünü ettiğimiz dönemde, öğretimlerini başarı ile bitirip 'vazife' için devlet kapısında sıraya girenlere verilebilecek ehl-i şer'lik (kadılık ve benzeri gibi) görevlerle ilgili kadrolarının sayısı hakkında bir bilgimiz yoksa da, tahsilini bitirenlerin sayısının devletin ihtiyaçlarını hayli aşmış olacağını sanıyoruz"* diyerek, *olsa olsa yöntemiyle,* suhte ayaklanmalarının da, Anadolu ve Rumeli'deki orta medreseleri bitirenlerin, yüksek medreselerde yer bulamayıp önlerine yığılmalarından kaynaklandığını öne sürmektedir.

Görüldüğü gibi, bütün araştırmacı ve tarihçilerimiz, söz birliği etmişcesine medreselerin orta ve yüksek olmak üzeri iki ayrı grupta ele alınarak değerlendirilmesi gerektiği konusunda fikir birliği içindedirler. Ancak, bu medreselerin hangi ölçütlerle gruplandırıldığı, orta medreselerdeki eğitimin niteliği, süresi, kendi içinde de bir derecelendirmenin bulunup bulunmadığı, taşradaki başka hangi medreselerin yüksek olduğu vb. gibi konularda herhangi bir bilgi vermemektedirler.

Doç.Dr. Ülker Akkutay da, yukarda adını andığımız doktora çalışmasında, bu *orta medrese*lerle ilgili olarak, *"Genel Medreseler"* diye başlıklandırdığı bölümde, *"Bunlar daha çok ilk ve orta kademeyi teşkil eden medreselerdir. Bu medreselerde, bilim dallarına göre bir ihtisaslaşma söz konusu olmayıp, islâmi bilimler ile diğer bilimler birlikte okutuluyordu.* diyerek, gene hiç kuşku yok ki, *olsa olsa yöntemiyle* konuyu geçiştirivermektedir.

Günümüze ulaşmış belgelere göre de, Fatih'in kurdurduğu Sahn-ı Seman medreseleri külliyesi içindeki bu orta medreselere *"Tetimme Medreseleri"* denilmektedir. Nitekim, Prof. Uzunçarşılı da, *"Sahn medreselerinin arka taraflarında yüksek tahsile yani Sahn-ı Seman medreselerine danişmend (öğrenci) yetiştirmek üzere (bir şeyin tamamlanması için ilave olunan şey anlamına)Tetimme veya (Sahn'a ulaştıran ya da Sahn için yetiştiren anlamma) Mûsıla-i Sahn ismiyle sahn medreselerinden küçük olarak sekiz medrese inşa edilmişti. Bu, Tetimme veya Mûsıla-i Sahn medreseleri derece itibariyle orta tahsil medreseleri demekti."* diye yazmaktadır. Ne var ki, bu *Tetimme medresesi* öğrencilerine *"softa"* denildiğini, bu öğrencilere her ay *mum parası ve öteki giderleri için beşer akçe* verildiğini ve öğrencilerin ögretmenliğini de *Sahn öğrencisi danişmendlerin* yaptığını belirtmekten öte, bu medreselerle ilgili başka hiçbir bilgi vermemektedir.

İlginçtir, gene bütün arşatırmacı ve tarihiçilerimizin söz birliği etmişcesine, Fatih Kanunnamesi'nden aktararak belirttikleri gibi, medreselerdeki iç derecelendirmelerde geçerli olan tek ölçüt de, sanılacağı gibi okutulan derslerin niteliğiyle ilgili değil, müderrisine (öğretim üyesine) ödenen ücretlerdir. Yani, en çok ücret alan müderrisin ders verdiği medrese de, en yüksek medresedir.

Örneğin, bu Kanunnameye göre, Semaniye medreselerinin *"Hâşiye-i tecrid"* denilen ilk sınıfının müderrisinin yevmiyesi 20 veya 25 akçedir. *"Miftah"* denilen ikinci sınıfın müderrisine günde 30 akçe verilmektedir. Müderrisine günde 40 akçe verilen üçüncü sınıfa *zaten "Kırklı"* denilmektedir. *"Hariç"* denilen dördüncü sınıfın müderrisine 50 akçe yevmiye verildiği için, kimi kaynaklarda adı *"Ellili"* olarak da geçmektedir. Padişahların, sultanların, şehzadelerin ve padişah kızlarının yaptırdıkları medreselere de *"Dahil"* denilmektedir ve müderrislerinin yevmiyesi 50 akçedir.

Fatih'in kurdurduğu Sahn-ı Seman medreselerinin müderrislerine de genellikle 50 akçe yevmiye verilmektedir. Ancak, kül-

liye kayıtlarında belirtildiğine göre, bazı müderrislere 60 akçe yevmiye verilmiştir. Nitekim, gene bu kayıtlara göre; *"Ayasofya kilisesinin yanında inşa olunan medrese de Sahn-ı Seman derecesinde sayılmış ve müderrisine 60 akçe yevmiye verilmiştir"*

Ne ki, 1550'lerde Kanuni, Süleymaniye Camii külliyesin-de biri Dâru'l-hadis, 6 medrese yaptırıp, müderrislere 60 akçe, Dârü'l- hadis müderrisine de yüz akçe yevmiye verince, Osmanlı ülkesindeki en yüksek medrese Süleymaniye medreseleri olmuştur hemen, tarihçilerin yazdıklarına göre.

Gerçekten, İstanbul'daki bu uygulamalar, Fatih'in Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'e hazırlattığı, medreselerdeki derecelendirmeler ve müderrislerin yevmiyeleri ile ilgili bu yasa hükümleri, Kanuni dönemindeki değişiklikler, kısa sürede taşradaki medreselere de yansımış ve hemen uygulanmaya başlanılmış mıdır acaba?

Her ne kadar Prof. Uzunçarşılı da bu görüşü savunuyor olsa bile, doğrusu, bu uygulamaların, örneğin Anadolu'ya da hemen yansıdığını düşünmek pek de gerçekçi bir yaklaşım sayılmasa gerektir galiba. Çünkü, tarihçilerin belirlemelerine göre, bu yasa ve uygulamalarda medrese hocaları için ısrarla yinelenmiş olmasına karşın, *"müderris"* sözcüğü bile, uzun yıllar sadece İstanbul'daki medreselerin hocaları için kullanılmıştır ancak. Taşradaki medreselerin hocalarına, ta XVI.yy. sonlarına dek gene *"molla"* denilmeğe devam edilmiştir. (İ. Tekeli- S. İlkin, age, s. 17)

Ayrıca, unutmayalım ki padişah vakıflarınca İstanbul'da müderrislere ödenen, örneğin medresenin ilk sınıfı olan *"Hâşiye-i tecrid"* müderrisine verilen günlük 25 akçeden 750 akçe aylık ücretli bile, yeniçeri ulufesinin 5-6 akçe olduğu, bir koyunun 25-30 akçeye alınıp satıldığı o günlerde düzenli verebilecek taşrada kurulmuş zaten kaç vakıf vardır acaba?

Kısacası, Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreseleri ile taşradaki medreseler arasında bir eşgüdümün, bir yönetsel ve eğitsel birliğin varlığından söz edebilmek şöyle dursun, gördüğümüz kadarıyla, diyelim Fatih döneminde, Mahmud Paşa, Davud

Paşa, Çardanlızade İbrahim Paşa, Hadım Ali Paşa gibi sadrazamların kurdurdukları İstanbul'daki medreselerle bile aralarında, padişah medreselerinin onlardan beğendikleri müderrisleri transfer etmelerinin dışında bir bilgi alış verişinin, bir ilişkinin bulunduğunu söyleyebilmek zordur doğrusu.

Görüldüğü gibi, *medreseler*, kesinlikle bugünkü anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun uyruğunun eğitimi ve öğretimi ile ilgili bir resmi eğtim kurumu değildir.

Doç.Dr. Ülker Akkutay'ın da, yukarda sözünü ettiğimiz doktora çalışmasında belirttiği gibi, *"Selçuklu İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, halkın eğitimi ve öğretimi faaliyeti devletin görev alanı dışında bırakılmıştır. Eğitim ve öğretim, sadece bir hayır işi, bir dini görev olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de, sadece hayırsever kişilerin kurdukları 'vakıflar' aracılığıyla yürütülmüştür."*

Dolayısıyla, Osmanlı ülkesinde devlet bütçesinden inşa ettirilmiş bir cami bulunmadığı gibi, ta kuruluştan 1913'lere kadar devletçe yaptırılmış tek bir medrese de yoktur. Devlet bütün tarihi boyunca hiçbir müderrisin ücretini ödememiştir. Hiçbir medresenin işletme giderlerini bütçesinden karşılamamıştır.

Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ta kuruluştan 1857 yılına kadar, tam beşbuçuk yüzyıl boyunca, *divan*da (bakanlar kurulunda) halkın eğitimiyle ilgili işlerden sorumlu bir veziri de olmamıştır. Yani, XIX. yy. ortalarına kadar, Osmanlıların bugünkü anlamda bir eğitim bakanı da yoktur.

1838'de, II. Mahmud döneminde açılan, hem medrese dışında ve matematik, fizik gibi din dışı derslerin de okutulduğu, hem de devlete bağlı, giderleri devlet bütçesinden karşılanan, devletçe inşa edilmiş Osmanlı ülkesindeki ilk temel eğitim kurumu *Rüştiye*'nin yönetimi için, aynı yıl bir de *"Mekatib-i Rüştiye Nezareti"* adıyla yeni bir daire oluşturulmuştur ilk kez. Rüştiye sayısı çoğalınca da, artık her okulun başına ayrı bir müdür atanarak, bu daire de 1857 yılında *"Maarif-i Umumiye Nezareti"* adıyla bir bakanlık haline dönüştürülmüş ve *Abdurrahman Sami*

Paşa ilk *Osmanlı Maarif Nazırı* olarak başına getirilmiştir.

Bu okulların sayılarını hızla çoğaltmak için, eğitim ve öğretimin Osmanlı tarihinde ilk kez *Meclis-i Vükelâ*'da (Bakanlar Kurulu'nda) temsil edilen ayrı bir bakanlık şeklinde örgütlenmesi girişimleri sürdürülürken de, daha 1851 yılında, Padişah buyruğu ile, *"bu okullarda uygulanacak eğitim programlarını saptamak, okutulacak ders kitaplarını hazırlatmak veya çevirtmek"* vb. gibi işler için de *"Encümen-i Daniş"* adında yeni bir kurul oluşturmuşlardır.

Görüldüğü gibi, bu tarihe kadar Osmanlı devletinin, ülkesindeki eğitim kurumlarının uyguladıkları öğretim izlencelerini düzenleyecek, okutulacak dersleri saptayıp, kitaplarını hazırlayacak, yapılan eğitimin niteliğini denetleyecek herhangi bir örgütü yoktur. Bu nedenle, Sultanların, şehzadelerin, paşaların özel gelirlerinden ayırıp kurdukları vakıflarca yaptırılmış medreselerdeki eğitimin niteliğini de, orada ders veren müderrisler, bağlı oldukları camilerin imamları, hocaları, hacıları, ola ki vakıf yöneticileriyle birlikte belirlemektedirler. Bu medreselerdeki eğitimin doğrultusunu saptayan ve aralarında bir eşgüdüm sağlayan tek otorite İslam dinidir. Kuran'dır, Hadislerdir, Sünni İslam inancıdır. Yani, her medresenin ayrı bir eğitim-öğretim kurulu (talim-terbiye kurulu) olduğunu, dolayısıyla da her medresenin kendine özgü ayrı bir öğretim izlencesi (müfredat programı) uygulandığını söylemek, gerçeğe hiç de aykırı düşmese gerektir.

Bilindiği gibi, medreselerdeki eğitimin niteliğiyle ilgili yeni bir eğitim programı hazırlatan ilk kişi Fatih olmuştur.

Hiç kuşku yok ki Bizans İmparatorluğu'na son vermiş kişi olmanın benzersiz özgüveniyle ve ola ki, medrese eğitiminin artık bir imparatorluk haline gelen devletin gereksinimlerine yanıt vermeyeceğini bildiği için, fetheder etmez İstanbul'da bir eğitim seferberliği başlatıp, 8 kiliseyi birden medrese haline getirterek, Fatih'teki Sahn-ı Seman medreselerinin temelini atarken, Sadrazam Mahmud Paşa'ya medreselerdeki eğitimin niteliğiyle ilgili yeni bir program hazırlatması buyruğunu da vermiştir.

Fatih'in bir amacı da, fethedip Osmanlılara yeni başkent yaptığı İstanbul'u, kurduğu imparatorluğa yakışır bir bilim ve kültür merkezi haline getirmektir. Bir yandan vezirlerine de yeni okullar açtırırken, öte yandan, örneğin İtalya'dan ünlü ressamlar *Verona'lı Matteo Pasti, Ferrara'lı Konstanço* ve *Venedikli Gentile Bellini*'yi İstanbul'a getirtmiş, Bellini'ye portresini yaptırmıştır. Sarayda bir *nakkaşhane* (minyatür atölyesi) kurdurmuş, bilgi ve görgüsünü artırması için *Nakkaşbaşı Sinan Bey*'i İtalya'ya göndermiştir. Leonardo da Vinci ile mektuplaşmaktadır. Büyük olasılıkla 1471'de, *Akkoyunlu Uzun Hasan*'ın barış elçileri olarak gönderdiği *Ali Kuşçu, İdris-i Bitlisî* gibi bilim adamı ve tarihçilerin İstanbul'a yerleşmelerini sağlamıştır.

Ali Kuşçu, 1400'lü yılların başlarında Timur'un torunu Uluğ Bey döneminde Orta Asya'da, Mavera-ün nehr'de doğmuş, ilk öğrenimini Semerkand'da tamamladıktan sonra, bir süre Bursalı Kadızade-i Rumî'den ders almıştır. Daha sonra da, aynı zamanda çağının ünlü bir bilim adamı olan Sultan Uluğ Bey'in öğrencileri arasına katılmayı başarmıştır. Ünlü bir matematikçi ve astronomdur. 1449 yılında Uluğ Bey'in öldürülmesi üzerine, Rasathane müdürüyken, *"Hac'a gidiyorum"* diyerek Semerkand'dan ayrılmış ve kendisini davet eden Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın yanına gitmiştir. 1470'lerde de Fatih'in çağrısını kabul ederek İstanbul'a yerleşmiş ve özellikle matematikle gökbilim dalında dersler vererek birçok öğrenci yetiştirmiştir.

Sadrazam Mahmud Paşa da aslında Türk değildir. Küçük yaşta tutsak alınmış, babası Rum annesi Sırp bir Hıristiyan çocuğudur. Mehmed Ağa adında biri tarafından *"Esir Pazarı"*nda satın alınmış, Müslümanlaştırılarak Türkçe öğretildikten sonra, Saray'da Enderun Mektebi'nde yetiştirilmiştir. *Adnî* mahlasıyla şiirler de yazan, gerçekten iyi eğitim almış külrtürlü biridir.

Sultan, kendisinden medrese eğitiminin niteliği konusunda da bir çalışma yapmasını isteyince, hemen Ali Kuşçu ile dönemin bir diğer ünlü müderrisi Molla Hüsrev'i görevlendirmiş ve Fatih'in özel bir vakıf kurarak yaptırdığı Sahn-ı Seman medreseleri için, eğitime yeni bir anlayışla yeni bir model getiren ün-

lü raporu hazırlatmıştır. Tarihçilerimizin, daha sonra bütün Osmanlı medreseleri için geçerli olduğunu savundukları bu yeni anlayışa göre de, medreselerde artık aritmetik, geometri, astronomi, kozmografya, felsefe, edebiyat gibi dersler de okutulmaktadır. Prof. Uzunçarşılı'nın anlatımıyla, medreselerdeki bağnazlığı kırabilmek için, *"medresesinin programına fikir münakaşası yapan kelâm ilmini koydurtmuş ve alimlere bu konuda şerhler (bir kitap üzerine yazılmış açıklamalar) ve haşiyeler (açıklamalar üzerine yazılmış açıklamalar) yazdırmış"* tır. Çünkü, *"İlm-i kelâm muhakeme ve akli delillere dayandığından, dar görüşlü mezhepler bu ilme karşı mücadele etmektedir"* ler. Örneğin, *"Kuzey Afrika'daki Murabitîn hükümdarları, İmam-ı Gazali'nin eserini yaktırmışlar"* dır. *"Hatta, Maliki mezhebine mensup alimler kelâm ile iştigalin küfr olduğunu bile"* söylemişlerdir. Fatih de bu nedenle, yalnız medrese programına *"kelâm"* dersini koydurtmakla da kalmamış, ünlü ulemadan *Ali Tusî* ile *Hocazade Bursalı Muslihuddin Mustafa Efendi*'ye *"Kelamcı İmam-ı Gazali ile ilm-i ilahici ve şiddetli kelâm düşmanı İbn Rüşd arasındaki ünlü tartışma üzerine, Gazali'nin haklı olduğunu savunan risaleler de yazdırmış"* tır.

Ancak ne acıdır ki, Fatih-Kanuni dönemindeki sultanların gücü karşısında sinip boyun kıran ulema takımı, XVI.yy. ikinci yarısında sarayda yeniden şöyle biraz söz sahibi olmaya başlayınca, güya çok saygı duydukları, İstanbul'u fethettiği için kutsadıkları Fatih'in bu girişimlerini de ilk fırsatta sona erdirmişlerdir.

Örneğin, XVII.yy. da yaşamış *Kâtip Çelebi*'nin yazdığına göre, XVI. yy. sonlarına doğru, *"bazı şeyhülislamların dini inançlarına aykırı olduğu gerekçesiyle Fatih döneminde medrese programına alınmış ilm-i hikmet (felsefe) dersleri yasaklanmış"* tır. *İlm-i kelâm* derslerinde de, artık sadece *"İlhanlılar döneminde yaşamış Kadı Adudüddin-i İyci'nin 1350'lerde yazdığı 'Mevâkıf' adlı kitabına Şeri-i Cürcani'nin yazdığı şerh"* okutulur olmuştur.

Nitekim *İlhan Tekeli* ile *Selim İlkin* de, yukarda andığımız or-

tak çalışmalarında, *"Fatih, medreselerin eğitim programlarını da yeniden düzenletmiştir. Aritmetik, hendese (geometri), heyet (astronomi) gibi akli bilimlere daha çok yer verilmiştir. Ama temelde akıl ile şeriatın uzlaştırılmasında yeni bir formülasyona gidilememiştir Risaleler yazdırıp, tartışmalar yaptırmasına karşın, (Fatih de) bu konuda köktenci bir adım atamamıştır. Bu köktenci adım atılmayınca, ya da atılamayınca akli bilimlerin ileriki yıllarda daha da ihmal edilmesi kolay olmuştur."* diye yazmaktadırlar.

Görüldüğü gibi, temel görevi Anadolu'ya yeni gelmiş ve büyük çoğunluğu hâlâ Şaman, ya da Şii, Orta Asyalı bu göçebelere Hanefi mezhebinin Müslümanlık anlayışını öğretmek olan bu medreselerde din dışı derslerin de okutulması konusunda, Fatih, Kanuni gibi sultanların bile güçleri, iktidarları süresince geçerli olabilmiştir ancak.

Burada bir kez daha yineleyelim ki, Osmanlılar medreseyi de Selçuklulardan devralmışlardır ve Osmanlı medreselerineki eğitim felsefesi, yukarda da belirtildiği gibi, *Ahmet Gül*'ün *"Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri"* adlı kitabında açık açık yazıldığı şekilde, Büyük Selçuklular döneminde, Şiî inancın İran yarımadasına hızla yayılmasına karşı bir önlem olarak, Sünni-Hanefi inancın propagandasını yapmak ve Sünniliğin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla, ilk kez Nizamü'l-Mülk tarafından oluşturulmuştur.

"İnsan aklının ürettiği değerler yerine vahyin rehberliğini temel almış" *Doç.Dr. Hasan Akgündüz* de, Hz. Muhammed'in, bir hadisinde *"Her çocuk İslâm fıtratı üzere doğar, sonradan anası ile babası onu ya yahudi, ya hıristiyan veya mecusi yapar."* dediğini aktararak eğitimin Müslümanların gözünde ayrı bir anlamı olduğunu belirtmekte ve medrese eğitiminin temel amacının da bu nedenle İslam düşüncesini yaymak olduğunu savunmaktadır.

Cevat İzgi de, Osmanlı medreselerinde matematik, fizik, kimya gibi bilimlerin de okutulduğunu kanıtlamak için yazdığı

"Osmanlı Medreselerinde İlim" kitabının başında Osmanlı medreselerindeki öğretim izlencesi (müfredat programı) hakkında bilgi verirken, Fransız elçisi *Marquis de Villeneuve*'ün isteği üzerine 1741 yılında kaleme alınmış, ancak yazarı bilinmeyen *"Kevâkib-i Seb'a"* (Yedi Yıldız) adlı kitaptan aktarmalar yapmaktadır. İşte bu aktarmalara göre de, medreselerde; *"İlme yeni başlayan bir öğrenciye önce, anlayışı kadar iman telkin edilmektedir. Ergenlik çağına girmiş ise, üzerine namaz farz olduğundan, kendisine Fatiha ve birkaç sûre öğretilmektedir. Sabi (henüz buluğa ermemiş çocuk) ise, her şeyden önce besmele ile 'Rabbi yessir' duası yapıldıktan ve elifba cüzü, yani Arap alfabesi öğretildikten sonra heceye geçilerek Amme cüzünün (Kuran'ın 78. suresinin) okutulmasına başlanılmaktadır. Ardından, bir müveccidden (Kuran'ın usulüne göre okunmasını öğreten hoca) Kuran öğrenilerek hatmedilmekte (ezberlenmekte)dir. Ve bir büyük mecliste hafızlarla kurra (Kuran'ı usulüne göre okuyanlar) huzurunda Kuran başından sonuna kadar altı ya da yedi saatte dinletilmekte ve daha sonra şükrane için büyük bir ziyafet verilerek, katılanlara hediyeler dağıtılmaktadır. Bu sırada sabi (çocuk) daha sekiz veya dokuz yaşlarındadır. Bundan sonra, faydalı ilimlerden alet ilimlerine başlanılmaktadır. Önce SARF (Arapça dilbilgisi) okutulmakta, ardından NAHİV (söz dizimi) ilmine geçilmektedir. Bu esnada şer'i hükümleri boş bırakılmayıp haftada bir iki gün FIKIH ilminin başlangıç kitaplarından biri, örneğin yalnız namazla ilgili sorunları içeren Halebî adlı bir kitap okutulmaktadır. Nahiv'den sonra MANTIK ilmi gelmekte ve* (Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, Yunanı kadim filozoflarından Ferferyus'un kitabından aktararak XIII. yy. sonlarında Esirüddin-i Ebheri'nin yazdığı) *İsagoci adlı bir kitap ile şerh ve haşiyeleri okutulmaktadır. Sonra, tartışmalarda yanlıştan sakınmaları için ÂDÂB ilmine başlanılmaktadır. Ardından HİKMET ilmi gelmektedir. Müslümanların ameli hikmeti (pratik felsefesi) fıkıhtan ibaret olduğundan, ameli hikmetten bahsedilmeyip nazari hikmet (teorik felsefe) okutulmaktadır Bundan sonra da, filozoflarla kelamcıların mezheplerini ayır-*

cüklerin anlamı ile lügat ve nahiye uygunlukları), beyan (anlatımdaki teşbih, istiare, mecaz ve kinayeyi inceleyen bilim), bedi (sözcüklerin anlam ve yapısındaki sanatsal süsleri inceleyen bilim), kırat (okuma), din usulü, nüzûl sebepleri, fıkıh (şeriat bilgisi), kıssalar, nâsih-mensûh (geçersiz kılan ve geçersiz olan), Kurân'daki mübhem ve mücmeli (belirsiz ve özlü sözleri) açıklayan hadisler olup, öğrenciler bu ilimlerin hepsini birer birer hatmetmiştir" (Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, c-I, s. 70-75)

Görüldüğü gibi, Osmanlı medreselerinde bütün tarihi boyunca sadece Kuran ve hadisler üzerine *tefsir, usul-ü fıkıh, fıkıh, kelam ve Arap dili* gibi dersler okutulmuş ve çocuklara Sünni-Hanefi inancı doğrultusunda İslamiyetle ilgili bilgiler verilmiştir.

Prof. Uzunçarşılı, Fatih'in Sahn-ı Seman medreseleri için bile *"İlahiyat, İslam Hukuku ve Arap Dili Edebiyatı fakülteleri idiler Henüz müsbet ilimlere mahsus olan tıp ve riyaziyat (matematik) fakülteleri yoktu.* demektedir. Belirttiğine göre, tıp ve riyaziyatla ilgili özel medreseler ilk defa Kanuni döneminde kurulmuştur, ancak onların da ömrü çok fazla sürmemiş olsa gerek ki, bu medreselerdeki eğitimle ilgili her hangi bir bilgi günümüze ulaşamamıştır. Prof. Uzunçarşılı da, *"Riyaziye ve tıp medreselerinde hangi derslerin gösterildiğine dair şimdilik bir malumatımız yoktur."* diye yazmaktadır.

İlginçtir, gene Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, *"XVI. yy. büyük alimlerinden"* 1561'de ölmüş *Taşköprülüzade Ahmed İsamüddin Efendi* de, *"Şakayık"* adlı kitabında özyaşamöyküsünü verirken medreselerde okuduğu dersleri ayrıntılarıyla uzun uzun saydığı halde matematikten, astronomiden filan hiç söz etmemektedir.

Yani, Fatih'ten hemen sonra, II. Bayezid döneminde öğrenime başlayan Taşköprülüzade'nin medreselerde hiç matematik okumamış olmasına bakılırsa, *"Kevâkib-i Seb'a"* da sözü edilen, *"medreselerde, hendese dersinde Semarkandlı Şemseddin Mehmed'in Eşkâl-i Tes'is ile Öklidis'in kitabının, hisâb dersinde de Bahiyye adlı kitabın"* okutulmasına, olaki gerçekten de Fatih

detmek, Allah'ı ve sıfatları hakkında olan dini inançları düzeltmek ve incelemek için KELÂM ilmine geçilmektedir. Bu derste, Allah'ın varlığını isbat konusunda olan İsbat-ı Vacip kitabı ile birlikte (yukarda da belirtildiği gibi, 1350'lerde yazılmış) Mevâkıf ile şerh ve haşiyeleri okutulmaktadır. Mevâkıf, her ne kadar kelâm ilmi ise de, alet ilimlerinin cümlesini, hikmet (felsefe), hey'et (astronomi), hendese (geometri) ve hisâbı (aritmetik) de içermektedir. Hendese ilminde (gene Prof. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre, Semerkand'lı Şemseddin Mehmed'in, Oklidis'in kitabının sunuş bölümü ile üçgenleri anlattığı bölümlerden aktarmalar yaparak yazdığı) *Eşkâl-i Tes'is (temel şekiller) adlı bir kitap vardır, onu okumaktadırlar. Ondan sonra Öklidis'i okumaktadırlar. Hisabda (İranlı ulema Bahauddin el Amili'nin XVI.yy. da yazdığı Bahaiyye de denilen Hulasatu'l-Hisab adlı kitabı) Bahâiyye vardır, onu okumaktadırlar. Hey'et ilmi (astronomi) hayalden ve faraziyattan ibaret olup hendeseye nisbetle güçce olduğundan onu sonraya alıkoyup müstakilen ders etmektedirler. Kelâm ilminden sonra da FIKIH USULÜ ilmine başlanılmaktadır."*

Prof. Uzunçarşılı'ya göre de, *"Osmanlı medreselerinde okutulan derslerin en mühimmi Hanefî fıkhı olup, bu derste okutulan kitap da, 1197'de vefat etmiş Maveraünnehr'li Şeyhülislam Burhaneddin Merginani'nin yazdığı Hidaye isimli kitaptır, pek meşhurdur ve İslam hukuku cihetinden ümmühattan (ana kitaplardan) sayılmaktadır."*

"Alet ilimleri tamamlandıktan sonra HADİS USULÜ ilminde bin beyitten ibaret olan Elfiyye'yi ezberlemektedirler. Ardından HADİS ilmine başlayıp, biri altıyüz bin, diğeri üçyüz bin hadisten (Peygamberin sözlerinden) tasnif edilmiş (gruplandırılmış) ve Allah'ın kitabından sonra kitapların en sahihi (en gerçeği, en sağlam) olanı Buhari ve Müslim kitaplarını okumaktadılar. Ondan sonra ise, en üstün dilek ve en yüce istek olan TEFSİR ilmi gelmektedir. Tefsir ilminin mebnileri (temeli) de, lügat (sözlükbilim), sarf (dilbilgisi), nahiv (söz dizimi), iştikak (aynı kökten türemiş sözcüklerin birbirleriyle ilişkileri), maani (söz-

döneminde ve Fatih'in karşı konulamaz gücü yüzünden başlanılmış, ama ne var ki bu derslerin ömrü de ancak Fatih'in ömrü kadar olmuşur galiba.

Kanuni de, matematik derslerinin Fatih'in ölümünden hemen sonra eğitim programlarından çıkarılmış olduğunu bildiği için mi acaba, gücünü kullanıp, matematik dersini yeniden zorunlu kılmak yerine, ayrı bir *"Riyaziyat Medresesi"* kurma yolunu yeğlemiştir, kim bilir?..

Ama ne acıdır ki, bu özel medresenin ömrü de galiba Kanuni'nin ömrü kadar olabilmiştir ancak, gördüğümüz kadarıyla.

Bu nedenle, Osmanlı medreselerinin tarihini ele alırken, 1470-1560 arasını *"Fatih-Kanuni dönemi"* diyerek bir bütün halinde değerlendirebilmek de pek gerçekçi bir yaklaşım olmasa gerektir sanırız.

Çünkü, Fatih dönemi ile Kanuni'nin *"Riyaziyat Medresesi"* dışında Osmanlı medreselerinde cebir geometri gibi derslerin de okutulduğunu söyleyebilmek gerçekten olanaklı mıdır acaba? Doğrusu, kuşkuluyuz...

Nitekim, Osmanlı medreselerinde bütün tarihi boyunca cebir, geometri, astronomi vb. gibi bilimlerin de okutulduğu görüşünde olan *Cevat İzgi* bile, bu konuda sağlam bir kanıt bulamadığı için olsa gerek ki, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce Ekmeleddin İhsanoğlu'na armağan olarak yayımlanan bir kitaba yazdığı *"Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan kitaplar"* adlı incelemesinin daha başında, tezini, olsa olsa yöntemiyle, *"Aritmetik (hesap) ilmi, namaz vakitlerinin ve kıblenin tayininde ve miras taksiminde, muamelata dair bazı meselelerde gerekli olması dolayısıyla medresede öğretilen ilimler arasında yer almıştır."* diyerek savunabilmektedir ancak. (Osmanlı Bilimi Araştırmaları, İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1995, s. 129)

Bulabildiği tek tanık da, ilginçtir 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş bir İtalyan din adamıdır. *Abbe Toderini* adlı bu papazın anılarında, *"Türklerin aritmektikte pek derinleştiklerini, bu ilmi Arapça kaynaklar üzerinden çocukluklarından*

itibaren medreselerde öğrendiklerini ve bu konuda (XVIII yy. daki) Avrupa matematikçilerini bile şaşırtacak derecede bilgili olduklarını" yazdığını belirtmektedir. Ancak, gene kendisi, aynı yazıda, *"Osmanlı medreselerinin müfredat programını en ayrıntılı bir şekilde veren"* tek belge olarak değerlendirdiği *"Kevâkib-i Seb'a"*da, aritmetik ve geometrinin *"mahsusat kabilinden (akılla kavranabilir) olup, çok fikre ihtiyaç göstermediği"* için bilimden sayılmayıp, *"medreselerde müstakil ders olarak okutulmadığının"* belirtildiğini de yazmaktadır.

Üstelik, hemen ardından *"bu düşünce tartışılmaya muhtaçtır"* diyerek *"Kevâkib-i Seb'a"*nın verdiği bu bilgiye de şiddetle karşı çıktığı, sanki İtalyan papazın dediklerini doğrulayıp, kanıtlamak amacıyla kaleme alınmış bu yazısının sonunda, gene kendisi, *"Medreselerde okutluan ileri bir aritmetik değil, günlük hayattaki pratik işlerde ve fıkıh ilminde (feraizde/miras bölüşümünde) yararlı olan dört işleme dayanan bir aritmetik olup, medreselerde ana ders değil, yardımcı derslerdendir."* diye yazmak zorunda kalmıştır, ne acıdır ki...

Fakat ilginçtir, Sayın yazar, gene aynı incelemesinde *"Osmanlı ulemasının hesap ilmini, daha ziyade matematiği meslek edinmiş kimselerden özel olarak öğrendikleri müşahade edilmektedir."* dediği halde, sanki bütün bu yargılara kendisi varmamış gibi, daha sonra, bu kez medrese konusundaki bilinebilen genel bigilerle birlikte, kimi ulemanın bu konuda yazdığı didaktik manzumeleri, tuttukları tarih notlarını, risalelerini filan uzun uzun aktarıp, bu bilimlerle de ilgilendiği söylenilen ulema biyografilerinden ve bu konuda İslam ülkelerinde kaleme alınmış kitaplardan alıntılarla, bu yazısını alabildiğine genişletip, gerçekten de görünüş olarak göz doyurucu oylumda güya bu savı kanıtlayan, *"Osmanlı Medreselerinde İlim"* adlı iki ciltlik bir kitap daha hazırlamıştır.

Ne var ki, bu çalışmasında da, Osmanlı medreselerindeki müfredat programı hakkında günümüze ulaşmış önemli kaynaklardan biri olarak nitelendirdiği *İshak b. Hasan et-Tokadî*'nin de, *Nazmu'l-Ulûm* adlı kitabında *geometri* için, *"Hendese ilmi*

mubahtır (din yönünden herhangi bir sakıncası yoktur). Râğıp, Zeri'a adlı eserinde, hendese öğrenmek isteyen bir kadı ile ilgili bir hikaye nakleder. Kadıya, 'Bu yaşta hendese ilmiyle ne yapacaksın?' diye sormuşlar. Kadı da, 'Kalbimde kendisine karşı bir düşmanlık olmasın diye bu fenni bilmek istiyorum, demiş." diye yazdığını aktarmaktadır. Yani, kadı, medresede hendese okumamıştır ve bu bilime bakışı, gerçekten de sözcüğün tam anlamıyla *dehşetengizdir, gene kendi dilleriyle (Age, c-1 s. 80)*

Bir başka aktarmaya göre, XVII.yy. da yaşamış adı bilinmeyen bir ulema da, *"Risale fi'l-Hey'e"* adlı kitabında, gördüğü dersleri sayarken, *"Şerhü'l Eşkali'l-Hendese"yi* de *dinlediğini* belirtmektedir. Yani, geometri dersi okumamıştır, geometrik şekillerle ilgili bir konuşma dinlemiştir sadece. (Age, c-1, s.100)

Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir adlı kitabında verdiği bilgilere göre, müderris olduktan sonra, karşılığında onlara şeriatla ilgili özel dersler vererek, *Hendesehane-i Berriye* (Kara Kuvvetleri Mühendishanesi) *hocası miralay Nuri Bey'den hisab, cebir, hendese, logaritma, usul-i hendese, Hüseyin Rıfkı Bey'den Mecmû'atu'l-Mühendisîn, Oktant Risalesi, İshak Efendi'den Ulûm-ı Riyâziyye dersleri almıştır.* (Age, c-1, s. 106)

Saçaklızade Mehmed bin Ebubekir el Maraşî de, *"Tertibu'l-Ulûm"* adlı kitabında, *"hisâb, hendese, hey'et ve aruz gibi ilimlerin, medreselerde 'zaman elverdikçe' öğretildiğini"* yazmaktadır. (Age, c-1, s. 199)

Görüldüğü gibi, Osmanlı medreselerinde matematik, fizik vb. gibi dın dışı bilimlerin de okutulduğunu söyleyebilmek, gerçekten olanaksızdır. Okutuluduğu söylenilen medreselerde de, gene görüldüğü gibi, şayet *zaman kalırsa,* yani müderrislerin keyfine göre, o bilimle ilgili birkaç basit bilgi verilmekle, örneğin aritmetik dersinde dört işlemin öğretilmesiyle yetinilmiştir sadece, hiç kuşku yok ki...

Hatta, gördüğümüz kadarıyla, diyelim bir müderris bulunamadığı için okutulamamış olsa bile, hesap, hendese, hey'et vb. gibi bilimlerin bütün medreselerin eğitim programlarında, hiç olmazsa yardımcı dersler şeklinde bulunduğunu söyleyebilmek de kesinlikle olanaksızdır doğrusu.

Çünkü, gene bu çalışmaya aktarılmış kimi belgelere göre, herhangi bir müderrisin derslerinden birinde, ola ki boş bulunup bu bilimlerden de söz etmesi olasılığına karşı bazı medreselerde, daha kuruluş sırasında vakıf senedine yazılmak suretiyle, bu bilimlerin okutulması kesinlikle yasaklanmıştır.

Örneğin, 117. sayfadaki bir alıntıda, *"Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey tarafından (II. Murad döneminde) Bergama'da yaptırılan medresenin vakfiyesinde, medresede sadece nakli ilimlerin okutulmasının, kat'iyetle akli ilimlere girilmemesinin şart koşulduğu kaydedilmektedir."* denilmektedir.

Gene aynı yerde, *"Sultan II. Murad tarafından 1435'te Edirne'de Tunca ırmağı kıyısında yaptırılan Dârülhadis medresenin vakfiyesinde de, müderrislerin medresede kesinlikle felsefî ilimlerle iştigal etmeyeceklerinin yazılı olduğu"* belirtilmektedir.

İlginçtir, Osman Nuri Ergin'in "Türk Maarif Tarihi" adlı kapsamlı çalışmasında verdiği bilgilere göre de, bir Osmanlı medresesinde bir müderrisin matematik dersleri vermesi için özel olarak atanması da, 1729'larda, ilk kez Lale Devri'nde, Batılılaşma girişimleri sırasında olmuştur. *Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa* ile *eşi Fatma Sultan'* ın birlikte kurdukları, Şehzade Camii çevresindeki bir medresenin vakıf senedinde; *"Medreseye 100 akçe yevmiyeli bir müderristen başka, bir de 10 akçe yevmiyeli bir hisab hocasının"* atanacağının kaydedildiği belirtilmektedir.

Doğrusu, medreselerin sınıflandırılmasında ve müderrislerin değer sıralamasında kullanılan tek ölçütün ücret olduğu düşünülürse, Osmanlı medrese eğitiminde matematik bilimine ne denli önem verildiği de, salt müderrisine ödenen bu 10 akçe yevmiyeden bütün çıplaklığıyla anlaşılsa gerektir galiba.

Ayrıca, Cevat İzgi de, bu çalışmasında, *"Osmanlı medrese ve vakfiyelerinde eğitim kadrosunu oluşturan müderris ve muid (yardımcısı) yanında bir de hisâb hocasının görevlendirildiğine dair başka bir örneğe rastlanmamıştır"* diye yazarak, bu olguyu da, Lale Devri'ndeki Batılılaşma sevdalılarının geleneksel yapıyı bozmaya yönelik bir başka girişimi (hevesi) şeklinde değerlendirmektedir sanırız.

Hatta, bu bilimlerin medreselerde okutulması şöyle dursun, Ahmet Refik'ten öğrendiğimize göre, ulema,bu konulardaki kitapların medreselere vakfedilmesine bile fetva vermemiştir.

III. Ahmed döneminde cephede şehit düşen *Sadrazam Ali Paşa*'nın, ölümünden önce kitaplarını da vakfettiği anlaşılınca, böyle bir vakfın dinen caiz olup olmadığı *Şeyhülislam İsmail Efendi*'den sorulmuştur. O da; *"Kişi, sahip olduğu ilmi kitaplar vakfolsun deyup mütevelliye (vakıf yöneticisine) teslim ettikten sonra ölmüş olsa bile,felsefe, nücum (yıldız ilmi) ve yalanlarla dolu şiirler ve tarihe ilişkin kitapları vakfa girmez. O gibi kitapların vakfedilmesi dinen caiz değildir."* diye fetva vererek, bu bilimlerin kütüphanelere girmesini bile engellemiştir. (Ahmet Refik Altınay'dan aktaran Alpay Kabacalı, Cumhuriyet gazetesi)

Burada hemen şunu da belirtelim ki, tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, 1713'te sadrazamlığa getirilen ve 1716'da Avusturya savaşında cephede şehit düşen *Sadrazam Şehit Ali Paşa*, Anadolu'da doğmuş bir köylü Türkmen çocuğu olmasına karşın, bir rastlantı sonucu 1690'ların başında, bir Paşanın yardımıyla küçük yaşta Saraya alınmış ve enderunda yetiştirilmiştir. *Yani medreseli değildir.* Ancak, *"akil, kamil, alim ve fazıl"* biridir. Birçok şair ve müzisyen gibi *Şair Nedim*'e de sadrazamlığında büyük destek olmuştur. Ayrıca, Ord. Prof. Uzunçarşılı'nın belirtmesine göre, *"Avcı IV. Mehmed döneminde medrese haline getirilmiş Galatasaray'ı da, yeniden Enderun okulu yapmıştır."* Ulema'nın öfkesi de, ola ki bu nedenledir...

Ahmet Refik de, bu olayı aktardıktan sonra, *"Bu anlayış, ancak batı kültürü ile, pozitif bilimler öğrenilerek tedavi edilebilirdi. Bu ise Osmanlı toplumunda olanak dışı idi."* diye yazmaktadır. (Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, s. 158-159)

1700'lü yılların başlarında Maraş'ta doğmuş, öğrenimini Maraş'ta tamamlayıp icazet (diploma) aldıktan sonra İstanbul'a gelerek medreselerde müderrislik yapıp ders vermiş, ardından çeşitli kadılıklarda bulunmuş, XVIII. yüzyılın ünlü ulemasından *Sümbülzade Vehbi Efendi*'nin, Şair Nabi'nin, oğlu Ebulhayr

Mehmed Çelebi'ye ahlaki öğütler veren *"Hayriyye"* adlı didaktik mesnevisine nazire olarak (öykünerek) oğlu Lütfullah için yazdığı *"Lütfiye-i Vehbi"* (Vehbi'nin Bağışı) adlı divanı da, ulemanın felsefe, mantık, hendese, hey'et gibi bilimlere bakışını bütün çıplaklığıyla göstermesi açısından, bilindiği gibi, çok ünlüdür.

Güya, oğlu Lütfullah'a öğütlerine, *"Bilim sahibi ol. Bilim maldan daha değerlidir. Malını yitirebilir veya çaldırabilirsin, ama kafandaki bilgiyi kimse alamaz."* diye eğitimin ve bilimlerin önemini vurgulayarak başlamaktadır, ama söz din dışı bilimlere gelince hemen gardını alıp çekmektedir kılıcını. Örneğin, *ilm-i hikmet* için, *"Felsefiyata tevagul eyleme / Ruz-u şeb anı tecemmül eyleme / Hikmet-i hâlik'i bilmek mahlûk"*, yani *"Felsefe ile fazla uğraşma, düşünüp durma gece gündüz, Tanrının sırrını bilmez kul, evrenin sırrını Aristo da Platon da anlamaz, ileri sürülen kanıtlar hep yanlıştır, doğanın sırrına kimse ulaşamaz."* diyerek, felsefeyi kesin bir dille yasaklamaktadır. Bir kuşku ve kuruntu çemberi olarak nitelediği *İlm-i hendese* için de, *"İtibar eyleme pek hendeseye / Düşme ol daire-i vesveseye... Marifettir, sözümüz yok ama / bileğitsin onu mimar-ı bina"*, yani *"geometriye de pek yüz verme, bırak mimarlar uğraşsın onunla"* demektedir. *İlm-i kimya* da *"Hazreti Musa'nın bir mucizesidir, ondan başkası bu işe akıl erdiremez, zaten şimdeye dek de kimseyi zengin etmemiştir."*

Görüldüğü gibi, ünlü *"alim"* ve şair *Sümbülzade Vehbi Efendi* de felsefe, geometri, kimya vb. bilimlerin öğretilmesinde kesinikle yararı görmemektedir.

Oysa, ola ki Sümbülzade Vehbi Efendi'nin bu satırları yazdığı günlerde, yeni bir topçu birliği kurması için Sultan III. Mustafa'nın çağrısıyla askeri danışman olarak İstanbul'a gelen *Baron de Tott* da bilindiği gibi, bir yandan Tophane'yi yeniden düzenletip, yeni tekniklere göre, *"ardı ardına gülle atabilen"* toplar döktürürken, öte yandan da, 1773 yılında Haliç tersanesindeki küçük bir odada, orduya teknik eleman yetiştirmek amacıyla Osmanlı tarihinde ilk kez *"Riyaziye Mektebi"* adıyla medrese

dışında bir okul açmıştır. Ne var ki, bu girişime de, kendisine hendeseci diyen bir grup ulema şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun üzerine, Sultan, danışmanından karşı çıkanların bilgilerini ölçmesini istemiş, ancak açılan sınava da sadece 6 kişi girmiştir. *Baron de Tott*, "Padişahın büyük memurlarından seçilmiş iki mümeyyizin huzurunda yapılan" bu sınavla ilgili olarak anılarında; *"Bu imtihanda kısaca, bir müsellesin üç zaviyesi mecmuunun* (bir üçgenin iç açılarının toplamının) *ne olduğunu sordum; içlerinden sadece biri cesaret edip, 'müsellesine* (üçgenine) *göre değişir' diye cevap verdi. İmtihanı daha fazla uzatmağa gerek kalmadığı anlaşılmıştı. Fakat şunu da söylemeliyim ki, bu kişilerin hemen hepsi de yeni mektebe yazılmağa talip oldular."* demektedir. (Mümtaz Turhan, age, s. 202)

Ama, gene *Baron de Tott*'un anılarında anlattığına göre, bir üçgenin iç açılarının toplamının kaç derece ettiğinden habersiz bu ulema takımı, *"Yeni teknikle dökülmüş bir topun Padişahın huzurunda yapılacak ilk denemesi sırasında, Fransız askerlerinin topun namlusunu domuz kılından yapılmış bir fırça ile yağladıklarını görünce olay çıkartmaya kalkışmıştır"* hemen...

Bilindiği gibi, *Baron de Tott*'un kurduğu tek derslikli bu okul da daha sonra I. Abdülhamid döneminde geliştirilerek *"Mühendishane-i Bahri-i Hümayun"* (Deniz Kuvvetleri Mühendislik Okulu) adıyla bir yüksek okul haline getirilmiştir. Ama üzülerek belirtelim ki, ne bu okuldan, ne de 1794'te III. Selim döneminde *"Mühendishane-i Berri-i Hümayun"* (Kara Kuvvetleri Mühendislik Okulu) adıyla kurulmuş ikincisinden beklenilen sonuçlar elde edilebilmiştir. Çünkü, bu okullara alınacak nitelikte, yani aritmetiğin temel bilgileri olan, eskilerin deyimiyle *"amal-i erbaa"* (dört işlem) ile *"kerrat cetveli"*ni (çarpım tablosu'nu) medresede okuyup öğrenmiş öğrenci bulunamamıştır.

Nitekim, Prof. Celâl Antel de, "Tanzimat Maarifi" adlı incelemesinde, *"Devletin mülki ve askeri ihtiyaçları için açılmış olan yüksek ihtisas mekteplerinde (Mühendishanelerde) de tahsil o kadar fena idi ki, Sultan II Mahmud 1826'da Rusya'ya karşı açtığı harpte, ne Bahriye mektebinden yetişmiş bir kaptan,*

ne de Mühendishaneden yetişmiş bir zabit (subay) bulabilmiştir." diye yazmaktadır. (Age, s. 444)

Çünkü, *"I. Mahmud döneminden III. Selim dönemine kadar, yükseköğretim okulları olarak açılan bu fen ve askerlik okullarına, verilecek yüksek öğrenimi alacak düzeyde öğrenci bulunamamaktadır."*

*Dr. Adnan Adıvar'*ın *"Osmanlı Türklerinde İlim"* adlı değerli çalışmasında çok güzel belirttiği gibi, bilimlerin XVIII. yüzyıldaki gelişmelerinden Türklerin haberi bile yoktur. Fizik, kimya, matematik gibi, bilimlerdeki yeni gelişmelerin adlarını bile duymamışlardır. *"Riyaziyat adına hâlâ hendese mukaddemeleri (giriş kitapları), hesap adına da (XVI yüzyılda yazılmış) risale-i behaiye şerhleri (açıklamaları) ellerde dolaşmaktadır"*

Dolayısıyla, medreselerden yetişenler, şayet okulu bitirdikten sonra özel ders alarak öğrenmemişlerse aritmetik ve fen gibi konularda birşey bilmemektedirler. Örneğin, *Fatma Âliye Hanım* da, babası *Ahmet Cevdet Paşa*'nın, *"Medreselerde öğretilmekte olan ilimlerle yetinmeyip, ehil ve erbabı olan kimselerden okutulmayan dersleri de öğrenmeye gayret ettiğini"* ve *"hesap, logaritme, cebir, hendese"* gibi bilimleri, *"Mühendishane-i Berriye muallimi Miralay Nuri Bey'den, karşılığında Arapça dilbilgisi vb konularda dersler vererek öğrendiğini"* yazmaktadır. (Fatma Âliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Pınar Yayınları, İst. 1994, s. 31)

*Prof. Niyazi Berkes'*in belirttiği gibi, *"Bu yüzden de, bu fen ve askerlik okullarına kırk, elli, hatta altmış yaşlarında sakallı öğrenciler bulunabilmektedir"* ancak, (Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.176) Bu öğrenciler de, okulu bitirdiklerinde, doğallıkla hemen emekli olmaktadırlar zaten. Orduda görev alabilmelerine biyolojik olarak olanak yoktur.

Görüldüğü gibi, *medreseler*, bugünkü anlamda halkın eğitimi ile ilgili örgün genel öğretim kurumu değildir kesinlikle.

Tam karşıtı, dini bilgiler vererek Sünni-Hanefi İslam inancını yaygınlaştırmayı amaçlayan ve Osmanlı devletinde örfi hukukla birlikte uygulanmış şer'i hukuk için, Sünni-Hanefi inancı

doğrultusunda şer'i hukukçu yetiştiren bir çeşit meslek okuludur sözcüğün tam anlamıyla.

İslam Ansiklopedisi'nin *"Mescid"* maddesinde verilen bilgilere göre, İslamiyet'te, halka Müslümanlığı öğretmek ve Kuran'ı ezberletmek amacıyla eğitim de daha ilk günden itibaren camide yapılmaya başlanılmıştır. Yani cami, hem toplantı salonu, hem mahkeme, hem konukevi, hem de okuldur. Cami ile okulun ayrılması ise, ilk kez XI. yüzyılda olmuş, Fatımîler, Şiilik inancını daha da yaygınlaştırabilmek için Kahire'de *"Dar al-ilm"* adıyla ayrı bir eğitim kurumu oluşturmuşlardır. *Dar al-ilm*'ler aracılığıyla Şiiliğin hızla yaygınlaşması karşısında da, bu kez Sünniler, Şiilik propangandasını kırmak ve kendi inançlarını yaygınlaştırmak amacıyla *medrese*ler açmağa başlamışlardır. *"Medreseler, her şeyden önce fıkıh okutmak için kurulmuş olduklarından, her medrese de bir mezhebi temsil etmektedir."* Bu medreselerde de Kuran, hadis, Arapça ve fıkıh okutulmaktadır. *"1162 yılında Kahire valisi Ahmed Paşa'nın Azhar camiinde sorduğu basit riyaziye ve hey'et sorunlarını hiçbir şeyh cevaplandıramamıştır, çünkü bunlar da ancak miras hukukunun gerektireceği kadar hesap okumuşlardır."* Görüldüğü gibi, medrese eğitiminin temel amacı, ilk günden beri Sünni mezheplerin propagandasını yapıp yaygınlaşmasını sağlamaktır.

Hiç kuşku yok ki, Osmanlı medreselerinin temel amacı da, genel kültür vererek halkı eğitmek ve bugünkü anlamda bilim adamı yetiştirmek filan değil, Hanefi mezhebinin propagandasını yapıp yaygınlaştırarak, ülkenin Hanefi şeriatına göre yönetilmesini sağlamaktır.

Öyle ki, medreseyi de bu açıdan ele alıp irdeleyen, *Hanefi* Doç.Dr. Hasan Akgündüz, yukarda andığımız çalışmasında, *"II. Murad döneminde Fahreddin Acemi adlı bir fakihin (fıkıh bilgininin) ilk kez şeyhülislam lakabıya yarı resmi bir ilim otoritesi konumunda görevlendirilmesini"* bile, *"yeniden alevlenen şiilik hareketini bertaraf ederek, şiiliğe karşı sünni bilinci ve bütünleşmeyi hızlandırmak"* amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlamaktadır. (Age, s. 309)

Ayrıca, hemen şunu da belirtelim ki, *"ilim"* sözcüğü, ulemaca kesinlikle *"bilim"* anlamına kullanılmamaktadır. Zaten, *Johs. Pedersen* de, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı *"Mescid"* maddesinin daha başında *"ilm"* sözcüğünü *"Buhari'nin de sürekli olarak hadis anlamında kullandığını"* belirtmektedir.

Prof. Niyazi Berkes de, *"İlim sözcüğü bilim demek değildir. İlim, nakil ve akıl yollarıyla, yani Kitap (Kuran) ve Sünnetten (Hadislerden) gelen, kıyas (karşılaştırma) ve icma (içtihad) ile yorumlanarak geliştirilen Şeriat bilgisi demektir. Bu bilgiye sahip olana âlim denir. Ulema terimi de bunun çoğuludur. Bu ilmin öğretildiği okulun adı da Medresedir."* diye yazmaktadır. (Age, s. 174)

Nitekim, *Osman Nuri Ergin* de, *"Türkiye Maarif Tarihi"* adlı 5 ciltlik çalışmasının *"Eski Medreseler"* bölümünün sonunda, çok sert bir dille, *"Bu medreselerin memlekete, Türklüğe ve ilim alemine ne hizmeti ve faydası olmuştur? Belli başlı hangi alimleri yetiştirmişir? Bunlar arasında beynelmilel (uluslararası) şöhretle haiz kimseler var mıdır?"* diye sorduktan sonra, gene aynı sert dille; *"Bunları uzun uzadıya araştırmaya gerek yok, 'Hiç kimseyi yetiştirmemiştir' demekle yetinmek daha uygun olur."* demektedir. (Age, c-1, s. 94)

Fakat ilginçtir, *laik aydınlarımız bile,* ola ki biraz da 'bilim adamları' anlamına yordukları *"ulema"* sözcüğünün gizemli çekiciliğine kapılıp, *kökenlerinin,* bunca süre içinde eğitsel açıdan şöyle birazcık olsun ciddi biçimde incelemeye de gerek görmedikleri *medreselere* dayanıldığını söylemekten hâlâ gizli bir övünç duymaktadırlar sanki...

Oysa, tamamının, ne Sünni-Hanefi mezhebinin belgilerinden (şiarlarından) doğru dürüst haberlerinin olduğu, ne de İslam şeriatını tam olarak bildikleri söyenilebilir. Arapçalarını ezberlemek şöyle dursun, Kuran'la hadislerin Türkçelerini okudukları dahi kuşkuludur. Bu nedenle, medrese diliyle *"ilm"* sahibi değillerdir kesinlikle ve *"ulema"* sayılabilmeleri elbette söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu aydınların kökenlerinin medreseye dayandığını söyleyebilmek de, bilimsel olarak olanaksız-

dır... Tıpkı onlara *"aydın / entelektüel"* diyebilmenin olanaksız olduğu gibi...

Aydınlarımızın, gördüğümüz kadarıyla günümüze ulaşmış bu konudaki tek ciddi belge olan, Fatih'in Sadrazam Mahmud Paşa ile Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'e hazırlattığı *"Kanunname"*ye bakıp genelleyerek, medreselerin halkın eğitimiyle ilgili genel kültür veren bir örgün öğretim kurumu olduğunu, ancak XVI. yüyılın sonlarından itibaren yobaz hocalar yüzünden yozlaşarak bilimsel niteliğini yitirdiğini ısrarla savunmaları da, doğrusu bu konuda düştükleri bir diğer önemli yanılgıdır bizce.

Nitekim, Ord.Prof. Uzunçarşılı, *"XVI. asır sonlarına doğru hem müderris kalitesi itibariyle ve hem de tedrisat ve talebe cihetiyle medreseler bozulmağa başlamış ve seneler geçtikçe bu bozukluk artmak suretiyle devam etmiştir. Medreselerin bozulmasında tefekkürü (düşünceyi) faaliyete geçirecek olan matematik, kelâm ve felsefe (hikemiyat) gibi akli ilimlerin terk edilerek bunların yerine tamamen nakli ilimlerin kaim olması birinci derecede âmil olmuştur."* diye yazmaktadır. (Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s. 67)

Ord.Prof. M.Cavit Baysun da, İslam Ansiklopedisi'ndeki "Osmanlı Medreseleri" maddesinde aynı görüşü savunmakta ve *"Hesap, hendese, hey'et ve hikmet XVI. asrın sonlarından itibaren, dini akidelere muhalif (aykırı) görüldüğünden, kaldırılmıştır."* demektedir.

Oysa, Prof. Baysun'un gene aynı maddede verdiği bilgilere göre, *"Medreselerde okutulan bilimler üçe ayrılmaktadır; Tefsir, hadis ve fıkıh ulum-u âliye (yüce/dinle ilgili bilimler)dir; kelâm, belagat, mantık, sarf ve nahiv ulum-u aliye (aletle ilgili/teknik bilgiler veren bilimler)dir: hesap, hendese, hey'et ve hikmet (felsefe) ise cüz'iyattan (önemsiz bilgilerden)dir."*

Yani, XVI. yy. sonlarına kadar okutulduğu savlanan bu derslerde de, gerçekten namaz saatlerinin hesaplanması ve kıblenin saptanmasına yardımcı olacak birkaç basit bilgiden öte bir şey öğretilmiyor olsa gerektir zaten.

Medrese ve İmparatorluk

Fakat ilginçtir, aydınlarımızın, Osmanlı devletinin XV. yüzyılın ortalarında İstanbul'u fethederek bir imparatorluk haline dönüşmesini sağlayan kültürel temelin de medreselerce hazırlandığı konusunda hiç kuşkusu yoktur, gördüğümüz kadarıyla.

Avrupa'da, üstelik Orta Asyalı göçebe bir topluluğun, Roma İmparatorluğundan sonraki en büyük ve en uzun ömürlü imparatorluğu kurabilmesini, salt savaşçılık yetenekleriyle açıklayabilmek de, elbette olanaksızdır. Osmanlı İmparatorluğu da, hiç kuşku yok ki, Orta Asyalı göçebe imparatorluklardan da çeşitli kalıtlar taşıyan ve Asyalı olduğu kadar da bir Avrupa imparatorluğudur sonuçta, bizce de.

Birkaç anakara üzerine yayılmış bu imparatorlukların ise, nasıl bir kültürel temele oturdukları ve kendilerine özgü yeni uygarlıklar yarattıkları da, eski Mısır, Yunan ve Pers imparatorluklarından, Roma İmparatorluğu'ndan, İslam İmparatorluğu'ndan , yeni çağlarda İngiliz, Avusturya-Macaristan ve Rus imparatorluklarından çok iyi bilinmektedir. Nitekim, denizaşırı topraklar üzerindeki egemenliklerini de, hiç kuşku yok ki, temellerindeki bu köklü kültürler ve yarattıkları yeni uygarlıklar sayesinde sürdürebilmişlerdir yüzyıllar boyu.

Dolayısıyla Osmanlılar da, üstelik medreseli tarihçilerin *"Timur Fırtınası" "Topal Kasırga" "Moğol İstilası"* gibi Hollywood senaristlerini bile kıskandıracak dramatiklikte tamlamalarla adlandırdıkları ve yengiden sonra Moğol askerlerinin Anadolu'yu taş üstünde taş bırakmayacak şekilde yağmaladıklarını söyledikleri 1402 Ankara savaşının ardından yaşanan onüsur yıllık *fetret* dönemine karşın, gene de kısa bir süre sonra İstanbul'u fethedip, Bizans'a son vererek bir imparatorluk haline gelmeyi, mutlaka sahip oldukları köklü kültür ve uygarlıklar sayesinde gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı uygarlığının temelini oluşturan bu yeni imparatorluk kültürü de, gene hiç kuşku yok ki, Türkmen boylarının Orta Asya'dan sürükleyip getirdiği göçebe Şaman kültürü ile Selçuk-

lulardan miras kalan İslam kültürünün, fethedilen tekfurluklardaki Bizans kültürü ile karışımından Osmanlılarca tam birbuçuk yüzyılda gerçekleştirilmiş yeni bir bireşimdir, bizce de...

Örneğin, daha üçüncü sultan döneminde, XIV. yüzyılın sonlarına doğru, I. Murad'ın kurduğu *Yeniçeri Ocağı* ve bu ocaklılarla dirlik (timar) sahiplerinin sağladığı askerlerden oluşan *yeni Osmanlı ordusu,* dünya askerlik tarihi açısından da, bizce hiç kuşku yok ki bir dönüm noktası sayılsa gerektir.

Bilindiği gibi, o tarihe kadar Osmanlı Beyliği'nin savaş gücü, kendi aşiretinin erkekleriyle, kendileriyle işbirliği yapan öteki Türkmen aşiretlerinin gönderdiği savaşçılardan oluşmaktadır. Nitekim, başlarda da belirtildiği gibi, Sultan I. Murad da, gene böyle bir fetih seferi sırasında Karaman beyinin beraberinde getirdiği *"bir nice kılıksız kıyafetsiz"* aşiret savaşçılarına bakarak, yanındaki komutanlara: *"Askerimizin bir maskarası eksik idi. Sağ olsun, soylu cömertliğiyle ol hizmeti de Karamanoğlu görmüş.* demiştir.

Ücretli askerlik, elbette Osmanlılarla başlamış değildir. Tarihçilerin belirttiklerine göre, eski Çin kaynaklarında ücretli askerlikten söz edilmektedir. Roma ordusunda üretli askerler vardır. Yani, ücretli askerlik uygulamasının tarihi çok eskilere kadar gitmektedir.

Ancak, 9-10 yaşlarındaki sağlıklı tutsak çocukları seçip, özel olarak eğitip yetiştirerek savaşçı yapmak ve onlardan yeni bir ücretli (sürekli) ordu kurmak, kesinlikle Osmanlı uygarlığının bir ürünüdür. Aslında, *"penç-ü yek"* denilen bu usül de, İslamiyetin ilk günlerinden beri, tutsak pazarlarında her beş Hıristiyan savaş tutsağından birinin ederini savaşçıdan devlete vergi olarak almak suretiyle zaten uygulanagelmektedir. Ne var ki, hazineye gelir sağlamak yerine, vergi karşılığı olarak, eğitip savaşçı yapmak üzere bu tutsaklar arasından sağlıklı çocukları seçmek, hiç kuşku yok ki, Osmanlılarca gerçekleştirilmiş bir yeni bireşim (sentez)dir.

Dünya askerlik tarihi açısından Osmanlı ordusunun özgün olan yanı sadece *"Yeniçeri Ocağı"* da değildir üstelik. Kuşku-

suz, ordunun asıl vurucu gücü, çekirdeği *Yeniçeriler*'dir. Ancak ordunun yüzde seksenini *Segbanlar* oluşturmaktadır ve onların sağlandığı düzen de kesinlikle Osmanlılarca gerçekleştirilmiş yeni bir bireşimdir.

Bilindiği gibi, fethedilen toprakların tasarrufu konusunda İslamiyetin ilk günden beri uyguladığı *"ikta"* sistemini de; Osmanlılar tıpkı tutsaklarla ilgili uygulamadaki şekilde, *arazi-i öşriyye* ve *arazi-i haraciye*'lerden hazineye vergi toplamak yerine asker sağlamayı yeğlediklerinden değiştirerek, toprakların tamamını *arazi-i miri* sayıp, bütünüyle kendilerine özgü *"has, zeamet, "timar"* diye bölümleyip, *dirlik"* veya *"timar"* sistemi dedikleri yeni bir usulde, orduya beşte dördü oranında ve çoğu suvari, iyi eğitim görmüş asker sağlayacak biçimde uygulamışlardır yüzyıllar boyu.

Tutsaklar arasından seçilip devlet adına alıkonulmuş bu Hıristiyan çocuklarını asker olarak yetiştirmek için de Sarayda, gene aynı günlerde *"Acemi Oğlanlar Ocağı"* adıyla bir askerlik okulu kurmuşlardır. Daha sonra da, bu okulda başarılı olmuş yetenekli çocuklardan subay ve üst düzey yönetici yetiştirmek üzere, gene Sarayda, *"Enderun Mektebi"* adıyla bir de yüksek okul açmışlardır.

Askerlik okullarının tarihi, ola ki çok eskilere kadar gitmektedir. Ancak, burada hemen şunu da belirtelim ki, asker yetiştirmek için özel okullar açma uygulaması XIII. ve XIV. yüzyıllarda Avrupa'da da henüz pek yaygın değildir, bildiğimiz kadarıyla. Ayrıca, bu okullar, Osmanlıların ta XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dek ülkede devlet bütçesiyle açtıkları tek okullardır.

Görüldüğü gibi, bu yeni Osmanlı ordusunun çekirdeği, çağına göre oldukça önemli bir adım sayılması gereken yeni bir okulda yetiştirilirken, ana gövdesi de o tarihe kadar dünyada bir benzerinin daha gerçekleştirilmiş olduğu kuşkulu yeni bir sivil toplum örgütlenmesiyle eğitilip yetiştirilmektedir.

Osmanlıların XIV. yüzyılın sonlarında gerçekleştirdiği bu büyük başarı, elbette bir rastlantı değildir. Örneğin, I. Murad, önlerinde büyük hayvan sürüleri, Orta Asya'dan atalarının sır-

tında, üstü örtülü arabalarda çoluk çocuk savaşa savaşa yürümüş gelmiş ve nicedir Çanakkale önlerinde bekleyen binlerce Türkmeni de, daha saltanatının üçüncü yılında, bugün bile ancak birkaç devletin gerçekleştirebileceği büyüklükte usta işi bir örgütlenmeyle, bir çırpıda boğazın karşı yakasına, Trakya'ya geçirtmeyi başarmıştır. Tarihçilerin belirtiklerine göre: *"1363'de Cenevizlilere altmış bin altın navlun vermek suretiyle mühim miktarda Türk göçmenini Anadolu'dan Trakya'ya naklettirmiştir."* (Osmanlı Tarihi, c-1, s. 166)

I. Murad'ın bu başarısı da, bizce en az Fatih'in 21-22 Nisan 1453'te, tarihçiler *Tacizade'ye göre 50, Kritovulos'a göre 67, Halkondil'e göre 70, Barbaro'ya göre 72 ve Dukas'a göre de tam 80* gemiyi bir gecede, karadan yürüterek Beyoğlu'nu aşırtıp Kasımpaşa'dan Haliç'e indirtmesi kadar önemli bir olay sayılsa gerektir doğrusu.

Kuşkusuz, Fatih de, İstanbul'u fethedebilmek için yalnız gemileri karadan yürütmekle de kalmamış, bir yıl öncesi, bir yandan 4 ay gibi bugünkü olanaklara göre bile oldukça kısa bir sürede, *"duvar kalınlığı yirmi beş hatve, kulelerinin yüksekliği 30 kadem olan"* Rumeli hisarını Mimar Müslihiddin'e yaptırırken, öte yandan da döneminin en büyük toplarını Edirne'de denemeler yaptırarak bir Hıristiyan mühendise, *Macar Urban*'a döktürmeyi başarmıştır, bilindiği gibi.

Gene aynı tarihçilerin belirttiklerine göre de, Rumeli hisarının yerine karar vermeden önce boğazdaki akıntıları inceletmiş, en dar yeri belirlemek için iki sahil arasını ölçtürtmüş, topografik harita üzerinde de Haliç'ten Beykoz'a kadar bütün boğazı kontrol altında tutacak tepeyi saptatmıştır.

Yani, İstanbul'un fethi de, kimi çevrelerce ısrarla benimsetilmeye çalışıldığı gibi hadislerle, dualarla sağlanmış bir tansık (mucize) değil, hiç kuşku yok ki, tam anlamıyla yeni bir kültür ve uygarlığın başarısıdır.

Söz konusu dönemdeki Osmanlı kültürü ve uygarlığı salt askerlikle ilgili alanlarda da değildir, elbette. Müzik, edebiyat alanında da büyük gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin, II. Murad, bir

yandan Enderun okulunu geliştirirken, öte yandan da Osmanlı müziği üzerine kuramsal kitaplar yazdırmış, ünlü müzisyenleri ve şairleri Saraya almıştır. Örneğin, Meydan Larousse ansiklopedisinde belirtildiğine göre, *"II. Murad, kendisinden Osmanlı müziğiyle ilgili bir kuramsal kitap yazmasını istediğinde, 'Aman hünkârım, bu işi benden çok daha iyi yapacak Hacı Ali, Sinan, Hüseyin, Ali, Eymen ve Muhammed var' diyerek altı kişinin adını daha saymıştır Hızır bin Abdullah.* Gene tarihçilerin verdiği bilgilere göre, II. Murad, bu musikinin en büyük ustası sayılan *Abdülkadir Meragi*'yi davet ederek, uzun süre sarayında ağırlamıştır.

Yıldırım Bayezid'in oğlu *Süleyman Çelebi* de, daha fetret döneminde, 1410'larda, sultanlığını ilan eder etmez hemen Osmanlı divan şiirinin ilk ustası *Ahmedî*'yi saraya almış ve divan katipliğine getirmiştir. Bir başka divan şairi *Ahmed Dai*'ye de kadılık vermiştir.

Bostanzade Yahya Efendi'nin *"Tuhfetu'ul Ahbab"* adlı tarihinde belirttiğine göre *II Murat* zaten *"şiir yazan ilk Osmanlı sultanı"*dır. Şairleri, edipleri, müzikçileri saraya alıp korumuştur. Hatta, *"şair ve ediplere yıllık olarak bir tahsisat da vermiştir ve bu usül Kanuni'nin sadrazamı İbrahim Paşa'nın ölümüne kadar sürmüş"* tür. (Prof. Uzunçarşılı, Osm. Tar. c-I, s. 528) Divan şiirinin bir başka büyük ustası *Şeyhî*'ye, Genceli Nizâmi'nin *"Hüsrev ile Şirin"*ini Türkçeye çevirtmiş ve kendisinden buna *nazire olarak* bir *mesnevi* yazmasını istemiştir. Ama ne yazık ki, *Şeyhî*, bu mesneviyi bitiremeden ölmüştür.

Askeri müzik kavramı, yani *"mehter takımı"* ve *"mehter müziği"* de, bilindiği gibi bütünüyle Osmanlı uygarlığının bir ürünü ve insanlığa katkısıdır. Çünkü, ta XVIII. yüzyılın ortalarına kadar, *"Avrupa orduları kuşkusuz işaret verici enstrumanları ve savaşa girilirken bunları çalmasını bilmektedirler, ancak çeşitli enstrumanların bir araya gelmesinden oluşan bir mızıka takımı kullanmış değiller"*dir. Askeri müziği *"kendi ordusunda da, Osmanlıların çıngıraklı değnekler, çoban kavalları, zurnalar, davul ve dümbeleklerden oluşan mehter takımını örnek ala-*

rak ilk uygulayan Polonya Kralı Jan Sobieski olmuştur. 1741'de de Avusturyalılar mehter müziğini ordularında kullanmaya başlamışlardır. Onları Prusyalılar ve Ruslar izlemiş, zamanla bütün Avrupa benimsemiş" tir. (Georg Schreber, Türklerden Kalan, Milliyet Yayınları, İst. 1982, s. 309)

Daha sonraki yıllarda da, gene kendi gelenek ve göreneklerinin öteki etnik grupların gelenek ve göreneklerivle karışımından yepyeni bireşimlerle, *"âdab-ı muaşeret"* ten *mezar taşı söylemi*ne kadar bütünüyle kendine özgü, yepyeni bir mutfak kültürü, ahşap *yalı ve konak*tan, bizce yeryüzündeki en güzel formu yakalamış olan *taş cami*lere kadar yetkin bir mimarlık yaratmayı başarmışlardır, hiç kuşku yok ki...

Hele hele mimarlık... Gerçekten örnek bir yapıt olan Fatih'in Rumeli hisarından sonra, *"yan kubbelerle merkezi kubbeyi destekleyip genişleterek daha büyük alanların üstünü örtmeyi"* başaran Osmanlı mimarlığı, çağdaş mimarlığın kurucularından Amerikalı büyük usta *Frank Lloyd Wright*'a *"Yeryüzüne iki mimar gelmiştir, biri Osmanlı Sinan, ötekisi ben"* dedirtecek denli büyük mimar, Süleymaniye, Selimiye gibi başyapıtları yapmış Sinan'ı yetiştirmiştir.

Ama ilginçtir, *Osman Nuri Ergin,* beş ciltlik *"Türk Maarif Tarihi"* adlı çalışmasında, medreseleri incelerken, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda bu müesseseleri yapacak mühendis ve mimarlar nerelerde ve nasıl yetişiyordu? Bunu kat'i olarak bilmiyoruz."* diye yazmaktadır. (Age, c-1, s. 127)

Ayrıca, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve hemen hemen bütün öteki araştırmacıların söz birliği etmişcesine *"Kanuni'nin medreselerinde ayrı riyaziyat ve tabiiyat medreselerinin de bulunduğunu"* öne sürmelerine de şiddetle karşı çıkarak, *"Profesör İsmail Hakkı'nın dediğinin ve diğer muharrirlerin de teyit ve tekrar ettiklerinin aksine olarak Süleymaniye medreseleri arasında riyaziyat ve tabiiyat için ihtisas medreseleri olmadığı gibi (.) Kanuni'nin vakfiyesinde de dariittıp ile dariilhadisten başka ihtisas medresesinden bahis yoktur"* demektedir. (Age, c-1, s. 86)

Bu nedenle, aydınlarımızın çoğunun hâlâ tartışmaya bile gerek görmeden savunduğu gibi, arada bir de Timur yenilgisinin bulunmasına karşın, Osmanlıların topu topu üç çeyrek yüzyıl gibi kısa bir süre içinde bir uç beyliğinden bir imparatorluk haline gelmesini sağlayan bu yeni kültür ve uygarlık birikimini gerçekten medreseler mi oluşturmuştur acaba? Doğrusu kuşkuya düşmemek olanaksızdır.

Örneğin, *İlhan Tekeli* ile *Selim İlkin* de, yukarda andığımız ortak çalışmalarında, *"16. yüzyılda Osmanlıların bilim alanında yaptıkları ciddi katkılar deniz coğrafyası alanındaydı. Piri Reis'in dünya haritası, "Kitab-ı Bahriye"si, Seydi Ali Reis'in "Muhit"i gibi çalışmaların dikkati çeken bir özelliği de, bunları yapanların ne Medreseden, ne de Enderunlardan gelmesidir."* demektedirler. (Age, s. 22)

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in de belirttiği gibi, Osmanlıların XVI. yüzyılda bilim alanında yaptıkları bir diğer katkı da, İstanbul'da bir gözlemevi (rasathane) kurma girişiminde bulunmalarıdır.

Sarayın *müneccimbaşı* olan *Takiyüddin bin Ahmed*, 1575'lerde Sultan III. Murad'a başvurarak, *Uluğ Bey*'in *zic*'ini -zayiçesini- (yıldızların durumunu ve hareketlerini gösterir cetveli) tamamlayıp, müneccimlerin temel görevi olan *rakam takvimi* (yılın ay ve günlerini gösterir takvim) ile *ahkâm takvimi*ni (yıldızlarla gökcisimlerinin durumlarından anlam çıkararak yılın eşref saatlerini ve ramazanı, imsakiyeyi, bayram günlerini belirleyen takvimi) daha sağlıklı hazırlayabilmek için İstanbul'da bir *gözlemevi* (rasathane) kurulmasını istemiştir.

Takiyüddin Mehmed bin Ahmed, 1521'de Kahire'de doğmuş, Mısırlı bir bilginin oğludur. Öğrenimini orada tamamlamış ve ünlenmiştir. 1570'lerde de, Sultan II. Selim zamanında müneccim olarak İstanbul'a gelmiş ve 1571'de, gene Sultan II. Selim zamanında Saraya müneccimbaşı olmuştur. Matematik ve astronomi alanında döneminin ünlü bilim adamlarındandır. Önerisi üzerine gerçekten de Saray'dan izin çıkmış ve 1576 yılında Tophane'nin üstündeki tepede bir gözlemevi yapımına başlanılmıştır.

Ne var ki, *ulema* daha ilk günden karşı çıkmıştır İstanbul'da bir gözlemevi yapılmasına. Öyle ki, 1577'de bir *kuyrukluyıldızın görünmesini*, 1578'de de İstanbul'da büyük bir *veba salgınının çıkmasını* bile, bu gözlemevi inşaatının uğursuzluğuna yormuşlardır.

Gözlemevi inşaatının başlamasından kısa bir süre sonra, 1577'de şeyhülislamlığa getirilen *Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi* de, İstanbul'da bir gözlemevi yapılmasına şiddetle karşıdır.

II. Bayezid döneminde ilmiye sınıfının ileri gelenlerinden biri olan ulemadan Kadı Mahmud Efendi'nin oğlu *Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi*, Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıl, 1512'de Edirne'de doğmuş ve öğrenimini Kanuni döneminde medresede tamamlayarak müderris olmuştur. İstanbul medreselerinde uzun süre hocalık yaptıktan sonra da 1563'de İstanbul kadılığına getirilmiş, ancak tutucu kişiliği yüzünden bir yıl sonra, 1564'te Sadrazam olan Sokullu Mehmed Paşa tarafından görevden alınarak Edirne'ye sürülmüştür.

Başlarda da belirttiğimiz gibi, Kanuni'nin ölümünün hemen ardından Osmanlı sarayında yoğun bir iktidar kavgası başlamıştır. Kapıkullarını temizleyip yönetime egemen olabilmek amacıyla daha II. Selim döneminde *suhteleri (medrese öğrencilerini) ayaklandırarak* bu kavgayı başlatan *ulema (ilmiye sınıfı)*, III. Murad'la saraya girmeyi de kolayca başarınca, artık sırtlarını Sultana dayayıp usta işi entrikalarla, kiminin yetkilerini kaldırtarak, kiminin işlevine son verdirterek Saray içi iktidarı hızla ele geçirmişlerdir gerçekten de...

Kadızade Şemsedin Ahmed Efendi de, hiç kuşku yok ki, ulemanın bu kavgadaki elebaşlarından biri olsa gerektir.

III. Murad döneminde ulemanın bu kavgadaki baş hedefi de, anımsanacağı gibi *Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa*'dır ve 1577'lere gelindiğinde *Paşa*'nın yetkileri artık bayağı kısıtlanmıştır çeşitli oyunlarla. Nitekim, Kadızade Şemseddin Ahmed Efendi'nin, 1577'de, Paşa'ya rağmen, üstelik şeyhülislamlığa getirilmesi de bu gerçeğin kanıtıdır mutlaka.

Fakat ilginçtir, onca tepki göstermesine karşın *Kadızade Şemseddin Efendi* de şeyhülislam olduğu halde bu gözlemevinin yapılmasını engelleyememiş ve sanki Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa 1579'da bir cinayete kurban edilip ortadan kaldırıldıktan sonra ancak, Sultana *"Gökleri rasad etmenin uğursuzluk getireceği, dolayısıyla dinen caiz olmadığı"* şeklinde bir fetva verip ikna ederek 1580 yılının şubat ayında gözlemevinin tamamlanmış bütün binalarını yıktırtmış ve *"rasadla ilgili her türlü çalışmayı"* yasaklatmıştır. (Doç. Dr. Hasan Akgündüz, Osmanlı Medrese Sistemi, s. 185)

Kısacası, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in *"Bilim alanında ciddi katkılarda bulunmuş Osmanlıların medreseli olmadıkları"* şeklindeki saptamaları da bir yana, görüldüğü gibi, medreseliler herhangi bir bilim alanında ciddi bir katkıda bulunmak filan şöyle dursun, bu alanlarda yapılmış çalışmaları da, dine aykırı olduğu gerekçesiyle, kesinlikle engellemeye çalışmışlardır güçleri yettiği sürece...

Ayrıca unutmayalım ki, gözlemevi yapımını, şiddetle karşı çıkarak durduran ve tamamlanmış binalarını da yıktırıp yerle bir ettiren bu şeyhülislam ve ulemanın tamamı Kanuni döneminde medrese eğitimi görmüştür. Hatta, ola ki çoğu da Sahn-ı Seman veya Süleymaniye medreselerinden birini bitirmiştir.

Yani, tarihçilerimizin neredeyse tamamının ısrarla savunduğu, medrese eğitiminin Fatih-Kanuni döneminde çok farklı olduğu ve birçok bilim adamı yetiştirdiği, ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matematik, hey'et, felsefe gibi derslerin dine aykırı olduğu gerekçesiyle artık okutulmaması yüzünden eğitimin bozulduğu görüşüne katılabilmek de doğrusu oldukça zordur.

Görüldüğü gibi, bir göçebe aşiret beyliğinin yüzelli yılda bir imparatorluk haline gelmesini sağlayan bu yeni kültür ve uygarlığın yaratıcısı, medreseden başka kaynaklar olsa gerektir, bizce hiç kuşku yok ki...

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kentin demografik yapısının korunması amacıyla kaçak giren bekarların saptanıp köylerine gönderilmesi veya savaş yıllarında birtakım kıtlıklara meydan verilmemesi için İstanbul'da zaman zaman ev yazımı, aile reisi yazımı, erkek yazımı gibi defterler tutulmuşsa da, ülke çapında bir nüfus sayımı, gördüğümüz kadarıyla hiç yapılmamıştır. *Pars Tuğlacı*'nın verdiği bilgiye göre, güya 1831 yılında bir sayım yapılmışsa da, onda da sadece *"Rumeli ve Anadolu'daki erkekler sayılmış"*tır. Bu nedenle Osmanlı toplumundaki okuryazarların sayısı ve bu konudaki gelişmelerle ilgili bir bilgi bulabilmek de, doğal olarak olanaksızdır.

Ancak, bu sayı da çok düşük olsa gerektir, kuşkusuz.

Nitekim, Prof. Berkes'in verdiği bilgiye göre, *Şair Ziya Paşa* da; ta 1868'lerde *"Müslüman halkın sadece % 2'sinin okuryazar olduğunu tahmin edebilmekte"* dir.

Tam otuz yıl sonra, 1899'da yapılmış eğitimle ilgili bir sayıma göre de, *"bütün ülkedeki kız ve erkek rüştiye ve idadi okullarındaki öğrenci sayısı 36 050, medreselerdeki öğrenci sayısı 85 168, yani Müslüman kesimdeki toplam öğrenci sayısı da ancak 121 218'dir"* zaten. Oysa, gene aynı sayım sonuçlarına göre, örneğin *"Hıristiyan azınlığın okullarındaki öğrenci sayısı ikisinin toplamından daha fazla, 123 210'dur."*

Tarihçiler, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl sonlarındaki alanının 6 milyon m2, nüfusunun da % 60'ı Müslüman, % 40'ı öteki dinlerden 60 milyon dolaylarında olduğunu öne sürmekte iseler de, daha sonraki yıllarda büyük toprak yitimleri yüzünden nüfusta da büyük düşüşler olmuştur mutlaka. Ancak, 1927 sayımına göre, sadece Anadolu ve Trakya'nın bir bölümünün nüfusunun 13,6 milyon olduğu düşünülürse, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyıl sonlarındaki nüfusunun da doğrusu en az 20-25 milyon dolaylarında olması gerektir galiba.

Bu durumda. Müslüman veya değil toplam öğrenci sayısının

nüfusa oranı da, zaten % 1 küsur dolaylarında olmaktadır ancak. Müslüman öğrencilerin Müslüman nüfusa oranı ise, binde sekiz dokuz dolaylarında, daha da düşüktür.

Ayrıca, yukarda da değinildiği gibi, medreselilerin, hatta müderrislerinin bile tamanının okuryazar olduğu kuşkuludur. Eğitim bütünüyle ezbere dayalı olduğu için, aslolan yazmak değil, ezberi düzgün okumaktır. Bu nedenle, okuryazarlık kavramı ile medrese kavramı da özdeşleştirilmemelidir kesinlikle. Burada bir kez daha yineleyelim ki, medreselerin temel işlevi de, kitleyi eğiterek okuryazar yetiştirmek filan değil, Sünni-Hanefi inancını yaygınlaştırmak ve Osmanlı yargı sistemini elde tutarak yönetime egemen olmaktır.

İlginçtir, gördüğümüz kadarıyla, ulema dışındaki Osmanlı okuryazarlarını da, Enderun'dan yetişenlerle birlikte, özel derslerle kendini eğitmiş aydınlar oluşturmaktadır. Hatta, özel ders alarak kendini yetiştirenler, sanki çoğunluktur. Bu nedenle, özel ders yöntemini, Osmanlı kültür yaşamının asıl önemli örgün eğitim kurumu olarak değerlendirmek, sanki gerçeğe de pek aykırı düşmemektedir.

Örneğin, matematik, astronomi, felsefe, tarih, coğrafya vb. gibi bilimler ancak özel dersler alınarak öğrenilebilmektedir çünkü.

Tarihçilerimizin belirlemelerine göre: *"Astronomi ilmi (ilm-i heyet) esaslı olarak Ali Kuşçu'nun Türkiye'ye gelmesiyle başlamıştır."* (Osm. Tar. c-1, s. 606) XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı medreselerinin bazılarının sadece ilk sınıflarında, aritmetik olarak *"amal-i erbaa"* denilen dört işlemi öğretmek, geometri adına da *"eşkâl-i tesis"* denilen şekillerle ilgili birkaç genel bilgi vermekten öte matematik okutulmamaktadır. Osmanlılarda *"Riyaziye mektebi halinde ilk tedrisat yapan ve talebe yetiştiren de Ali Kuşçu"* olmuştur. Hatta, konumu nedeniyle kendisi gidip özel ders alamadığı için *"Ünlü sadrazam Sinan Paşa, öğrencisi Tokatlı Molla Lütfi'yi Ali Kuşçu'ya gönderip özel ders aldırarak, ondan"* ve notlarından *riyaziyat ve astronomi* öğrenmiştir. (Osm. Tar. c-2, s. 596)

Nitekim, Osmanlıların yetiştirdiği ilk Türk matematikçisi olarak bilinen, 1337 yılında Bursa'da doğmuş, Bursa kadısı Mahmud Çelebi'nin oğlu olduğu için *Bursalı Kadızade-i Rumi* adıyla ünlü *Musa Paşa* da, ilginçtir, Bursa'da matematik dersi alma olanağı bulamamış olsa gerek ki, XIV. yüzyılın ortalarında Orta Asya'ya, *Timur'un ülkesine* giderek Semerkand'da matematik ve astronomi bilgini olmuş ve 1412'de, Uluğ Bey döneminde Semerkand'da ölmüştür. (Burada hemen şunu da belirtelim ki; kimi tarihçilerimiz, galiba ikisinin de Bursalı oluşuna bakıp, Kadızade-i Rumi'nin çocukluğunda Molla Güranî'den matematik ve astronomi dersleri aldığını, kimi tarihçilerimiz de Semerkand'da Ali Kuşçu'nun hocası olduğunu yazmaktadırlar. Ancak, gene aynı kaynaklarda verilen bilgilere göre, Kadızade-i Rumi, Molla Fenarî'den tam 13 yaş daha büyüktür, yani çocukluğunda ondan ders almış olması olanaksızdır, 1412'de Semerkand'da öldüğünde de Ali Kuşçu henüz 9-10 yaşlarında bir çocuktur, dolayısıyla Kadızade-i Rumi, Ali Kuşçu'nun değil, Ali Kuşçu'yu yetiştiren Uluğ Bey'in hocası olsa gerektir.)

"Ali Kuşçu'dan sonra da, torunları Kutbüddin Mehmed ile Mirim Çelebi özel riyaziye dersleri vererek öğrenci yetiştirmişlerdir."

Osmanlı tarihi ile ilgili, halen bilinen en eski eser de, *Şair Ahmedî*'nin *"İskendername"*sinin, *"Dâsitân-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman"* adlı 334 beyitlik son bölümüdür.

Asıl adı kimi kaynaklara göre *Tâceddin İbrahim*, kimi kaynaklara göre de *Tâceddin Ahmed* olan, Osmanlı divan şiirinin kurucularından *Şair Ahmedî* de, özel ders alarak kendini yetiştirmiş Osmanlı aydınının ilk örneklerinden biridir. *"Molla Fenarî'den, Şifa yazarı Hacı Paşa'dan, Şeyh Ekmelüddin'den ders alarak tıp, geometri, astronomi, tarih öğrenmiş, Germiyanoğlu Emir Süleyman'a da öğretmenlik yapmıştır. Anadolu'da din dışı edebiyat alanında divan sahibi ilk şair olarak kabul edilmektedir."*

İlk tarihçimiz *Aşık Paşazade* de, XV. yüzyılda yetişmiş, medreseli olmayan Osmanlı aydınlarındandır, bilindiği gibi.

Ayrıca, medreselerde bütün dersler Arapça okutulduğundan öğrencilere de daha ilk günden sadece Arapça öğretildiği halde, özel ders alarak kendini yetiştiren Osmanlı aydınları Arapça'nın dışında başka dilleri de öğrenmektedirler genellikle.

Örneğin, *Katip Çelebi*, Batı kaynaklarından da yararlanabilmek için, *Arapça* ve *Farsça*dan başka *Fransızca* ve *Latince* de öğrenmiştir. Bir kapıkulu suvarisinin çocuğu olduğu için önce Enderun'a giren Katip Çelebi, daha sonra babasının ısrarı üzerine medreseye geçmiş ve *"Kadızâde Mehmed Efendi'den tefsir, ihyau'l-ulum (bilimleri geliştirme) ve kelâmdan Mevakıf şerhi ve fıkıhtan Dürer ve Birgivi'nin Tarikat-i Muhammediye'sini"* okumuştur. Ancak, *"Kadızâde'nin bilgisi yüzeysel olup, akli bilgiye değer vermemesi, kendince düşünceler yürütmesi sebebiyle bu tedris (eğitim) zeki ve araştırmacı Katip Çelebi'yi tatmin etmemiştir."* (Prof. Uzunçarşılı, Osm. Tar. c-3, k-2, s. 539) Çaresiz, tarih, coğrafya, harita, riyaziye, hendese konularında özel dersler almış ve kendini yetiştirmiştir. Daha sonra da, tıb, riyaziye, felsefe ve astronomi konusunda dersler vererek geçimini sağlamıştır. Batılı kaynaklardan yararlanarak da birçok kitap yazmıştır.

Gene, Köprülü sülalesinden Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın yakın çevresinden *Ebu Bekir Dimeşki* de, aynı yıllarda Latince öğrenerek, *"Joan Bleau' nun Atlas Major adlı coğrafyasını Tercüme-i Coğrafyay-ı Kebir"* adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Bilindiği gibi, Prof. Uzunçarşılı'nın yazdığına göre *Fatih* de, *"birkaç lisana vakıf"* tır. Prof. Halil İnalcık, Fatih'in *"Yunanca ve Slavca da bildiğini"* yazmaktadır. *İtalyanca* bildiğini öne sürenler de vardır.

Şairler arasında ise, Arapçadan başka Farsçayı da okuyup yazacak denli çok iyi bilmeyen, galiba hiç yok gibidir.

Zaten özel eğitimle kendini yetiştirmiş Osmanlı aydınları içindeki en büyük grubu da şairler oluşturmaktadır gördüğümüz kadarıyla.

Çünkü, *"amal-i erbaa"* türünden basit bilgilerin öğretilmesi düzeyinde de olsa, matematik bile zaman zaman bazı medrese-

lerin ilk sınıflarında eğitim programlarına ola ki alınmıştır da, edebiyat kesinlikle okutulmamıştır galiba gerçekten de hiçbir medresede. Daha doğrusu, şiir hiç okutulmamıştır, galiba?..

"Edebiyat" sözcüğü de zaten, dilimizde ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında, Batıdaki örneklerine bakarak edebiyatımızdaki ilk roman ve öyküleri yazan genç yazarlarca kullanılmıştır, edebiyat tarihçilerinin verdikleri bilgilere göre. O tarihe kadar, *"şiir"* sözcüğü, *"edebiyat"* anlamına da kullanılmıştır.

Bilindiği gibi, Hanefilik, Kuran ve hadislere sıkı sıkıya bağlı bir mezheptir ve şeriat hükümlerinin toplumsal yaşamda tam uygulanmasını istemektedir. Bu nedenle, temel amacı Hanefilik inancını yaymak ve yönetime egemen kılmak olan medreselerde şiirle ilgili bir dersin olmamasını da doğal karşılamak gerektir aslında. Çünkü, Kuran'ın çeşitli surelerinde şairleri son derece ağır bir dille suçlayan ayetler vardır.

Örneğin, Kuran'ın *"Enbiya (Peygamberler) Suresi"*nin beşinci ayetinde *"Dediler: Hayır! Bunlar saçma sapan rüyalardır. Hayır! Onu kendisi uydurmuştur. Hayır! O bir şairdir Haydi, önceki peygamberler gibi o da bize bir mucize göstersin.* denilmekte, daha sonra da Hazreti Muhammed'e inanmayıp, ona şair diyen bu kişilerin de cezalandırılacakları belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, dönemin ünlü Arap şairleri başlangıçta Muhammed'e şiddetle karşı çıkmışlardır.

Edebiyat tarihlerinde belirtildiğine göre, Arap şiiri VII. yüzyılda en parlak dönemini yaşamaktadır. Aruz vezni de bu dönemdeki Arap şiirinin bir buluşudur ve şairlerin aruz vezni ile yazdıkları bu şiirlerden en beğenilenleri Kâbe duvarına asılmakta, onlara da *"Muallâkat"* (asılmış/asılı) denilmektedir. Dolayısıyla, şiirleri Kâbe duvarına asılmış bu ünlü şairler, halkın üzerinde de çok etkilidirler. Bu şairlerden *"Muallâkat-ı Seb'a"* (Yedi asılı) diye adlandırılan yedi şair de Arap şiirinin kurucusu sayılmaktadır ve bu şairlerden *Antere bin Şeddad, İmrü-el Kays, Ümeyye bin Ebiu's Salet, Lebid bin Rebia Ebu Akl* gibi en ünlüler İslamiyete şiddetle karşı çıkarak, Kuran'ın gökten inmediğini, O'nu da bir şair olan Muhammed'in yazdığını öne sürmüşlerdir.

Enbiya Suresi'nin inmesinden sonra da bu şairler karşı çıkmayı sürdürmüş olmalılar ki, bu kez *"Şairler"* adıyla bir sure daha inmiş ve bu *"Şuara Suresi"*nin 223. ayetinde *"Onlar şeytana kulak verirler ve onların çoğu yalancıdırlar."* 224, 225 ve 226. ayetlerinde de *"Şairlere ancak azgınlar (sapıklar) uyarlar. Onların her alanda aşırılığa kaçtıklarını (her vadide sersemce dolaşıp durduklarını) görmez misin? Hiç şüphe yok ki, onlar yapmadıkları şeyleri de söylerler."* denilerek, şairler ağır bir dille, şeytana uymuş, sapık, büyücü, insanları kötü yola sürükleyen, günahkar kişiler olmakla suçlanmışlardır.

Yasin Suresi'nin 69. ayetinde de: *"Biz ona şiir öğretmedik. Bu ona zaten yakışmazdı "* denilmektedir.

Hazreti Muhammed'in bir hadisinde *"Öyle şiir vardır ki, hikmettir; öyle beyan vardır ki, sihirdir."* bir başka hadisinde de *"Benden sonra peygamberlik olaydı, onu hak yolunda giden bir şaire verirdim."* dediğini aktararak, Kuran'daki bu ayetlerin şiiri ve şairi toptan kötülemeyip, sadece cahiliye dönemi şairlerini *(İslamiyete karşı çıkmış şairleri)* kastettiğini öne süren Hanefi aydınları da yok değildir elbette.

Ancak, Hanefi inancı doğrultusunda eğitim veren Osmanlı medreselerinde, Kuran'daki bu ayetlere uyularak, bütün tarihi boyunca edebiyat dersinin, hatta Arap edebiyatı dersinin okutulmamış olduğu da, galiba tartışılmasa gerektir doğrusu.

Nitekim *Prof. Fuad Köprülü* de: *"Medrese, şiiri ve musikiyi hep haram saymıştır."* demektedir. (Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980, s. 128)

Çünkü, *"Bu cahiliye şairlerinin İslamiyete karşı âteşin ve alaylı hicivler yazmaları, yalnız bunların değil, o dönemdeki bütün şiirlerin yasaklanıb haram sayılmasını icab ettirmiştir"* Gene Prof. Köprülü'nün değerlendirmelerine göre, *İslamiyetin yayılıp topluma egemen olmasıyla zaten şiire de gerek kalmamıştır. "Kur'an hükümleri, insanların manevi hayatlarını tanzime kâfi geldiğinden, hayatın maddi faaliyetleri de artık eskisi gibi şiirin gelişmesine meydan bırakmamaktadır Hele, Hulefâ-yı Raşidîn devrinde kıtalar fetheden dinî heyean karşısında, aşk ve*

şarap şiirlerinin devamına zaten imkân yoktur" (Age, s. 102)

Edebiyat tarihlerinde de belirtildiği gibi, Arap şiiri İslamiyetle birlikte gerçekten de bir duraklama dönemine girmiştir. Emeviler döneminde İslamiyet öncesi şiir geleneklerine dayalı yeni bir neo-klasik şiir yaratma girişimlerinde bulunulmuşsa da, Abbasiler döneminde iyice gerilemiş ve yerine, konusunu Kuran'dan, hadislerden, din ulularının yaşamlarından veya Tevrat'tan, Zebur'dan, İncil'den alan yeni bir İslamî şiir oluşturulmaya çalışılmıştır. Dinsel duygu ve düşünceleri işleyen bu yeni şiirle de, eski Arap şiirinin *kaside, gazel, mesnevi, rubai* gibi nazım biçimlerine karşılık, Hz. Muhammed'i öven *"Naat"* Tanrının yüceliklerini anlatan *"Münacaat"* gibi yeni nazım biçimleri doğmuştur.

Atalarımızın İslamiyeti kabul ettiği yıllarda, coşkulu genç bir Müslümanın aruz vezni ile yazmağa çalıştığı didaktik bir manzume olan, yazılı edebiyatımızın ilk yapıtlarından *"Kutadgu Bilig"* de, bu yeni İslami şiirin tipik örneklerinden biri sayılsa gerektir bizce.

Ancak, gene edebiyat tarihlerindeki bilgilere göre, İslamiyetin suçlayarak susturduğu cahiliye dönemi Arap şiiri, İslamiyeti kabul etmelerinin hemen ardından, IX. yüzyılda, ilginçtir bu kez de İran şiirini etkisi altına almış ve bu yeni şiir, *Muallâkat-ı Seb'a* şairlerinin ölçüsü aruz vezniyle X. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme göstererek, XI. yy.da *Firdevsi*, XII. yy.da *Ömer Hayyam, Nizami*, XIII. yy.da *Şeyh Sadi-i Şirazi*, XIV. yy.da da *Hafız* gibi, dünya şiirinin de büyük ustalarını yetiştirmiştir.

Osmanlı divan şiiri de, tıpkı İranlılarda olduğu gibi, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra, ancak Arap şiirinin değil İran şiirinin etkisi altında kalarak yarattıkları, ama gene de eski Arap şiirinin devamı bir şiirdir, hiç kuşku yok ki. Din dışı bir şiirdir.

Bu nedenle, aslında medreselerde edebiyat dersinin okutulup okutulmamış olması da bir yana, salt bu içerikteki bir eğitimle şiir yazabilmek, şair olabilmek de olanaksız olsa gerektir zaten.

Elbette, aynı dönemde Osmanlı uleması ve Hanefi mutasav-

vıflarınca, Muhammed ve Tanrı üzerine, aruz vezni ile klasik şiir kalıplarında, mesnevi tarzında destanlar, naatlar, münacaatlar da yazılmamış değildir. Bu yapıtların en ünlüsü de, bilindiği gibi, Yıldırım Bayezid döneminde Bursa'da, Ulu Cami'de imam olduğu söylenilen *Süleyman Çelebi*'nin XIV. yüzyıl sonlarında aruz vezni ile mesnevi tarzında yazdığı Hz. Muhammed'in doğumundan ölümüne yaşamını ve yüceliğini anlatan neredeyse 800 beyitlik *"Mevlûd"*'tür. Ancak, bu manzumeleri, yazınsal değer açısından divan şiiriyle birlikte düşünebilmek bile söz konusu değildir kesinlikle.

Osmanlı divan şairlerinin de, galiba hiç kuşku yok ki tamamı, bizce bu nedenle özel dersler alarak kendilerini yetiştirmişlerdir mutlaka. Hatta birçoğu, medreseye de hiç gitmemiştir, gördüğümüz kadarıyla.

Osmanlılarda, şairlerin yaşamöyküleriyle ilgili bilgiler veren *"Tezkire"* adlı kitaplar, bilindiği gibi, XVI. yy. ortalarından itibaren yazılmaya başlanılmıştır. İlk *"Şuara Tezkiresi"* de, *Edirneli Sehî Bey*'in, 1538'de yazdığı *"Heşt Behişt"* (Sekiz Cennet) adlı kitabıdır. Daha sonra 1568'de de, *divan* sahibi şair *Aşık Çelebi,* Sultan II. Selim'e *"Meşâirü's Şuara"* (Şairlerin Duyuları) adlı bir tezkire sunmuştur. Kimi kaynaklara göre, *Latifî*'nin *"Latifî Tezkiresi"* denilen *şuara tezkiresi*nin de 1546'da Kanuni'ye sunulduğu belirtilmektedir. Bağdatlı *Ahdî*'nin de, 1580'lerde Sultan III. Murad'a sunduğu *"Gülşen-i Şuara"* (Şairler Bahçesi) adlı bir tezkiresi vardır. XVII. yüzyılda da, Şeyhülislam Ebüssuud Efendi'nin yardımcılarından *Şeyh Beyanî Mustafa Efendi*; babası da ünlü ulemadan, aynı zamanda müderris ve kadı *Kınalızade Hasan Çelebi*; uzun süre Mısır kadılığında bulunmuş gene ulemadan *Mustafa Rizayî Egendi*; tasavvuf ehli *Kafzade Abdülhay Faizî; Giftî Ali Efendi, Rifaî, Kefevî, İzzetî, Edirneli Rızaî* gibi çoğu medreseden yetişmiş birçok kişi çeşitli *şuara tezkireleri* yazmışlardır.

Fakat ne yazık ki, bunca tezkire yazılmış olmasına karşın, divan şairlerinin yaşamöyküleriyle ilgili bugün elimizde yeterince sağlıklı bilgi bulunduğunu söyleyebilmemiz de doğrusu olanaksızdır.

Örneğin, aynı yıllarda birçok *şuara tezkiresi* yazılmış olmasına karşın, XVI. yüzyıldaki *Ruhi, Fuzuli, Fazlı, Hakani, Taşlıcalı Yahya, Tacizade Cafer Çelebi, Hayali* gibi, XVII. yüzyıldaki *Naili, Nef'i, Nergisi, İsmeti, Nedim-i Kadim, Neşati* gibi ünlü divan şairlerinin bile doğum tarihleri bilinememektedir. XV. yüzyılda yaşamış *Şeyhi, Ahmed-i Dai* gibi Osmanlı divan şiirinin kurucuları olan şairlerin yalnız doğum tarihleri değil, ölüm tarihleri de bilinememektedir hâlâ.

İlginçtir, XVIII. yüzyılda yaşamış *Nedim, Enderunlu Fazıl, Vasıf, Haşmet* gibi şairlerin de doğum tarihleri hakkında günümüze kesin bir bilgi ulaşmamıştır.

Bu konudaki kaynaklarda, genellikle; örneğin *"XVII. yüzyıl divan şairi Naili'nin hayatı hakkında bilgiler yok denilecek kadar azdır."* veya *"Neşati'nin doğum tarihi bilinememektedir. Zaten hayatı hakkındaki bilgilerimiz de fazlaca değildir."* gibi ifadeler bolca kullanılmaktadır bu nedenle.

Ayrıca, kimi şairler hakkında günümüze ulaşmış bilgiler de bazan çok çeşitlidir ve genellikle de birbirleriyle çelişkilidir. Örneğin, *Halil Erdoğan Cengiz,* XVIII. yy. divan şiirinin büyük ustası *Nedim*'in, 1730 yılında, Patrona Halil ayaklanması sırasındaki ölümü ile ilgili birbirinden çok farklı üç görüş saptadığını belirtmektedir. *Şair Nedim,* kimi belgelere göre: *"Patrona Halil ayaklanması sırasında damdan dama kaçarken ayağı kaymış ve düşüp ölmüştür."* En yaygın kanı budur. Ama, kimi belgelere göre de: *"İçkiye fazlaca düşkün olması sebebiyle, ayaklanmayı duyunca titreme hastalığına yakalanarak ölmüştür."* Kimi belgelere göre ise: ayaklanmanın olduğu gün değil, daha sonra, *"Damat İbrahim Paşa'nın ve yakınlarının başlarına gelenlerden korkarak vehim (kuruntu) hastalığına tutulup ölmüştür"* Bu nedenle *Halil Erdoğan Cengiz* de: *"Nedim'in gerçekte nasıl ve neden öldüğü kesinlikle bilinmemektedir"* diye yazmaktadır. (Divan Şiiri Antolojisi, Milliyet Yayınları, İst. 1972, s. 594)

Görüldüğü gibi, bu şairlerin nasıl bir eğitim gördüğünü saptayabilmek de olanaksızdır.

Örneğin, gene *Şair Nedim* için, Halil Erdoğan Cengiz, her-

hangi bir kaynak göstermeden *"iyi eğitim görmüştür"* diye yazarken, Meydan Larousse'da *"nasıl bir eğitim gördüğü kesinlikle bilinmiyor"* denilmektedir. Behçet Necatigil ise, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü'nde *"Nedim'in de medrese eğitimi gördüğünü"* öne sürmektedir.

Gene, bütün edebiyat tarihçilerinin ortaklaşa belirttikleri gibi, sürekli Hille, Kerbela, Bağdat yöresinde yaşamış ve başka ülkeye hiç gitmemiş *Fuzuli*'nin de, medrese eğitimi gördüğüne dair günümüze herhangi bir bilgi ulaşmamıştır ama, küçük yaştan itibaren çok iyi bir eğitim aldığı, Türkçenin yanı sıra Arapça ile Farsçayı da çok iyi konuştuğu ve bu üç dilde şiirler yazdığı konusunda da kimsenin kuşkusu yoktur, gördüğümüz kadarıyla.

Çağdaşı ve hemşerisi *Bağdatlı Ahdî* de, 1580'de III. Murad'a sunduğu *"Gülşen-i Şuara"* adlı *tezkiresi*nde, *Fuzuli*'nin, Arapça ve Farsçayı da şiir yazacak denli iyi öğrenmenin dışında, *"Hadis ve tefsirleri ile, hendese (geometri), heyet (astronomi) ve hikmet (felsefe) de bildiğini"* yazmıştır. Cevdet Kudret de, *Nevzat Yesirgil* takma adıyla hazırladığı *"Fuzuli"* adlı bir monografide, bu bilgileri aktardıktan sonra, Şairin, *"söylentilere göre Arabi ilimleri Rahmetullah'tan, edebi ilimleri de şair Habibî'den aldığı özel derslerle öğrendiğini"* belirtmekte ve *"Bunlardan başka felsefe, tıp, kimya, Arap ve Fars şiiri ile dini ilimlerde de geniş bilgisinin olduğu çeşitli konulardaki eserlerinden ve şiirlerinden anlaşılmaktadır."* diye yazmaktadır. (Nevzat Yesirgil, Fuzuli, Varlık Yayınları Türk Klasikleri Dizisi-7, İst. 1952)

Yukarda da yinelendiği gibi, Osmanlı divan şiirinin kurucusu ve ilk *Osmanlı Tarihi* yazarı Ahmedî de, özel dersler alarak kendini yetiştirmiştir ve İran şiiri ile Arap şiirini çok iyi bilmenin dışında, tıp, astronomi, geometri ve tarih de bilmektedir.

Osmanlı divan şiirinin bir diğer öncüsü *Ahmed-i Dai* de, çağdaşı Ahmedî gibi aldığı özel derslerle *"şeriat, lugat, aruz, riyaziye, heyet, tıb, tarih ve başka alanlarda ansiklopedik bilginlerden olup, telif, tercüme, nazım, nesir onyedi kadar eseri vardır"* ve *"şiirlerinin dışında bilimsel çalışmalarıyla da önemli"* dir.

Ahmedî'nin öğrencilerinden, aynı dönemin ünlü şairi *Şeyhî*

ise, buradaki eğitimle de yetinmeyip, *"İran'da tıp öğrenmiş, döndükten sonra da hekimliğiyle ün yaparak, Germiyan Beyi II. Yakup'un özel hekimi olmuştur. 1415 yılında Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmed'i iyileştirdiği için de, kendisine Tokuzlu köyü timar olarak verilmiştir"* Ancak, *"köyüne giderken, yolunu kesen eski timar sahiplerinden iyi bir dayak yemiş ve bu olay üzerine de, hiciv edebiyatımızın başta gelen eserlerinden biri olan 'Harname' adlı mesnevisini yazmıştır durumu Sultana duyurmak için. Mesnevide, olmayacak düşler peşinde koşarken elindekini de yitiren, boynuz umarken, kulaktan da olan bir eşeğin başına gelenler anlatılmaktadır."*

Görüldüğü gibi, divan şairlerinin, bizce hiç kuşku yok ki hepsi, Arapça ve Farsça ile edebiyatlarını çok iyi bilmenin dışında, matematik, astronomi, felsefe, tıp, tarih vb. gibi din dışı alanlarda da özel dersler alarak kendilerini yetiştirmişlerdir. Kimi tarihçidir, kimi dil bilginidir, kimi hekimdir, kimi coğrafyacıdır.

Çünkü, şiir yaşamın bütünüdür, çok boyutludur, dolayısıyla salt dini bilgilerle şiir yazabilmek de olanaksız olsa gerektir. Yani, şiir zorlamaktadır şairleri... Bu nedenle, divan şairleri zorunlu olarak ulemadan daha kültürlüdürler bizce de, hiç kuşku yok ki... Entelektüeldirler.

Divan şairleri, bu yüzden mi medrese eğitimini pek de fazla önemsememişlerdir, kim bilir...

Çünkü, dinsel bilgi ile, yöneten yönetilen ilişkisine kutsal kimlikli bir yasallık (meşruiyyet) kazandırılarak siyasal otoritenin belirli bir süre için korunması ve sürdürülmesi ola ki sağlanabilir, ancak bu disiplinle dış dünyanın bütün gerçekliğiyle kavranabilmesi söz konusu dahi olmasa gerektir. Çünkü, dış gerçekliğin bütün bağlam ve bağlantılarıyla kavranabilmesi ancak bir özgür (bilimsel) düşünce ile, disiplinle olanaklıdır ve bu özgür düşünceye de, ancak felsefeyle ulaşılabilir. Felsefesi somut kavramlara dayalı ve imgesel olan Doğu toplumlarında ise, belki de hâlâ en özgür düşünce disiplini, unutmayalım ki, edebiyattır.

Bu nedenle, Osmanlı devletinin artık bir imparatorluk haline dönüşme sürecine girdiği tarihle, şairlerin Saraya alınması tarihinin çakışması, kesinlikle bir rastlantı değildir bizce.

Yukarda da yinelendiği gibi, Osmanlı divan şiirinin ilk büyük ustası *Ahmedî*'dir. 1330 veya 40'lı yıllarda Kütahya'da doğduğu sanılan *Ahmedî*, Germiyan Beyi Süleyman Şah'a sunmak üzere XIV. yy. sonlarında yazdığı ünlü yapıtı *"İskendername"*yi, Süleyman Şah'ın ölümü üzerine, Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'ye sunmuş, o da şairi nedimleri arasına alıp, divan katibi yapmıştır.

Bilindiği gibi, Yıldırım Bayezid'in en büyük oğlu Şehzade Süleyman Çelebi, 1402 Ankara savaşında yenildiklerini anlayınca, yanındaki asker ve kumandalarla kaçıp, 1403'te Bizans imparatoruyla bir anlaşma imzalayarak Edirne'de sultanlığını ilan etmiş ve 1410'da kardeşi Musa Çelebi'ye yenilip öldürülünceye dek de Osmanlı sultanı olarak saltanatını sürdürmüştür.

Süleyman Çelebi, yalnız Ahmedî'yi Saraya almakla da kalmamış, dönemin öteki şairlerini de çevresinde toplamıştır. Örneğin, *Ahmed-i Daî* de Süleyman Çelebi'den büyük yakınlık görmüş ve onun adına şiirler yazmıştır. Nitekim, *Prof. Fuad Köprülü* de, *"Emir Süleyman, şairlere karşı çok lütufkâr olduğu için Ahmedî, Ahmed Daî gibi tanınmış şairler ona kasideler söylemişlerdir. Onun namına Mehmed bin Şeyh Mustafa adlı birinin yazdığı Türkçe Kavsname risalesinden başka, yine Mehmed adlı bir şair de Tuhfename yahut Aşkname adlı mesnevisini ona ithaf etmiştir."* demektedir. (Türk Edebiyatı Tarihi, s. 355-356) *Prof Uzunçarşılı* da bu konuda: *"Edirne'de Emir Süleyman Çelebi'nin çevresine toplanmış olan şair ve edipler Rumeli'deki kültür hareketlerini kuvvetlendirmişlerdir."* diye yazmaktadır. (Osm. Tar. c-1, s. 528)

Kardeşi Musa Çelebi'nin, ağabeyi Süleyman Çelebi'yi yendikten sonra ilan ettiği sultanlığına 1413'te son vererek Osmanlı devletini yeniden toparlamayı başaran Sultan Mehmed Çelebi de kendisini iyileştirdiği için Şeyhî'ye timar vermesi örneğinden anlaşıldığı kadarıyla, şairlere birtakım yakınlıklar göstermiş ol-

sa gerektir elbette. Fakat, Osmanlı devletinin bir imparatorluk haline dönüşebilmesi için gerekli entelektüel birikimi sağlayarak asıl ivmeyi kazandıran da, galiba hiç kuşku yok ki Sultan II. Murad olmuştur.

Prof. Fuad Köprülü de: *"Türk dili ve edebiyatının gelişmesine en çok hizmet eden Sultan II. Murad olmuştur. Büyük bir devlet adamı olan ve bazen şiir de yazan bu hükümdar ilme, şiire, musikiye tutkundu. Onun, başta devrin büyük üstadı Şeyhî olmak üzere, Rumî, Hüsamî, Şemsî, Hassan, Sâfî, Ezherî, Nucûmî, Nedimî, Ulvî, Zaifî gibi birçok şairi vardı."* demektedir (Age, s. 356-357)

Prof. Uzunçarşılı da aynı görüştedir: *"Emir Süleyman Çelebi ile II. Murad, memleketteki fikir hayatına önem vererek, alim ve şairleri himaye etmişlerdir. Ahmedî, Şeyhî Sinan, Ahmed Daî, Atayî, Cemalî gibi şahsiyetler, bu himayeye mazhar olmuş şair ve alimlerdendir. Özellikle II. Murad, Türkçe lisan ve edebiyatın gelişmesi için çalışmış, musikiyi de himaye etmiştir."* diye yazmaktadır.

Üstelik, II. Murad, yalnız şairleri korumak ve onları sarayda görevlendirerek nedimleri arasına almakla da kalmamış, oğlu Mehmed'in eğitimini de şairlere bırakarak, Osmanlılarda şehzadelerin şairlerce eğitilmesi geleneğini de başlatmıştır, gördüğümüz kadarıyla. Döneminin iki büyük şairi Ahmed-i Daî ile Ahmet Paşa'yı, oğlu Mehmed'in (Fatih'in) musahibi ve hocası olarak görevlendirmiştir.

Bilindiği gibi, bu tarihten itibaren artık ta XIX. yy. ortalarına, II. Mahmud'a kadar şiir yazmamış Osmanlı sultanı da yok gibidir. Fatih, *Avnî* takma adıyla şiirler yazmıştır. Fatih'in oğulları Cem Sultan ile II. Bayezıd'ı da aynı şairler yetiştirmiş olsalar gerek ki, her ikisi de şairdir. II. Bayezıd, *Adlî* takma adıyla şiirler yazmaktadır, Cem Sultan gerçekten de ünlü ve değerli bir şairdir. Ayrıca, *"Türkçe ve Farsça iki divanı olan Cem Sultan'ın kaside, gazel ve murabbalarında Ahmet Paşa'nın etkisi açıkca görülmektedir."* (Behçet Necatigil, age.)

Sultan II. Bayezıd'ın oğulları Şehzade Abdullah ile Meh-

med'in hocalığını da, Fatih'in sarayda görevlendirerek musahipliğine getirdiği, XV. yüzyılın büyük şairi *Necati* yapmıştır.

Sultan II. Bayezıd'ın yerine tahta çıkan oğlu Selim'in hocalığını da, babasının Saraya alarak musahipleri arasına kattığı ünlü şairler *Zatî* ile *Tacizade Cafer Çelebi* yapmış olsalar gerek ki, Yavuz Sultan Selim, Tacizade Cafer Çelebi'yi beraberinde *Çaldıran Seferi*'ne de götürmüştür. Yavuz'un da, bilindiği gibi Farsça bir divanı vardır ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Vakanüvislerin verdiği bilgilere göre, *gözlük kullanan* ilk Osmanlı sultanı da Yavuz'dur.

Kanuni döneminde ise, Sarayda şiirle, edebiyatla uğraşmayan kimse yok gibidir. Kendisi *Muhibbî* mahlasıyla şiirler yazmaktadır. *Zatî*'den başka *Hayalî* ve *Bakî*'yi de nedimleri arasına almış, önemli görevlere getirmiştir. Bakî'ye, aynı zamanda *"Şairler Sultanı"* sanı verilmiştir Sarayda. Oğlu Şehzade Mehmed'in düğününde yazdığı kasideyi çok beğendiği için *Fazlî*'yi ödüllendirmiş, ardından oğlu Şehzade Selim'in yanına katip olarak vermiştir. Şehzade Bayezid ile Mehmed de edebiyatla yakından ilgilidirler ve şiirler yazmaktadırlar.

Şair Nev'î, III. Murad'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya ders vermiştir.

Ama ne yazık ki, II. Murad'la başlayan *"şairlerin de şehzadelere hocalık etmesi, özel dersler vermesi"* geleneğine, gördüğümüz kadarıyla XVII. yüzyılın başından itibaren, sultanların şehzadelikleri sırasında yönetim deneyimi kazanmaları için sancakbeyliği yapmaları geleneğiyle birlikte son verilmiştir. Bilindiği gibi, III. Murad'ın oğlu III. Mehmed, şehzadeliğinde sancakbeyliği yapmış son sultandır. Çünkü, oğlu I. Ahmed, kendisinden sonra tahta çıktığında henüz 14 yaşında olduğu için, şairlerden ders alabilmesine veya şehzadeliği sırasında sancakbeyliği yapmasına zaten olanak yoktur.

Fakat ilginçtir, çocuk yaşta tahta çıktığı için şehzadeliği sırasında şairlerden özel dersler alma olanağı bulamayan I. Ahmed, bu açığını sultanlığı sırasında hızla kapatmış olsa gerek ki, topu topu 28 yaşında ölmesine karşın, sultanların şiir yazma gelene-

ğini sürdürerek *Ahmed Han* ve *Bahtî* mahlaslarıyla bir divanı dolduracak kadar şiir yazmıştır. Bir divanı vardır yani.

Ancak, Osmanlı tarihinin çocuk ve deli sultanlar dönemi olan bu lanetli yüzyılda, I. Ahmed'den başka şiir yazan bir sultan da olmamıştır ne acıdır ki...

XVIII. yüzyılın başından itibaren yeniden yaşama geçirildiğinde de, gene çok ilginçtir, sanki bu kez de Osmanlı İmparatorluğu'nu eski görkemine kavuşturacak yenilikçiliğin, reformculuğun bir zorunluluğudur bu gelenek. Ya da, bir simgesidir, bir göstergesidir artık.

Bütün bir yüzyıl boyunca, çok açık bir biçimde, reform girişiminde bulunan, örneğin matbaanın kurulmasına izin veren, askerlerin çağdaş yöntemlerle eğitilmesi için dışardan Hıristiyan uzmanlar getirten, bu yabancı uzmanlara toplar döktüren, askerlik okulları kurduran yenilikçi sultanlar, şairleri yeniden nedimleri arasına alıp Sarayda görevlendirirler ve şair olabilmek için çırpınırlarken, ilginçtir, bu girişimleri engellemeye çalışanlar da dehşetli şair ve şiir düşmanı kesilmişlerdir sanki.

Gerçekten de, III. Osman ve I. Abdülhamid dışında şiir yazmamış Osmanlı sultanı yoktur XVIII. yüzyılda.

Örneğin, XVIII. yüzyılın ilk sultanı II. Mustafa, sanki bu geleneği yeniden canlandırmış ve kâh *Meftunî*, kâh *İkbalî* mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. Hıristiyan uzmanları ilk kez Saraya alarak raporlar hazırlatan, İbrahim Müteferrika'ya gerekli izni veren Sultan III. Ahmed, bilindiği gibi Şair Nedim'i baştacı etmiş ve şiirlerinde *Necib* mahlasını kullanmıştır. Mühendislik okulunun temelini atan II. Mahmud *Sebkatî:* "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'"u kuran III. Mustafa *Cihangir:* oğlu, XVIII. yüzyılın son sultanı III. Selim de *İlhamî* mahlaslarını kullanarak şiirler yazmışlardır.

Sarayda nedimler arasına alınarak, çoğu üst görevlere getirilmiş, divan katibi, hatta *reis-ül küttab* (divan katiplerinin başı) yapılmış bu şairler, doğal olarak Sultanların *yaran toplantılarına, meşveret meclislerine* de katılmaktadırlar kuşkusuz.

Fatih-Kanuni döneminde, gördüğümüz kadarıyla yalnız ya-

ran toplantılarına, meşveret meclislerine katılmakla da kalmamışlardır hatta, divanda (hükümet toplantılarında) da söz sahibi olmuşlardır. Örneğin, Fatih'in ilk sadrazamlarından *Mahmud Paşa,* yukarda da belirtildiği gibi, ünlü bir şairdir ve *Adnî* mahlasıyla yazdığı iki divanı vardır. Bir diğer sadrazamı, ünlü Fatih Kanunnamesi *"Kanunname-i Âl-i Osman"*ı düzenleyip yayımlayan *Karamânî Mehmed Paşa* da şairdir ve şiirlerinde *Nişanî* mahlasını kullanmıştır. Ve bu iki şair, Fatih'in 1451'den 1481'e kadar olan 30 yıllık iktidarında, toplam tam 20 yıl sadrazamlık yapmışlardır.

Yavuz Sultan Selim'in sadrazamlarından *Pir Mehmed Paşa* da şairdir ve şiirlerinde *Remzî* mahlasını kullanmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in iktidarının son 2 yılında sadrazam olan Pir Mehmed Paşa, Kanuni döneminde de sadrazamlığını 3 yıl daha sürdürmüştür. Yani, Kanuni'nin de sadrazamlarındandır.

Ayrıca, Kanuni döneminin ünlü denizcilerinden *Seydi Ali Reis* de *Kâtibî* mahlasıyla şiirler yazmış ünlü bir şairdir.

Şair sultanlar, Sarayda görevlendirdikleri şairlerle zaman zaman *halvet edip,* şiir üzerine, şiirin sorunları üzerine de *müsahabelerde* bulunmuşlardır ola ki... Ancak, bu şairlerin, yaran toplantılarında, meşveret meclislerinde de salt şiir üzerine konuştuklarını, şiirin sorunları üzerine görüşler belirttiklerini ise, düşünmek bile söz konusu olmasa gerektir elbette.

Kısacası, Osmanlı devletinin yazgısında asıl belirleyici rolü şiirin, edebiyatın oynadığı da, galiba gerçekten kuşkusuzdur doğrusu.

Üstelik, şairler ve özellikle de şiir, ilk ivmeyi başlatacak kültürel tabanın oluşturulmasına önemli katkılarda bulunmakla da kalmayıp, İmparatorlukla da bütün tarihi boyunca yazgısına yön verecek nitelikte bir yaşamsal nedensellik ilişkisi içinde olmuşlardır, gördüğümüz kadarıyla.

Kuşkusuz, imparatorluk ivmesine ilk hareketi veren bu kültürel birikimin bunca kısa sürede sağlanmasında, Süleyman Çelebi'nin büyük bir olasılıkla hobi olarak saraya aldığı şiirin dı-

şında, II. Murad'ın gerçekten ustaca kurumlaştırdığı başka toplumsal olgular da vardır elbette.

Örneğin, *"Enderun"* okulları da, bu oluşumda son derece önemli rol oynamış bir diğer temel etken olsa gerektir. Gerçi, bazı tarihçiler, bu okulun da, Yeniçeri ve Acemi Oğlanlar Ocağı ile birlikte I. Murad döneminde kurulmuş olduğunu savlamaktadırlar. Ancak ne var ki, gene aynı tarihçilerin söz birliği etmişcesine belirttikleri gibi, *Enderun* okulu da amaçlanan işlevi yerine getirebilecek asıl kimliğine II. Murad döneminde kavuşturulmuş ve kurumlaştırılmıştır.

Ayrıca, *Ülker Akkutay* da, bu konuda üniversitelerimizde yapılmış galiba tek çalışma olan *"Doktora Tezi"*nde, kesin bir dille, *"Enderûn okulunun II. Murad döneminde kurulduğu hususu açıklığa kavuşturulmuştur."* demektedir.

Enderun Okulu

Üzülerek belirtelim ki, bizce, Osmanlı tarihinin temel dinamiklerinin kavranabilmesi açısından son derece önemli bir kurum olan *Enderun okulu* konusunda da, bugün yeterli bir bilgiye sahip olduğumuzu söyleyebilmemiz olanaksızdır.

Ziya Gökalp'in de *"Medrese, içine aldığı Türkleri gayri Türk yaparken (Araplaştırırken): Enderun, derununa aldığı gayri Türkleri (Hıristiyanları) Türkleştirmiştir."* diyerek tanımladığı bu okullar, salt devşirme Hıristiyan çocuklarını Müslümanlaştırmak ve Türkleştirmek amacıyla mı kurulmuştur gerçekten?

Bilindiği gibi, I. Murad döneminde kurulan Yeniçeri Ocağına asker olarak yetiştirilmek üzere *"penc-ü yek"* yöntemine göre devlet adına alıkonulan tutsak Hıristiyan çocukları, önce ya bir Müslüman ailenin yanına verilerek, ya da *"Gelibolu Çardak arasında işleyen gemilerde bir akçe yevmiye ile beş on yıl çalıştırılarak"* Türkçe öğrenmeleri ve Müslümanlaşmaları sağlanmaktadır. Sonra da Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınıp, asker olarak yetiştirilmekte ve Yeniçeri Ocağı'na gönderilmektedirler. Bu eğitimi başarıyla tamamlayan yetenekli çocuklar da, Enderun

okuluna alınmakta ve orada subay, saray görevlisi, yönetici vb. olarak yetiştirilmektedirler.

Mehmet Zeki Pakalın da, *"Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"*nde, *Enderun okulu*nun ilk kez I. Murad döneminde, Edirne'deki sarayda kurulduğunu ve *"eğitim süresinin 14 yıl olduğunu"* belirtikten sonra, *"Devşirme kanunu yürürlükte olduğu sürece acemi oğlanlar arasında zekâ, istidat (yetenek), kılık kıyafet itibariyle düzgün olanlar öğrenci olarak alınırdı. Devşirme kanunu kaldırıldıktan sonra, öğrencilik sadece kölelere kalmıştı. Burada eğitim görenlerin gelecekleri parlak olup, devlet görevleri hemen hemen sadece bu okuldan çıkanların tekelinde olduğu için, devletin üst görevlilerinden de çocuklarını artık bu okula verenler çoktu."* demektedir.

Görüldüğü gibi, gerek Acemi Oğlanlar Ocağı, gerekse Enderun okulları, Yeniçeri Ocağı'na asker ve subay yetiştirmek amacıyla Saray'da devletçe kurulmuş ve sadece tutsak ya da devşirme Hıristiyan çocuklarına açık, medreseden çok farklı, kendine özgü bir yapıda okullardır.

Nitekim, Ülker Akkutay da, Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi'nde hazırladığı doktora tezinde: *N. M. Penzer*'in *"Son derece titiz bir program çerçevesinde hareket eden bu kuruluşların eğitim tarihinde tek örnek olduğunu"* 1965 yılında Londra'da yayımlanmış *"The Harem"* adlı kitabında belirttiğini, *Menavino*'ya göre de, *"bu saray okullarının çağdaş bir gözleminin, bu sistemin birinci derecede bir eğitim sistemi olduğunu"* gösterdiğini yazmaktadır.

Gerçekten de bu okullardaki eğitim, Ülker Akkutay'ın da belirttiği gibi, salt teorik bilgi yüklemeye veya ezbere dayalı klasik bir eğitim olmayıp, işbaşı eğitimi diyebileceğimiz çağdaş anlamda bir eğitimdir. Örneğin, Müslüman ailelerin yanından Acemi Oğlanlar Ocağı'na gelen öğrenciler, derhal yeniçerilerin sorumluluğuna verilmekte ve onlardan *"savaş hünerlerini öğrenmeleri"* sağlanmaktadır. İyi birer savaşçı olmaları için kışlada sürekli sporla da uğraşmaktalar, çeşitli sporlar yapmaktadırlar.

İlk yıllarda, Müslümanlıkla ilgili bilgilerinin geliştirilmesi

için ilmihal, tevhid, akaid, amel, Kuran, hadis gibi teorik din derslerinin okutulmasının yanı sıra, M. Zeki Pakalın'ın yazdığına göre, Sarayda sultan huzurunda görev yapacaklarından, kendilerine, oturup kalkma, yeme içme, saygılı davranma, *"yere tükürmeme, öksürürken mendille ağzı kapatma, kirli giysilerle dolaşmama"* gibi görgü kuralları da öğretilmektedir. Daha sonra da, yeteneklerine göre ayrılmaktalar ve işyerlerinde çalıştırılarak meslek öğrenmeleri sağlanmaktadır. *"Devlet kesimevlerinde kasaplık; devlet peksimet ve fodla (yoksullara dağıtılmak üzere kepekli undan yapılan bir tür ekmek) fırınlarında pişiricilik, hamurkârlık, pastacılık; devlet yoğurthanelerinde, bozahanelerinde, peynirhanelerinde hamallık; devlet inşaatlarında yol, köprü yapımlarında işçilik" "Sarayda ahçı yamağı ve baltacılık"* yapmaktadırlar. *"Saray ve cami inşaatlarında genellikle acemi oğlanlar çalıştırılmaktadır. Edirne'de Sultan Selim camiinin demir işlerini acemi oğlanlar yapmıştır. Tabakhaneler, saraya ait tekneler, ambarlar, mandıralar da acemi oğlanların çalıştırıldıkları yerlerdir."* (Ülker Akkutay, Enderûn Mektebi, Gazi Üniversitesi Yayını, Ankara 1984, s. 54-57)

Nitekim, bu niteliklerinden dolayıdır ki, Ülker Akkutay da, daha doktora tezinin başında, bu okulların *"Türk-İslâm medeniyetinin en önemli kuruluşlarından biri olduğunu"* belirterek, onlar için *"tereddütsüz bir eğitim mucizesi"* demektedir.

Ancak, hemen şunu da belirtelim ki, Sarayda görevlendirilen öğrenciler de, kesinlikle *uşak* olarak kullanılmamaktadırlar. *"Saray hizmeti için gerekli olan köleler, ya kaçırılmakta, ya köle pazarlarından satın alınmakta, ya da ganimet veya armağan olarak saraya gelmektedir."* (Age, s. 43)

Acemi Oğlanlar Ocağı'ndaki bu eğitimden sonra da, padişahın huzurunda yapılan elemelerde başarılı olanlar, Saraydaki Enderun okuluna alınmaktadırlar. Burayı başarıyla bitirenler de, subaylığa terfi ederek, Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmektedirler.

M. Zeki Pakalın'ın yaptığı bir alıntıda belirtildiğine göre, *Hafız Refik Bey* de *"Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası"* nda, *"Enderun mektebinde eğitimi bitirenlerden savaşçı sıfatıyla kırkı*

gönüllü, yirmisi çuhadar (padişahın yanındaki üst düzey görevli) olmak üzere altmış neferi de, ilk defa Çelebi Sultan Mehmed Han Hazretlerinin maiyet-i hümayunlarına kabul buyurduğunu" ve böylece *"enderunluların savaşlara sultanların yanında katılmaları geleneğini de başlattığını"* yazmaktadır. (Age, c-1, s. 539)

Görüldüğü gibi, Hafız Refik Bey'in verdiği bu bilgiye göre, I. Murad döneminde Edirne'deki sarayda açılan bu Enderun okulunun, daha ilk günden itibaren, Müslümanlaştırılmış ve Türkçe öğretilmiş bu Hıristiyan çocuklarından çok iyi savaşçılar yetiştirdiği kuşkusuzdur.

Ancak, bir imparatorluk haline dönme yörüngesine girmiş olmanın sancısıyla demek, Osmanlı devletinin gereksinimi artık yalnız iyi yetiştirilmiş subay değil ki, II. Murad döneminde, gerçekten de bu okuldaki eğitim anlayışında bir devrim yapılmıştır, gördüğümüz kadarıyla.

Bilindiği gibi, ülkedeki halka açık tek eğitim kurumu olan medreselerde, sadece Sünni-Hanefi inancı doğrultusundaki İslamiyetle ilgili dini bilgiler öğretilmekte, kimi medreselerin programlarına zaman zaman konulmuş biraz hesap, biraz nücum (astroloji)den başka din dışı bilimlerle edebiyat, hele hele şiir kesinlikle okutulmamaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla, I. Murad'ın kurduğu bu yeni okulda da, ola ki ulemanın baskısıyla, bu gelenek gene bozulmamıştır ta II. Murad'a kadar. Savaşçı olarak yetiştirilen bu yeni Müslümanlaşmış Hıristiyan çocuklarına, dini bilgilerini geliştirecek derslerden başka, din dışı bilimlerle ilgili herhangi bir ders okutulmamıştır.

II. Murad ise, gerçekten de sözcüğün tam anlamıyla bir devrim yaparak, *şiir ve inşa (nesir), musiki, astronomi, geometri, aritmetik, coğrafya, tarih, mantık, felsefe* vb. gibi o çağdaki bütün din dışı bilimlerin okutulmasını da zorunlu kılmıştır bu yeni okulda.

İlginçtir, gördüğümüz kadarıyla, II. Murad, Enderun okulunun eğitim programını kökten değiştirirken, sanki yalnız Os-

manlı Sarayı için daha kültürlü subay ve yöneticiler yetiştirmeyi değil, yargıyı da medreselilerin elinden almayı amaçlamıştır. Çünkü, din dışı derslerle birlikte, Kuran, İlmihal, tevhid akaid, amel gibi derslerin yanı sıra *İlm-i tefsir, Hadis, Fıkıh, Feraiz, İlm-i kelâm, meanî, usul, bedi' beyan* vb. gibi, çoğu şer'i hukukla ilgili, medreselerde okutulan temel dersleri de zorunlu kılmıştır.

II. Murad'ın bu girişimleri gerçekten de kısa sürede son derece olumlu sonuçlar vermiş olsa gerek ki, gene *Hafız Refik Bey, "Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin, bizzat bulundukları Belgrat ve Buğdan savaşlarında enderunluların kılıçlarını çekip Osmanlılık uğruna nasıl savaştıklarına ve ardı ardına şehit düştüklerine tanık olunca, İstanbul'daki sarayda da bir okul daha açılmasını irade buyurduğunu"* yazmaktadır.

Ülker Akkutay da, doktora tezinde, *"Fatih'in İstanbul'u fethiyle Osmanlı devleti çok gelişmiş, teşkilatı da oldukça genişlemişti. İmparatorluğun çeşitli görevlerini yerine getirebilecek bilgili ve yetenekli idarecilere ihtiyaç vardı. Ayrıca Saray halkının bütün işlerini idare edebilecek elemanlar da gerekiyordu. Bu büyük ihtiyaç karşısında 'Saray Mektepleri' kurulmaya başlanmıştır."* demektedir.

Görüldüğü gibi, galiba gerçekten de, Fatih döneminde Sahn-ı Seman medreseleriyle yeni bir model yaratılarak ülkedeki bütün medreselerin kendiliğinden yeniden yapılandırılmasına çalışılırken, aynı anda Endurun okulunda da bir yeni yapılanmaya gidilmiştir.

Tarihçilerin belirttiklerine göre, Fatih, İstanbul'u fethedip başkent yapar yapmaz, Bayezit'teki Eski Saray'da bir de Enderun okulu açtırtmış, 1468 veya 1478'de Topkapı Sarayı'nın yapımının tamamlanmasından sonra da Eski Saray'ın tamamını bu okula bırakmıştır.

Bu yeni okulun adı da, artık *"Enderûn-i Hümayûn"* dur.

Kuşkusuz, bu yeni okulun yapımında ve örgütlenmesinde de Edirne'deki okul örnek alınmıştır. Ancak, Edirne'deki okul, artık Enderun-i Hümayûn'a öğrenci yetiştiren bir hazırlık okulu

durumuna girmiştir.

Tutsak veya devşirme Hıristiyan çocuklarının bir kısmı İstanbul'da alıkonulup, Eski Saray'daki hazırlık okulunda (enderun'da veya yeni adıyla, Saray Okulu'nda) eğitilirken, bir kısmı da Edirne'ye gönderilmektedir. Bu okullarda başarılı olan öğrenciler de bir üst okul durumundaki Enderûn-i Hümayûn'a alınmaktalar ve öğrenimlerini orada sürdürmektedirler daha sonra.

İmparatorluk büyüdükçe, doğal olarak gereksinim daha da artmış, bu nedenle, Fatih'ten hemen sonra oğlu II. Bayezid döneminde, İstanbul'da, Galata'da, yeni bir Saray okulu açılmıştır. Yani, Galata Saray okulu da, tutsak veya devşirme Hıristiyan çocuklarını eğiterek Enderûn-i Hümayûn'a öğrenci yetiştiren İstanbul'daki ikinci hazırlık (Saray) okuludur.

Kanuni döneminde ise, İstanbul'da iki Saray okulu birden açılmıştır, gördüğümüz kadarıyla. Çok sevdiği Sadrazamı İbrahim Paşa'nın, gene çok sevdiği Defterdarı İskender Çelebi'yi Bağdat'ta astırdığını öğrenince çok öfkelenen Sultan, sefer dönüşü hemen onun da kellesini vurdurtmuş ve her ikisinin de mallarına el koydurtarak, saraylarında iki enderun okulu birden açtırtmıştır. Böylece, *İbrahim Paşa Saray Okulu* ve *İskender Çelebi Saray Okulu* ile 1536'da İstanbul'daki Saray okullarının sayısı dörde çıkmış, Edirne'deki okulla birlikte de, Enderûn-i Hümayûn'a öğrenci yetiştiren Saray okullarının (enderunların) sayısı beşi bulmuştur.

Ülker Akkutay'ın belirlemelerine göre de, toplam öğrenci sayısı, Fatih döneminde Saraydaki okullarda 400, Edirne'de de 300 olmak üzere 700 dolaylarında iken, bu rakam II. Bayezid döneminde 900'e, Kanuni döneminde ise, iki bin dolaylarına çıkmıştır.

Acemi Oğlanlar Ocağı'nda askerlik ve müslümanlıkla ilgili temel bilgileri edinmiş *"İç oğlanları"* da denilen bu öğrenciler de, *"Hazırlık okullarında askerlik ve savaş hünerleriyle ilgili bilgilerini geliştirirlerken, ilgi ve yeteneklerine göre dil, edebiyat, çeşitli el sanatları, zenaat, hatta nakkaşlık, hattatlık gibi*

alanlardan birinde de kendilerini yetiştirme olanağını bulmakta" dırlar. Dolayısıyla, Enderûn-i Hümayûn'a giremeyenler de, bu becerileri sayesinde ya Yeniçeri Ocağı'na veya öteki kapıkulu ocaklarından birine savaşçı olarak kaydedilmektedirler, ya da edindikleri yeni mesleklerine göre Saraydaki atölye veya imalathanelerden birinde çalıştırılmaktadırlar.

Görüldüğü gibi, bu hazırlık okulları aslında salt Enderûn-i Hümayûn'a öğrenci yetiştiren okullar da değillerdir. Yani, o okullarda da Osmanlı İmparatorluğu'nun gereksindiği nitelikli elemanlar yetiştirilmektedir. *"Örneğin, Sultan Ahmed Camii'nin mimarı Sedekâr Mehmed Ağa da bu Saray okulunda yetişmiştir. Önce mızrap vurdurularak eline (ve zevkine) maharet kazandırılmış, sonra sedefkârlar atölyesinde çalışmış, hendese öğrenmiş ve sarayda ders veren Mimarbaşı Koca Sinan'ın yanında mimar olarak yetişmiştir."*

Mimar Sinan da, bilindiği gibi bir *devşirme*dir. Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre 1512'de İstanbul'a getirilmiş ve önce Acemi Oğlanlar Ocağı'nda, sonra enderunda (Saray hazırlık okulunda) yetiştirilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in seferlerinde gösterdiği üstün başarılardan dolayı da başmimarlığa getirilmiştir. Bu örnekten anlaşıldığı kadarıyla, Saray okulunda ders de vermektedir.

Medreselerde sadece medreseden yetişmiş ulema ders verdiği halde, bu okullarda, görüldüğü gibi Sarayda görevli ulema ve ulema dışındaki bilim adamları hünkâr hocaları, mimarlar, müzisyenler, sanatçılar da ders vermektedirler. Ülker Akkutay'ın belirlemelerine göre, örneğin Edirne'deki enderun okulunda, II. Murad döneminde, *"Molla Güranî, molla Sirek (Molla Zeyrek olsa gerek), Hocazade ve Kâtipzade (Hatipzade olsa gerek)"* gibi ulemanın yanı sıra *"matematikçi Mirim Çelebi ve şair Ahmed Paşa"* da ders vermişlerdir.

Bazı kaynaklarda adı *"Hırvat Mahmud Paşa"* olarak da verilen, Fatih'in ünlü sadrazamı Mahmud Paşa da, çocuk yaşta tutsak alınarak Edirne'ye getirilmiş ve II. Murad döneminde Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınarak Edirne'deki enderun okulunda

yetiştirilmiştir. Burada şair Ahmed Paşa'dan da ders almış olsa gerek ki, kimi edebiyat tarihçilerinin değerlendirmelerine göre, Mahmud Paşa'nın Adnî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde, Ahmed Paşa'nın da etkisi açıkca görülmektedir.

Nitekim İlhan Tekeli ile Selim İlkin de, yukarda anılan çalışmalarında, *"Diploma vermesi, belli bir amaç için belli bir programa göre eğitim yapması, eğitilenlerin sistemde yükleneceği görevlerin belirli olması açısından Endurun Mektebi bir yüksek eğitim kurumu olma özelliklerine sahiptir."* diye niteledikleri enderun okulları ile medresedeki eğitimin de, temelde *"dört bakımdan farklı olduğunu"* belirtmektedirler.

"Bunlardan birincisi, Türkçe ve edebiyat konusunda verilen derslerdir. İkincisi, eğitimin bir asker ve yöneticinin bilmesi gereken coğrafya, harita yapımı, tarih, siyaset ve muharebe sanatı vb. konuları da kapsamasıdır Üçüncü farklılık, hattatlık, cilt, tezhip, oymacılık, minyatür yapımı, mimarlık vb. güzel sanatlar etkinliklerini de bünyesinde barındırmasıdır. Dördüncü farklılık ise, musiki eğitiminin musikişinaslar (besteciler) hanendeler (yorumcular), musiki aletlerini çalan ve yapan sanatkârlar yetiştirmesidir." (Age, s. 19-20)

Görüldüğü gibi, medreselerle enderun okulları arasındaki asıl farklılık, gerçekten de Türkçe ve edebiyat derslerinden kaynaklansa gerektir bizce de.

Medreselerde, Kuran dili Arapça olduğu gerekçesiyle, eğitim Arapça yapılmaktadır, dolayısıyla daha ilk sınıftan itibaren öğrencilere Arapça öğretilmeye çalışılmaktadır, bilindiği gibi. Ancak, Osmanlılar da Arap abecesi kullandıkları için, Arapça okuma yazma öğrenen kişi, dolaylı olarak Türkçe okuma yazma da öğrenmiş olmaktadır kuşkusuz. Ama o kadar... Çünkü, medreselerde Türkçe dersi hiç olmamıştır.

Oysa, enderun okullarında bütün öğrencilere din dersleriyle birlikte Arapça da öğretildiği gibi, Türkçe ve Türk edebiyatı derslerinin yanı sıra, Osmanlı divan şiirinin İran şiirinden kaynaklanmış olması nedeniyle Farsça öğretilerek İran edebiyatı da okutulmaktadır.

Ülker Akkutay, bu uygulamayı da *"devşirme Hıristiyan çocuklarının Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması"* politikasına bağlamakta ve *"Türk dili ve kültürünün bu çocuklarda hakimiyetini sağlamak için Türkçe derslerin saatleri çoğaltılmış, Türk edebiyatı derslerine ve Osmanlı Türkçesinde önemli yeri olan Arapça ile Farsçaya önem verilmiştir."* diye yazmaktadır.

Doğrusu, enderun okulu, belki gerçekten I. Murad döneminde bu amaçla kurulmuştur ama, II. Murad'dan sonra izlenen eğitim politikasının da aynı amaca yönelik olduğu görüşüne katılabilmek galiba olanaksızdır. Çünkü bizce de, izlenen bu eğitim politikası, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in belirttikleri gibi, *"XVI. yüzyılda dünyanın en güçlü imparatorluklarından birini yaratmayı başarmış bu kurumsal düzeni yeniden üretebilecek"* donanımda aydınlar yetiştirmeyi amaçlasa gerektir kesinlikle.

Nitekim, gene İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in ustaca saptadıkları gibi, *"Osmanlı bürokrasisine özgü bir yazım ya da kitabet kültürünün yaratılması"* da, hiç kuşku yok ki, enderun okullarında XV. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanan bu eğitim politikasının *en belirgin ürünüdür*, bizce de. (Age, s. 21)

Osmanlıların da, bütün Anadolu Türkmen beyliklerinde olduğu gibi, bir imparatorluk haline dönüşünceye kadarki resmi dilleri, anadilleri olan Oğuzca, yani Türkçedir elbette. İstanbul'un fethinden sonra ise, önce bir yazı dili (kitabet), ardından da, Tanzimat'tan sonra *Lisan-ı Osmani* veya *Osmanlıca* diye adlandırılan yeni bir dil yaratılmıştır ve bu yeni dilin yaratıcıları da, kesinlikle medrese değil, enderun okulları ile divan şiiridir.

Bu nedenle, Osmanlı devletinin, enderun okulları ve divan şiiriyle birlikte, aynı süreçte koşut bir gelişme göstermesi, elbette bir rastlantı değildir.

Fatih, babası II. Murad'ın yeni bir yapıya kavuşturttuğu enderun okulunun, sadece sayısını çoğaltmak ve eğitsel niteliğini yükseltmekle de kalmamıştır çünkü. Ülker Akkutay'ın da belirttiği gibi, bu okulları, yalnız devşirme çocukların kapıkulu ocakları için subay olarak eğitildiği asker okulları olmanın ötesinde, devletin geleceğini yeniden üretebilecek gerekli aydın kadroları

yetiştiren bir kurum haline dönüştürmeyi de başarmıştır. Bu okullardan yetişmiş, devşirme kökenli, Saraydeki yüksek dereceli yöneticilerin çocukları da alınmaktadır artık. *"Enderun okulu, gerçek kimliğine Fatih Sultan Mehmed döneminde kavuşmuştur."* bizce de.

"Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, Saraydaki, yüksek dereceli Türk ve Müslüman görevlilerin çocukları da bu okullara alınmaya başlanmıştır." (Age, s. 81)

Artık *"Osmanlı İmparatorluğunun bütün sivil memurlarını, devlet ileri gelenlerini, askeri görevlilerini, Yeniçeri Ağasını, Sadrazamı, Kubbealtı vezirlerini, defterdarını, beylerbeyilerini, valilerini"* bu saray okulları yetiştirmektedir. Mimarlar, müzikçiler, hattatlar, nakkaşlar, minyatürcüler hep bu okullardan yetişmiştir.

Enderun okullarından yetişmiş divan şairleri de elbette yalnız *Enderunlu Fazıl* ve *Enderunlu Vasıf* değildir. *"Divan şairlerinin birçoğu da bu Saray okullarından yetişmiştir."* (Age, s. 124)

Bu divan şairleri de, enderunlu aydınların ürünü olan yeni Osmanlı yazışma (kitabet) dilinden yarattıkları yeni şiir diliyle, İmparatorluğun Osmanlıca denilen resmi dilini oluşturmuşlardır, hiç kuşku yok ki...

Nitekim, *Ahmet Hamdi Tanpınar* da, *"Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısı ile onaltıncı yüzyılın ilk yarısı, şiir tarihimizin en olgun (feyzli) dönemidir. Yeni bir şiir dilini yaratmak işini üzerine alan bu dönemin şairleri, büyük bir dikkatle ve gayretle dilin üzerinde duruyorlardı. Aruzun sesini türkçenin organizmasına mal etmek onların hem ideali, hem de çalışmalarına yön veren büyük disiplindi. Daha o dönemde ustası olan İran şiiri ile Türk şiiri arasında bir yarış başlamıştı. Bu gayretle dil, her büyük şairde bir kere daha yeni bir aşama kazanıyordu."* diye yazmaktadır. (Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, Devlet Kitapları, İst. 1969, s. 147)

Kısacası, *"XVI. yüzyılda dünyanın en güçlü imparatorluklarından birini yaratmayı başarmış"* bu kültürel temelin oluştu-

rulmasında en büyük rolü enderun okullarının oynadığından galiba kuşku duyulmasa gerektir.

Ama ne var ki, enderun okullarını bugün yeterince bildiğimizi söyleyebilmemiz de olanaksızdır doğrusu.

Bilindiği gibi, *Enderun* "iç, binanın içi", *Birun* ise "dış, binanın dışı" anlamlarına gelen Farsça iki sözcüktür. Osmanlılar da, padişah sarayının içine *"enderun"*, dışarısına *"birun"* demişlerdir, bu nedenle. Örneğin, sarayda hizmet edenlerin genel adı *"Enderun halkı"*, hanedana Saray dışında hizmet edenlerin genel adı da *"Birun halkı"* dır. *Saray* da, hem padişah ailesinin konutudur, hem de Osmanlı devlet yönetiminin merkez binasıdır. Divan toplantıları da, padişahın veya olmadığı zamanlarda onun izniyle sadrazamın başkanlığında Saray'da yapılmaktadır.

Saraya alınan tutsak Hıristiyan çocuklarının eğitimi için I. Murad döneminde kurulan okul da Saray içinde olduğundan *"Enderun Mektebi"* denilmiştir başlangıçta. Ama zamanla, kimi kayıtlarda, *"enderun"* diye de söz edilmeye başlanılmıştır bu okullardan.

Bu yüzden de *"Enderun"* veya *"Enderun-i Hümayun"* deyimleri her üçü ile ilgili, hem hanedan konutu, hem hükümet merkezi, hem de devşirme okulu ile ilgili yönetsel ve yapısal anlamları içerir olmuştur kendiliğinden. Deyimlerin bu çok anlamlılığı da, bu kurumların gerçek kimliklerinin günümüze ulaşabilmiş belgelerden yeterince kavranabilmesini doğal olarak zorlaştırmaktadır. Üstelik, bu kurumların büyük ölçüde zaten içiçe oluşları durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır kuşkusuz.

Sanırız hâlâ bu konuda üniversitelerimizde yapılmış tek bilimsel çalışma olan Ülker Akkutay'ın doktora tezi de, gördüğümüz kadarıyla deyimlerin bu çok anlamlılığından ve kurumların zaten içiçe oluşundan, Enderun okulları konusunda yapılmış bir ilk çalışma şeklinde değerlendirilse gerektir doğrusu.

Nitekim, *Prof. Bayram Kodaman* da, bu doktoranın yayımlanmasından 4 yıl sonra ilk baskısı yapılmış *"Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi"* adlı çalışmasının girişinde, *"Osmanlı maarifinde Enderun Mektebi'nin yeri ve öneminin tam olarak bilindi-*

ği kanaatinde değiliz. En azından şu sorulara cevap aramak gerekir: Enderun Mektebi'nin eğitim ve öğretim felsefesi ile toplum ve devlet felsefesi arasındaki münasebet nedir? Osmanlı toplumunda enderunlu tipi nasıldı ve bu tipin toplumda yeri ve rolü ne olmuştur? Enderunlu-medreseli: enderunlu-diğer gruplar arasındaki münasebetler ne şekildedir? Bu gibi sorulara, ancak sosyolojik, psikolojik ve siyasi bir yaklaşımla cevap arandığında, Enderun Mektebi'nin toplumdaki yerinin dive değerinin aydınlığa çıkacağından şüphe yoktur." diye yazmaktadır. (Prof. Dr. Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. IX)

Osmanlıların Gizli Tarhi: Ulema Şiire de Düşman...

Bilindiği gibi, Osmanlı sarayında olayları tarih sırasına göre yazıya geçirmekle görevlendirilen memura *"vakanüvis"* denilmektedir ve tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, ilk resmi Osmanlı vakanüvisi *Naima*'dır. Bu göreve XVIII. yüzyılın başlarında Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa tarafından atanmış, ünlü tarihini de Sadrazamın buyruğu ile yazmıştır. Nitekim, Amcazade Hüseyin Paşa adına sunulmuş (ithaf edilmiş) *"Naima Tarihi"* diye bilinen tarihin asıl adı da, *"Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülâsatı Ahbâri'l-Hâfikayn"* (Hüseyin'in, Doğu ve Batı Haberlerini, Olaylarını Özetleyen Bahçesi)dir.

Daha önceleri ise, ulema yazdığı tarihi veya kitabı önce Sultana sunmakta ve şayet beğenilirse, karşılığında kendisine yüklü bir *"atiyye-i seniye"* (büyük bahşiş) verilmektedir geleneğe göre.

Ulemanın yazdığı ünlü tarihlerden biri de, *"Bostanzade Tarihi"* diye bilinen, *Bostanzade Yahya Efendi*'nin yazdığı *"Tarih-i Sâf Tuhfetu'l-Ahbab"* (Dostlar Armağanı Saf Tarih)dir.

Bostanzade Yahya Efendi'nin yalnız kendisi ulemadan değil, birkaç kuşak atası da ünlü ulemadandır. Büyük babası, Kanuni döneminin kazaskerlerinden *Bostan Efendi,* babası da III. Mrad döneminde iki kez şeyhülislamlığa getirilmiş ünlü *Bostanzade*

Mehmed Efendi'dir. Kendisi de, kardeşleri gibi medresede yetişmiş ve Halep, Galata, Bursa, Edirne kadılıklarından sonra, 1613'te, Sultan I. Ahmed döneminde, İstanbul kadılığına, ertesi yıl, 1614'te de Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Tarihini de, verilen bilgilere göre, Kazaskerliği sırasında yazmış ve I. Ahmed'e sunmuştur.Başlarda da değinildiği gibi, I. Ahmed, 1603 yılında babası öldüğü zaman, henüz 14 yaşında bir çocuktur. Ama, Osmanlı ailesinde daha büyük yaşta bir erkek bulunmadığı için, çaresiz kucaklayıp getirip tahtta oturtmuşlardır. Bir an önce bir Şehzade yetiştirilmesi için de, çocuk dememiş, hemen evlendirmişlerdir. 13 yıllık evlilik yaşamında da tam 16 çocuğu olmuştur. 28 yaşına basmasına daha 6 ay varken de, elli gün süren bir mide hastalığından ölmüştür. Tarihçilerin belirttiklerine göre de, kolay etki altında kalan, dolayısıyla çabuk karar değiştiren, acımasız, aşırı dindar, vefasız biridir.

Ama, Bostanzade Yahya Efendi, kendisine sunduğu bu *"Saf Tarih"* inde Sultan'ı: *"Sultan Ahmed Han, tahta çıktığında kudretinin, sultanlık ufkunda bütün parlaklığıyla ışıması, insanlığın huzurunu sağlamıştır. Yiğitliği ve bileğinin kuvveti, yazı ile anlatma sınırının dışında kalır. Çektiği yay gökkuşağı gibidir ve bir başkası çekmeye güç yetiremez. Keskin kılıcı ile vurduğu kalkanlar güneş gibi parlar, İskender aynası gibi dünyayı gösterir. Edirne'de iken, Allah'a sığınıp bir topuz fırlatmış, iki fersah (10 km) öteye gitmiştir. İstanbul surlarının üzerinden dışarıya attığı okun birkaç fersah ötede izi görülmüştür. Yürüyüşü bile bir padişaha uyacak biçimdedir. Bütün bunlara bakılırsa, dedesi Sultan Murad Han'a (III. Murad'a) benzediği anlaşılır. Ama, Sultan Murad Han'dan bin derece yüksek, bağışlayıcı ve seçkindir. Boyu ondan daha uzundur. Sevimli yüzü ve gülümseyişi, nur saçan güneş kadar aydınlıktır. Ne ki, Tanrı vergisi heybeti ve büyüklüğü karşısında, her canlı titrer. Divan'da görevli iken, yüce tahtının eteğine yüzümü sürer, ancak heybetinin aşırılığından temiz yüzüne bakmaya güç yetiremezdim."* diye anlattığına bakılırsa, bu tarihinden dolayı I. Ahmed'den, gerçekten de çok yüklü bir *"atiyye-i seniye"* almış olsa gerektir doğrusu.

Fakat buyruğunda çalıştığı Sultanı, ne denli acımasız biri olduğunu iyi bildiği için mi kim bilir, böyle mangalda kül bırakmaz bir Doğulu söylemiyle alabildiğine abartarak anlatan bu ünlü ulema, ilginçtir, kitabında, Osmanlıların II. Murad döneminde başlamış bu *gizli tarihi*ne birtakım anıştırmalı göndermelerde de bulunmuyor değildir sanki gördüğümüz kadarıyla.

Karşılığında yüklüce bir bahşiş alabilmek amacıyla, bir Osmanlı sultanına sunulmak üzere özel olarak kaleme alınmış bu tarihlerde, padişahlardan biri hakkında açıktan bir eleştiri yapılmış olması, elbette söz konusu bile değildir. Bu nedenle, *"Osmanlı padişahları arasında şiirle ilk uğraşan odur. Zamanında, şairler parlaklık kazanmışlardır. Onlara saygının her türlüsü gösterilmiştir"* derken, Sultan II. Murad'ı sanki dolaylı bir dille eleştirmektedir bizce.

Çünkü, Bostanzade Yahya Efendi'nin, kitabındaki şiir ve şairlerle ilgili sözlerine bakılacak olursa, şiirden ve şairlerden hoşlandığını söyleyebilmek, gerçekten olanaksızdır.

Örneğin, kitabının ikinci bölümünde Emevi halifelerini anlatırken, *"Şeriat bozucu işlemlere ilkin onun gününde başvurulmuştur."* diyerek suçladığı Muaviye'nin, şeriata aykırı davranışlarının kanıtı olarak da, *"Hırsızlık yaptığı ortaya çıkan bir şairin eli kesilecekken, yazıp sunduğu bir şiiri çok beğendiği için bağışlamış olmasını"* göstermekte ve onu, *"Tanrı günahını bağışlasın ve cennetinin efendiliğinden etsin inşallah"* diye lanetlemektedir.

Gene, *"Allah'ı inkâr eden melunlardandır"* diyerek nefretle andığı onbirinci Emevi Halifesi II. Yezid'i aşağılarken de, tıpkı *dam üstünde saksağan* dermiş gibi, *"Lanetlenmiş bu adam, şair ruhlu olmakla çok zina eder, durmaksızın sövüp sayardı.* diye yazmaktadır.

İlginçtir, I. Ahmed'in *"Ahmed Han"* ve *"Bahtî"* mahlaslarıyla yazılmış şiirlerinden bir de divanı bulunduğunu bilmemesinin olanaksız olmasına karşın, *"aydınlık yüzü değirmi, teni beyaz, boyu sultanlık bahçelerinin selvisi gibi" "her sözü bir inci dizisi olup" "bu müstesna yaradılış kendisine Allah tarafından*

üfürülmüştür" diyerek yere göğe sığdıramadığı velinimetinin şairliğinden, şiir yazdığından da hiç söz etmemektedir her nedense. Ancak, şiir ve şairler hakkında yazılmış tek kötü sözcük de yoktur kitabında elbette.

Ama, *"Bayramlaşma törenlerinde elini öpen şairlere de, saygı olsun diye tahtında kalkıp otururdu."* diyerek, onu gene de şairlere ve şiire olan düşkünlüğünden dolayı gizli gizli eleştirmektedir sanki.

Sultan II. Murad'ı *"İlk dèfa hadımları vezir yapan odur. Daha önce ulema vezir olurdu."* diye eleştirirken de, sanki *"şair"* diyerek velinimetini öfkelendirmekten ve bahşişten olmaktan korktuğu için *"hadımlar"* demeyi yeğlemiş gibidir.

Çünkü, *"haremağalığı"* kurumu da II. Murad döneminde oluşturulmuştur ve III. Murad dönemine kadar, haremde hizmet eden bu hadımlar beyaz oldukları için *Akağalar* denilmiştir onlara. Zenci haremağalarının Osmanlı sarayına girişi III. Murad döneminden itibarendir.

Kuşkusuz, tutsak alınan Sırp, Boşnak, Rum vb. Hıristiyan çocuklarından hadım edilerek enderunda yetiştirilmiş bu Akağalardan kimileri daha sonra yükselerek vezir, hatta sadrazam bile olmuştur.

Örneğin, Hıristiyan kökenli bir devşirme Akağa olan *Hadım Hasan Paşa*, üstelik Bostanzade Yahya Efendi'nin bu satırları yazmasından kısa bir süre önce, I. Ahmed'in babası Sultan III. Mehmed döneminde Sadrazamlık yapmıştır. Gene, Hıristiyan kökenli bir başka devşirme Akağa olan *Hadım Mesih Paşa* da, I. Ahmed'in dedesi III. Murad'ın sadrazamlarındandır.

Fatih'in oğlu II. Bayezid döneminde 1501'de sadrazam olmuş akağa *Boşnak Hadım Ali Paşa*'nın; Yavuz Sultan Selim'in sadrazamlarından 1517 Ridaniye savaşında şehit düşmüş akağa *Boşnak Hadım Sinan Paşa*'nın; Kanuni dönemi sadrazamlarından akağa *Hadım Süleyman Paşa*'nın ise, II. Murad döneminde vezirliğe getirilip paşa yapılmış olmaları, yaşları açısından olanaksızdır.

Müneccimbaşı Tarihi'nde de, her ne kadar, II. Murad döne-

mindeki Varna savaşında şehit düşenler arasında *"Tavaşi Şehabettin Paşa diye birinin bulunduğunun da zikredildiği"* nden söz edilmekteyse de, başka kaynaklarda bu kişi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Zaten, Prof. Fuad Köprülü de, İslam Ansiklopedisi'nin *"Hadim"* maddesinde, *"Ne 15., hatta ne de 16. yüzyıllarda saraydaki tavaşilerin (hadımların) devlet işleri üzerinde etkili oldukları-na dair elimizde hiçbir kayıt koytur."* diye yazmaktadır.

Ancak, II. Murad'dan itibaren artık ulemanın dışında, üstelik yalnız Enderundan yetişenlerin de değil, şairlerin de vezirliğe getirildikleri ise, galiba kuşkusuzdur. Örneğin, devşirme bir Rum çocuğu olan ve İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in sadrazamlığa getirdiği *İshak Paşa*, II. Murad döneminde Enderunda yetiştirilmiş ve vezir yapılmıştır. Gene, Rum veya Sırp kökenli bir devşirme olan *Zağanos Mehmed Paşa* da, II. Murad döneminde vezir olmuş enderunlulardandır. Ünlü şair Ahmed Paşa'ya da, paşalığı ola ki II. Murad döneminde verilmiştir. Bu örnekler daha da çoğaltılsa gerektir.

Ayrıca, enderun okulundan yetişenlerle, özel ders alarak kendini yetiştirmiş şairlerin II. Murad'dan itibaren getirildikleri üst görevler, gördüğümüz kadarıyla yalnız vezirlik de değildir üstelik.

Örneğin, Fatih döneminde sadrazamlığa getirilmiş Hırvat Mahmud Paşa, Rum Mehmed Paşa, Sırp Gedik Ahmed Paşa gibi II. Murad döneminde Saraya almarak enderunda yetiştirilmiş devşirmelerin daha önceki yaşamlarıyla ilgili günümüze ulaşmış her ne kadar fazla bir bilgi yoksa da, bu kişilerin sadrazamlığa getirilmeden önce birtakım önemli devlet görevlerinde denenmiş oldukları da galiba tartışılamasa gerektir.

Enderunlu olmayan şairlerin sarayda katiplik, *reis-ül küttablık* (Genel sekreterlik), yargıda kadılık, kazaskerlik gibi görevlere getirilmeleri ise, Çelebi Süleyman döneminde başlamıştır. Bilindiği gibi, Çelebi Süleyman, Edirne'de sultanlığını ilan eder etmez *şair Ahmedî*'yi divan katipliğine getirmiş, *şair Ahmed-i Dai*'ye de kadılık vermiştir. Daha sonra Fatih *şair Ahmed Pa-*

şa'yı kazaskerliğe getirmiş, *şair Necati*'yi divan katibi yapmıştır. *Mesihî*, Sadrazam Hadım Ali Paşa'nın divan katipliğine getirilmiştir. *Nailî* divan-ı hümayun katipliği, *İsmetî* de kadılık ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır.

Görüldüğü gibi, II. Murad'ın eğitim sisteminde yaptığı köklü değişimle din dışı derslerle birlikte, İslamiyet ve şer'i hukukla ilgili medreselerde okutulan dersleri de görmüş enderunluların yanı sıra, artık özel dersler alarak kendini yetiştirmiş şairler de yargı ile ilgili görevlere atanmaktadırlar.

Ancak, burada hemen şunu da belirtelim ki, edebiyatla, hele hele şiirle yakından ilgilenmiş, şiirden, edebiyattan da anlayan medreseli sayısının parmakla sayılacak kadar az olmasına karşılık, gördüğümüz kadarıyla, kendi kendini yetiştirmiş divan şairleri arasında İslamiyeti ve özellikle de Hanefi fıkhını en az bir medreseli kadar iyi bilmeyen kişi de gerçekten yok gibidir galiba.

Bostanzade Yahya Efendi de, *"hadım"* derken, bizce hiç kuşku yok ki, bu tarihten itibaren yargı ile ilgili görevlere de getirilmeğe başlanılan enderunlularla, kendi kendini yetiştirmiş divan şairlerini kastetmiştir.

Nitekim, Prof. Uzunçarşılı da, bu gerçekle ilgili olarak, *"Üst görevlere getirilen devşirme ricalin çoğalması üzerine yöneticiler arasında bir rekabet başgöstermişti."* (Osm. Tar. c-2, s. 9) diyerek, hem II. Murad'la başlayan bu uygulamaya, hem de Bostanzade Yahya Efendi'nin öfkesinin asıl nereden kaynaklandığına ışık tutanmışcsına, medreselilerle, enderunlular ve divan şairleri arasındaki gizli iktidar kavgasının bu tarihten itibaren başlamış olduğuna işaret etmektedir bizce.

Doç. Dr. Hasan Akgündüz de, yukarda adını andığımız, *"İnsan aklının ürettiği değerler yerine, vahyin (Kuran'ın) rehberliğini temel alan"* radikal İslamcı bir görüşle hazırladığı Osmanlı eğitim sistemi ile ilgili doktora tezinde, *"İlmiye sınıfının (ulemanın), kuruluş dönemi olarak kavramlaştırılan ilk yüz elli yıldaki geniş nüfuz alanı, Fatih'in iktidar yıllarından itibaren güçlenen enderun kaynaklı kul sınıfı tarafından önemli ölçüde sınır-*

landırılmıştır." demektedir. (Age, s. 77)

Ancak, Doç. Akgündüz'e göre, *"bu dengenin enderun çıkışlılar lehine giderek daha da bozulması"* ise, sadece Türklerin devletten giderek dışlanmalarına, *"Türk tebaanın ikinci plana itilmişlik duygusuna kapılmasına"* neden olmuştur. *"Gayr-ı müslim tebaanın devlet tarafından düzenlenen bir süreçle siyasi-idari katılımını sağlamış olan kul bürokrasisi modeli zamanla, devletin sırtını dayadığı müslüman kesimle ilişkisini kesintiye uğratmıştır."*

Görüldüğü gibi, radikal İslamcı bu Doçent de, II. Murad'dan itibaren, yönetsel görevlerden sonra artık yargısal görevlere de ulema yerine enderunluların ve şairlerin getirilmesinin, merkezde birtakım sorunlar yarattığını kabul etmekte, ancak *"kendim için bir şey istiyorsam, namerdim"* mantığıyla tıpkı, bu uygulamanın medreselilerle enderunlular arasında *gizli bir iktidar kavgasına* da yol açmış olabileceğinden kesinlikle söz etmeden, sanki o yıllarda insanlarda etnik kimlik bilinci söz konusuymuş gibi, konuyu saptırarak, bu olgunun İmparatorlukla Türkleri karşı karşıya getirdiğini iddia etmektedir.

Ne var ki, birkaç paragraf sonra, kendisi de, bu kavgaya bir göndermede bulunurmuşcasına, *"Ulema sınıfının, kul bürokrasisi güçlendikten sonra idari sistemden bütünüyle dışlanmış olduğu anlamı da çıkarılmamalıdır"* demek gereğini duymuştur.

Ayrıca, biraz da aşağılayıcı bir dille, *"kul bürokrasisi"* diye adlandırdığı bu yeni durumu irdelerken yaptığı çarpıtma, gördüğümüz kadarıyla bu kadarla da kalmamış, ilginçtir, ulemadan olmayan şairlerin de, katipliklerin yanı sıra kadılıklara ve kazaskerliklere getirilmiş olmalarına karşın, onları görmezden gelip, tam karşıtı, herhangi bir açıklamada bulunmaksızın *"divan şiirinin de medrese kaynaklı bir edebiyat olduğunu"* savlayarak, ona da sahip çıkmaya kalkışmıştır. (Age, s. 182) Ve, bu Doçente göre, *divan edebiyatı: "Türklüğün tefekkür (düşünce) tahayyül (imgeleme) ve heyecanını yansıtmakta"* dır. *"Osmanlı asırları boyunca halk edebiyatı, tekke kaynaklı edebiyat ve mesnevi edebiyatı ile birlikte gelişen medrese kaynaklı bir edebiyat"* tır.

Oysa, Mehmet Zeki Pakalın'ın verdiği bilgilere göre, *"münevver zümrenin (ulema dışındaki Osmanlı aydınlarının) aruz vezniyle yazdığı bu şiirlere"* de, *"Tanzimat'tan sonra"*, ola ki II. Abdülhamid döneminde *"Divan Şiiri"* denilmeye başlanılmıştır. Şiirlerde genellikle *padişahlarla devlet adamlarının methedilmesi* ve şairlerin de *bir kısmının Enderunda yetişmiş olması* dolayısıyla bu şiire *"Saray edebiyatı veya Enderun edebiyatı diyenler"* de vardır.

Osmanlı edebiyat eleştirmenlerince de, *"Münevver zümrenin zevkine hitabeden ve münevver zümre tarafından meydana getirilmiş"* bu edebiyat, *"zihnî unsurlarla, muayyen hünerlere dayandığı için ilham noktasından velût (doğurgan/yaratıcı) olmayan" "çok zümrevi"* ve *"özellikle de teknik ve dünyaya bakış açısından taklit bir edebiyattır."* gene aynı kaynaktaki aktarmalara göre.

Bilindiği gibi, *divan şiiri* ilk kez XIX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarında Tanzimat aydınlarınca, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi şairlerce eleştirilmeye başlanılmıştır. Daha sonra II. Abdülhamid döneminde de, idadilerin açılması dolayısıyla tarihimizde ilk kez yazdırılan edebiyat ders kitaplarında, bu eleştiriler daha da ileriye götürülerek, üstelik *"münevverlerin münevverler için yazdığı bir şiir olduğu"* suçlamasıyla, sanki divan şiirinin belleklerden silinmesine çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili Osmanlıcanın kurucusu ve Osmanlı düşüncesinin oluşmasına yüzyıllar boyunca son derece önemli katkılarda bulunmuş bu şiirin, üstelik XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gene Osmanlılarca böyle birden belleklerden bile silinmesine çalışılırmış gibi aşağılanması, gerçekten kolay kolay anlaşılır şey değildir.

Oysa, XIX. yüzyılın daha başlarında divan şiiri de bitmiştir artık. Bu şiirin son temsilcileri, örneğin *Enderunlu Vasıf* 1824 yılında, *Keçecizade İzzet Molla* da 1829 yılında ölmüşlerdir. Bu tarihlerden sonra da birtakım şairler aynı kalıplarla şiir yazmayı sürdürmeye çalışmışlarsa da, Tanzimat'la birlikte, XIX. yüzyılın ikinci yarısında divan şiiri artık kesinlikle sona ermiştir.

Dolayısıyla bu düşmanlığın da, hele hele ders kitabı kavramının ve Osmanlı aydınlarına hazırlatılması düşüncesinin ilk kez Abdülhamid döneminde gündeme getirilerek, bütün kitapların medrese hocalarına (ulemaya) yazdırılmış olduğu düşünülürse, ta II. Murad döneminde başlamış ulema ile enderunlular ve şairler arasındaki gizli iktidar kavgasının kalıntısı bir eski kinden kaynaklandığından kuşkuya düşmemek de olanaksızdır galiba.

Çünkü, ulema, gördüğümüz kadarıyla, bireysel çıkarları çatışmadığı veya siyasal koşullar zorunlu kılmadığı sürece, enderunlularla, galiba işlevlerinin ve görev alanlarının birbirlerinden çok farklı oluşu nedeniyle, genellikle sarayda belli bir denge içinde birarada bulunabildiği halde, divan şairleriyle sürekli sürtüşmüştür sanki. Örneğin, ulema ne zaman sarayda söz sahibi olmuşsa, ne ilginç rastlantıdır ki, şairlerin ayağı saraydan hemen kesilmiş gibidir.

Başlarda da değinildiği gibi, ulemanın sarayda yeniden söz sahibi olmasını sağlayan III. Murad da *Murâdî* mahlasıyla şiirler yazmaktadır ve *Şair Nevî*'yi sarayda oğlu Şehzade Mustafa'nın öğretmeni olarak görevlendirmiştir. Şehzade Mustafa ile birlikte tam 19 kardeşini aynı anda öldürterek tahta çıkan en büyük oğlu III. Mehmed de şehzadeliği sırasında şairlerden ders almış olsa gerek ki, Riyazî Efendi'nin Şuara Tezkiresi'nde verdiği bilgiye göre, o da *Adlî* mahlasıyla şiirler yazmaktadır. Ne var ki, Eğri savaşından sonra ulemanın saraydaki egemenliği daha da güçlenince, şairler sanki tamamen çıkarılmışlardır saraydan. Örneğin, Bostanzade Yahya Efendi, tarihinde, güya kendisi de şair olan I. Ahmed döneminde sarayda bir şairin de bulunduğundan kesinlikle söz etmemektedir.

Koca XVII. yüzyılda şairlerin sarayda yeniden söz sahibi kılınarak görevlendirildiği tek dönem ise, topu topu IV. Murad'ın, sanki İmparatorluğun kurtuluşu için Osmanlı sarayını ulema sultasından bir an önce kurtarmaya çalışırmış gibi ardı ardına ulema kellesi uçurttuğu son 8 yılı olmuştur ne ilginçtir ki...

Örneğin, IV. Murad, yalnız ünlü *Nef'i* ve *Haletî*'yi sarayda

görevlendirmekle de kalmamış, divan şiirinin bir başka büyük ustası *Şeyhülislam Yahya*'yı da, ulemanın onca fitne fücuruna rağmen iki kez Şeyhülislamlığa getirmiştir. Saltanatının son 6 yılında sürekli şeyhülislamı olan şairi, ayrıca Revan ve Bağdat seferlerine de götürmüştür beraberinde.

Şeyhülislam Yahya da aslında medresede eğitim görmüş, müderris olmuş, ardından çeşitli kadılıklarda ve kazaskerliklerde bulunmuş, ulema sınıfından biridir.

Ama bütün bunlara karşın, saraydaki ulema sınıfı, göreve getirilmesine şiddetle karşı gelmişmiş. Örneğin, daha ilk yılında, IV. Murad'ın tahta çıkmasına sanki karşıymış gibi bir dedikodu çıkartarak, Sultanın şairi şeyhülislamlıktan almasını sağlamışlardır. Ne var ki, Sultan, iki yıl sonra yeniden şeyhülislamlığa getirmiştir onu.

Ulema, gene çeşitli fitne fücurlarla onu ikinci şeyhülislamlığından da ayrılmak zorunda bırakınca, genç IV. Murad, şairi yanına çağırıp, *"Bunlar seni azl itdiler, amma ben azl itmedim. Çiftliğine (dirliğine) git, bize dua ile meşgul ol. Padişahın padişah olduğu vakit, sen de kemâkân (eskisi gibi) müfti olursun."* demiştir öfkeyle. Gerçekten de, iki yıl sonra, bu ulemadan çoğunun kellesini uçurtup iktidarı tam ele geçirince, onu yeniden şeyhülislamlığa getirmiş ve saltanatının sonuna dek şeyhülislam kalmasını sağlamıştır.

Ne var ki, IV. Murad'ın ansızın ölümünden sonra, bu kez de bir şiirindeki *"Mescidde riyâ-pîşeler etsün ko riyâyi/Meyhaneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî"* beyitinden dolayı cadı kazanlarını yeniden kaynatmaya başlamışlar, Naima Tarihinde verilen bilgilere göre, Hurşid Çavuşoğlu adlı bir ulema, Fatih Camii'ndeki bir vaızında *"Ey ümmet-i Müslüman, her kim bu beyti okursa, kâfir olur. Zira bu beyt küfr-ü sarihtir"* diyerek onu kâfir bile ilan etmiştir.

IV. Murad'ın şeyhülislamlarından *Ahizade Hüseyin Efendi* ile iki kez sadrazamlığa getirdiği *Hafız Ahmed Paşa* da şairdir. Ahizade Hüseyin Efendi, medresede yetişmiş, müderrislik, kadılık, kazaskerlik yapmış ünlü bir ulemadır ve aynı zamanda

Hüdayî mahlasıyla şiirler yazan iyi bir şairdir. Hafız Ahmed Paşa ise, enderunda yetişmiş, *"bilgili, kalem sahibi, şair ve edip"* biridir. Ne var ki, ikisi de öldürülmüştür.

Adından da anlaşılacağı gibi, aynı zamanda *"hafız"* da olan Hafız Ahmed Paşa, buna rağmen daha birinci sadrazamlığı sırasında ulemanın gazabına uğrayarak, Bağdat seferinde valiyle anlaştığı için kenti fethetmediği dedikodularıyla hemen görevden aldırtılmıştır. IV. Murad'ın, yirmi yaşına basıp iktidarı tam anlamıyla ele alır almaz Hafız Ahmed Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirmesi üzerine de, başlarda ayrıntılarıyla yinelendiği gibi, ulema derhal Yeniçeri Ocağı'nı ayaklandırarak sarayı bastırmış ve sadrazamı, padişahın gözlerinin önünde parça parça ettirerek öldürtmüştür. Ancak, tarihçilerimizin bütün bu olayları Topal Recep Paşa'nın sadrazam olabilmek için düzenlediğinden kesinlikle kuşkusu yoktur. Hatta, IV. Murad'ın da, öcünü almak için, olaylardan kısa bir süre sonra, duruma yeniden egemen olur olmaz önce Topal Recep Paşa'yı, ardından da ayaklanma sırasında onunla işbirliği yaptığına inandığı Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi öldürttüğü görüşündedirler.

Gerçi, tarihçilerimiz bu konuda kesinlikle ser verip sır vermemektedirler. Ama, IV. Murad acaba gerçekten öç alma körlüğüyle mi öldürtmüştür şair *Hüdayî*'yi, yoksa ulema, çeşitli oyunlarla aklını çelip, Sultan'a, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi de, şair olduğu için mi öldürtmüştür? Doğrusu, araştırılsa gerektir bizce.

Çünkü, bir şiirinde *"Bize mülhid (dinsiz) diyenin kendüde iman olsa/Dahleden dinimize (dinimize karışan) bâri müsülman olsa"* diyen, XVII. yüzyılın son şair şeyhülislamı *Bahayî Efendi*'yi de, daha genç yaşta, Halep kadılığı sırasında, Hoca Saadeddin Efendi'nin torunu, ünlü bir ülema olmasına karşın, bizce hiç kuşku yok ki salt şiirlerinden, şairliğinden dolayı, IV. Murad'a, *"tütüne düşkünlüğü yüzünden işini görecek hali yoktur"* diye jurnaller gönderip, Halep'ten Kıbrıs'a sürgün ettirerek cezalandırmışlardır.

Osmanlı divan şiiri, XVII. yüzyılda da *Nef'i*den, *Şeyhülislam*

Yahya'dan, *Haletî*'den, *Bahayî*'den başka, *Nev'izade Atayî*, *Nail-î Kadim*, *Fehim-î Kadim*, *Neşatî*, *Fasih Ahmed*, *Nabi* gibi büyük ustalar yetiştirmeyi sürdürmüştür elbette. Ancak, diyelim Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın aynı zamanda Mevlevi dervişleri olan *Neşati* Ahmed Dede ile *Fasih Ahmed* Dede'yi müsahibliğine alıp özel katipliklere getirmesi; Musahip Mustafa Paşa'nın 1665'te Urfa'dan İstanbul'a gelen *Nabi*'yi kendisine katip yapması; Fazıl Ahmed Paşa'nın gazabına uğrayıp Edirne'ye sürülmeden önce *Nail-i Kadim*'in bir süre maden kaleminde katip olarak çalışması gibi birkaç ayrıksı (istisnai) olayı saymazsak, ulemanın valde sultanlarla elele vererek, IV. Murad'ın son 8 yıllık saltanatının dışında, yönetime tam anlamıyla egemen olduğu, İmparatorluğun çocuk ve deli padişahlar dönemi XVII. yüzyılın geri kalan kısmında saraya şairerin de alındığına, söz sahibi kılındığına, görevlendirildiğine dair, kesinlikle herhangi bir işaret yoktur tarihlerimizde, gördüğümüz kadarıyla.

Şairlerin Sarayda yeniden gözükmeleri de, ta XVIII. yüzyılın başlarındaki, İmparatorluğun değilse bile İstanbul'un kapılarının Avrupa'ya açıldığı ve doğal olarak ulemanın yetkilerinin kısıldığı Lale Devrine, III. Ahmed dönemine rastlamaktadır, ne ilginçtir ki...

Bilindiği gibi, *Şair Nabi* de, koruyucusu Musahip Mustafa Paşa'nın ölmesi üzerine İstanbul'dan ayrılarak Halep'e gidip yerleşmiş ve ancak 25 yıl sonra, 1710'da, III. Ahmed döneminde, sadrazam olan Halep valisi Baltacı Mehmed Paşa ile birlikte dönmüştür İstanbul'a ve hemen darphane emirliğine getirilmiştir.

Nabi'nin, üstelik altmış küsur yaşındayken, XVIII. yüzyılın başında yeniden İstanbul'a dönmesinde, galiba kendisinin yetiştirdiği şairlerden *Rami*'nin 1703'te Rami Mehmed Paşa olarak sadrazamlığa getirilmiş olması kadar, bizce *"şair, münşi (yazar), hattat"* bir kişi olan III. Ahmed'in tahta çıkması da mutlaka önemli bir rol oynamış olsa gerektir doğrusu.

Tarihçilerin daha sonraki yıllarda *"Lale Devri"* diye adlandırdıkları III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim

Paşa döneminde Saray, sözcüğün tam anlamıyla şairlerle, müzikçilerle, hattatlarla, nakkaşlarla, yerli yabancı bilim adamlarıyla bir sanat ve kültür merkezi haline getirilmiştir gerçekten de. Her ne kadar, o günlerde İstanbul'daki İngiliz elçisinin eşi *Lady Montagu,* ünlü mektuplarında *"İyi bir şair değilse de, memleketin güzide şairlerinden yararlanmayı iyi bilmiştir."* demekte ise de, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa da sonuçta iyi veya kötü, şairdir. *Nedim,* dönemin simgesi haline gelmiştir. Daha sonra I. Mahmud döneminde şeyhülislamlığa da getirilen, İstanbul kadısı *İshak Efendi,* üç dilde şiirler yazan iyi bir şairdir. Divanı vardır.

III. Ahmed'den sonra tahta çıkan ve kendisi de *Sebkatî* mahlasıyla şiirler yazan, şair, besteci *I. Mahmud*'un sadrazamlarından *Hekimoğlu Ali Paşa* da şairdir, *"Âli"* mahlasıyla şiirler yazmaktadır. Şeyhülislam İshak Efendi'den başka, gene aynı dönemde şeyhülislamlık yapmış *Pirizade Mehmed Sahib Efendi* de şairdir ve şiirlerinde *"Sâhib"* mahlasını kullanmaktadır.

I. Mahmud döneminde Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuş, 1755 yılında beş ay kadar da şeyhülislamlık yapmış *Abdullah Vessaf Efendi* de *Abdi* ve *Vessaf* mahlasıyla şiirler yazmaktadır ve *Şeyh Galib*'in ünlü *"Hüsn-i Aşk"*ı, Vessaf'ın *"Hayal-i Behçet Âbâd"* adlı binbeşyüz beyitlik şiirinden etkilenerek yazdığım öne sürenler de vardır.

Osmanlı tarihindeki ilk teknik yüksek okul *"Mühendishane-i Bahrri-i Hümayun"*u kuran, aynı zamanda *"Cihangir"* mahlasıyla şiirler yazan ilerici sultanlardan III. Mustafa'nın tam 7 yıl sadrazamlığını yapmış *Koca Ragıp Paşa* da ünlü bir divan şairidir. *"Divanındaki şiirleri, Nabi yolunda, hikmete dayanan, didaktik parçalardır. Birçok beyiti, halk arasında atasözü gibi yayılmıştır. Bu özelliğiyle Ragıp Paşa'nın şiiri, Nabi'yi Ziya Paşa'ya bağlayan bir köprü olarak değerlendirilmektedir"*

Dönemin *Fıtnat Hanım*'la birlikte önemli şairlerinden *Haşmet*'i de, Sarayda *hafız-i kütüb* (kitaplık memuru) olarak görevlendirmiştir.

Koca Ragıp Paşa'nın şeyhülislamlığa getirdiği *Küçük*

Çelebizade İsmail Asım Efendi de, genç yaşında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın oluşturduğu sanat ve bilim kurullarında görev almış, üç dilde şiirler yazan bir şairdir. *"Nabi ile Nedim'in etkisinde yazılmış, hem hakîmane, hem şuhâne güzel şiirleri vardır."*

III. Mustafa'nın şeyhülislamlarından *Pirizade Osman Sahib Efendi* de, tıpkı babası Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sahib Efendi gibi şairdir ve şiirlerinde babasının da kullandığı *"Sâhib"* mahlasını kullanmıştır.

İyi bir şair olan ve şiirlerinde *"İlhamî"* mahlasını kullanan, Osmanlı tarihinin yenilikçi sultanlarından III. Selim'in tahta çıktıktan kısa bir süre sonra şeyhülislamlığa getirdiği *Mehmed Şerif Efendi* de, kızkardeşi Fıtnat Hanım gibi iyi bir şairdir ve üç dilde şiirler yazmaktadır. Bir divanı vardır.

III. Selim'in şeyhülislamlarından *Yahya Tevfik Efendi* de geniş kültüre sahip aydın biridir ve üç dilde şiirler yazmaktadır, tarihçilerin verdikleri bilgilere göre.

Yukarda da değinildiği gibi, medrese eğitimi görmemiş olsalar bile, İslamiyeti en az bir medreseli kadar, bir ulema kadar iyi bildikleri tartışılmaz bu divan şairleri de, zaman zaman şiirlerinde dinsel konuları işlemişler, dini kasideler yazmışlar, mesnevilerine naatlar ve münacaatlar eklemişlerdir. Ancak, gerek bu örneklere bakarak, gerekse bunca şeyhülislamın da şair olmasından hareket ederek divan şiirinin bir dini şiir olduğunu söyleyebilmek kesinlikle olanaksızdır elbette.

Abdülbâki Gölpınarlı hocanın da, *"Divan edebiyatında hemen her şairde, hatta Nedim'de bile tasavvufi eğilimler vardır. Fakat hiç biri, örneğin Yunus gibi yalnız tasavvufa dayanmamıştır."* diyerek (100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınevi, İst. 1969, s. 174) belirttiği şekilde, divan şiirine dini şiir (zühdi edebiyat) diyemiyeceğimiz gibi, tasavvuf şiiri diyebilmemiz de söz konusu değildir kuşkusuz.

Hatta, Atilla Özkırımlı'nın verdiği bilgilere bakılacak olursa, böyle bir olasılığı tartışmak bile saçmadır, anlamsızdır. Çünkü, *"Şarap (mey), divan edebiyatının ana konularından, en çok kul-*

lanılan mazmunlarındandır. Bu yaygın kullanılış divan edebiyatının bir mey edebiyatı olduğu yargısına bile yol açmıştır." Nitekim Agâh Sırrı Levend de, *"Mey, divan şiiri için her şeydir: dilberdir, sevgilidir, mâye-i cünun (çılgınlığın mayası)dır, gevher-i can (yaşamın özü)dür, deva (ilaç)dır. Her türlü hassa (gerek duyulan şey) onda mevcuttur"* diye yazmıştır. (Atilla Özkırımlı, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem Yayınevi, c-3, s. 851) Bu nedenle, divan şairlerinin gözünde meyhanenin ayrı bir yeri, bir önemi vardır, sanki kutsaldır. Örneğin, *Fuzuli,* meyhaneler için *"Mübarek mülkdür ol mülk virân olmasın yarab"* demektedir.

Yukarda da yinelediğimiz gibi, *Şeyhülislam Yahya*'ya göre de, *"meyhanede ne riya vardır, ne mürayi"*

Nedim, ünlü beyitinde *"Meyhane mukassi (kasvetli) görünür taşradan (dışardan) amma/Bir başka ferah başka letafet var içinde"* demiştir bilindiği gibi.

Agâhi"ye göre: *"Ey sûfi, mescid de meyhane de birdir."*

Necati de: *"Şol şehr içinde durma ki hazik tabib yok/Bir dahi şol mahalde ki meyhane olmaya"* yani eli usta doktoru olmayan kentin bir de meyhanesi yoksa orada hiç durma demiştir.

İlginçtir, divan şiirinde yalnız mey ve meyhane övülmemiş, softalık, dine, ibadete aşırı düşkünlük, kaba sofuluk, yobazlık da şiddetle eleştirilmiştir öte yandan. Nitekim, Atilla Özkırımlı, ansiklopedisinde, *"Divan şiirinde zahit'i eleştirmek neredeyse gelenekselleşmiştir."* demektedir. Gerçekten de, *Nef'i, Şeyhülislam Yahya, Gaybî, Haşim, Muhyî, Nailî, Sabit, Koca Ragıp Paşa, Esrar Dede, Haşim Baba* v.b. gibi çoğu medreseden yetişmiş, özellikle de XVII. ve XVIII. yüzyıl divan şairleri arasında, zühdiliği ve zahidleri eleştirmemiş kimse yoktur sanki.

Prof. Fuad Köprülü de, *"Gelişen tasavvuf cereyanının İslam aleminde büyük bir kuvvet kazanması ve tarikatların çoğalıp yayılmasının, medreseye karşı tekkeyi oluşturduğunu" "Medresedekilerin, müslümanını diyenlerin bile çok az bir kısmını 'Ehl-i Cennet' saymalarına karşılık, tekkedekilerin yetmiş iki millete bir gözle bakmasının"* ve *"medresenin şiiri ve musikiyi*

haram saymasına karşılık, tekkenin raksı, musikiyi, şiiri baştacı etmesinin" de bu iki kurum arasında büyük bir uçurum yarattığını belirttikten sonra, *"Medreseden yetişen sûfiler ile tasavvufa intisab etmiş medreseliler bu derin uçurumu kapatmağa çalışmışlardır."* diyerek açıklamaktadır bu durumu.

İlginçtir, öteki edebiyat tarihçilerimiz ise, bu olgunun tarikatlar arasındaki çelişkiden kaynaklanmış olabileceğini bir olasılık şeklinde bile ele almaya cesaret edemeden, tıpkı bugünkü yöneticilerimizin *"İrtica yok, mürteci var"* demeleri gibi, *"bu eleştirilerin kesinlikle dinle bir ilgisinin bulunmadığını"*, sadece birtakım yobazları hedef seçtiğini savunmaktadırlar ısrarla. Yani, medreseye kesinlikle toz kondurmamaktadırlar, her ne hikmetle ise...

Gerçekten, Yavuz Sultan Selim'in, *"musahibi"* olarak beraberinde Çaldıran Seferi'ne götürdüğü, ünlü divan şairi *Tacizade Cafer Çelebi*'yi, İstanbul'a dönüldükten sonra, Amasya'daki ayaklanmada yeniçerileri kışkırtan kişinin o olduğuna dair dedikodular çıkartılarak, gene Yavuz'a astırtılmasında, medreselilerle divan şairleri arasındaki bu gizli iktidar kavgasının hiç mi rolü olmamıştır? Dedikoduları çıkaranlar, Saraya duyurup, Sultanı gazaba getirecek kadar yakınında olanlar kimlerdir?

Tarihçilerin verdikleri bilgilere göre, Kanuni'nin sadrazamlarından İbrahim Paşa'yı gazaba getirerek, XVI. yüzyılın büyük yeteneklerinden genç şair *Figânî*'yi, henüz 25-26 yaşlarında var yokken astırtacak kadar ağır *"iftiralarda bulunan rakipleri"* gerçekten kimler olabilir acaba?

Kanuni döneminde Sarayın *"Şeyh-ül Şuara"* sı, dini konularda hiç şiir yazmamış *Bakî*, acaba kimlerin gazabına uğrayarak III. Murad döneminde hemen gözden düşmüş ve sürgün cezasına çarptırılmıştır? Sonra da, güya bağışlanarak Üsküdar'da oturmaya zorunlu kılınmıştır?

Şair Nef'î, medreseli tarihçilerin altını çize çize ısrarla belirttikleri gibi, gerçekten salt sözünde durmayıp yeni bir hivic daha yazdığı için mi, üstelik o günlerde henüz sadrazam da olmayan

Bayram Paşa tarafından odunlukta boğdurtularak öldürülmüştür? Ardı ardına ulema kellesi uçurttuğu günlerde IV. Murad'ın musahibi olarak sürekli yakın çevresinde bulunması, bu cinayette hiç mi rol oynamamıştır acaba? Bu cinayetlerden dolayı, kendisi de bir cinayete kurban edilerek cezalandırılmış olamaz mı yani?

Şair Nailî'nin, Osmanlı tarihinin saygın sadrazamlarından Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın; *Şair Haşmet*'in de Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın durup dururken gazabına uğrayıp, görevlerinden alınarak sürgün edilmeleri, gerçekten salt kişisel öfkelerin ürünleri midir acaba?

Şair Nedim'in Patrona Halil ayaklanması sırasında canını kurtarmak için damdan dama atlayarak kaçarken düşüp öldüğü de, salt şairi aşağılamak, küçük düşürmek için medreseli tarihçilerce özellikle uydurulmuş olamaz mı?

Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşumu ile divan şiiri arasında yazgısal bir nedensellik ilişkisi bulunduğundan kuşkulanabilmek bile oanaksızdır galiba. Gerçek Osmanlı tarihi de, şiir tarihinde gizli bulunsa gerektir bu yüzden.

Ve, Prof. Köprülü'nün saptamasıyla *"sûfi olarak yetişmiş veya sonradan tasavvufa intisab etmiş"* bile olsalar, bunca medreselinin şiir yazması, nasıl *divan şiirinin* bir *"zühdi edebiyat"* veya *"tasavvuf edebiyatı"* olduğunu kanıtlamıyorsa, kuşkusuz *ulemanın şiir sevdiğini* de kanıtlamamaktadır kesinlikle.

Ve, ulema şiire de düşmandır, hiç kuşku yok...

Osmanlı Tarihinin Şifre Anahtarı da Galiba "Ulu Hakan"dır...

Ne garip rastlantıdır ki, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, İmparatorluk, bir yandan da can havliyle Batılı uzmanlara askerlik okulları açtırarak direnmeye çalışmasına karşın, sanki bir eğik düzeyde kayarmış gibi artık hızla gerilerken, şiir de tıpkı bir mum gibi, parlaklığını yitirip sönmeye başlamıştır yavaş yavaş.

XIX. yüzyıla girildiğinde de, artık bütünüyle bitmiştir divan

şiiri, tıpkı yeniçeri ocağının bitmesi gibi... Ve ne acıdır ki, gene tıpkı yeniçeri ocağının yerine yıllarca yeni bir ordu kurulamaması gibi, divan şiirinin yerine de yeni bir şiir yaratılamamıştır ta Tanzimat sonrasına kadar.

Bu nedenle, Osmanlı sarayındaki gizli iktidar kavgası da, kendiliğinden sona ermiştir doğal olarak. Artık ulema rakipsizdir. Dolayısıyla, diyelim II. Mahmud'un saraydaki görevlilere Fransız usulü üniformalar giydirmek, yabancıların düzenledikleri toplantılarda Müslümanların da şarap içmelerine izin vermek, devlet dairelerine resmini astırmak gibi çocuksu reform girişimlerini bile fazla önemsememekte, hoşgörüyle karşılayıp göz yummaktadırlar.

Ne var ki, II. Mahmud'un ölümünün hemen ardından, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın askerleri, henüz kurulmakta olan Osmanlı ordusunu yenmiş, Anadolu içlerinde ilerlemektedir. Aynı günlerde, Kaptan-ı derya Firari Ahmed Paşa bütün Osmanlı donanmasını kaçırıp, İskenderiye'de Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık ne ordusu vardır, ne de donanması... Henüz onsekiz yaşındaki genç sultan *Abdülmecid* de, Mısır'la aralarındaki sorunu ancak İngilizlerin çözeceğine inandığı için, çaresiz, daha önce Londra ve Paris elçiliklerinde bulunmuş Mustafa Reşit Paşa'yı dışişleri bakanı yapmıştır.

Mustafa Reşit Paşa da, Fransa ve İngiltere'nin desteğini ancak öyle sağlayabileceğine inandığından, İmparatorluğun yapısını tepeden tırnağa, kökten değiştirmeyi vadeden Tanzimat Fermanı'nı okumuştur.

Gerçi Tanzimat Fermanı'nda edebiyatla ilgili bir bölüm yoktur. Ama, gerek toplumsal yapıda yavaş da olsa gerçekleştirilen bazı reformlar, gerekse yüksek öğretimde yabancı dil öğreniminin zorunlu kılınması ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi gibi nedenlerle yeni bir edebiyat da filizlenmeye başlamıştır doğal olarak.

Örneğin, Tanzimat edebiyatının kurucularından, Mustafa Reşit Paşa'nın *"ulum-u iktisadiye ve maliye"* okuması için

Paris'e gönderdiği *Şinasi*, orada *"edebiyata dalmış"* ve şair olarak dönmüştür yurda. İlk Türkçe oyunu yazmıştır. Sakalını kestiği için *"Meclis-i Maarif"* üyeliğinden atılıp, maaşından ve ulemalıktan edilince de, Agâh Efendi ile 1860'ta ilk Türkçe gazeteyi, *Tercüman-ı Ahval*'ı çıkarmıştır.

Tanzimat şiirinin öteki kurucuları *Namık Kemal* ve *Ziya Paşa* da, siyasal düşüncelerinden dolayı daha ilk günden Saraya ters düşmüşlerdir. 1865'lerde *"Genç Osmanlılar Cemiyeti"* adında bir gizli örgüt kurdukları için de 1867'de yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır Sultan Abdülaziz'in gazabından korkup.

Ancak, Tanzimat şiiri de, her ne kadar hak, hukuk, özgürlük, uygarlık, vatan, vatan sevgisi, Osmanlılık gibi kavramları Osmanlıcada ilk kez kullanmışsa da, ne yazık ki kendine özgü yeni bir şiir dili kuramamıştır. Eski geleneklerle, Batılı yeni şiir teknikleri ve anlayışı arasında bocaladığından şiirsel değerinden de çok şey yitirmiştir doğal olarak. Bu nedenle de, özellikle Abdülhamid döneminde, artık şiirin yerini hızla nesir almıştır Tanzimat edebiyatında. Şiir bile nesirde aranmaktadır. Örneğin, o dönemin moda edebiyat türü de *mensur şiir*'dir.

Bilindiği gibi, Osmanlı şiirine *"Divan Şiiri"* adı da bu dönemde takılmış ve edebiyatçılarımızın, edebiyat tarihçilerimizin bu şiiri yerden yere çalarak, toplumsal yaşamımızdan çıkarıp atmaya çalışmaları da bu dönemde başlamıştır.

Abdülhamid dönemi, bu anlamda da birçok şifre saklasa gerektir doğrusu.

Ve, bizce hiç kuşku yok ki, bu dönemde saklı şifre anahtarları iyi kavranılmadan, Osmanlıyı gerçek kimliğiyle tanıyabilmenin de olanağı yoktur kesinlikle...

BİRİNCİ KISMIN SONU

Sultan Hamid'in **Maarif Nazırı Haşim Paşa**, okul sayısı biraz artıp da işler karmaşıklaşınca, ***"Şu mektepler olmasa, maarifi ne güzel idare ederdim!"*** demiş.

Biliyorsunuz, ne zaman dinlemişsek Haşim Paşa'nın bu sözlerini, ***"Yahu!.. Mektep olmadan marif olur mu bre!.."*** diyerek, adamın cahilliğine hemen kahkahayı patlatmışızdır hepimiz.

Gerçekten, okul olmadan maarifin olmayacağını bilmeyecek kadar cahil biri midir bu Osmanlı nazırı? Yoksa, Osmanlı gerçeği konusunda cahil olanlar bizler miyiz?

Çünkü, hiç kuşku yok, Haşim Paşa; ***"Allah aşkına nereden çıkardınız şu mektepleri!.. Maarifi medreselerle ne güzel idare edip gidiyorduk..."*** demektedir aslında. Ama, medreselerin bildiğimiz türde bir eğitim kurumu olmadığını, örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun ta 1913 yılına dek bütün tarihi boyunca tek bir medrese yaptırmadığını, tek bir hocasına maaş ödemediğini aramızdan kaç kişi bilir ki...

Mustafa Kemal, **"Tevhid-i Tedrisat"** yasasıyla, İslamiyetin Sünni-Hanefi inancını yaygınlaştıracak **mücahid** yetiştiren bu medreselerle, din dışı eğitim veren mektepleri mi birleştirmeyi amaçlamıştır? Yani, **"Tevhid"** sözcüğünü **"birleştirmek"** anlamına mı kullanmıştır, yoksa **"tek"** anlamına mı?

Demirtaş Ceyhun'un, bu sorulara yanıt arayan bu çalışmasının da, toplumsal bilincimizdeki bir çok kanıyı temelden sarsacağından kuşkumuz yoktur.

ISBN 975-7960-12-8

9789757960126